

מדד הביטחון הלאומי

מגמות בדעת הקהל בישראל

ציפי ישראל

מדד הביטחון הלאומי: מגמות בדעת הקהל בישראל

ציפי ישראלי

המכון למחקרי ביטחון לאומי

המכון למחקרי ביטחון לאומי, המשלב בתוכו את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, הוקם בשנת 2006. למכון שתי מטרות מוצהרות: הראשונה היא לערוך מחקרים בסיסיים בנושאי הביטחון הלאומי של ישראל, המזרח התיכון והמערכת הבינלאומית, וזאת על פי אמות המידה האקדמיות הגבוהות ביותר, והשנייה – לתרום לדיון הציבורי ולעבודת הממשל בנושאים שנמצאים, או ראוי שיימצאו, בראש סדר היום הביטחוני של ישראל. קהלי המטרה של המכון למחקרי ביטחון לאומי הם דרג מקבלי החלטות, מערכת הביטחון, מעצבי דעת קהל בישראל, הקהילה האקדמית העוסקת בתחומי הביטחון בישראל ובעולם והציבור המתעניין באשר הוא.

המכון מפרסם מחקרים שלדעתו ראויים לתשומת הלב הציבורית ושומר על מדיניות נוקשה של אי-משוא פנים. הדעות המובעות בפרסומים הן של המחברים בלבד, ואינן משקפות בהכרח את העמדות של המכון, של נאמניו או של האישים ושל הגופים התומכים בו.

ציפי ישראלי

מדד הביטחון הלאומי: מגמות בדעת הקהל בישראל

בהשתתפות רותי פינס

מאי 2020

מזכר 200

The National Security Index Trends in Israeli Public Opinion

Zipi Israeli

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חברה לתועלת הציבור - חל"ץ)

חיים לבנון 40

ת"ד 39950

רמת-אביב

תל-אביב 6997556

דוא"ל: info@inss.org.il

אתר המכון: <http://www.inss.org.il/he>

ISBN: 978-965-92750-8-3

כל הזכויות שמורות © מאי 2020

עורכת לשון: מירה ילין

הביאו לדפוס: משה גרונדמן ונעם רן

עימוד ועיצוב גרפי: מיכל סמו קובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב

תרשימים: מיכל סמו קובץ

איורים: לם מרגלית שפי

דפוס: דיגיפריט זהב בע"מ

תוכן העניינים

7	רשימת לוחות, תרשימים ואיורים
13	הקדמה
15	"מדד הביטחון הלאומי": עיקרי הדברים
21	מבוא
29	שער ראשון: האקלים שבתוכו פועלת דעת הקהל הישראלית
31	מאפיינים סוציו־דמוגרפיים
32	הנטיות הפוליטיות של הציבור היהודי בישראל
34	מערכת הערכים הפוליטיים
37	תפיסות עולם
43	שער שני: תפיסת האיומים והאתגרים
46	האיומים על ישראל: תמונת מצב
48	האיומים החיצוניים־ביטחוניים
55	יכולת ההתמודדות של מדינת ישראל עם האתגרים שעומדים בפניה
60	תחושת הביטחון האישי
63	שער שלישי: אתגרים חיצוניים־ביטחוניים
65	פרק ראשון: הסכסוך הישראלי־פלסטיני
66	פתרונות לסכסוך הישראלי־פלסטיני
74	עמדות הציבור ביחס לשטחי יהודה ושומרון – התנחלויות ופינוי יישובים
82	סוגיית ירושלים
88	חמאס בעזה
90	היחס ל"צד השני" – האם יש פרטנר?
95	הסיכוי לפתרון הסכסוך הישראלי־פלסטיני
99	פרק שני: הזירה הצפונית
100	מדיניות ישראל במלחמת האזרחים בסוריה
101	השינויים בזירה הצפונית

105	פרק שלישי: איום הגרעין האיראני
106	השלכות הסכסוך הגרעיני בין איראן למעצמות
107	מדיניות ישראל בתחום איום הגרעין האיראני
113	פרק רביעי: יחסי ישראל-ארצות הברית
116	מערכת היחסים בין ארצות הברית לישראל
121	"תוכנית טראמפ" להסדר מדיני בין ישראל לפלסטינים
123	תפיסת מעמדן של ארצות הברית ורוסיה כמעצמות-על וההשלכה על ישראל
129	שער רביעי: איומים ואתגרים פנימיים-חברתיים
131	פרק ראשון: היחס לממסד הביטחוני
132	האמון במערכת הביטחון
135	היבטים צבאיים-מקצועיים
137	היבטים נורמטיביים ורעיוניים
147	פרק שני: מוכנות החזית האזרחית
148	מוכנות הזירה האזרחית - רמת המדינה
150	מוכנות המועצה האזורית/העירייה/רשות מקומית
152	רמת הפרט
153	סוגיית פינוי והתפנות היישובים
157	פרק שלישי: היחס לאזרחי ישראל הערבים
160	יחס היהודים לאזרחי ישראל הערבים
164	מדיניות הממשלה כלפי אזרחי ישראל הערבים
169	פרק רביעי: תפיסת תפקיד התקשורת
170	מקומה של התקשורת בעיצוב השקפת עולם מדינית-ביטחונית
172	פטריוטיות, חוסן לאומי ותקשורת
174	צה"ל בתקשורת
175	טרור ותקשורת
181	שער חמישי: סיכום
183	"מדד הביטחון הלאומי": משמעויות ומבט לעתיד
183	בין יציבות לשינוי, בין שגרה למשבר
187	בין תחושות איום וחשש לתחושות אופטימיות וביטחון
189	בין הסכמה למחלוקת
193	בין הפרט והציבור למנהיגות ולמדיניות
201	אפילוג: "מדד הביטחון הלאומי" 2019-2020
219	הערות

רשימת לוחות, תרשימים ואיורים

לוחות

- 32 :1 לוח 1: התפלגות לפי הגדרה עצמית של רמת דתיות, 2015-2018 (באחוזים)
- 33 :2 לוח 2: שיוך פוליטי לפי הגדרה עצמית, 2017-2018 (באחוזים)
- 38 :3 לוח 3: ישראל והעולם, הסכמה, 2018 (באחוזים)
- 40 :4 לוח 4: מצבה של ישראל, הסכמה, 2018 (באחוזים)
- 41 :5 לוח 5: היחס לאחר - הסכמה, 2018 (באחוזים)
- 79 :6 לוח 6: מה עמדתך לגבי פינוי יישובים יהודיים ביהודה ושומרון במסגרת היערכות מחודשת המתבצעת באופן עצמאי (חד-צדדי) על ידי ישראל?, 2012-2018 (באחוזים)
- 80 :7 לוח 7: אם לא תהיה אפשרות להתקדם במשא ומתן עם הפלסטינים והטרור יחזור, האם אתה מסכים או לא מסכים שישראל תכריז על הגדר הקיימת כגבול שלה ותעודד את המתנחלים שמחוץ לגדר לעבור לשטח ממערב לגדר?, 2012-2018 (באחוזים).
- 89 :8 לוח 8: טיפול באיום חמאס מעזה, 2015-2018 (באחוזים)
- 143 :9 לוח 9: עמדות בסוגיית השירות המשותף לגברים ונשים בצה"ל לפי רמת דתיות, 2018
- 153 :10 לוח 10: מודעות לתרחישי חירום קיצוניים והכנה אליהם, 2018 (באחוזים)

תרשימים

- 35 :1 תרשים 1: תמיכה בערכים פוליטיים, השוואה בין 1988 ל-2018
- 35 :2 תרשים 2: תמיכה בערך "מדינה עם רוב יהודי", 1988-2018
- 47 :3 תרשים 3: דאגה מהאיומים החיצוניים-ביטחוניים על ישראל או מהאיומים הפנימיים-חברתיים, 2018
- 48 :4 תרשים 4: המתח הפנימי המדאיג ביותר, 2018
- 49 :5 תרשים 5: הערכת מצב המדינה מנקודת מבט של ביטחון לאומי, 2004-2018
- 50 :6 תרשים 6: הסיכוי לטרור בהיקף משמעותי בשלוש השנים הקרובות, 2015-2017

- 50 תרשים 7: הסיכוי שיפרוץ עימות צבאי בצפון או בדרום בשלוש השנים הקרובות, 2018-2015
- 52 תרשים 8: האיום החיצוני הכי משמעותי על מדינת ישראל כיום, 2018-2016
- 53 תרשים 9: אחוז הסבורים כי הסכסוך הישראלי-פלסטיני הוא איום מרכזי על ישראל, 2018-2014
- 55 תרשים 10: היכולת של מדינת ישראל להתמודד בהצלחה עם אתגרים שונים, 2018
- 59 תרשים 11: היכולת של מדינת ישראל להתמודד בהצלחה עם צמצום התמיכה האמריקאית בישראל, 2018-2002
- 60 תרשים 12: הערכת תחושת הביטחון האישי בתקופה האחרונה, 2018-2015
- 67 תרשים 13: תמיכה בפתרון של "שתי מדינות לשני עמים", 2018-2006
- 67 תרשים 14: תמיכה או התנגדות לפתרון של שתי מדינות לשני עמים, 2018-2015
- 69 תרשים 15: תמיכה בהקמת מדינה פלסטינית ביהודה, שומרון ועזה במסגרת הסדר הקבע, 2017-1987
- 70 תרשים 16: אם ממשלת ישראל תאשר הסכם קבע עם הפלסטינים המבוסס על שתי מדינות לשני עמים וההסכם יובא להכרעה במשאל עם, איך תצביע? 2018-2015
- 72 תרשים 17: עמדות בנוגע לסיפוח חד-צדדי של שטחים ביהודה ושומרון, 2018
- 73 תרשים 18: האופציה הטובה ביותר עבור ישראל בסוגיית הסכסוך הישראלי-פלסטיני בתקופה הקרובה, 2018-2016
- 74 תרשים 19: האם המשך המצב הקיים ללא הסדר מדיני פועל לטובת ישראל או לרעתה? 2018, 2017
- 75 תרשים 20: האם לדעתך ההתנחלויות עוזרות לביטחון ישראל או פוגעות בו? 2018
- 76 תרשים 21: מדיניות ישראל בשנה הבאה בנוגע לבנייה בהתנחלויות, 2018-2016
- 77 תרשים 22: עמדות לגבי פינוי יישובים יהודיים ביהודה ושומרון במסגרת הסכם קבע, 2018-2004
- 81 תרשים 23: תמיכה בהחזרת שטחים מסוימים, 2018-2005
- 84 תרשים 24: הפתרון המתאים ביותר לשאלת ירושלים, 2018-2015
- 87 תרשים 25: המדיניות של ישראל ביחס להר הבית, 2018-2015
- 92 תרשים 26: הסיבה העיקרית לקיפאון בסוגיית הפלסטינית, 2018-2015
- 93 תרשים 27: הסיבה העיקרית להתפרצות גל האלימות, 2015
- 94 תרשים 28: עמדות בנוגע למדיניות ישראל בסוגיית מאבקי הירושה לקראת היום שאחרי אבו־מאזן, 2018-2016
- 95 תרשים 29: סיכוי להסכם שלום עם הפלסטינים בעתיד הקרוב, 2018-2000

- תרשים 30: ההשלכות של כישלון נוסף בתהליך המדיני בין ישראל לפלסטינים, 96
2018
- תרשים 31: מדיניות ישראל כלפי הנעשה במלחמת האזרחים המתמשכת בסוריה, 100
2017
- תרשים 32: האם נוכחות איראנית וגורמים הקשורים לאיראן בסוריה מהווים
איום על ביטחון מדינת ישראל? 2017, 2018 102
- תרשים 33: האם אתה בעד או נגד פעילות יזומה של צה"ל למניעת התבססות
איראן בסוריה, גם במחיר של כניסה למלחמה? 2017, 2018 103
- תרשים 34: ההשלכות של הסכם הגרעין בין איראן למעצמות בעשור הקרוב, 2017 107
- תרשים 35: אם לאיראן יהיה נשק גרעיני, במה לדעתך ישראל תצטרך להשקיע
את עיקר המשאבים? 2015 108
- תרשים 36: האם אתה חושב שפרישת ארצות הברית מהסכם הגרעין עם איראן
הייתה החלטה טובה או גרועה לישראל? 2018 109
- תרשים 37: עמדות בנוגע לתגובתה של ישראל אם יתברר לה שאיראן מחדשת
את פעילותה הגרעינית, 2018 110
- תרשים 38: האם לדעתך מערכת היחסים בין ישראל לארצות הברית השתפרה
או הורעה בעת האחרונה? 2016-2018 117
- תרשים 39: הסיבה העיקרית לחילוקי הדעות שעלו בין ישראל לארה"ב, 2016 118
- תרשים 40: מחויבות ארצות הברית לצורכי הביטחון של ישראל, 2016 119
- תרשים 41: התוצאה המשמעותית ביותר של היחסים המיוחדים בין ישראל
לארצות הברית תחת ממשל טראמפ, 2018 120
- תרשים 42: היכולת של הנשיא טראמפ לקדם מהלך מדיני משמעותי, 2017, 2018 123
- תרשים 43: מעמדה של ארצות הברית כמעצמה, 2017-2018 124
- תרשים 44: האם לדעתך היחלשות ארצות הברית כמעצמה מהווה בעיה לישראל
או לא? 2017 125
- תרשים 45: האם על ישראל להדק את היחסים האסטרטגיים עם רוסיה גם על
חשבון מערכת היחסים עם ארה"ב? 2016-2018 126
- תרשים 46: אמון במערכת הביטחון, 2018 133
- תרשים 47: היערכות צה"ל לקראת העימות הצבאי הבא, 2016-2018 136
- תרשים 48: השפעת המחלוקות האידיאולוגיות בחברה הישראלית על תפקוד
צה"ל, 2016-2018 137
- תרשים 49: האם לדעתך מערכת היחסים המנחה את הפיקוד הבכיר של צה"ל
כיום, קרובה או רחוקה ממערכת הערכים המקובלת על רוב הציבור
בישראל? 2016-2018 139

- 141 תרשים 50: יחסי דרג מדיני-צבאי, 2017
- 142 תרשים 51: עמדות בנוגע לסוגיות השירות המשותף לגברים ולנשים, 2018
- 144 תרשים 52: עמדות בנוגע להוראות פתיחה באש של צה"ל, 2017, 2018
- 149 תרשים 53: מוכנות העורף במדינת ישראל לאפשרות של עימות צבאי, 2015-2018
- 150 תרשים 54: האם הממשלה והצבא עושים מספיק כדי להגן על תושבי המדינה מהנשק תלול המסלול – רקטות וטילים מלבנון ומעזה ומהמנהרות ההתקפיות? 2015, 2016
- 151 תרשים 55: האם לדעתך הרשות המקומית במקום מגוריך פועלת היטב להכנת היישוב לאפשרות של עימות צבאי? 2015, 2016
- 152 תרשים 56: מוכנות הפרט לעימות צבאי או למפגעי טבע, 2015, 2016
- 160 תרשים 57: כיצד אתה רואה את אזרחי ישראל הערבים? 2018
- 162 תרשים 58: על מה צריכה ישראל לשים את הדגש ביחסה לאזרחי ישראל הערבים? 2015-2018
- 163 תרשים 59: על מה צריכה ישראל לשים את הדגש ביחסה לאזרחי ישראל הערבים? 2002-2012
- 164 תרשים 60: עמדות בנוגע למערכת היחסים בין הציבור היהודי לציבור הערבי בישראל, 2017
- 165 תרשים 61: השקעה באזרחי ישראל הערבים, 2017, 2018
- 166 תרשים 62: תמיכה לעומת התנגדות לתכנית החומש לקידום השתלבותם של אזרחי ישראל הערבים בחברה ובכלכלה הישראלית, 2017
- 171 תרשים 63: מהו אמצעי התקשורת שמשפיע על השקפת עולמך המדינית-ביטחונית יותר מכול? 2016-2018
- 173 תרשים 64: האם לדעתך התקשורת הישראלית פטריוטית? 2015-2016
- 174 תרשים 65: באיזו מידה לדעתך הסיקור התקשורתי תורם או פוגע בחוסן הלאומי? 2017, 2018
- 175 תרשים 66: האם לדעתך הסיקור של צה"ל בתקשורת הישראלית הוגן או לא הוגן? 2015-2016
- 176 תרשים 67: האם אתה מרוצה או לא מרוצה מהאופן שבו התקשורת הישראלית מסקרת את פיגועי הטרור? 2015
- 177 תרשים 68: באיזו מידה לדעתך הסיקור התקשורתי של פיגועי הטרור מחזק את החוסן הלאומי או מחליש אותו? 2015
- 177 תרשים 69: באיזו מידה לדעתך הסיקור התקשורתי של פיגועי הטרור תורם או פוגע ביכולת העמידה של הציבור? 2016

תרשים 70: האם התקשורת הישראלית מדווחת בדרך כלל באופן אמין או לא
אמין על המצב המדיני-ביטחוני? 2017, 2018

איורים

- 202 איור 1: תמיכה בערכים פוליטיים, השוואה בין 1988 ל-2019
- 202 איור 2: ישראל והעולם, הסכמה, 2019
- 203 איור 3: מצבה האסטרטגי של ישראל, הסכמה, 2019
- 204 איור 4: היחס לאחר, הסכמה, 2019
- 205 איור 5: האיום החיצוני הכי משמעותי על ישראל כיום, 2019
- 206 איור 6: היכולת של מדינת ישראל להתמודד בהצלחה עם אתגרים שונים, 2019
- 207 איור 7: מוכנות העורך במדינת ישראל לאפשרות של עימות צבאי, 2019
- 207 איור 8: מוכנות הפרט לעימות במדינת ישראל לאפשרות של עימות צבאי, 2019
- 208 איור 9: האם אתה בעד או נגד פעילות יזומה של צה"ל למניעת התבססות איראן בסוריה, גם במחיר של כניסה למלחמה? 2019
- 209 איור 10: תמיכה בפתרון של "שתי מדינות לשני עמים", 2006-2019
- 210 איור 11: עמדות בנוגע לסיפוח חד-צדדי של שטחים ביהודה ושומרון, 2019
- 210 איור 12: עמדות בנוגע למעמדם האזרחי של הפלסטינים בשטחים לאחר הסיפוח
- 211 איור 13: האופציה הטובה ביותר עבור ישראל בסוגיית הסכסוך הישראלי-פלסטיני בתקופה הקרובה, 2019
- 212 איור 14: האם המשך המצב הקיים ללא הסדר מדיני פועל לטובת ישראל או לרעתה? 2017-2019
- 213 איור 15: אמון במערכת הביטחון, 2019
- 213 איור 16: היערכות צה"ל לקראת העימות הצבאי הבא, 2019
- 214 איור 17: השפעת המחלוקות האידאולוגיות בחברה הישראלית על תפקוד צה"ל, 2019
- 215 איור 18: האם מערכת הערכים המנחה את הפיקוד הבכיר של צה"ל כיום, קרובה או רחוקה ממערכת הערכים המקובלת על רוב הציבור בישראל? 2019
- 216 איור 19: איך אתה רואה את אזרחי ישראל הערבים? 2019
- 217 איור 20: השקעה באזרחי ישראל הערבים, 2019

הקדמה

חיבור זה מציג את ממצאיו ומסקנותיו של מחקר שנערך במסגרת התוכנית לחקר דעת קהל וביטחון לאומי במכון למחקרי ביטחון לאומי. מדובר במחקר מתמשך, שכלל מספר שלבים מדי שנה במשך כחמש שנים: חקר קהל היעד, בניית השאלון ובכלל זה בחירה וניסוח של שאלות "ישנות" ולצידן "חדשות" ברוח השעה, ביצוע פיילוט ולאחריו עבודת שדה, ניתוח הנתונים, עיצוב תרשימים, לוחות ואיורים, ולבסוף – פרשנות וניתוח המשמעויות העולות מן הממצאים וכתבתן. חלק מהנתונים פורסמו בבמות שונות של המכון וכן הוצגו בכנסים הבינלאומיים השנתיים של המכון ובמסגרת פורומים ודיונים רבים ומגוונים. מחקר מסוג זה דורש סיוע רב בכל שלב משלביו השונים, ולפיכך מסורים שלמי תודה לכל מי שתרום וסייע רבות בהוצאתו לאור של חיבור זה:

תודה לראש המכון, אלוף (מיל.) עמוס ידלון, על שהכיר בחשיבות הנושא ולתא"ל (מיל') אודי דקל, מנהל המכון, על עצותיו לאורך כל שלבי המחקר ועל שיח מחקרי מפרה. תודה מיוחדת לד"ר ענת קורץ, מנהלת המחקר במכון, על מעורבותה ועידודה בכל שלבי המחקר הערותיה והארותיה תרמו רבות לגיבוש ולעריכה הסופית של חיבור זה.

תודה לד"ר יהודה בן-מאיר, שניהל את המחקר בשנים עברו, על עצותיו המעשירות ועל שחלק עימי את ניסיונו, חכמתו וידענותו הרבה; לד"ר מאיר אלרן, על התמיכה ועל הליווי לאורך התהליך; ולד"ר גליה לינדנשטראוס, על הערות מעוררות מחשבה.

תודתי שלוחה גם לעושים במלאכת הוצאתו לאור של חיבור זה – למירה ילון, העורכת הלשונית, למיכל סמו קובץ, המעצבת הגרפית, ובין אנשי המכון – משה גרונדמן ונעם רן שהביאה לדפוס. בתחום הסטטיסטי ובעיבוד הנתונים סייעו רבות אלכס קויפמן, אלון ריגר ובמיוחד תודה למורן דויטש על עבודתה המסורה והמהירה.

תודה למכון פור"י שביצע את עבודת השדה, ובמיוחד למנכ"ל, איציק רוזבלום ולנירית אבנימלך, על עבודתם המקצועית והיעילה לאורך השנים.

תודה מקרב לב לרותי פינס על תרומתה הרבה למחקר זה, על שותפות לדרך, על חלקה בניתוח ובחירת דרך הצגת הממצאים, ועל הירתמותה להוצאת המחקר לאור. רותי ראוייה

לתודה מיוחדת על תובנותיה והשאלות שהעלתה, וכן על גישתה הביקורתית. כל אלה העלו תרומה כבדת משקל להבהרת הסוגיות, הממצאים והפרשנות להם. כולי תקווה שיימצא בחיבור זה עניין ושהוא יהיה מצע לשיח מעורר מחשבה, מרחיב ידע ומפרה, לגבי דעת הקהל בתחום הביטחון הלאומי.

ציפי ישראלי

"מדד הביטחון הלאומי": עיקרי הדברים

"מדד הביטחון הלאומי" נבנה במטרה לשקף את דעת הקהל ולבחון את מגמותיה לגבי מגוון סוגיות של ביטחון לאומי. הוא מציג מעקב שיטתי, מעמיק וארוך טווח אחר עמדותיו של הציבור בישראל לגבי סוגיות אלה, ובוחר את המשמעויות וההשלכות האפשריות של דפוסי העמדות על מקבלי ההחלטות בישראל. המחקר הנוכחי בחן את התפיסות של דעת הקהל בנוגע לאיומים ולאתגרים שעומדים בפני מדינת ישראל באופן כללי. נגזרו מכך שני תת-נושאים: הראשון הוא האיומים והאתגרים החיצוניים ("ביטחוניים"), הכוללים את הסכסוך הישראלי-פלסטיני, הגרעין האיראני, הזירה הצפונית ויחסי ישראל-ארצות הברית. השני הוא האיומים והאתגרים הפנימיים ("חברתיים"). בנושא זה נכללו היחס לממסד הביטחוני, לחזית האזרחית, לאזרחי ישראל הערבים ולתקשורת.

ממצאים עיקריים

שער ראשון: האקלים שבתוכו פועלת דעת הקהל הישראלית

מאפיינים סוציו-דמוגרפיים והנטיית הפוליטיות של הציבור בישראל – המחקר הנוכחי, בדומה למחקרי המכון בעבר, הצביע על שני המאפיינים הבאים שעשויים להסביר הבדלים לגבי עמדות בסוגיות של ביטחון לאומי: המאפיין הראשון הוא רמת הדתיות של המשיב. למאפיין זה הייתה ההשפעה הבולטת ביותר על עמדותיו של המשיב, לעומת ההשפעה המוגבלת יחסית של כל שאר הגורמים הדמוגרפיים שנבדקו (מקום מגורים, מין – גבר/אישה, גיל והשכלה). המאפיין השני, הדומיננטי יותר, היה השייך הפוליטי של המשיב (בהתאם להגדרה עצמית). אומנם ביחס למחקרי העבר חלה עלייה ניכרת בשיעור המשיבים שהגדירו את עצמם כאנשי ימין, אולם המחקר הצביע על כך שהתחזקות ההזדהות עם הימין אין משמעותה שגם העמדות בתחום המדיני-ביטחוני הן כאלה שנחשבו באופן מסורתי למזוהות יותר עם הימין.

מערכת הערכים הפוליטיים – מהמחקר עלה כי חלק מהערכים הפוליטיים נותרו יציבים לאורך זמן, ואילו באחרים חלה תנודתיות רבה יותר. הערך "מדינה עם רוב יהודי" היה נוכח ובלט מאז ומתמיד, כאשר עם הזמן ובתהליך הדרגתי ועקבי הוא

הפך לחשוב ביותר בעיני הציבור, עד שבעשור האחרון הפך לערך הדומיננטי ביותר, ואילו בערך "מצב של שלום" חלה ירידה מתמדת. לעומת זאת, הערכים "ארץ ישראל השלמה" ו"מדינה דמוקרטית" דורגו בעקביות ובאורח יציב למדי במקום נמוך.

תפיסות עולם – חלק גדול מהציבור הסכים עם היגדים שמבטאים תפיסות עולם – רעיונות מופשטים, דפוסי מחשבה, הלכי רוח ונרטיבים ואשר רובם נטועים בזיכרון הקולקטיבי ובמשקעי העבר של העם היהודי. היגדים אלה משמשים מזה שנים לביסוס טיעונים בדיונים ציבוריים ומחלחלים לשפת הדיבור. בין היתר ניתן לציין את רמת התמיכה הגבוהה בהיגדים שמקדשים את העם היהודי כעם מיוחד במינו ("העם היהודי הוא העם הנבחר"), עם שחי במנטליות של מצור, שאר העולם עוין כלפיו ויש לו כוונות שליליות נגדו ("העולם כולו נגדנו", "עם לבדד ישכון"). נוסף על כך, רוב הציבור הסכים עם התפיסה הדטרמיניסטית "לנצח נחיה על חרבנו". מצד שני, רובו סבר כי "מדינת ישראל היא וילה בג'ונג'ל".

שער שני: תפיסת האיומים והאתגרים

החברה הישראלית נעה בין הקטבים. מצד אחד שוררת בחברה תחושת איום וחשש תמידי מפני טרור ועימותים צבאיים. רוב הציבור היה משוכנע כי בעתיד הקרוב יפרוץ עימות צבאי. מצד שני, באופן עקבי במשך שנים, הלך הרוח הציבורי חיובי ואופטימי לגבי עתידה של המדינה מנקודת מבט של ביטחון לאומי. באשר לדירוג האיומים החיצוניים-ביטחוניים ויכולת ההתמודדות של מדינת ישראל עם האתגרים שעומדים בפניה, מהמחקר עלה כי תפיסת האיומים של הציבור הייתה קשורה לאירועים ולהתפתחויות בשטח. בהתאם לכך, הסכסוך הישראלי-פלסטיני סומן כאיום החמור ביותר על מדינת ישראל בתקופת "גל הטרור" (2015-2016), ואילו בשנים שחלפו מאז, הזירה הצפונית סומנה כאיום החמור ביותר. עם זאת, הן בעיתות שגרה והן בעיתות משבר, החברה הייתה בטוחה ביכולתה להתמודד עם האיומים והאתגרים שעומדים בפניה מבית ומחוץ, ובמיוחד עם האיומים החיצוניים-ביטחוניים – מלחמה בוזמנית בזירה הצפונית ובעזה ופיגועי טרור קשים ורצופים. מבין כל האתגרים, החשש מבידוד בינלאומי ומצמצום התמיכה של ארצות הברית בישראל היו האתגרים שהטרידו את הציבור במידה הרבה ביותר.

שער שלישי: אתגרים ביטחוניים-חיצוניים

פרק ראשון: הסכסוך הישראלי-פלסטיני

דעת הקהל בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני יציבה ועקבית למדי לאורך שנים. רוב הציבור היה מעוניין בפתרון הסדרי שמבוסס על הפרדה בין שני העמים. שיעור התמיכה בפתרון "שתי מדינות לשני עמים" גבוה יחסית ויציב לאורך השנים. בשנים

האחרונות חלה אומנם ירידה בתמיכה, אולם גם בתקופה זו היה שיעור התמיכה גבוה ויציב. גם משאלות מורכבות יותר שהתמקדו בפתרונות לסכסוך עלה כי רוב הציבור תמך בהסדר, בין שמדובר בחתירה להסדר קבע ובין שמדובר בהסדרי מעבר (ביניים) להפרדות מהפלסטינים. באשר לאפשרות של סיפוח חד-צדדי של שטחים ביהודה ושומרון, מהמחקר עלה כי כאשר הוצגו לציבור שתי חלופות – התנגדות לסיפוח או תמיכה בסיפוח – כמחצית התנגדו לסיפוח מסוג זה, ובקרב המחצית השנייה הרוב היו בעד סיפוח, אך של גושי ההתיישבות בלבד. עם זאת, כאשר הסיפוח הוצג כחלופה מבין מספר חלופות שהוצעו לפתרון הסכסוך, התמיכה בסיפוח ירדה במידה משמעותית והייתה הנמוכה מבין כלל החלופות.

באשר לעמדות הציבור ביחס לשטחי יהודה ושומרון, מהמחקר עלה כי נמצאה הסכמה בין המגזרים באשר להחזרת חלק מהשטחים, והתנגדות להחזרת שטחים אחרים. באופן עקבי קיימת התנגדות רחבה להחזרת גוש עציון, מערב השומרון ובקעת הירדן, כמו גם הסכמה רחבה להחזרת השטחים בעומק הגדה המערבית שאינם חלק מגושי ההתיישבות.

ככלל, רוב הציבור הביע התנגדות להמשך המצב הקיים ביחס לסכסוך וסבר כי המשך המצב הקיים ללא הסדר מדיני פועל לרעת ישראל. מנגד, רוב הציבור היה פסימי ביחס לסיכוי להגיע להסכם שלום עם הפלסטינים בעתיד הקרוב, וחלק גדול ממנו אף סבר שהלכה למעשה, הסטטוס קוו יישאר בעינו.

פרק שני: הזירה הצפונית

בשנים 2014-2016 רוב הציבור אומנם לא ראה בזירה הצפונית איום חמור, אולם מ-2017 הוא החל לראות בזירה זו את האיום החמור על מדינת ישראל. כך לדוגמה, רוב הציבור סבר כי נוכחות איראנית וגורמים הקשורים לאיראן בסוריה היא איום חמור עד חמור מאוד למדינת ישראל. בהתאמה, רוב הציבור תמך בפעילות יזומה של צה"ל למניעת התעצמות חזבאללה או למניעת התבססות איראן בסוריה, גם במחיר של כניסה למלחמה.

פרק שלישי: איום הגרעין האיראני

בשנים שלאחר ההסכם בין איראן למעצמות (2015), רוב הציבור המשיך להאמין שאיראן תמשיך לייצר נשק גרעיני בעתיד. רובו סבר כי על ישראל לשמור על הנשק הגרעיני שלה, גם במחיר של נשק גרעיני בידי איראן. לאחר פרישת ארצות הברית מהסכם הגרעין עם איראן בשנת 2018, רוב הציבור סבר כי הפרישה היא החלטה טובה לישראל. ממענה לשאלה מה על ישראל לעשות אם איראן תחדש את פעילותה הגרעינית, ניתן ללמוד כי בדומה לעמדתו הפרואקטיבית של הציבור ביחס לזירה הצפונית, גם

במקרה זה רוב הציבור תמך במתקפה צבאית על מתקני הגרעין של איראן. התמיכה בפעולה מסוג זה הייתה מותנית בתיאום עם ארצות הברית.

פרק רביעי: יחסי ישראל ארצות הברית

הציבור ייחס באופן קבוע חשיבות רבה למערכת היחסים של ישראל עם ארצות הברית. רובו סבר כי ארצות הברית מחויבת לצורכי הביטחון של ישראל, ואף הביע דאגה באשר ליכולתה של ישראל להתמודד עם ירידה בתמיכה בה. בזמן ממשל טראמפ הציבור ראה באור חיובי במיוחד את מערכת יחסים זו, ורובו סבר שהיא חיזקה את מעמדה הבינלאומי של ישראל ואת ההרתעה האסטרטגית שלה. רק מיעוט סבר כי היחסים העמיקו את המחלוקות בין ישראל לבין המפלגה הדמוקרטית ויהדות ארצות הברית, או גרמו למתח בין ישראל למדינות המתנגדות למהלכי טראמפ במערכת הבינלאומית.

שער רביעי: איומים ואתגרים פנימיים-חברתיים

פרק ראשון: היחס לממסד הביטחוני

רמת האמון של הציבור במערכת הביטחון הייתה גבוהה. מבין ארבעת הארגונים – צה"ל, שב"כ, המוסד והמשטרה, צה"ל הוא הארגון שזכה לרמת האמון הגבוהה מכולם. רוב הציבור סמך על צה"ל בהיבטים הצבאיים-מקצועיים הנוגעים להפעלתו, ובייחוד הייתה קיימת הערכה גבוהה של הציבור באשר ליכולת ההתמודדות של הצבא עם עימותים צבאיים בעתיד. לעומת זאת, בכל הקשור להיבטים נורמטיביים-רעיוניים הקשורים לפעולת צה"ל עלתה תמונה מורכבת יותר. רוב הציבור היה מעוניין בהמשך מודל גיוס החובה לצה"ל כפי שהוא כיום, היה משוכנע כי צה"ל הוא "צבא העם" וסבר כי המחלוקות האידיאולוגיות בחברה הישראלית משפיעות לרעה על תפקוד צה"ל, אולם הוא היה חלוק בעמדותיו באשר למערכת הערכים המנחה את הפיקוד הצבאי הבכיר של צה"ל כיום – בהשוואה למערכת הערכים המקובלת על רוב הציבור, למערכת היחסים הרצויה בין הדרג הצבאי לדרג המדיני, לסוגיית השירות המשותף לגברים ולנשים בצה"ל ולהוראות הפתיחה באש של צה"ל.

פרק שני: מוכנות החזית האזרחית

רוב הציבור סבר כי החזית האזרחית מוכנה לאפשרות של עימות צבאי, וכי הממשלה והצבא עשו מספיק או באופן חלקי כדי להגן על תושבי המדינה. הרוב סברו שהרשות המקומית פועלת רק בצורה חלקית להכנת היישוב לעימות צבאי. זאת ועוד, רוב הציבור אינו מכין את עצמו לאפשרות של עימות צבאי.

פרק שלישי: היחס לאזרחי ישראל הערבים

המתח בין היהודים לערבים בישראל היה זה שהדאיג במיוחד את הציבור בהשוואה למתחים האחרים. הרוב היהודי אמביוולנטי, ועם זאת די עקבי ביחסו למיעוט הערבי בישראל. ברמה התפיסתית, חלק גדול מהציבור ראה את אזרחי ישראל הערבים כמי שיש לכבדם אך גם לחשווד בהם. עם זאת, ברמה המעשית, חלק גדול מהציבור סבר כי הממשלה צריכה להשקיע באזרחי ישראל הערבים בדרך זו או אחרת.

פרק רביעי: תפיסת תפקיד התקשורת

רוב הציבור העיד כי הטלוויזיה היא אמצעי התקשורת שהשפיע על השקפת עולמו המדינית-הביטחונית יותר מכל אמצעי התקשורת האחרים. עם זאת ניכר כי השפעתה של הטלוויזיה הלכה ופחתה משנה לשנה לטובת הרשתות החברתיות והעיתונות המקוונת. נוסף על כך, מהמחקר עולה כי באופן עקבי שררה מחלוקת בקרב הציבור באשר לתפקידה של התקשורת. כמחצית ממנו סברו כי הסיקור תקשורתי בכלל, ובפרט בכל הנוגע לאירועי טרור, פגע בחוסן הלאומי וביכולת העמידה של הציבור, וכי התקשורת הישראלית אינה פטריוטית. לעומת מחלוקת זו נמצאה רמת הסכמה גבוהה יחסית באשר לאמינות הסיקור התקשורתי של המצב המדיני-ביטחוני בישראל.

מתוצאות המחקר הנוכחי וכפי שנקבע במחקרי המכון בעבר, עולה כי דעת הקהל בישראל בנושא ביטחון לאומי התאפיינה ברמה גבוהה של יציבות, עקביות והיגיון פנימי לאורך זמן. היא אומנם מורכבת, לעיתים בעלת סתירות מסוימות, ועם זאת הדמות העולה מהמחקר היא של חברה רציונלית, שקובעת את דעתה בצורה עניינית ומעוגנת במציאות. אולם יציבות אין פירושה קיפאון. דעת הקהל בישראל אינה סטטית, היא נעה כל העת. בין הגורמים הדומיננטיים שהשפיעו על התנדטיות בדעת הקהל ניתן לציין הן את השינוי שחל בעמדות הממסד הפוליטי-ביטחוני, שינוי שהביא לאימוץ תפיסה דומה בקרב הציבור, והן את השפעתם של אירועים ביטחוניים שתרמו לשינוי או לחיזוק עמדות הציבור במגוון סוגיות ביטחוניות, בטווח המידי וגם בטווח הארוך. המחקר מצביע על כך שבכוחה של דעת הקהל בישראל להשפיע על קביעת המדיניות, גם אם לא באופן ישיר, בכך שהיא קובעת הלך רוח ומגדירה גבולות כלליים שמקבלי ההחלטות פועלים בתוכם. חשיבותו של מחקר זה בכך שהוא מסמן את גבולות הגזרה ומשרטט אותה בסוגיות מגוונות בתחום הביטחון הלאומי.

מבוא

חיבור זה מספר את סיפורה של החברה הישראלית בתחום הביטחון הלאומי. בכל מדינה, ובפרט במדינה דמוקרטית כמו מדינת ישראל, עולות לא אחת השאלות הבאות: באיזו מידה מקבלי ההחלטות קולטים את דעות ורגשות הציבור, מתייחסים אליהם ומביאים אותם בחשבון במכלול השיקולים המעורבים בקבלת ההחלטות? האם המנהיגים הם אלה המעצבים את דעת הקהל? ומנגד, באיזו מידה בכוחו של הציבור להשפיע על קביעת המדיניות? קשרי הגומלין בין דעת קהל לבין מנהיגות ובחירות מדיניות הם מרתקים, שכן מנהיגים מכבדים את דעת הקהל, וגם אם לא תמיד ניתן להצביע על השפעה ישירה של דעת הקהל על עיצוב המדיניות, לעיתים המנהיגים חוששים ממנה ומנסים לתמרן אותה. בכל מקרה הם מתעניינים בה, וכדי להעריך את הכיוונים שאליהם היא נוטה הם נעזרים במחקרי דעת קהל, שאמורים לספק מידע על הלכי הרוח בציבור.

"מדד הביטחון הלאומי" נבנה במטרה לשקף את דעת הקהל ולבחון את מגמותיה לגבי מגוון סוגיות של ביטחון לאומי. השאלה המרכזית הנבחנת היא: מהן התפיסות של דעת הקהל בנוגע לאיומים ולאתגרים שעומדים בפני מדינת ישראל באופן כללי. משאלה זו נגזרו שני תת-נושאים: הראשון הוא האיומים והאתגרים החיצוניים ("ביטחוניים"), הכוללים את הסכסוך הישראלי-פלסטיני, הגרעין האיראני, הזירה הצפונית ויחסי ישראל-ארצות הברית. השני הוא האיומים והאתגרים הפנימיים ("חברתיים"). בנושא זה נכללו היחס לממסד הביטחוני, לחזית האזרחית, לאזרחי ישראל הערבים ולתקשורת. מטרתו היא כשמו – לאמוד, לתאר ולנתח את ההשקפות, הגישות, התפיסות והעמדות של האוכלוסייה בישראל באמצעות מחקר דעת קהל מקיף. בתוך כך תוצע פרשנות לכיווני ההשפעה ולהשלכות של דעת הקהל על המדיניות, ולהשלכות המדיניות על דעת הקהל.

גורמים רבים עשויים להשפיע על הפרט בגיבוש עמדותיו: מנגנונים פסיכולוגיים פנימיים, ניסיון חיים מצטבר, השפעה כתוצאה ממגע עם סוכני חֵברות (בני משפחה, חברים, מקום העבודה), התנסות אישית, תפיסותיו הערכיות, שיוכו הפוליטי ומאפיינים

סוציו-דמוגרפיים כגון מין, מקום מגורים, גיל, השכלה, רמת דתיות, מעמד חברתי ועוד. לגורמים חיצוניים נודע מקום מרכזי בהשפעה על עמדותיו של הפרט, לדוגמה: סיקור תקשורת, אירועים פוליטיים וביטחוניים, כלכליים ובינלאומיים, דמותה והתנהלותה של המנהיגות ועוד. כל אלה – הקשורים ותלויים זה בזה – עשויים לתרום להבנת עקרונות ומגמות בדעת הקהל הנחקרת.

מחקר זה אינו סקר דעת קהל במובן המקובל של המונח, ואינו מיועד לתאר עמדה ספציפית של הציבור הישראלי בנקודת זמן נתונה. בניגוד לסקרי הצבעה (שעוררו במערכות הבחירות האחרונות בישראל ובעולם ביקורת רבה, בעיקר בשל האכזבה מיכולת הניבוי הבעייתית והמוגבלת שלהם), מחקר זה אינו אמור לנבא אלא להציג מעקב שיטתי, מעמיק וארוך טווח אחר עמדותיו של הציבור בישראל לגבי סוגיות מרכזיות של ביטחון לאומי, ולבחון את המשמעויות וההשלכות האפשריות של דפוס עמדות אלה על מקבלי ההחלטות בישראל.

התקופה הנסקרת

המכון למחקרי ביטחון לאומי מקיים מעקב אחר דעת קהל בישראל בסוגיות של ביטחון לאומי החל מ-1984. במשך 35 שנות המחקר, שהן כמחצית שנות קיומה של מדינת ישראל, נצבר מאגר נתונים המשרטט את פניה המשתנים של דעת הקהל הישראלית בסוגיות של ביטחון לאומי. בשנים עברו נוהל המחקר על ידי פרופ' אשר אריאן ובהמשך על ידי ד"ר יהודה בן מאיר. מחקר זה, הממשיך את עבודתם רבת השנים והמעמיקה, התמקד בשנים 2015-2018 תוך בחינה של מגמות לאורך זמן. במקביל, תם ולא נשלם. מדובר במחקר מתמשך. ואכן, לקראת השלמתו של חיבור זה, נותחו גם נתונים מהמחקר האחרון שבוצע בנובמבר 2019. מניתוח הנתונים עלה כי ניכרות אותן מגמות שזוהו במחקר הנוכחי. סוגיות מרכזיות מוצגות בפרק האפילוג.

האם יש הבדל בתחושות ובעמדות הציבור בעת שגרה לעומת העדפותיו בעת חירום? לאירועים עשויה להיות השפעה מכרעת על התוצאות. כך לדוגמה, בעקבות אירועים מסוימים, מודעות לסוגיה או לבעיה מסוימת עשויה להתעורר ולדרבן דרישה לפתרון ולמענה. בכוחם של אירועים לעצב דעה, לשנותה או לפעול לחיזוקה, לעיתים אף להביא לארגון מחדש של מערכת הערכים בחברה. לכן ולצד מגמות רחבות שאינן תלויות באירועים, יש להביא את ההקשר והרקע. למשל, פיגוע טרור עשוי להקשיח את עמדות הציבור ולצייר תמונה שונה, ייחודית לעיתוי הצגת השאלות. על הפרשנות להביא בחשבון מאפיין זה של דעת הקהל. זו אחת הסיבות לכך שלפרספקטיבה הרחבה נודעת חשיבות רבה במסגרת ניתוח התוצאות – היא מתת שמעניקים הזמן והמרחק והיא גם אחד היתרונות של מחקר זה, המסכם מעקב רב־שנים.

בחלקה הגדול של התקופה שבמהלכה נסקרה דעת הקהל, כפי שהיא מנותחת במחקר זה, שרר שקט יחסי בכל זירות העימות של ישראל, אם כי פוטנציאל ההסלמה היה קיים בהן כל העת. למעשה, התקופה נחשבת לרגועה והיציבה ביותר מבחינה ביטחונית בתולדות המדינה. בתקופה זו חלה ירידה ניכרת באיום הצבאי הקונוונציונלי שנשקף לה. על גבולותיה מדרום ומצפון נוצר איום שמקורו בהתבססותם של ארגונים תת־מדינתיים, אך האיום הצבאי הישיר עליה פחת במידה ניכרת, והיא הצליחה להימנע מעימותים וממלחמות קונוונציונליות רחבות היקף. ובזירה הפוליטית – במהלך התקופה הנסקרת שלטה בישראל ממשלת ימין בהנהגת מפלגת הליכוד בראשות בנימין נתניהו. שנת 2015 הייתה ברובה שנת שגרה. במערכת בחירות לכנסת ה־20 (17 במאוס 2015) אף נדחק הנושא הביטחוני לשולי השיח הציבורי והפוליטי, בעוד נושאים כלכליים־חברתיים תפסו את מרכז תשומת הלב. במחצית השנייה של השנה חלה הסלמה בזירה הפלסטינית, שבאה לידי ביטוי בפיגועי דקירה, יידוי בקבוקי תבערה והשלכת אבנים. באוקטובר 2015 חלה עליית מדרגה נוספת באירועים האלימים בזירה זו, ואלו העלו את הסוגיה הביטחונית למרכז השיח. וכך, עד מחצית 2016 עמד "גל הטרור" על סדר היום, בעוצמות משתנות. התקופה שלאחר מכן – החל מאמצע 2016 ובמהלך 2017 – הייתה שוב תקופת שגרה, אם כי ב"מונחים ישראלים". הן בחזית הצפונית והן בחזית הדרומית שרר שקט ביטחוני, והזירה הפלסטינית כמעט לא נזכרה בשיח עקב הירידה במספר הפיגועים ובניסיונות הפיגוע ביהודה ושומרון. ברקע, במהלך רוב התקופה שרר קיפאון מדיני. ב־2017 הצהיר נשיא ארצות הברית דונלד טראמפ על חתירתו ל"עסקה האולטימטיבית" בין ישראל לפלסטינים, אך ככל שחלף הזמן ולא נראתה התקדמות כלשהי בהקשר זה, התעוררו ספקות לגבי האפשרות שהעסקה תהיה בת־יישום, לכשתוצג. בדצמבר 2017 הכריז טראמפ שארצות הברית מכירה רשמית בירושלים כעיר הבירה של מדינת ישראל, וכן על כוונתו להעביר את שגרירות ארצות הברית בישראל מתל־אביב לירושלים. המעבר בוצע ב־14 במאי

2018. המהלך עורר בישראל בעיקר תגובות חיוביות, ומנגד זכה לתגובות שליליות רבות ברחבי העולם, שכן הוא נתפס כהצבת עובדות בשטח בטרם עלה עתיד ירושלים לדיון במסגרת משא ומתן ישראלי-פלסטיני.

ב-2018 חלה עלייה במתיחות הביטחונית בזירות השונות. באפריל החל גל הפגנות וצעדות מחאה פלסטיניות, מלוות בידי בלוני תבערה ותקריות ירי מעת לעת על גבול גדר הביטחון בין ישראל לרצועת עזה. בתחילת אותה שנה איראן הגבירה את מאמציה לבסס יכולת צבאית עצמאית בסוריה ולהקנות לחזבאללה יכולות צבאיות. בשלהי אותה שנה יזמה ישראל את מבצע 'מגן צפוני' לנטרול מנהרות טרור חודרות גדר שחפר חזבאללה לתוך שטח ישראל. גם איום הגרעין האיראני שב ועלה על סדר היום ב-2018. באפריל הציג ראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו קבל עם ועולם את עיקרי המסמכים שהוברחו מאיראן לישראל, ובהם פירוט של פעילות הגרעין האיראנית. לצד כל זאת חלו בשנים אלה שינויים ברמה הבינלאומית, שהשפעתם על ישראל הייתה רבה. המרכזיים שבהם – בחירת דונלד טראמפ לנשיאות ארצות הברית וההתקרבות שחלה בעקבות התפתחות זו בין המנהיגים; חתימת הסכם הגרעין בין איראן למעצמות (2015) ויציאת ארצות הברית מההסכם (2018), עליית ארגון 'המדינה האסלאמית' (דאע"ש) ובהמשך מפלתו הצבאית והטרוריסטוראלית. בשנים אלה גם התעצב מאזן כוחות חדש בזירה הצפונית – מרבית היבטיו קשורים בהתפתחויות בסוריה: רוסיה ביססה את השפעתה במדינה זו, מלחמת האזרחים בה דעכה לקראת סוף 2017 תוך חזרה לשלטונו של הנשיא בשאר אל-אסד, ואיראן, בהתבסס על משמרות המהפכה ומיליציות שיעיות, נאחזה בסוריה. כן נרשמה התגברות בעוצמתו הצבאית ובהשפעתו של חזבאללה בלבנון. התרחשויות אלה עוררו מטבע הדברים תשומת לב, אולם גם תקריות צבאיות שנרשמו מעת לעת הן בזירת הדרום והן בזירה הצפונית, בעיקר על רקע ההתבססות האיראנית בסוריה, לא הפרו את המגמה הכללית של רגיעה ביטחונית יחסית, ועקב כך נרשם עניין ציבורי מצומצם יחסית בסוגיות ביטחוניות. לעומת זאת, במרכז סדר היום הציבורי בישראל עמדו בתקופה זו אתגרים חברתיים. המתחים בחברה הישראלית התרחבו והקיטוב במפה הפוליטית התגבר. מאבקים התחוללו סביב מהות השלטון הדמוקרטי בישראל, מעמד בית המשפט העליון, חקירות אירועי שחיתות בצמרת, חקיקת חוקים שנויים במחלוקת ובעיקר 'חוק הלאום', שחידד את המתח בין הציבור היהודי לציבור הערבי בישראל.

גם העיסוק בהקשרים ביטחוניים התמקד בהיבטים פנימיים הנוגעים לפעילות צה"ל, ומרכזיים ביניהם היו מתחים במערכת היחסים בין צה"ל לחברה הישראלית. כך למשל עמדו על סדר היום סוגיות כגון השתלבותם של חיילים דתיים וחרדים בצה"ל, שירות נשים ובפרט שירות של לוחמות והשתלבותן במערך הקרבי של צה"ל, הטרדות מיניות בשורות הצבא, ובמיוחד הפרשה שבה חייל ירה למוות במחבל מנוטרל.

מעצרו של החייל, העמדתו לדין פלילי והרשעתו בהריגה עוררו פולמוס ציבורי רחב. ההתקפות על הלגיטימיות של מפקדי צה"ל וגרירת צה"ל לעימות הפוליטי עמדו על סדר היום במשך תקופה ארוכה.

איסוף הנתונים

חיבור זה מתמקד בניתוח ארבעה מחקרים עוקבים שהתבצעו מדי שנה החל משנת 2015. עבודת השדה בוצעה בחודשים אוקטובר-נובמבר על ידי מכון פור". כמו במחקרי דעת קהל שנערכו בעבר על ידי המכון למחקרי ביטחון לאומי (עוד כשנקרא 'מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים'), הנתונים נאספו באמצעות ראיונות פנים אל פנים בבתי המוראיינים. מדובר בשיטת איסוף שיתרוניתה עולים על חסרונותיה, בייחוד ביחס למטרות המחקר הנוכחי. ראשית, רמת ההיענות בקרב המוראיינים בשיטה זו גבוהה, וכן מאפשרת שליטה של המראיין בתהליך. שנית, הנגישות לכלל האוכלוסייה, ובכלל זה חרדים, מבוגרים ועוד רבה יותר מאשר בשיטות איסוף אחרות. שלישית, השיטה מאפשרת מתן מענה לשאלון מורכב, מעמיק וארוך – כזה שהוצג למוראיינים במחקר זה. השאלות שהוצגו להם מצריכות בחלקן מתן הסבר. ולבסוף, העובדה שמדובר במחקר רב-שנים שמתבצע באותה שיטת מחקר אפשרה מעקב אמפירי ומדויק אחר מגמות בדעת קהל.

המדגם

המחקר הנוכחי התבסס על מדגם מייצג של האוכלוסייה היהודית הבוגרת בישראל (בני 18 ומעלה), והוא כלל כ-600 משתתפים/ות מדי שנה, במשך ארבע שנים (2015–2018).¹

השאלון

שלב היסוד במחקר דעת קהל הוא בניית השאלון, ובעיקר ניסוח השאלות ואופן הצגתן. במידה רבה, השאלות עצמן הן ראי של תקופה. דרך בחירת נושאי השאלון וניסוח השאלות ניתן ללמוד מה מטריד את החברה ומהן שאיפותיה ותקוותיה בנקודת הזמן הספציפית שבה הן נשאלות. במילים אחרות, גם בחירת השאלות וניסוחן עשויים לסייע בהבנת מגמות בדעת הקהל, בבחינת "אמור לי מה אתה שואל ואומר לך מי אתה". זאת ועוד, חשיבות רבה נודעת לניסוח מדויק של השאלות כך שיהיו מובנות לקהל היעד ככל האפשר, הן מבחינת אוצר המילים והן מבחינת התחביר, תוך הימנעות משימוש במושגים בעלי משמעויות מרובות וזהירות מהטיות, שהרי המענה לשאלה מייצג התנהגות מילולית בלתי נצפית. המשיב מעיד בעצמו ומוסר מידע כראות עיניו ויושרו האישי על עצמו, תחושותיו, דעותיו ועמדותיו, כוונותיו או התנהגותו באחד משלושת הזמנים – עבר, הווה או עתיד. רבים מהמשיבים מגלים או עלולים לגלות

מעצורים שונים בחשיפת דעות אישיות. ניסוח השאלות חייב לכן להתחשב במידת שיתוף הפעולה של המרואיינים. מדובר באילוץ המלווה כל מחקר דעת קהל וכל ניתוח תוצאות. מסיבות אלה נעשה במחקר זה מאמץ לנסח את השאלות באופן זהיר וניטרלי ככל האפשר. רק לעיתים רחוקות נוסחו שאלות תוך שימוש במטבעות לשון שגורות בשיח הפוליטי.

במחקר דעת קהל רב־שנים כמו זה שלפנינו נודעת חשיבות רבה למינון הנכון בין "ישן" ל"חדש". על כן נערך במקרה זה תמהיל שמצד אחד ישמור על הרצף ויאפשר בחינת עומק של מגמות, ומצד שני הן השאלות והן המענים להן יהיו אקטואליים ולכן רלוונטיים. הנתונים שהצטברו לאורך השנים בתוכנית לחקר דעת קהל וביטחון לאומי נאספו באמצעות שאלון שפותח במיוחד למטרה זו. בבסיס השאלון עמדה ההנחה שחשוב לשמור על חלק ניכר מהשאלות הישנות. זאת משום ששינויים בניסוח מגבילים את יעילות המידע כשמדובר בהשוואה לאורך זמן. השאלון כלל שאלות רבות שנתרו עקביות במשך למעלה משני עשורים וללא שינוי ניסוח. אלה מהוות את ליבת המחקר ומאפשרות השוואות תקפות לאורך זמן. עם זאת, בחלוף הזמן התיישנו חלק מהשאלות ועל הפרק וסדר היום עלו נושאים חדשים, כך שבחלק מהמקרים נדרש ניסוח מעודכן של שאלות מסוימות וכן הוספת שאלות חדשות ברוח השעה.

אחת הדילמות בעריכת מחקר דעת הקהל בכלל ובמחקר הנוכחי בפרט נגעה לאורכו ולהיקפו של השאלון. ניסיון להבין את דעת הקהל או אף יותר מכך – להעמיק בחקר השלכותיה האפשריות על המדיניות שנוקטים מקבלי ההחלטות – אינו יכול להתבסס על מספר מועט של שאלות. על כן יש לכלול מספר רב של שאלות, המייצגות מגוון רחב של סוגיות. בה בעת יש להתייחס לסוגיות השונות בניסוחים שונים ומגוונים. לעיתים, שאלות דומות המוצגות למרואיינים זו לצד זו יעלו תוצאות סותרות לכאורה, שאף ייראו לא הגיוניות לקורא שאינו ער לכך שהתייחסות הציבור לסוגיות, ובמקרה זה לנושאי הביטחון הלאומי, נוטה להיות מורכבת. רק באמצעות שקלול התשובות השונות ובחינת התוצאות בהקשר של כלל הנתונים ניתן להגיע לתמונה מקיפה ומייצגת של דעת הקהל על מורכבותה, ובמקרה זה – דעת הקהל הישראלית. לעומת זאת, שאלון ארוך מדי עלול לגרום לכך שהמרואיינים יאבדו סבלנות, ינטשו את הריאיון וגרוע מכך – יענו תשובות סתמיות ללא מחשבה וכונות, כדי לסיים את התהליך. או אז המידע שישפיקו השאלות יהיה לא אמין. על כן חשוב לקבוע את אורך השאלון באופן מיטבי. גם שיטת איסוף הנתונים משפיעה על אורך השאלון. שיטת איסוף של פנים אל פנים, כפי שנעשה במחקר זה, מאפשרת שימוש בשאלונים ארוכים יחסית. השאלונים שנעשה בהם שימוש בכל אחת מהשנים שבהן מתמקד מחקר זה (2015–2018) כללו 60–70 שאלות.

תמהיל השאלון כלל שאלות בעלות מבנה קצר ושאלות ארוכות ומפורטות. בחקר דעת קהל מתקיים ויכוח באשר לאורך הרצף של שאלות. מצד אחד, שאלות ארוכות

מעלות חשש ליצירת עומס קוגניטיבי, עייפות ובלבול. מנגד נטען כי שאלות ארוכות מוסיפות פירוט העוזר למרואיינים להבין אותן. נוסף על כך, שאלה ארוכה יותר מעבירה מסר שהיא חשובה וראויה לתשומת לב. ועוד שיקול: כאשר מאריכים בהקראת השאלה מאפשרים למרואיין לחשוב ולנסח את תשובתו. ואכן קיימים ממצאים מחקריים המאששים את ההנחה התיאורטית כי שאלות ארוכות מסבירות טוב יותר את כוונתן, יש יותר זמן לשקול את התשובה וגם מועבר מסר שהשאלה חשובה. השאלון במחקר הנוכחי כלל את שתי האפשרויות, ובכך אפשר להבין לעומק תהליכים ומגמות.

כך גם באשר לסוג השאלות. השאלות נוסחו באופן דו־קוטבי על יסוד ההנחה כי שאלה "טובה" צריכה לאלץ את המשיבים לבחור בין אפשרויות ולצמצם נטייה להשיב אוטומטית "כן". זאת ועוד, לעיתים שתי שאלות קשורות הוצגו למרואיינים בדרכים שונות וכך אילצו אותם לחוות דעה – טכניקה המשמשת לבירור עמדות בסוגיות מורכבות. כך כלל השאלון מגוון רחב של שאלות שהמענה עליהן הוא "כן" או "לא", לצד שאלות מרובות סעיפים עם מגוון רחב של אפשרויות מענה עליהן, חלקן מרובות סעיפים. יתר על כן, עבור כל סוגיה שנבחנה נוצרה סדרה של שאלות, מתוך מחשבה שהמענים עליהן יציגו את מורכבות התמונה. מדד יחיד יכול להחטיא את המטרה, אבל סדרת שאלות תגביר את הסיכוי לקבלת תשובה מהימנה.

הצגת הנתונים

כמות הנתונים שהתקבלה הייתה עצומה וכללה אפשרויות ניתוח ועיבודים סטטיסטיים רבים ומורכבים. החוקר במחקר כמותי מסוג זה ניצב בפני הדילמה כיצד לא ליפול למלכודת "תפסת מרובה לא תפסת" ולבור את המוץ מן הבר. כדי להנגיש את מסקנות הניתוח ואת המידע לקורא, הנתונים מוצגים תוך קישור בין שאלות בנושאים שונים, מתן פרספקטיבה של זמן ומקום והצבעה על מגמות לאורך זמן. יודגש כי לגבי חלק מהסוגיות מוצגות מגמות ופרספקטיבה רבות שנים, סוגיות אחרות נדונו תוך הצגת פרספקטיבה קצרה יחסית, ויש סוגיות שאינן מנותחות כלל בהתייחס למגמות ארוכות טווח. לכל נושא ניתן הסבר כך שהקשר ואירועי השעה יהיו ברורים. עם זאת, לא נותחו שלל היבטיהן של הסוגיות שהשאלות התייחסו אליהן אלא נדונו המרכזיים שבהם, בעיקר אלה שמעידים על הלכי הרוח המרכזיים, ומוערך כי נודעת להם השפעה על עיצוב המדיניות.

הערות מתודולוגיות

משום שקהל היעד של חיבור זה אינו מייצג בהכרח, ואפילו לא ברובו, חוקרים מיומנים ממדעי החברה, מוצגות תוצאות הניתוחים הסטטיסטיים בלבד, ללא פירוט התהליך. הנתונים עצמם עוגלו למספרים שלמים בטקסט, בלוחות הקטנים המשולבים בו

ובתרשימים. זאת ועוד, חלוקת שאלות הסקר לפרקים כפי שהם מוצגים הייתה לעיתים שרירותית: הנושאים שבהם עוסק הסקר שלובים אלה באלה, ולכן אפשר לשייך שאלות רבות ליותר מנושא אחד. מאותה סיבה, דיון בדעת הקהל בסוגיה מסוימת עשוי להופיע ביותר מאשר בפרק נושאי אחד. במקרים שבהם חלו שינויים בניסוח השאלות ניתן דגש מיוחד לסקר שנערך בסוף 2018, והפילוח הדמוגרפי עצמו מתייחס רק לנתונים אלה. כאמור, הביטויים "הציבור"/"דעת הקהל בישראל" מתייחסים לציבור היהודי בלבד.

* * *

חיבור זה מפרט ומסכם מחקר רב־שנתי בנושא דעת הקהל ביחס לסוגיות של ביטחון לאומי במדינת ישראל. ברקע המחקר עמדו שתי הנחות יסוד שלובות, רלוונטיות למחקרי דעת קהל בכלל ובפרט: האחת היא שדעת קהל קובעת הלך רוח; השנייה – דעת הקהל מציבה גבולות למקבלי החלטות. עולם התוכן שאליו מתייחס המחקר הוא ביטחון לאומי ומדיניות ביטחון.

אשר להלך הרוח בקרב הציבור – כמו שתפאורה מסייעת לעלילה אך אינה מכתיבה אותה, כך גם דעת הקהל ממלאת תפקיד מכריע בעיצוב מדיניות, גם אם לא תפקיד ישיר. היא תומכת במדיניות אך אינה יוזמת אותה או קובעת את סדר היום. תפקיד הציבור בתהליך גיבוש המדיניות במשטר דמוקרטי הוא לקבוע קריטריונים ולעצב רקע למדיניות, על בסיס ערכים וציפיות המקובלים על שכבות רחבות. בה בעת, הציבור מעריך את תוצאות המדיניות מנקודת הראות של התאמתה לציפיות ולערכים בסיסיים אלה. במילים אחרות, תמיכת דעת קהל היא לרוב תנאי הכרחי, אך לא מספיק, לגיבוש מדיניות. בהיעדר תמיכה ציבורית למדיניות מסוימת, מקבלי החלטות יתקשו עד מאוד ליישמה.

וכפועל יוצא מכך, דעת הקהל מציבה גבולות למקבלי החלטות. היא לא מכתיבה אפשרויות או ברירה ביניהן, אלא מגדירה גבולות כלליים שמקבלי החלטות פועלים בתוכם. גבולות אלה עשויים כמובן להשתנות עם הזמן. מונח מקובל לתיאור מאפיין זה של דעת הקהל כקשורה בקבלת החלטות הוא 'מרחב תמרון'. הכוונה היא לכך שמקבלי החלטות עשויים להסתייע בדעת הקהל כמתארת של 'מרחב התמרון' – אותו טווח שבמסגרתו הם יכולים לנקוט מדיניות בלי חשש מאובדן התמיכה. כיוון שכך, מחקרי דעת קהל נחשבים מקור המידע היעיל ביותר לעמדותיו ולרחשי ליבו של הציבור.

מחקר זה, המציג ומנתח את הלכי הרוח בחברה הישראלית בנושאי ביטחון לאומי, מבקש לתרום לשיח הציבורי ובה בעת לסייע למקבלי החלטות לזהות – על בסיס אמפירי – את טווח המדיניות שתציע התמודדות אפקטיבית עם האתגרים העומדים בפני ישראל, ואף תיהנה מסיכוי סביר להיות בת־יישום מבחינת עמדות הציבור.

שער ראשון:
האקלים שבתוכו פועלת
דעת הקהל הישראלית

האקלים שבתוכו מתקיימת החברה הישראלית הוא בית הגידול לדעת הקהל. הדיון במגוון הדעות והזהויות של הציבור בישראל יתמקד בארבעה תחומים: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים, נטיות פוליטיות, מערכת הערכים ותפיסות העולם.

מאפיינים סוציו-דמוגרפיים

מאפיינים סוציו-דמוגרפיים מסייעים להבחין בהבדלים בעמדות ובתפיסות עולם בין הפרטים בחברה ולהבינם. חלקם גורמים אישיים יציבים (גיל, מין, מוצא אתני), ואחרים נתונים לשינוי (השכלה, מעמד חברתי, הכנסה ומקום מגורים). המאפיינים השונים עשויים להסביר הן יציבות בדעת הקהל – תפיסות, גישות ועמדות – והן שינויים החלים בה. ספרות המחקר הענפה בתחום חקר דעת קהל מתארת את ההבדלים בעמדות פוליטיות תוך שימוש במאפיינים אלו. כך לדוגמה, שכיח למצוא הבדלים בין נשים לגברים או הבדלי גיל בנוגע להעדפת פתרון זה או אחר לעימותים אלימים. במסגרת המחקר הנוכחי נאספו לגבי כל המשיבים המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים הבאים: מקום מגורים, מין (גבר/אישה), גיל (בהתאם לחלוקה לקבוצות הגיל: 18-24, 25-34, 35-44, 45-54, 55-64, 65 ומעלה), השכלה (מספר שנות לימוד, ומי שסיים 12 שנה ומעלה – השכלה אקדמית או היעדרה) וכן רמת דתיות. מאפיינים סוציו-דמוגרפיים אלה נקבעו בהתאם להגדרה העצמית של המרואיינים.

המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של הציבור שהשתתף במחקר זה נחשבים מועילים להבנת עמדתו המדינית-ביטחונית של הפרט בישראל. עם זאת, במחקר זה ייעשה שימוש סלקטיבי במאפיינים הסוציו-דמוגרפיים העיקריים מבין אלה שנאספו: גיל, מין והשכלה. בחירה זו נסמכה בין היתר גם על מחקרים שהצביעו על כך שמאפיינים סוציו-דמוגרפיים מעצבים את דעת הקהל בישראל בסוגיות של ביטחון לאומי במידה מוגבלת בלבד, וכי הם חשובים פחות ממה שניתן לשער על סמך מחקרים שנערכו בדמוקרטיה מערבית אחרות, שם הכנסה, השכלה וגיל נחשבים גורם מנבא מקובל. עם זאת, מאפיין סוציו-דמוגרפי שלגביו נמצאו במחקר זה הבדלים משמעותיים ומובהקות סטטיסטית גבוהה בהקשר של עמדות לגבי סוגיות ביטחוניות, כמו במחקרים קודמים, היה רמת הדתיות.² לרמת הדתיות של המשיב הייתה ההשפעה הבולטת והמכרעת על עמדותיו, לעומת ההשפעה המוגבלת יחסית של כל שאר הגורמים הדמוגרפיים. למעשה, עוצמת הקשר בין רמת הדתיות לגישות הפוליטיות-ביטחוניות של המשיב

הייתה בסדר גודל אחר מאשר יתר המאפיינים. ממצא זה נתמך בעקביות גם על ידי מחקרים רבים אחרים, שבוצעו במהלך השנים הן על ידי המכון למחקרי ביטחון לאומי והן על ידי גופי מחקר אחרים.

לוח 1 מציג את התפלגות רמת הדתיות בהתאם להגדרה העצמית של המשיב בארבעת המחקרים האחרונים בסדרת "מדד הביטחון הלאומי". הנתונים, על סמך ארבעת הסקרים שנערכו בשנים 2015-2018, מראים כי הגדרה זו יציבה. כמחצית (49-47 אחוזים) מהמשיבים הגדירו את עצמם חילונים, כשליש (30-31 אחוזים) מסורתיים, 12-14 אחוזים דתיים ו-7-8 אחוזים הגדירו את עצמם חרדים. יש לציין כי ממחקרים קודמים וכן מהמחקר הנוכחי עולה כי החרדים והדתיים הם בעלי הדעה שנחשבת ניצית ביותר בנושאים ביטחוניים, ואילו האוכלוסייה החילונית החזיקה בעמדות המתונות ביותר ביחס לאותם נושאים. האוכלוסייה המסורתית, על פי רוב, ניצבת ביניהם.³

לוח 1: התפלגות לפי הגדרה עצמית של רמת דתיות, 2015-2018 (באחוזים)

סך הכול	חילוני	מסורתי	דתי	חרדי	
100	49	30	14	7	2015
100	47	33	12	8	2016
100	49	31	12	8	2017
100	49	30	13	8	2018

הנטיות הפוליטיות של הציבור היהודי בישראל

במחקר הנוכחי נמצא קשר מובהק בין הנטיות הפוליטיות והזהות הפוליטית של המשיבים לבין עמדותיהם בתחום הביטחון הלאומי. ההזדהות הפוליטית הוגדרה על ידי הצבעה למפלגה והשתייכות למחנה פוליטי. ב-2015 וב-2016 התבקשו המרואיינים להשיב למי הצביעו בבחירות 2015, מתוך רשימת המפלגות שהשתתפו בבחירות אלה. ב-2017 הם נשאלו איזו מפלגה מתוך רשימת המפלגות שכיהנו באותה עת בכנסת מייצגת את עמדותיהם, וב-2018 הם נשאלו לאיזו מפלגה יצביעו בבחירות הבאות (מתוך רשימה של מפלגות שהיו אז רלוונטיות לבחירות). החל מ-2017 התבקשו המרואיינים לציין גם לאיזה צד במפה הפוליטית הם משייכים את עצמם, מתוך האפשרויות הבאות: שמאל קיצוני, שמאל מתון, מרכז, ימין מתון וימין קיצוני (ראו לוח 2). ניתוח זה אפשר שיוך פוליטי על ספקטרום רחב יותר של תפיסות עולם לעומת זיהוי מפלגתי גרידא, וכך לשרטט באופן ברור יותר את הקשר בין נטיות פוליטיות לבין גישות ועמדות בסוגיות של ביטחון לאומי.

לחלוקה של שמאל לעומת ימין יש פרשנות רחבה שמכסה היבטים פוליטיים, חברתיים, ביטחוניים, כלכליים ותרבותיים, כאשר הדיכוטומיה שמאל-ימין היא כלי נפוץ לסיווג עמדות פוליטיות. מחקרים קודמים בחנו את טבעם של הימין, השמאל והמרכז והציגו

את הרכב האוכלוסייה היהודית על פי סיווגים אידיאולוגיים אלה. ימין ושמאל הוגדרו לפי עמדות בסוגיות מפתח של ביטחון לאומי, בעיקר סביב הסכסוך הישראלי-פלסטיני. מאז ומתמיד היה הציבור בישראל חלוק בדעותיו לגבי ניהול הסכסוך הישראלי-פלסטיני. אף על פי שמגוון הדעות היה רחב, מאז 1967 נרשמה הזדהות הדרגתית עם אחד משני המחנות – המחנה ה"יוני" (השמאל) והמחנה ה"ניצי" (הימין). המחנה ה"יוני" היה מוכן לפשרות מדיניות וטריטוריאליות רבות יחסית כדי לאפשר פתרון לסכסוך, כלומר דגל בסיסמה "שטחים תמורת שלום" והחל לראות בפלסטינים פרטנרים לתהליך השלום; ואילו המחנה ה"ניצי" לא היה מוכן לפשרות לפתרון הסכסוך, דגל בהחזקת שטחים רבים מסיבות היסטוריות, דתיות, לאומיות או ביטחוניות, והמשיך לשלול את זכותם של הפלסטינים להגדרה עצמית.⁴ במחקר זה נסמך סיווג המשיב על הגדרתו העצמית, ובהתאם לכך נבחן הקשר בינה לבין עמדותיו בתחום הביטחון הלאומי.

לוח 2 מראה כי בשנים 2017-2018, מעל חמישים אחוזים מהמשיבים הגדירו את עצמם אנשי ימין (מתון או קיצוני), כשליש מהציבור הגדירו את עצמם במרכז (31-32 אחוזים) ופחות מחמישית הגדירו את עצמם בשמאל (מתון או קיצוני, 12-17 אחוזים). היות שרק מיעוט שייך עצמו לשמאל הקיצוני (2 אחוזים) ולימין הקיצוני (8-9 אחוזים), להלן יוצגו ההבדלים בין הימין המתון (להלן "הימין"), השמאל המתון (להלן "השמאל") והמרכז.

בהשוואה לממצאי מחקרים קודמים של המכון למחקרי ביטחון לאומי (2006-2012) חלה עלייה משמעותית בשיעור המשיבים שהגדירו את עצמם כימין. ב-2006-2012 השתייכה מחצית מהאוכלוסייה למרכז, 35 אחוזים מהאוכלוסייה השתייכו לימין ו-16 אחוזים לשמאל. נראה שתמונה זו עולה בקנה אחד עם תוצאות בחירות 2015 ו-2019 (סבב ראשון), שהסתיימו בניצחון של הימין. האם התחזקות ההזדהות עם הימין והעובדה שחלקים נרחבים יותר מקרב הציבור הישראלי הגדירו את עצמם כימין, משמעותה שגם עמדותיהם בתחום הביטחוני הן כאלה שנחשבות באופן מסורתי למזוהות יותר עם הימין? לאו דווקא. חלק מההגדרות הפכו עם הזמן מעורפלות, וכך גם הזיקה בין עמדה בנושא ביטחוני לבין השתייכות פוליטית או מפלגתית. ייתכן שהחלוקה לימין, מרכז ושמאל במתכונתה הישנה והמסורתית, לפחות בכל הקשור לסוגיות בתחום הביטחון הלאומי, מחייבת התבוננות מחדש.

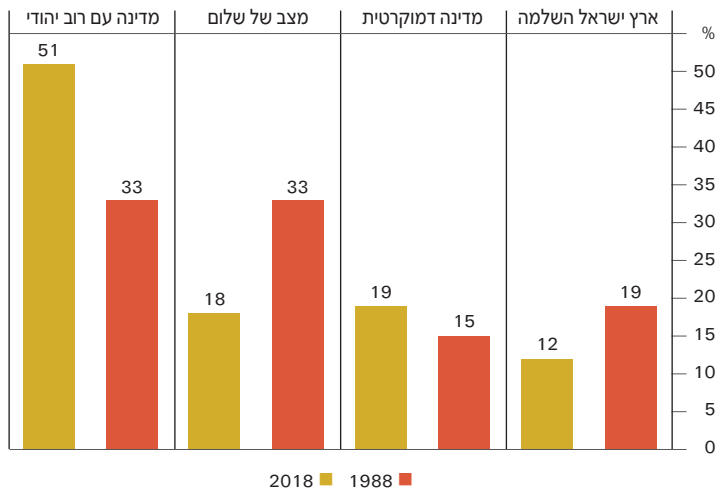
לוח 2: שיוך פוליטי לפי הגדרה עצמית, 2017-2018 (באחוזים)

סך הכול	שמאל קיצוני	שמאל מתון	מרכז	ימין מתון	ימין קיצוני	
100	2	15	31	44	8	2017
100	2	11	32	46	9	2018

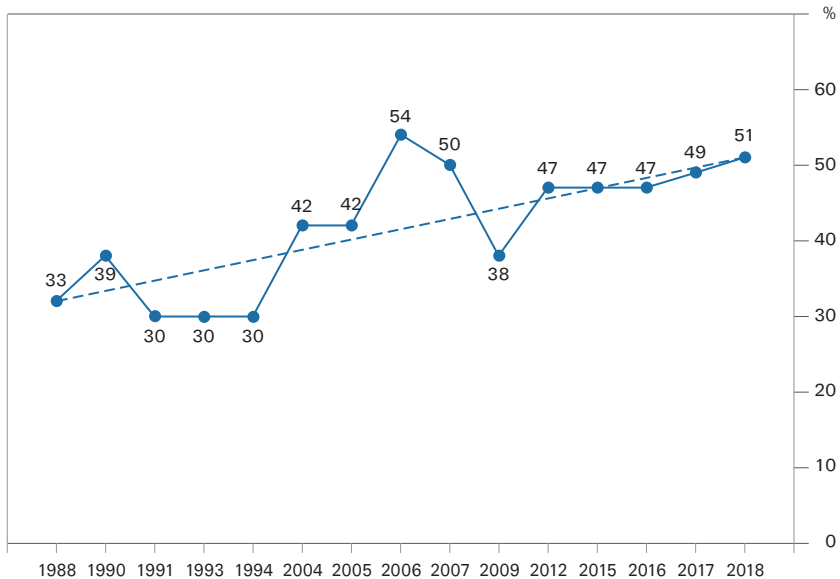
מערכת הערכים הפוליטיים

ערכים פוליטיים הם אמות מידה להערכה, להצדקה או לשלילת פעולות, וכן להקניית משמעויות. כן מבטאים הערכים אמונה מתמדת בכך שהתנהגויות ואורח חיים מסוימים משקפים העדפה אישית וחברתית. בעזרתם אנשים אף מפרשים את חשיבותם של אירועים ביטחוניים ומדיניים שמתרחשים סביבם ובחייהם. ערכים פוליטיים עשויים לספק את הבסיס לעיצוב נטיות פוליטיות ולהערכת סמלים, ואף להניע התנהגות.⁵ פסיכולוגים רואים בערכים נדבך מרכזי בארגון הקוגניטיבי של הפרט ובסיס לגיבושן של עמדות, אמונות ודעות.⁶ נראה שהרוב הגדול של הציבור היה שמח להגשים אותם, בתנאי שלא יתנגשו עם מטרות אחרות.⁷ עמדותיהם של אנשים בסוגיות מסוימות מוגדרות ונקבעות על פי היררכיית הערכים שלהם. סדרי העדיפויות של ערכים אינם אקראיים, אלא נקבעים על פי תפיסת עולם הקשורה בעמדה פוליטית ורעיונית. היררכיה של ערכים קובעת במידה רבה את ההעדפות המדיניות ואת השינויים המתרחשים בהן.⁸ החל מ־1988 מופו ארבעה ערכים פוליטיים שנבחנו במסגרת המחקרים של המכון למחקרי ביטחון לאומי. ארבעת הערכים הללו מצויים במגילת העצמאות או נובעים ממנה. מגילת העצמאות היא המסמך המכונן של מדינת ישראל וכנגזרת מכך – גם של החברה הישראלית. הערך הראשון שנבדק הוא "מדינה עם רוב יהודי". הבחירה ב־1988 בביטוי זה נבעה מכך שהוא היה הקרוב ביותר לרעיון הציוני המקורי ולשימוש הנפוץ בו בישראל כביטוי לזכותו של העם היהודי על מולדתו, המגלמת את הצידוק הציוני להקמתה של מדינת ישראל. הערך השני הוא "מצב של שלום". השאיפה לשלום הושמעה במשך שנים מפי פוליטיקאים והייתה לחלק מהתרבות והפולקלור הישראלי. התנועה הציונית ומדינת ישראל ביקשו מאז ומתמיד להתקבל למשפחת העמים ובמיוחד לקבל הכרה ממדינות האזור, והשאיפה לשלום נתפסה כערך חשוב במאמץ זה, ומכאן שנחשבה לאינטרס הלאומי של ישראל. הערך השלישי הוא ההגדרה "מדינה דמוקרטית", שחקוקה כאבן יסוד באופייה של מדינת ישראל וכצלע חיונית במגילת העצמאות, לצד הגדרת המדינה כיהודית. הערך הרביעי הוא "ארץ ישראל השלמה". ארץ ישראל נזכרת בפתיח של מגילת העצמאות, והיא הביטוי לזיקה ההדוקה בין הבית הלאומי לארץ שבה הוקם. זהו ערך הטבוע באתוס הציוני של התחייה הלאומית. המושג "ארץ ישראל השלמה" קיבל משנה תוקף לאחר 1967 והוא שגור בשיח הפוליטי בישראל. ערכים בסיסיים אלו הם חלק בלתי נפרד מהשיח הישראלי, ועם זאת מתקיימים בנייהם מתחים עזים. אלה יוצרים דילמות שמלוות את הציונות מראשיתה,⁹ והמחלוקות סביבן התחדדו במהלך השנים עד כדי סתירות של ממש.¹⁰ השאלה שהוצגה לציבור מאז 1988 הייתה: "אם חושבים על כיווני התפתחות אפשריים של מדינת ישראל, ישנם ארבעה ערכים חשובים שבמידה מסוימת מתנגשים זה עם זה, והם חשובים לאנשים שונים במידות שונות". מרואיינים התבקשו לדרג את ארבעת הערכים לפי

סדר חשיבותם. תרשים 1 מציג השוואה מרוכזת בין הממצאים ב־2018 לאלו של 1988. תרשים 2 מציג את שיעור המשיבים שבחרו ערך מסוים כ"הערך החשוב ביותר" במהלך תקופה של 25 שנים. כדי לפשט את הצגת הנתונים מוצגת האפשרות הראשונה שנבחרה על ידי המשיבים.

תרשים 1: תמיכה בערכים פוליטיים, השוואה בין 1988 ל-2018

תרשים 2: תמיכה בערך "מדינה עם רוב יהודי", 1988-2018

מתרשים 1 עולה כי חלק מהערכים נותרו יציבים לאורך זמן, ואילו באחרים חלה תנועתיות רבה יותר. הערך "מדינה עם רוב יהודי" היה נוכח ובולט מאז ומתמיד, כאשר עם הזמן ובתהליך הדרגתי ועקבי הוא הפך לחשוב ביותר בעיני הציבור, עד שבעשור האחרון הפך לערך הדומיננטי ביותר. 51 אחוזים מהמשיבים ב-2018 בחרו בערך זה כחשוב ביותר עבורם, לעומת 33 אחוזים בלבד ב-1988. לעומת זאת, בערך "מצב של שלום" חלה ירידה מתמדת. מתמיכה של 33 אחוזים מהמשיבים בשנת 1988 הוא ירד ל-18 אחוזים בחלוף 30 שנה. למעשה, מ-1988 ולאורך שנות התשעים של המאה ה-20, שני הערכים "מדינה עם רוב יהודי" ו"מצב של שלום" זכו לתמיכה של כשליש מהמשיבים כל אחד – יותר משני הערכים האחרים. התמונה שהתקבלה באותה עת היא של ציבור התומך ברוב יהודי במדינה ושואף מאוד לשלום – מה שתואם במידה רבה את התהליך המדיני שהתנהל באותה תקופה ואשר מטרתו הייתה הסכם שלום, שבסופו מדינה בעלת רוב יהודי מוצק. בחלוף שני עשורים, יותר ממחצית המשיבים דירגו את הערך "מדינה עם רוב יהודי" במקום הגבוה ביותר, ו"מצב של שלום" נדחק הצידה. מדובר בביטוי מובהק למגמות פוליטיות ומדיניות הקשורות בסכסוך הישראלי-פלסטיני, ואולי אף במידת הזיקה ליהדות עבור חלקים בציבור. הערכים "ארץ ישראל השלמה" ו"מדינה דמוקרטית", לעומת זאת, דורגו בעקביות ובאורח יציב למדי במקום נמוך. ערכים אלו חשובים פחות עבור רוב הציבור: הערך "מדינה דמוקרטית" זכה ל-15-19 אחוזי תמיכה בשנים האחרונות, והערך "ארץ ישראל השלמה" זכה לתמיכה דומה של 12-19 אחוזים.

הערך "ארץ ישראל השלמה" התייחס לארץ, ואילו הערך "מדינה דמוקרטית" התייחס לזכויות האזרח של יושביה. ייתכן שהשיקול הדמוגרפי הפריע לחלק גדול מהמשיבים, אבל האינסטינקט הטריטוריאלי היה חלש הרבה יותר. רעיון זכותם של היהודים על הארץ נעשה מקובל ולגיטימי, אבל כשצריך היה להכריע בין העדפות בחרו חלק גדול מהמשיבים ב"מדינה עם רוב יהודי" ולא ב"ארץ ישראל השלמה". במילים אחרות, משמעות הערך "מדינה עם רוב יהודי" היא שהציבור מייחס יותר חשיבות לצביון המדינה ולאופייה מאשר לשטחה. אומנם קיימת הסכמה כללית על "מדינה דמוקרטית" כעיקרון מופשט, וגם "ארץ ישראל השלמה" יכולה להיות יעד מוסכם, אבל מקומן המשותף והנמוך יחסית בסדר העדיפויות הפך אותן במשך השנים לנושאים שנויים במחלוקת. ייתכן שכאשר ערך שנוי במחלוקת, ומשום כך הוא פוליטי יותר, הוא שומר על דירוג יציב יותר, יחסית, לאורך זמן.

ממחקרים קודמים עולה כי היררכיית הערכים של אנשים קובעת במידה רבה את ההעדפות המדיניות שלהם. יתר על כן, סדרי העדיפות אינם אקראיים אלא מובנים מבחינה פוליטית ואידיאולוגית. ואכן, בבסיס מרבית המחלוקות הפוליטיות ניתן למצוא ערכים סותרים. אדם שמעריך במידה שווה דמוקרטיה (זכויות שוות לכול),

שלום ושימור רוב יהודי בישראל יתקשה לעצב עמדה עקבית ולכידה בסוגיות כגון הגירה מרצון של ערבים מישראל. מצד אחד, עקרון שוויון הזכויות פירושו גישה שלילית כלפי מדיניות זו, אך מצד שני, עקרון הרוב היהודי הופך מדיניות זו לרצויה. תנודתיות בהיררכיות של ערכים מושפעת מאירועים ביטחוניים או פוליטיים וכן מתזוזות ארוכות טווח במבנה החברה. תנודות בהיררכיית הערכים בקרב הציבור יכולות להצביע על שתי תופעות: הן יכולות להיות תגובה לשינויים תלויי הקשר כגון מחאות חברתיות, קמפיין בחירות או עימותים צבאיים, או לחלופין (או נוסף על כך) לשקף שינויים מבניים עמוקים.

יתר על כן, התפלגות סדרי העדיפויות הערכיים עלתה בקנה אחד עם השקפות העולם הפוליטיות והאידיאולוגיות של המרואיינים. חרדים (78 אחוזים), דתיים (58 אחוזים) ומסורתיים (62 אחוזים) דירגו את הערך "מדינה עם רוב יהודי" כחשוב ביותר, יותר מחילונים (37 אחוזים). כך גם לגבי שיוך פוליטי: 66 אחוזים מאלה שהגדירו את עצמם כימין דירגו את הערך "מדינה עם רוב יהודי" כחשוב ביותר, לעומת 38 אחוזים מאלה שהגדירו את עצמם כמרכז ו-28 אחוזים מאלה שהגדירו את עצמם כשמאל.

לעומת זאת, שלושת הערכים האחרים: "מצב של שלום" "מדינה דמוקרטית" ו"ארץ ישראל השלמה" היו חשובים פחות לרוב האוכלוסייה. "מצב של שלום" ו"מדינה דמוקרטית" נבחרו בעיקר על ידי אנשי שמאל ומרכז ועל ידי חילונים. הערך "ארץ ישראל השלמה" נבחר בעיקר על ידי דתיים (27 אחוזים מקרב הדתיים לעומת 9-13 אחוזים מקרב החרדים, מסורתיים וחילונים), ואף לא זכה לתמיכה רבה כערך החשוב ביותר בקרב אלה שהגדירו את עצמם כימין (15 אחוזים). לגבי התפלגות הגיל יצוין כי בניגוד לתיאוריה המקובלת של חברות (סוציאליזציה), לגיל לא הייתה השפעה מובהקת על היררכיית הערכים של הציבור. כלומר, צעירים בישראל לא נטו לתמוך יותר בדמוקרטיה, כפי שבדרך כלל קורה במדינות דמוקרטיות מערביות.¹¹

תפיסות עולם

תפיסות עולם הן רעיונות מופשטים, דפוסי מחשבה, הלכי הרוח ונרטיבים. מקורן בהיסטוריה, בפולקלור, בתרבות, באמונה הדתית ובפסיכולוגיה של חברה, קהילה ועם. הן החוט המקשר בין הפרטים בחברה. במידה רבה, תיאור זה מקביל לכינוי הרווח בספרות המחקר "כללי אצבע" (Rules of thumb), השייכים לחוכמה העממית הנצברת הכוללת פתגמים, סמלים, סיפורים וטקסים שבני אדם עשויים להסתייע בהם בצירופים שונים כדי לברר ולפתור סוגים שונים של בעיות, כמו גם לגבש עמדות על נושאים חדשים, בלתי מוכרים או בלתי מובנים.

במחקר שנערך ב-2018 הוצגו למרואיינים היגדים שמייצגים תפיסות עולם, מעין "כללי אצבע" הרווחים בהלך הרוח הציבורי בישראל ומתקשרים לביטחון לאומי –

חלקם תנ"כיים ועתיקים ומקורם בהיסטוריה של העם היהודי, חלקם חדשים יחסית. המרואיינים נשאלו עד כמה הם מסכימים או לא מסכימים איתם. במטרה לפשט את הצגת הממצאים, הם קובצו תחת שלושה נושאים: ישראל והעולם, מצבה של ישראל והיחס לאחר. בטבלאות הבאות מוצגים שיעורי המסכימים לכל היגד, תוך השוואה בין רמת הדתיות והשיוך הפוליטי של המשיבים.

שלושת ההיגדים: "העולם כולו נגדנו", "העם היהודי הוא העם הנבחר" ו"עם לבדד ישכון" קשורים לזיקה המיוחדת ולעיתים אף מיסטית בעיני רבים בישראל בין אלוהים, ישראל וההיסטוריה היהודית, והם מקדשים את העם היהודי כעם מיוחד במינו. בספרות המחקר קיימת התייחסות נרחבת במיוחד להיגד "עם לבדד ישכון". הוא נחשב לכלי נפוץ ביותר במנגנון שתפקידו להתגבר על חרדות הנובעות מהמצב הביטחוני בישראל. יש אומרים כי בסוגיות ביטחון רבות שררה בישראל הסכמה רחבה, שהבסיס לה הייתה האידיאולוגיה של "עם לבדד ישכון". תפיסה זו מקילה את ההתמודדות עם תחושת האיום הביטחוני. ככל שגברה תחושת האיום, כך התהדק הקשר.¹²

לוח 3: ישראל והעולם, הסכמה, 2018 (באחוזים)

ישראל והעולם								
שיוך פוליטי			רמת דתיות				סך הכול אחוז המשיבים שהסכימו עם ההיגד	
שמאל	מרכז	ימין	חילונית	מסורתית	דתית	חרדית		
25	41	51	41	53	51	42	47	"העולם כולו נגדנו"
23	49	77	38	81	88	98	63	"העם היהודי הוא העם הנבחר"
29	49	59	43	57	68	76	53	"עם לבדד ישכון"

לוח 3 מלמד כי ב־2018 הסכים חלק ניכר מהציבור (53 אחוזים) עם היגד זה. ואולם אין בנמצא נתונים שמאפשרים השוואה עקבית לאורך זמן. המחקר שנמצא בנושא זה התבצע בשנות השמונים והתשעים של המאה ה־20 וממנו עלו נתונים מוגבלים, אך גם בהם המגמה הייתה דומה. במחקרים מהשנים 1987, 1990 ו־1991 תמכו 68–69 אחוזים ב"עם לבדד ישכון", וב־1994 תמכו בו כ־54 אחוזים. עוד ממצא בעל משמעות שעולה מלוח 3 הוא שככל שרמת הדתיות עולה, כך עולה גם רמת ההסכמה עם היגד זה (כך גם לגבי ההיגדים הנוספים). יש לזכור כי ההיגד "עם לבדד ישכון" טבוע בתנ"ך ובמסורת היהודית. רבים מהיהודים שותפים למורשת הזאת, ויש להניח שיהודים דתיים חשופים לה ומושפעים ממנה יותר מאחרים. העובדה שקרוב למחצית מהחילונים ב־2018 הסכימו עם היגד זה היא משמעותית. יש אומרים שמדובר בהרחבה חילונית לאומית של הברית התנ"כית ורעיון העם הנבחר, וכי מדובר בתמצית "דת הביטחון

של ישראל", שהיא כשלעצמה מרכיב חשוב בתרבות הפוליטית במדינה.¹³ אשר לשיוך הפוליטי, גם במקרה זה ניכרת הדרגתיות ברורה: בהיגד זה תמכו 59 אחוזים מאלה שהגדירו את עצמם כימין, 49 אחוזים מאלה שהגדירו עצמם כמרכז ו-29 אחוזים מאלה שהגדירו עצמם כשמאל.

ההיגד "כל העולם כולו נגדנו" הוא נדבך נוסף ל"עם לבדד ישכון". המציאות הישראלית, ודאי ברטוריקה של מנהיגיה ואזרחיה, היא של מדינה מאוימת. התחושה של חוסר אמון בסיסי כלפי הסביבה החיצונית היא רכיב יסודי במדיניות החוץ והביטחון הלאומי של ישראל. קיימת אמונה בסיסית שבה יש תפקיד חשוב לזכר השואה, שהמחישה כי העולם לא יעשה דבר כדי להגן על היהודים – לא כפרטים, לא כעם ולא כמדינה. בן-גוריון כתב בהקשר זה כי "נטלנו על עצמנו מאבק איתנים משולש: מאבק עם עצמנו, עם טבע גלותי, הרגלים נפסדים ומבנה חיים קלוקל של עם מחוסר מולדת, מפוזר ותלוי בחסדי זרים. מאבק עם טבע הארץ, שממתה, דלדולה והריסותיה בידי אדם וידי שמים. מאבק עם כוחות רשע וזדון בעולם הגדול, מקרוב ומרחוק, אשר לא הבין ולא רוצה להבין ייחודו וייעודו המופלא של עמנו, מאז דרכו רגליו על בימת ההיסטוריה בימי קדם ועד ימינו אלה..."¹⁴ דומה שקו מחשבה זה לא השתנה מהותית במהלך השנים. מנהיגים רבים אחריו, מכל קצות הקשת הפוליטית, אימצו קו מחשבה זה.

ב-2018 הסכימו 47 אחוזים מכלל המשיבים כי "העולם כולו נגדנו". המשמעות היא שתחושה של בדידות ורדיפה מלווה כמחצית מהציבור. נתונים דומים עלו גם בשנות השמונים והתשעים של המאה ה-20 במחקרי 1987, 1990, 1991 – 43-51 אחוזים הסכימו כי "העולם כולו נגדנו". ההסבר שהוצע לירידה המשמעותית שנרשמה במחקרי 1994 ו-1996 בהסכמה עם היגד זה – רק 35-36 אחוזים הסכימו עימו – היה ההתקדמות בתהליך השלום, שהביא לשיוני ביחס לישראל בזירה הבינלאומית ובתחושת הבידוד,¹⁵ תחושה שהלכה והתפוגגה בשנים האחרונות. גם לגבי היגד זה ניכרה ב-2018 הדרגתיות ברורה בשיוך הפוליטי: 51 אחוזים מאלה שהגדירו את עצמם כימין, 41 אחוזים מאלה שהגדירו עצמם כמרכז ו-25 אחוזים מאלה שהגדירו עצמם כשמאל תמכו בהיגד זה. הבדלים קטנים יותר נמצאו ביחס לרמת הדתיות של המשיבים.

דומה שבסימביוזה מסוימת לשני היגדים הקודמים, החברה הישראלית ברובה מזדהה עם רעיון "העם היהודי הוא העם הנבחר" (63 אחוזים הסכימו איתו). יש הרבה עמים נבחרים בעיני עצמם, והעם היהודי הוא אחד מהם. מדובר ברעיון עתיק יומין שמקורו בפניית אלוהים למשה לפני ההתגלות בהר סיני: "...כה תאמר לבית יעקב, ותגיד לבני ישראל... ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ. ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש... " (שמות י"ט, ג-ו). דומה שרעיון עתיק זה נשאר רלוונטי גם לתהליכים ולאירועים עכשוויים ונותר בעל השפעה עליהם. תפיסת "העם הנבחר" מקובעת בתודעה, אם כי מעורפלת במשמעות

-האם הבחירה האלוהית מקנה זכויות יתר, או שמא חובות מוסריות כבדות יותר? כך או כך, יש הטוענים כי הנרטיב משמש הן "גלולת הרגעה" לחיזוק האמונה ביכולת ההישרדות בזמנים קשים, והן הצדקה מוסרית עקרונית למעשים שנויים במחלוקת, שכן רעיון "העם הנבחר" עשוי להיתפס כהתנשאות אתנית וכמילה אחרת לגזענות.¹⁶ גם במקרה זה, ככל שרמת הדתיות עולה כך עולה גם רמת ההסכמה עם ההיגד (98 אחוזים מהחרדים הסכימו עם היגד זה, לעומת 38 אחוזים מהחילונים). הבדלים נמצאו גם ביחס לשייך פוליטי: 77 אחוזים מאלה שהגדירו את עצמם כימין, 49 אחוזים מאלה שהגדירו עצמם כמרכז ו-23 אחוזים מאלה שהגדירו עצמם כשמאל תמכו בהיגד זה. מקבץ ההיגדים הבא היה "מצבה של ישראל" (לוח 4). כפי שמשקף מלוח 4, רוב הציבור (61 אחוזים) סבר כי "מדינת ישראל היא וילה בג'ונגל", וכי הדמוקרטיה הישראלית לא בסכנה. מעל מחצית (52 אחוזים) הסכימו כי "מצבה האסטרטגי של ישראל מעולם לא היה טוב יותר".

ההיגד "הדמוקרטיה הישראלית בסכנה" חדר לשיח הישראלי בשנים האחרונות. מהלכים והתבטאויות של חברי כנסת ושרים התפרשו על ידי חלקים בציבור כמאיימים על איתנותה של הדמוקרטיה הישראלית. בין אלה ניתן למנות את 'חוק הלאום', 'חוק ההסדרה', הצעת 'חוק הנאמנות בתרבות', הצעת החוק בעניין 'פסקת ההתגברות', וכן מתקפות על בית המשפט העליון ועל ארגוני זכויות אדם. מנגד היו שטענו כי הדמוקרטיה הישראלית חזקה מתמיד, וכי המבכים את מצבה עושים זאת משום שהשלטון נמצא בידי מי שאיננו שותף לעמדותיהם.¹⁷ נראה כי בדעת הקהל היה רוב לאלו האחרונים.

לוח 4: מצבה של ישראל, הסכמה, 2018 (באחוזים)

מצבה של ישראל								
שייך פוליטי			רמת דתיות				סך הכול אחוז המשיבים שהסכימו עם ההיגד	
שמאל	מרכז	ימין	חילוני	מסורתי	דתי	חרדי		
30	40	61	47	62	61	37	52	"מצבה האסטרטגי של ישראל מעולם לא היה טוב יותר"
52	61	65	62	67	57	43	61	"מדינת ישראל היא וילה בג'ונגל"
71	50	26	50	34	30	18	40	"הדמוקרטיה הישראלית בסכנה"
24	50	68	50	64	68	71	58	"לנצח נחיה על חרבנו"

הביטוי "וילה בג'ונגל" שכאמור, רוב הציבור הסכים עימו, משלים במידה רבה היבט זה. הדימוי מדגיש את היותה של מדינת ישראל "אי" קטן של שפיות, יציבות ושגשוג,

הנאבק על צביונו בלב מזרח תיכון עוין ואלים. במידה רבה מוביל היגיון זה את השיח הישראלי בעשורים האחרונים. בג'ונגל הרי אין ערך להסכמים מדיניים, איש הישר בעיניו יעשה, והמצב מחייב הגנה על שלומה ושלמותה של הווילה מפני אויביה. ההסכמה הרחבה עם הגדרתה של ישראל כווילה בג'ונגל ועם האבחנה כי הדמוקרטיה הישראלית אינה בסכנה משתלבת היטב עם רמת ההסכמה הגבוהה יחסית עם ההיגד החיובי לגבי מצבה האסטרטגי של ישראל – "מעולם לא היה טוב יותר". עולה מכך שרוב הציבור חש שביעות רצון מהמצב הקיים בישראל. אשר לשיוך הפוליטי – באופן טבעי, לאור העובדה שבשנות המחקר הנוכחי הממשלה המכהנת בישראל הייתה ממשלת ימין, רמת שביעות הרצון בקרב אלה שהגדירו את עצמם כימין הייתה גבוהה יותר מאשר בקרב אלה שהגדירו עצמם כמרכז או כשמאל, אם כי יש לשים לב לכך שרמת הסכמה גבוהה עם ההיגד "מדינת ישראל היא וילה בג'ונגל" רווחת באופן גורף בקרב כל חלקי הציבור.

לצד תחושת שביעות הרצון, רוב הציבור (58 אחוזים) משוכנע כי "לנצח נחיה על חרבנו" (דתיים ואלה שהגדירו עצמם כימין הסכימו עם היגד זה, יותר מאשר חילונים ואלה שהגדירו עצמם כשמאל). מדובר בנרטיב הישרדותי-קיומי המלווה בתחושה של גזירת גורל. במבט רחב יותר ומזווית פסיכולוגית הוא מקשה גמילה מכבלי הפוסט-טראומה של מצב מלחמה תמידי, ומסמל ייאוש ודרך ללא מוצא. היגד זה נשמע רבות בפוליטיקה הישראלית. ראש הממשלה בנימין נתניהו קבע במהלך ישיבת ועדת החוץ והביטחון של הכנסת ביום השנה העשרים לרצח ראש הממשלה יצחק רבין כי "...לעד נחיה על חרבנו"¹⁸. היגד זה חלחל גם לשיח הציבורי והוא חלק בלתי נפרד מהתודעה הציבורית בישראל.

נראה שחלקים נרחבים בחברה הישראלית חיים בשלום עם המתח בין תחושת שביעות הרצון להלך רוח של תחושת איום תמידית. תחושה זו, כמו גם היחס לעולם, קשורים גם למקבץ ההיגדים הבא – היחס לאחר.

לוח 5: היחס לאחר – הסכמה, 2018 (באחוזים)

מצבה של ישראל מצבה של ישראל במקום היחס לאחר								
סך הכול אחוז המשיבים	רמת דתיות						שיוך פוליטי	
	חרדי	דתי	מסורתי	חילוני	ימין	מרכז	שמאל	
81	95	90	90	71	90	75	55	"הבא להורגן השכם להורגו"
63	80	73	72	49	77	46	20	"ערבים מבינים רק כוח"

מקורו של ההיגד "הבא להורגך השכם להורגו" בספרות חז"ל, שם הופיע בשני הקשרים: הראשון הוא מלחמת בני ישראל במדיין, שבמהלכה ניתן היתר לעם ישראל להרוג במדיין קודם שהם יקומו להילחם בישראל; והשני הוא במסגרת התגוננות אדם מפני גניבת רכושו. במציאות של ימינו הוא מקושר פעמים רבות להוראות הפתיחה באש של צה"ל (הרחבה בנושא בפרק הראשון בשער הרביעי). בפברואר 2016, בתשובה לשאלה בנושא שהוצגה לו בעת מפגש עם תלמידי תיכון, ענה הרמטכ"ל לשעבר רב-אלוף (מיל") גדי איזנקוט: "חייל מקבל רובה או טיל כדי ליטול חיי אדם, והוראות הפתיחה באש נגזרות מהמשימה שהכוח מקבל. **אנחנו לא פועלים לפי סיסמאות כמו 'הבא להורגך השכם להורגו'**. חייל יכול לפתוח נצרה ולירות אם יש סכנה עליו או על חבריו. באיו"ש יש אלפי חיילים סביב שני מיליון פלסטינים ומאות אלפי אזרחים ישראלים. **אנו מחנכים את חיילנו לפעול לפי ערכי ורוח צה"ל**, והרבה יותר קל לפעול מול סוריה או לבנון בעניין הזה. אם היינו פועלים בצורה לא ערכית בהוראות הפתיחה באש שלנו, זה היה מאיים על צה"ל...". [ההדגשה שלי, צ.י.]. לכאורה נראה כי התייחסותו של הציבור הישראלי להיגד "הקם להורגך השכם להורגו" שונה מזו של איזנקוט. מלוח 5 עולה כי ב-2018 רוב ניכר מהמשיבים (81 אחוזים) תמך בהיגד זה (אומנם נמצאו הבדלים ברמת הדתיות ובשיוך הפוליטי, אולם מעל מחצית מאלה שהגדירו עצמם כשמאל הסכימו עם היגד זה). עם זאת, בפרספקטיבה של זמן חשוב לציין כי גם בסוף שנות השמונים ובשנות התשעים של המאה ה-20, התמיכה בהיגד זה הייתה רבה יותר והיא נעה סביב 90 אחוזים. נראה כי מדובר בהיגד שטבוע עמוק באתוס הישראלי.

היגד נוסף שמתייחס לדרכים להפעלת כוח מול האויב הוא הטיעון כי "ערבים מבינים רק כוח". מלוח 5 עולה כי רוב הציבור תמך בהיגד זה (63 אחוזים). הטענה שהערבים מבינים רק את שפת הכוח והאלימות, הרווחת בפוליטיקה הישראלית ושגורה בפי רבים, מקפלת בתוכה הערכה כי אילו צה"ל היה מפעיל יותר עוצמה מול הערבים, או אז היה שורר שקט. עם זאת נשמעות טענות על ההנחה שעומדת מאחורי ההיגד, המבטאת גזענות והתנשאות.

נראה אם כן ש"כללי האצבע" שתוארו לעיל משמשים גם לביסוס טיעונים בדיונים ציבוריים.¹⁹ הם אף מחלחלים לשפת הדיבור ומשמשים מטבעות לשון. למעשה "כלל אצבע" הוא מעין "ציון דרך", שבאמצעותו ניתן לפשט את המציאות המורכבת והבלתי מוכרת. במידה רבה, ערכים משותפים לרוב הציבור הם הדבק האידיאולוגי שמאפשר למערכת החברתית להמשיך להתקיים.

שער שני:
תפיסת האיומים והאתגרים

חברות ומדינות מתמודדות עם איומים ואתגרים מסוגים שונים – ביטחוניים, כלכליים וחברתיים. אולם חברה יכולה להרגיש מאוימת למרות שלא שוגר כל איום קונקרטי כלפיה, ולמרות שלא מדובר באיום מכוון. איום מוגדר ככוונה בשילוב היכולת, כפי שהן נתפסות בקרב משהו או מישהו, במטרה לגרום נזק או למנוע השגת מטרה.²⁰ תפיסת האיום המושפעת מגורמים פסיכולוגיים, סוציולוגיים, כלכליים ותרבותיים היא לעיתים נזילה ומושפעת ממצבי רוח רגעיים, ובעיקר מהלך רוח המונחה על ידי מנהיגים. להצהרות של גורמים בממסד הפוליטי-ביטחוני בדבר האיום נודעת חשיבות רבה. למעשה מדובר במעין מעגל קסמים, שבמסגרתו הממסד מגדיר עבור החברה מהם האיומים הרלוונטיים, ובעקבות זאת נוצרת תחושת איום בקרב החברה. בתהליך של היזון חוזר, לתפיסת האיום בעיני החברה עשויה להיות השפעה על המדיניות הננקטת בפועל.²¹ כך תחושת איום גבוהה עשויה לגרום בעקבותיה התייחסות למדיניות המתאמצות למנוע הגשמת מטרות של המדינה כאל אויבות, והתייחסות כאל בעלות ברית כלפי המדינות המוכנות או מסוגלות לסייע למדינה בניסיונותיה להשיג את מטרותיה.

ניתוח מקיף של סוגיות הנוגעות לביטחון הלאומי של מדינה מחייב התבוננות אל האתגרים החיצוניים-ביטחוניים והפנימיים-חברתיים, שכן, גם ללכידות החברתית יש חשיבות בהיותה רכיב של החוסן הלאומי, המשפיע על מכלול הסוגיות בתחום הביטחון הלאומי ועל תפיסת איומים וחומרתם.

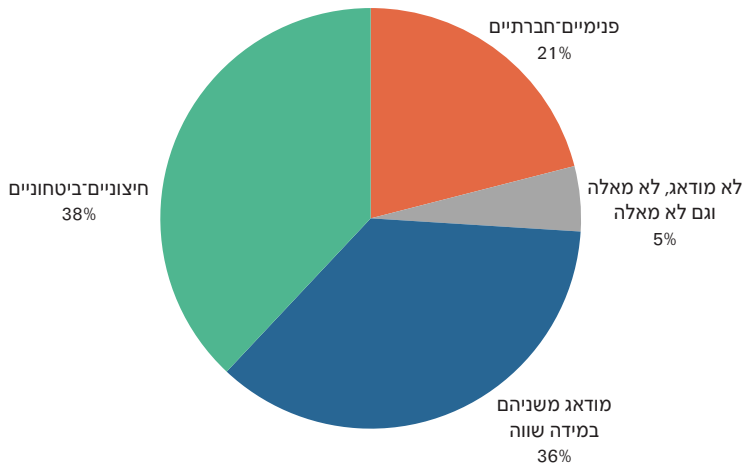
תחושת האיום טבועה עמוק בקרב החברה הישראלית. מתח ביטחוני וחרדה לביטחון האישי והלאומי היו למאפיינים קבועים בחייה של החברה בישראל. האיומים על מדינת ישראל, ובהתאם לכך האתגרים שהמדינה נדרשת להתמודד איתם, עברו שינויים במשך השנים וקיבלו דגשים שונים. במחקרי דעת קהל ניתן למצוא שאלות ברוח התקופה ובהתאמה לאתגרים שעמדו בפני המדינה באותה עת. פרק זה מתמקד בתפיסת האיום של הציבור בשנים 2015-2018, גם בהשוואה לממצאים של מחקרי דעת קהל קודמים ובבחינת שינויים לאורך זמן, במטרה לזהות מגמות. תפיסות האיום נבדקה בעזרת מערך מובנה של שאלות. תחילה תוצג התפיסה הכללית של הציבור לגבי האיומים הניצבים בפני מדינת ישראל – החיצוניים-ביטחוניים והפנימיים-חברתיים, לאחר מכן תיבחן תפיסת הציבור באשר ליכולתה של ישראל להתמודד בהצלחה עם האיומים והאתגרים, ולבסוף תוצג תחושת הביטחון האישי של הציבור.

האיומים על ישראל: תמונת מצב

בחלקה הגדול של תקופת המחקר (2015-2018) שרר שקט יחסי, אם כי פוטנציאל ההסלמה היה קיים בכל אחת מהזירות הביטחוניות בישראל. שנת 2015 הייתה ברובה שנת שגרה. במערכת הבחירות לכנסת ה־20 (מארכ 2015) נדחק הנושא הביטחוני לשוליים, כשנושאים כלכליים-חברתיים תפסו את מרכז תשומת הלב. זאת למרות שברקע ריחפה אפשרות של התלקחות בזירת עזה – בעיקר בעקבות מבצע 'צוק איתן' (יולי-אוגוסט 2014). באוקטובר 2015 התפתחו בזירה הפלסטינית אירועים אלימים שהעמידו את הסוגיה הביטחונית במרכז השיח הציבורי בישראל. מאוקטובר 2015 ועד מארכ 2016 עמד על סדר היום "גל הטרור" – רצף פיגועים שבוצעו על ידי יחידים פלסטינים, בעיקר באזור ירושלים. עם זאת, ב־2017 הזירה הפלסטינית בכללותה כמעט לא עמדה על סדר היום, לאור הירידה במספר הפיגועים ובניסיונות הפיגוע ביהודה ושומרון. שקט שרר הן בזירה הדרומית והן בזירה הצפונית. ב־2018 חלה עלייה במתיחות הביטחונית בזירות השונות. במהלך מארכ 2018 החלו הפגנות ומחאות פלסטיניות המוניות על גבול גדר הביטחון ברצועת עזה, שהעלו את המתח בזירה זו. גם בזירה הצפונית – גבול ישראל-סוריה – חלה הסלמה ניכרת והיא עמדה על סדר היום לפרקים במהלך שנה זו. הנושא המדיני שב לסדר היום גם על רקע התפתחויות נוספות, ביניהן פרישת ארצות הברית מהסכם הגרעין בין המעצמות לאיראן והכרתה של ארצות הברית בירושלים כבירת ישראל.

במקביל עמדו במרכז סדר היום הציבורי בישראל סוגיות חברתיות. גם העיסוק בסוגיות ביטחוניות התמקד בחלק ניכר מהתקופה בהיבטים פנימיים, הנוגעים לפעילות צה"ל ופחות לאיומים החיצוניים-ביטחוניים. חלק מרכזי בשיח תפסה מערכת היחסים בין צה"ל לחברה הישראלית. בין הסוגיות שנמצאו על סדר היום היו השתלבותם של חיילים דתיים וחרדים בצה"ל, שירות נשים ובפרט שירות של לוחמות והשתלבותן במערך הקרבי, וכן מקרי הטרדה מינית. מחקרים מראים כי המחלוקות הפנימיות מתלקחות באופן מיוחד כשהאיומים החיצוניים שוככים. בעיתות רגיעה הציבור מייחס חשיבות רבה יותר גם להיבטים כלכליים-חברתיים.²²

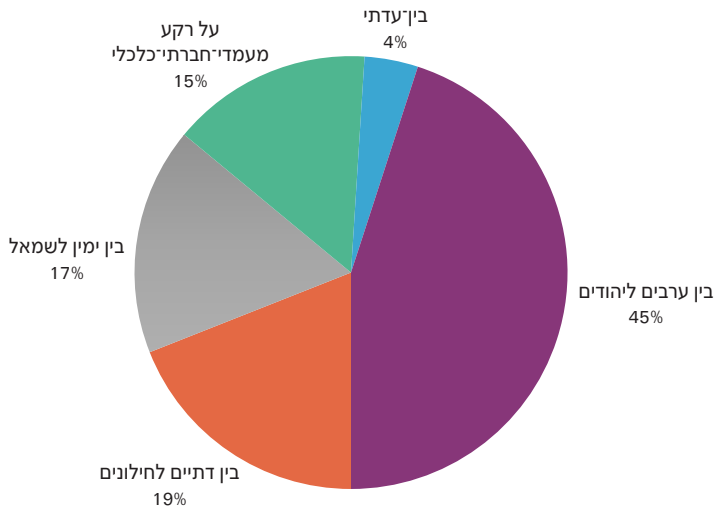
החל מ־2016 נוספו למחקר שאלות חדשות הנוגעות לזירה הפנימית. השאלה הראשונה שתוצג בפרק זה אפשרה לדרג באופן ראשוני את תפיסת הציבור כלפי האיומים החיצוניים-ביטחוניים מול הפנימיים-חברתיים. תרשים 3 מציג את המענה לשאלה זו ב־2018.

תרשים 3: דאגה מהאיומים החיצוניים-ביטחוניים על ישראל או מהאיומים הפנימיים-חברתיים, 2018

ב-2018 היו 38 אחוזים מהציבור מודאגים יותר מאיומים חיצוניים-ביטחוניים, ו-21 אחוזים היו מודאגים יותר מאיומים פנימיים-חברתיים, כפי שעולה מהתרשים. 36 אחוזים מהציבור הביעו דאגה במידה שווה הן מאיומים פנימיים והן מאיומים חיצוניים, ורק 5 אחוזים מהמשיבים לא היו מודאגים משני סוגי האיומים. נתונים דומים נמצאו גם בשנים 2016 ו-2017. שיעור המודאגים בעיקר מאיומים חיצוניים-ביטחוניים היה אומנם גבוה בממוצע בכ-12 אחוזים משיעור המודאגים מאיומים פנימיים-חברתיים, ועדיין חלק גדול מהציבור מוטרד מאיומים אלה. שאלה נוספת (ראו תרשים 4) בחנה אילו מבין המתחים הפנימיים הדאיגו את הציבור באופן מיוחד.

המתח בין ערבים ליהודים הוא זה שהדאיג במיוחד את הציבור, ואחריו המתח בין דתיים לחילונים, המתח בין ימין לשמאל והמתח על רקע מעמדי-חברתי-כלכלי. המתח הבין-עדתי הטריד מיעוט זניח בלבד. נתונים דומים עלו גם ב-2017. מי שהגדירו את עצמם שמאל (33 אחוזים) היו מודאגים מהמתח בין ימין לשמאל בפוליטיקה הישראלית יותר מאשר אלה שהגדירו את עצמם ימין או מרכז (16 אחוזים). נוסף על כך נמצא כי דתיים (39 אחוזים) וחרדים (31 אחוזים) היו מוטרדים מהמתח בין יהודים לערבים פחות מאשר חילונים ומסורתיים (41 אחוזים ו-45 אחוזים, בהתאמה). חרדים היו מודאגים בעיקר מהמתח בין דתיים לחילונים, בעוד חילונים היו מוטרדים מכך פחות במידה משמעותית.

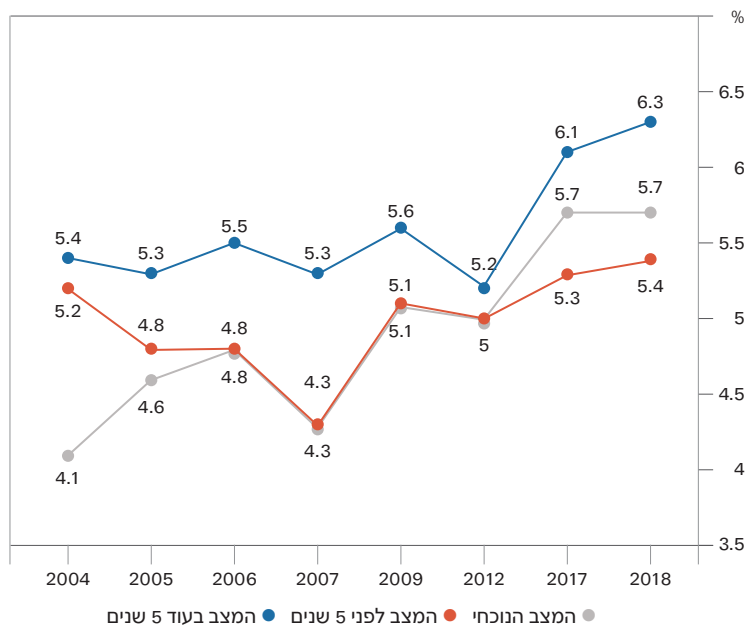
תרשים 4: המתח הפנימי המדאיג ביותר, 2018

האיומים החיצוניים-ביטחוניים

בחלק זה תוצג תפיסת הציבור באשר למצב המדינה מבחינת הביטחון לאומי והסיכוי לטרור ולעימות צבאי בהיקף נרחב. בהמשך יינתן מענה לשאלה כיצד הציבור מדרג את האיומים החיצוניים-ביטחוניים השונים.

תרשים 5 מציג את הדירוג הממוצע (הפריטים נמדדו בסולם 1 עד 9) לתפיסת המשיבים כלפי "מצב המדינה מנקודת מבט של ביטחון לאומי בשלוש נקודות זמן שונות". השאלה שהוצגה הייתה: לפניך סולם בן 9 שלבים, המתארים מצבים שונים שהמדינה יכולה להיות בהם מבחינת הביטחון הלאומי. ראש הסולם 9 מתאר את המצב הטוב ביותר שאפשר לחשוב עליו, ותחתית הסולם 1 – את המצב הגרוע ביותר שאפשר לחשוב עליו. על איזה שלב בסולם אתה חושב שהמדינה נמצאת?

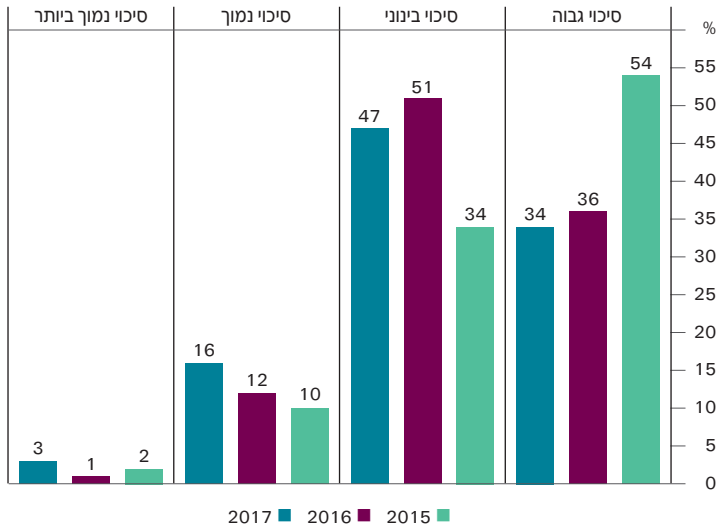
הנתונים מצביעים על מגמה ברורה. נראה שהציבור הישראלי שמר על השקפה חיובית, במיוחד בשנים האחרונות, ביחס להערכת מצב המדינה מנקודת מבט של ביטחון לאומי (הדירוגים, במיוחד החל מ־2009, עולים על נקודת האמצע, שהיא 5.00). בחינה מדוקדקת יותר העלתה כי לאורך שנים הייתה הערכת "המצב לפני 5 שנים" גבוהה ועקבית, ונעה סביב 5. בהערכת "המצב הנוכחי" ניכר שיפור עקבי בהערכה הסובייקטיבית לאורך השנים, מ־4.1 ב־2004 לשיא של 14 שנים שהגיע ל־5.7 ב־2018 (למעט ירידה נקודתית ב־2007 מיידי לאחר מלחמת לבנון השנייה). גם בהערכת המצב "בעוד 5 שנים" ניכרת עלייה ברורה מ־5.4 ב־2004 ל־6.3 ב־2018, כאשר הקפיצה המשמעותית היא בשנים האחרונות. ניכרת תחושה שהמצב במדינה ישתפר בחמש השנים הבאות. למעשה, הציבור הישראלי הפגין ב־2018 את האופטימיות העתידית

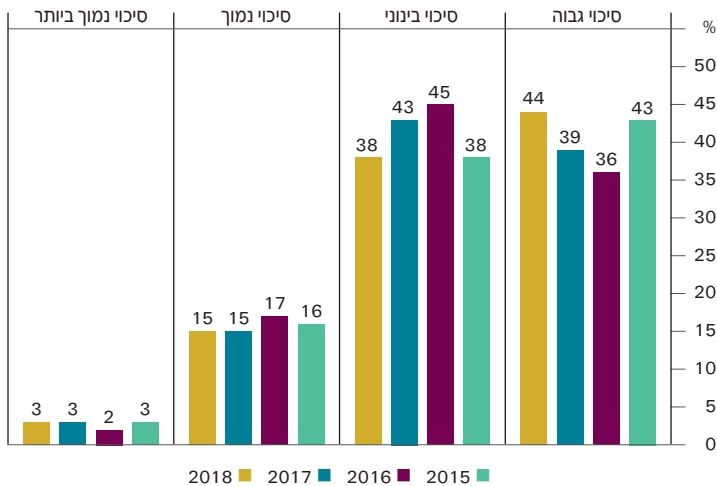
תרשים 5: הערכת מצב המדינה מנקודת מבט של ביטחון לאומי, 2018–2004

הגבוהה ביותר זה 14 שנים – דירוג חסר תקדים של 6.3. המשמעות היא שהציבור אופטימי כאשר הוא חווה את העתיד ברמה הלאומית. זאת ועוד, הפערים הקיימים בין הקווים המשרטטים את "המצב כיום" ל"המצב בעוד חמש שנים" יכולים לשמש אף הם מדד לאופטימיות. בכל השנים יש פער קבוע בין תפיסת ההווה לעומת העתיד, כלומר העתיד נראה ורוד יותר מההווה, ובוודאי מהעבר.

כפי שמתקף מתרשים 6, באופן עקבי בשנים 2015–2017, רוב מוחלט בציבור (88–81 אחוזים) סבר כי הסיכוי לטרור משמעותי בשלוש השנים הקרובות הוא בינוני עד גבוה. הערכת הציבור לסיכוי גבוה לטרור משמעותי קיימת הן במצבי שגרה ושקט ביטחוני יחסי והן בתקופה של משבר, אולם במצבי משבר היא מתגברת מעט. ב־2015 סברו 54 אחוזים מהציבור שהסיכוי גבוה ו־34 אחוזים סברו כי הוא בינוני. ב־2016 סברו 36 אחוזים שהסיכוי לכך גבוה ו־51 אחוזים סברו שהוא בינוני, ואילו ב־2015 סברו 34 אחוזים שהסיכוי לכך גבוה ו־47 אחוזים סברו שהסיכוי בינוני. כלומר, חלה עלייה בהערכה לסיכוי גבוה בתקופת "גל הטרור" ב־2015. ובכל מקרה, בכל שלושת המחקרים רק 12–19 אחוזים סברו שהסיכוי נמוך. בשאלה משלימה נשאל הציבור מהו לדעתו הסיכוי שיפרוץ עימות צבאי בצפון או בדרום בשלוש השנים הקרובות.

תרשים 6: הסיכוי לטרור בהיקף משמעותי בשלוש השנים הקרובות, 2015-2017

תרשים 7: הסיכוי שיפרוץ עימות צבאי בצפון או בדרום בשלוש השנים הקרובות, 2015-2018

כפי שמשתקף מתרשים 7, בשנים 2015-2018, רוב גדול בציבור (81-82 אחוזים) סבר באופן עקבי כי הסיכוי שיפרוץ עימות צבאי בצפון או בדרום בשלוש השנים הקרובות הוא בינוני עד גבוה. הערכת הציבור לסיכוי גבוה שיפרוץ עימות צבאי קיימת הן במצבי שגרה ושקט ביטחוני יחסי והן בתקופה של משבר, אולם במצבי משבר היא התגברה מעט. נראה כי חלה עלייה קלה בהערכת הסיכוי הגבוה בתקופת "גל הטרור"

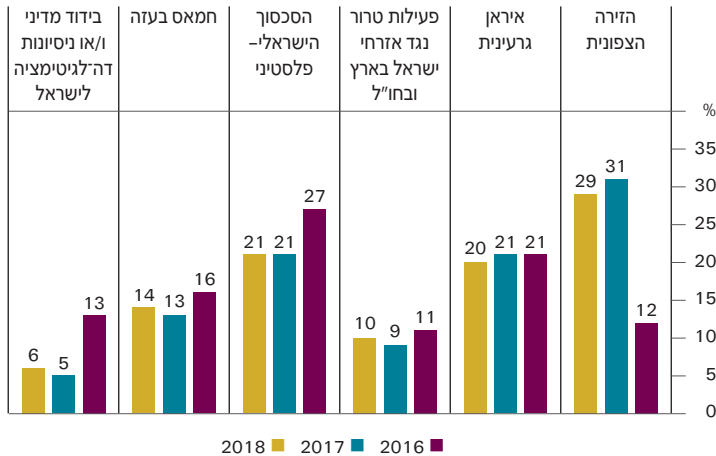
ב־2015. ובכל מקרה, בכל ארבעת המחקרים סברו רק 18-19 אחוזים שהסיכוי נמוך עד נמוך ביותר.

מעניין לציין כי בתקופת האינתיפאדה השנייה ב־2001 סברו כ־85 אחוזים מהציבור כי העימות עם הפלסטינים יגבר, ו־70 אחוזים מהמשיבים סברו כי קיים סיכוי גבוה וגבוה ביותר לכך שתפרוץ מלחמה בשנה הקרובה.²³ ב־2007, לאחר מלחמת לבנון השנייה, 76 אחוזים סברו שקיים סיכוי בינוני או גבוה להתקלחות מלחמה בין ישראל לבין מדינה ערבית או חזבאללה בשלוש השנים הבאות. לעומת זאת, בסוף שנות השמונים ובשנות התשעים של המאה ה־20 סברו כ־50 אחוזים בממוצע שמלחמה בין ישראל למדינה ערבית היא סבירה או סבירה מאוד בתוך שלוש שנים.

מקורו של השינוי שחל בין שנות התשעים של המאה ה־20 לעשור הראשון של המאה ה־21 הוא באירועים הביטחוניים שהתרחשו באותה עת, ואשר השיבו את השיח הביטחוני לסדר היום בגרסה חדשה. עם כישלון ועידת הפסגה בין ישראל לרשות הפלסטינית, שנערכה בקמפ דייוויד בספטמבר 2000, ופרוץ האינתיפאדה השנייה לאחר מכן, נקטעה תחושת האופוריה של הליכה לקראת "מזרח תיכון חדש". בתקופה זו התעצבה שוב התפיסה כי נגזר על החברה הישראלית להיות "חברת מאבק". אישים פוליטיים-ביטחוניים עשו אז שימוש במושגים דטרמיניסטיים כגון 'המשך מלחמת השחרור', 'המלחמה על הבית' ועוד. חזון השלום נתפס כמקסם שווא והסכסוך – כחסר פתרון. נראה היה שישראל נידונה בעתיד הנראה לעין לחיות על חרבה, וכל שנותר הוא להכיל את הסכסוך וללמוד לחיות עימו.²⁴ נטייה זו התחזקה עם הנסיגה מרצועת עזה (2005), התגברות ירי הרקטות מהרצועה לעבר אזור עוטף עזה, מלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006 וסבבי הלחימה בין חמאס לישראל – המבצעים 'עופרת יצוקה' (נובמבר 2008-ינואר 2009), 'עמוד ענן' (נובמבר 2012) ו'צוק איתן' (יולי-אוגוסט 2014). אירועים אלו העבירו את התחושה בקרב אזרחי ישראל ממצב של שלום פוטנציאלי למצב פוטנציאלי של מלחמה.²⁵ נתוני המענים לשאלות בהקשר זה חיזקו את ההסברים המקובלים לגבי התרבות הישראלית הדטרמיניסטית והמנטליות של "עם לוחם" אשר "חי על חרבו". בנושא זה שרר קונצנזוס גבוה במיוחד: כל חלקי האוכלוסייה העריכו כי קיים סיכוי גבוה או בינוני שיפרוץ עימות. נראה שלצד האופטימיות, החברה הישראלית מורגלת ב"שגרת מלחמה", והיא למדה לחיות לצד אירועי ביטחון ובתחושת דריכות לקראת באות.

אשר לדירוג האיומים החיצוניים-ביטחוניים, למרואיינים הוצגה רשימת איומים פוטנציאליים והם נשאלו מה נתפס בעיניהם כאיום החיצוני הגדול ביותר. האפשרויות שונו מעט משנה לשנה בהתאם לאיומים שעמדו על סדר היום. רשימת האיומים כללה את הזירה הצפונית (איראן, סוריה וחזבאללה),²⁶ איראן גרעינית, פעולות טרור נגד

אזרחי ישראל בארץ ובחו"ל²⁷, הסכסוך הישראלי-פלסטיני, חמאס בעזה ובידוד מדיני ו/או ניסיונות דה-לגיטימציה של ישראל.²⁸ תרשים 8 מציג נתונים ל-2016-2018.

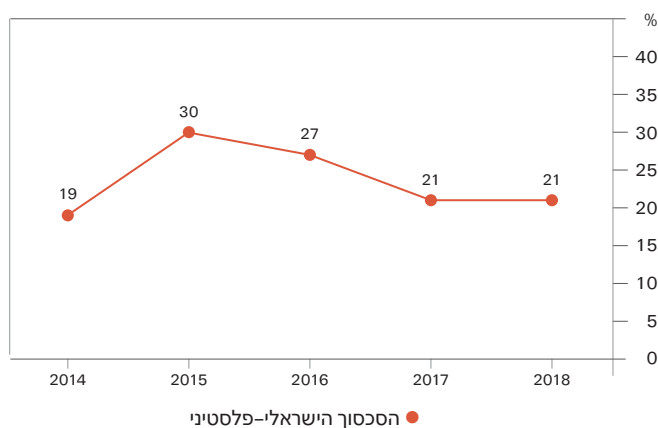

תרשים 8: האיום החיצוני הכי משמעותי על מדינת ישראל כיום, 2016-2018

הזירה הצפונית: בשנים 2017 ו-2018 נתפסה הזירה הצפונית בעיני רוב הציבור (31-29 אחוזים) כאיום החיצוני הגדול ביותר על מדינת ישראל, בהשוואה ליתר האיומים. מדובר בעלייה משמעותית בתפיסת האיום ביחס לשנים קודמות. ב-2016 רק 12 אחוזים מהציבור סברו כך, כלומר רק בשנתיים האחרונות החל הציבור להתייחס לזירה הצפונית כאל איום חמור. מעניין כי ב-2016 היה זה בניגוד להערכת מערכת הביטחון, שגרסה כי חזבאללה הוא האיום החמור ביותר הניצב מול המדינה. אפשר להסביר את הפערים בכך שהנושא כמעט לא עמד על סדר היום הציבורי והתקשורת בישראל בתקופה זו. הציבור לא הרגיש את האיום מכיוון זה כמידי, בפרט לאחר עשור שקט בגבול הצפון. לעומת זאת, במהלך 2017 נוכחותה של הזירה הצפונית כאיום החלה לבלוט יותר בסדר היום בישראל. בשנה זו רוב הציבור ראה בנוכחות האיראנית בסוריה ובלבנון את האיום המתפתח המרכזי. ב-2018 נוכחותה של הזירה הצפונית כאיום בלטה אף יותר. התגברו תקיפות של מטרות צבאיות איראניות בסוריה על ידי חיל האוויר, והחשש מפני הסלמה בזירה הצפונית הלך וגבר.

הסכסוך הישראלי-פלסטיני: במהלך 2015, על רקע קיפאון מדיני שנרשם מאז אפריל 2014 בעקבות כישלון סבב השיחות בין ישראל לרשות הפלסטינית, שנערכו בתיווכו של מזכיר המדינה האמריקאי ג'ון קרי, חלה עלייה במספר פיגועי הטרור ובניסיונות הפיגוע ביהודה ושומרון ובירושלים. למרות העלייה שנרשמה במספר הפיגועים שבוצעו על ידי פלסטינים, הנושא כמעט לא עמד על סדר היום הציבורי והתקשורת בישראל. רק בסוף ספטמבר 2015, כאשר חלה הסלמה ניכרת באירועים

הביטחוניים, הזירה הפלסטינית שוב נעשתה מרכזית. ואכן, במחקר שנערך באוקטובר 2015, כאשר "גל הטרור" היה בשיאו, הציבור סימן את הסכסוך הישראלי-פלסטיני כאיום המרכזי (29 אחוזים). מגמה זו נמשכה, כפי שניתן לראות בתרשים 8, גם במחקר של 2016 (27 אחוזים). אולם ב-2017, כאשר שכך "גל הטרור", הציבור חדל לראות בסכסוך הישראלי-פלסטיני את האיום החיצוני העיקרי על ישראל. בשנה זו סברו כך רק כחמישית מהציבור (21 אחוזים). מגמה זו נמשכה ב-2018. ניתן להעריך כי גם העובדה שהתקשורת עסקה רבות בפיגועים שאירעו במהלך "גל הטרור" כמעט ברמה יום-יומית בתקופה זו תרמה באופן טבעי לעלייה בחשיבות האיום בעיני הציבור.

תרשים 9: אחוז הסבורים כי הסכסוך הישראלי-פלסטיני הוא איום מרכזי על ישראל, 2014-2018

עם זאת, הן בתקופת "גל הטרור" והן בתקופת השגרה בזירה זו, חיבור שלושת האיומים שקשורים אלה באלה – הסכסוך הישראלי-פלסטיני, חמאס בעזה ובידוד מדיני ו/או ניסיונות דה-לגיטימציה לישראל – מצביע על כך שחלק גדול מהציבור סבר לאורך כל התקופה כי מדובר באיום חמור. ב-2016 – תקופת "גל הטרור" – סברו כך 56 אחוזים. גם ב-2017-2018 מדובר היה על 39-41 אחוזים שסברו כי הזירה הפלסטינית מהווה איום חמור.

נתונים נוספים נוגעים לאיום חמאס בעזה. מכל אחד מהמחקרים שהתבצעו בשנים 2016-2018 עלה כי באופן עקבי וללא תלות באירועים, הציבור לא ראה בחמאס בעזה איום חמור. רק 14-16 אחוזים סברו כך. כאמור, גם ב-2015, כאשר חמאס וחזבאללה הופיעו תחת אותה קטגוריה, האיום נתפס כאיום בעיני כ-22 אחוזים בלבד. נוסף על כך, מיעוט זניח ראה בבידוד מדיני ו/או ניסיונות דה-לגיטימציה לישראל איום משמעותי.

איראן גרעינית: איראן גרעינית לא נתפסה בעיני הציבור כאיום המרכזי הניצב בפני ישראל. רק כחמישית ראו בכך איום מרכזי (20-21 אחוזים). מדובר בממצא עקבי ב־2015-2018 שההסבר לו, לפחות חלקית, היה השגת הסכם הגרעין בין איראן למעצמות ביולי 2015. איום הגרעין האיראני עמד במרכז השיח הביטחוני בישראל ב־2015 ובמיוחד בחודש יולי, כאשר סוכס הסכם הגרעין. המחקר שנערך מספר חודשים לאחר מכן הצביע על ירידה בתחושת האיום בהקשר זה, ביחס לעבר. נראה כי הציבור הישראלי קיבל את הערכות המומחים שנשמעו באותה תקופה, כי לפחות בטווח הקצר, ההסכם צפוי להביא לעשור שקט יחסית בתחום הגרעין. האיום בשלב זה נראה היה רחוק ותיאורטי. על פי נתוני מחקרים שנערכו בעבר על ידי המכון למחקרי ביטחון לאומי, נשק גרעיני בידי איראן נתפס באופן עקבי על ידי הציבור בישראל כאיום החמור ביותר על המדינה. לאורך השנים, האיום היחידי שקיבל דירוג גבוה היה נשק גרעיני בידי האויב. מאז 2007 שולבה בשאלה התייחסות ספציפית – "בידי איראן". כך לדוגמה ב־2012, כאשר הסוגיה עמדה במרכז סדר היום הפוליטי-ביטחוני בישראל, הציבור ראה באיראן את האיום החמור ביותר שניצב בפני המדינה. באותה שנה דירגו 66 אחוזים מהמשיבים את רמת האיום בציון 7 – כלומר רמת האיום הגבוהה ביותר האפשרית.

את מקום האיום הגרעיני החליף בהדרגה החשש מפני איום במלחמה קונוונציונלית עם איראן בגבול הצפון. מה תהיה ההשפעה של פרישת ארצות הברית מהסכם הגרעין ושל פעולות צה"ל נגד ניסיון התבססות איראן בסוריה על דעת הקהל? האם נראה עלייה בתפיסת האיום האיראני, הגרעיני והקונוונציונלי, כאיום המרכזי שעומד מול ישראל? יש לעקוב אחר דעת הקהל בשנים הבאות לאור השינויים בזירה זו.

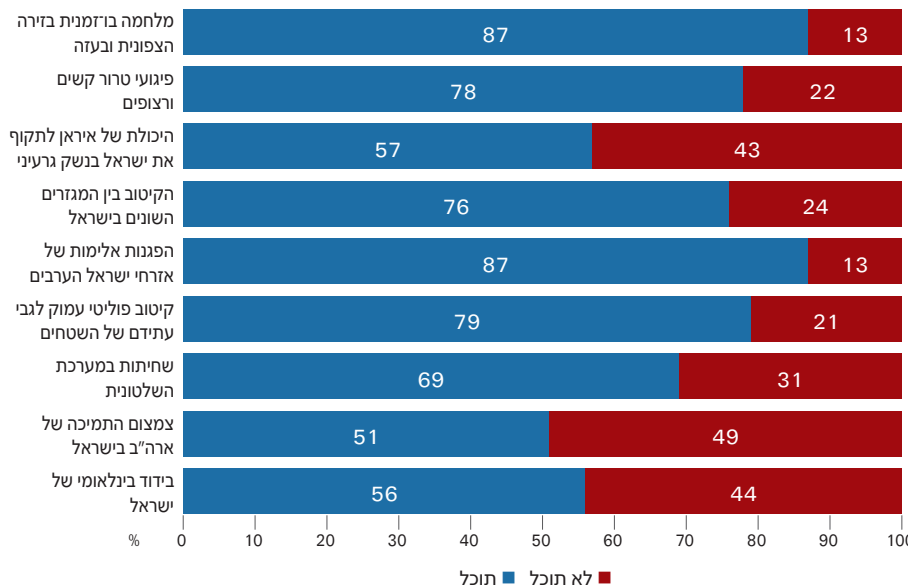
פעילות טרור נגד אזרחי ישראל בארץ ובחו"ל: רק 9 אחוזים מקרב הציבור סברו שפעילות טרור נגד אזרחי ישראל בארץ ובחו"ל מהווה את האיום החיצוני הגדול ביותר. יש לציין כי במחקרים שבוצעו ב־2015 וב־2016, ארגון דאע"ש (המדינה האסלאמית) שהלך והשתלט על שטחים נרחבים בסוריה וגם בעיראק באותה תקופה הוצע כאחד האיומים האפשריים, אולם רק 11-14 אחוזים סברו שמדובר באיום מרכזי. זאת למרות ריבוי הפיגועים באירופה שהתבצעו סמוך לעיתות עריכת המחקר (המחקר ב־2016 נערך בתקופה שבה בוצעו פיגועים מרובי קורבנות על ידי גורמים ג'האדיסטיים בפריז). אם כן, דאע"ש לא השתרש כאיום מרכזי בישראל – גם בתקופה שהיה במקום גבוה על סדר היום – כפי שהעריכה מערכת הביטחון בישראל. נראה כי סוגיה מסומנת כאיום כפועל יוצא מתחושת משבר מידי, כשהציבור מוטרד מאיומים שנראים מוחשיים בטווח הקרוב.

אשר לשיוך הפליטי של המרואיינים, נמצאו הבדלים בין השייכים השונים. מי שהגדירו עצמם שמאל (42 אחוזים) העריכו את הסכסוך הישראלי-פלסטיני כאיום

החמור ביותר על מדינת ישראל, לעומת אלה שהגדירו את עצמם כמרכז (24 אחוזים) או ימין (14 אחוזים). מנגד, הימין (33 אחוזים) העריך את האיום מהזירה הצפונית (איראן, סוריה וחזבאללה) כאיום החמור, יותר מהשמאל (28 אחוזים) ומהמרכז (23 אחוזים). כך גם לגבי איראן גרעינית; בקרב 24 אחוזים שהגדירו את עצמם כימין ו-19 אחוזים מאלה שהגדירו את עצמם כמרכז סומנה איראן גרעינית כאיום החמור ביותר, ואילו רק 6 אחוזים מקרב אלה שהגדירו עצמם כשמאל סברו כך.

יכולת ההתמודדות של מדינת ישראל עם האתגרים שעומדים בפניה

כדי לבחון מהי תפיסת הציבור בדבר יכולת ההתמודדות של המדינה עם האתגרים החיצוניים-ביטחוניים והפנימיים-חברתיים העומדים בפניה, נשאלה השאלה: "האם מדינת ישראל תוכל או לא תוכל להתמודד בהצלחה עם כל אחד מאתגרים אלו?" השאלה כללה רשימת אתגרים שעומדים בפני ישראל. מרבית האתגרים הופיעו במחקר בגרסאות שונות במשך שנים רבות, אך עודכנו בהתאם למציאות המשתנה. חלק מהאתגרים נוספו לאור השינויים בזירות השונות. לפיכך, רק לחלק מהאתגרים ניתן להציע פרספקטיבה ולהציג מגמות רבות שנים. תרשים 10 מציג את התוצאות לכלל האתגרים שהוצגו לציבור ב-2018.

תרשים 10: היכולת של מדינת ישראל להתמודד בהצלחה עם אתגרים שונים, 2018

רוב הציבור הרגיש בטוח למדי לגבי יכולתה של המדינה להתמודד עם האתגרים מבית ומחוץ, אולם נמצאו הבדלים בין התחומים השונים.

יכולת ההתמודדות של מדינת ישראל עם האתגרים החיצוניים-ביטחוניים

באופן עקבי ולאורך שנים, הן במצבי שגרה והן במצבי משבר, רוב הציבור חש כי ישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם האיומים החיצוניים-ביטחוניים, אם כי נמצאו שינויים בין סוגי האתגרים:

א. יכולת ההתמודדות של ישראל עם מלחמה בו-זמנית בזירה הצפונית ובזירת עזה²⁹

ב-2018 סברו 87 אחוזים כי מדינת ישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם מלחמה בו-זמנית בזירה הצפונית ובזירה הדרומית. נתונים דומים נרשמו גם ב-2016 וב-2017. סעיף זה נוסח מחדש לאורך השנים בהתאמה למציאות הביטחונית בכל תקופה.³⁰ בעשור הקודם נשאלו שתי שאלות דומות, שהעלו אף הן רמת אמון גבוהה ביכולת ההתמודדות של ישראל עם האתגרים הללו; בשנים 2004-2012 הוצגה לציבור האפשרות שסוריה תפתח במלחמה עם ישראל. הנתונים שהתקבלו הצביעו על סבירות גבוהה במיוחד ונעו סביב 94 אחוזים. ב-2015 ובשנים 2000-2012 הוצגה האפשרות של מתקפת טילים ורקטות על ישראל/איוס בירי טילי קרקע-קרקע על ישראל. גם במקרה זה הממוצע היה גבוה – 88 אחוזים מהציבור חשו כי ישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם האתגר.³¹ נמצא כי מי שמשייך עצמו לצד הימני של המפה מאמין יותר שישראל תוכל להתמודד בהצלחה במלחמה בו-זמנית בצפון ובעזה, מאשר מי שמשייך עצמו למרכז ולשמאל הפוליטי.

ב. יכולת ההתמודדות של ישראל עם פיגועי טרור קשים ורצופים

ב-2018 האמין רוב הציבור – 78 אחוזים – כי מדינת ישראל תוכל להתמודד עם רצף של פיגועי טרור קשים. נתון זה עקבי לאורך השנים. ב-2015-2018 האמינו כ-82-86 אחוזים מהציבור שמדינת ישראל תוכל להתמודד עם אתגר זה בהצלחה. נתונים דומים עלו גם בשנים 2004-2012. בעבר, כאשר הוצג לציבור מכלול האיומים החיצוניים-ביטחוניים שיתרחשו בו-זמנית בניסוח דרמטי יותר, ירדה רמת האמון ביכולת ההתמודדות. בשנים 1987-2016 האמינו 65 אחוזים מהציבור בממוצע שישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם האפשרות למלחמה כוללת של כל מדינות ערב ו/או ארגוני הטרור נגד ישראל.

ג. יכולת ההתמודדות של ישראל עם היכולת של איראן לתקוף את ישראל בנשק

גרעיני ב-2018 האמין חלק גדול מהציבור – 57 אחוזים – כי מדינת ישראל תוכל להתמודד עם היכולת של איראן לתקוף אותה בנשק גרעיני. נתונים דומים עלו גם במחקרים שבוצעו בשנים 2015, 2016 ו-2017. 56-63 אחוזים בממוצע האמינו כי לישראל היכולות להתמודד בהצלחה עם יכולתה של איראן לתקוף אותה בנשק גרעיני. מעניין כי רק ב-2016 היה הנתון מעט יותר גבוה – 63 אחוזים האמינו כי לישראל יכולת להתמודד עם אתגר זה. ייתכן שלהסכם הגרעין בין המעצמות לאיראן הייתה השלכה על כך. בכל מקרה, מבין כלל האתגרים החיצוניים שצוינו

עד כה, מדובר באתגר שזכה לתוצאה הנמוכה ביותר בממד היכולת של ישראל להתמודד בהצלחה עם איום ביטחוני. נתונים דומים עלו גם בשנים 2000-2012. יש לציין כי בעבר כלל המחקר גם שאלה בדבר יכולתה של ישראל להתמודד עם איום של מדינת אויב לתקוף את ישראל בנשק כימי או ביולוגי, ללא אזכור של איראן. הנתונים שהתקבלו היו נמוכים במידה מועטה. בממוצע רק 55 אחוזים מהציבור סברו כי לישראל יכולת להתמודד בהצלחה עם איום זה. סביר להניח כי חוסר ההבנה של הציבור במורכבות האתגר הלא-קונוונציונלי יצר רמה גבוהה יותר של תחושת איום ביחס לאתגרים האחרים. האיום בנשק לא-קונוונציונלי נחשב במשך שנים למעורר סיכונים של מוות והרס המוניים. מדובר באיום שהוא מבחינת הציבור נעלם, בניגוד לאיום במלחמה קונוונציונלית בין ישראל לצבאות מדינות ערב, או בפגיעי טרור תכופים בישראל. הציבור כבר חווה אתגרים אלה וחש שהמדינה התמודדה בהצלחה יחסית.

יכולת ההתמודדות של מדינת ישראל עם אתגרים בזירה הפנימית

א. הקיטוב בין המגזרים השונים בחברה הישראלית

ב-2018 סבר רוב הציבור – 76 אחוזים – כי מדינת ישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם הקיטוב בין המגזרים השונים בחברה הישראלית. במהלך ארבע שנות המחקר חלה עלייה ברורה בהערכת הציבור בדבר יכולת ההתמודדות של המדינה עם אתגר זה: ב-2015 – 60 אחוזים, ב-2016 – 67 אחוזים וב-2017 – 71 אחוזים. אולם בפרספקטיבת זמן רחבה יותר מדובר למעשה בירידה, שכן ב-2004-2012 הממוצע היה 85-81 אחוזים. מכאן ניתן ללמוד כי הציבור פחות משוכנע בשנים האחרונות ביכולת ההתמודדות של המדינה עם אתגר הקיטוב. נתונים אלו עולים בקנה אחד עם הנתון שהוצג בפתח פרק זה – הציבור מוטרד מהזירה הפנימית. יצוין כי מי שהגדירו את עצמם שמאל (55 אחוזים) העריכו את יכולתה של ישראל להתמודד עם איום זה במידה פחותה מאשר אלה שהגדירו את עצמם ימין (83 אחוזים).

ב. יכולת התמודדות עם הפגנות אלימות של אזרחי ישראל הערבים

ב-2018 סבר רוב הציבור – 87 אחוזים – כי מדינת ישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם הפגנות אלימות של אזרחי ישראל הערבים. מדובר במגמת ירידה עקבית וברורה בשנים האחרונות בהערכת יכולת ההתמודדות של המדינה עם אתגר זה. ב-2015 סברו כך 91 אחוזים, ב-2016 – 87 אחוזים וב-2017 – 83 אחוזים. נראה כי המתח הגובר ביחסי יהודים-ערבים בישראל בשנים האחרונות נתן את אותותיו. בפרספקטיבה של זמן, בשנים 2004-2012 הממוצע היה גבוה יותר והוא נע סביב 83 אחוזים שסברו כי מדינת ישראל תוכל להתמודד עם הפגנות אלימות של אזרחי ישראל הערבים. יצוין כי מי שהגדירו את עצמם שמאל (77 אחוזים) העריכו את

יכולתה של ישראל להתמודד עם איום זה במידה פחותה מאשר אלה שהגדירו את עצמם ימין (92 אחוזים).

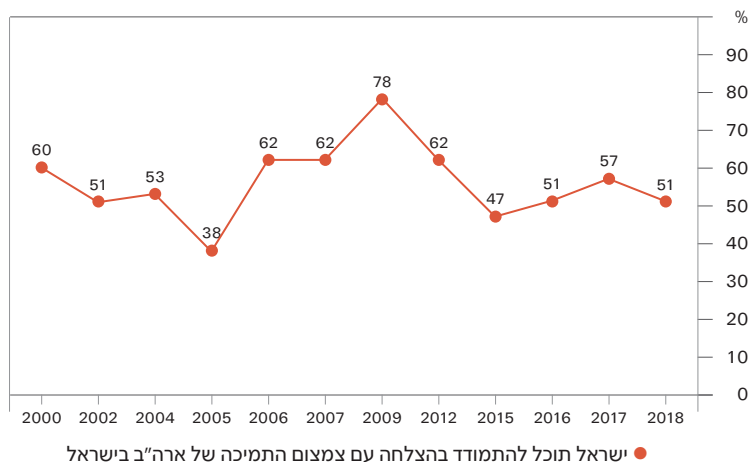
ג. יכולת התמודדות של ישראל עם מחלוקת פוליטית עמוקה לגבי עתידם של השטחים

ב-2018 חש רוב הציבור – 79 אחוזים – כי מדינת ישראל תוכל להתמודד עם מחלוקת פוליטית עמוקה לגבי עתיד השטחים. ב-2015 חשו כך 80 אחוזים מהציבור, ב-2016 – 71 אחוזים וב-2017 – 76 אחוזים. ייתכן שהירידה הנקודתית ב-2016 בתפיסת יכולת ההתמודדות עם אתגר זה נבעה מהמחלוקת הפוליטית ששררה באותה עת בנושא פינוי המאחז הבלתי חוקי עמונה בגדה המערבית ובהצעת חוק ההסדרה, שנועד להכשיר את מעמדם של מאחזים כגון זה. יצוין כי בשנים 2004–2012 שיעור הסבורים כך נע סביב 86 אחוזים. גם במקרה זה, מי שהגדירו את עצמם שמאל (58 אחוזים) העריכו את יכולתה של ישראל להתמודד עם איום זה במידה פחותה מאשר אלה שהגדירו את עצמם ימין (87 אחוזים) ומרכז (77 אחוזים).

ד. שחיתות במערכת השלטונית – ב-2018 סבר רוב הציבור – 69 אחוזים – כי מדינת ישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם שחיתות במערכת השלטונית. נתונים דומים עלו גם ב-2017, כשסעיף זה נוסף למחקר. מדובר בנתון נמוך בהשוואה לאתגרים האחרים, אולם מדובר בסעיף חדש יחסית ולכן קשה להעריך אם מדובר במגמה. גם במקרה זה, מי שהגדירו את עצמם שמאל (49 אחוזים) העריכו את יכולתה של ישראל להתמודד עם איום זה במידה פחותה מאשר אלה שהגדירו את עצמם ימין (76 אחוזים) ומרכז (64 אחוזים).

יכולת ההתמודדות של ישראל עם אתגרים בזירה הבינלאומית

מבין כל האתגרים, צמצום התמיכה של ארצות הברית בישראל הוא האתגר שהטריד במידה הרבה ביותר את הציבור. ב-2018 סברו רק כמחצית מהציבור – 51 אחוזים – כי ישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם אתגר זה. בפרספקטיבה של זמן ניכר שינוי בדעת הקהל בנושא זה. בשנות התשעים של המאה ה-20 השאלה אומנם נוסחה באופן מעט שונה, אולם גם ממנה ניתן ללמוד כי עם הזמן סברו פחות מרואיינים שהמדינה תוכל להתגבר על צמצום בסיוע האמריקאי. 79 אחוזים אמרו ב-1987 שישראל תוכל להתמודד עם סיוע אמריקאי מצומצם יותר. ב-1988 סברו כך 77 אחוזים, וב-1990 הביעו עמדה כזו רק 67 אחוזים. בשנים 2000–2005 הממוצע נע סביב 50 אחוזים. החל מ-2006 ועד 2012 חלה עלייה לכ-66 אחוזים וכאמור, בשנים האחרונות חלה שוב ירידה. התרשים הבא מסכם את המגמה ב-2000–2018.

תרשים 11: היכולת של מדינת ישראל להתמודד בהצלחה עם צמצום התמיכה האמריקאית בישראל, 2002-2018

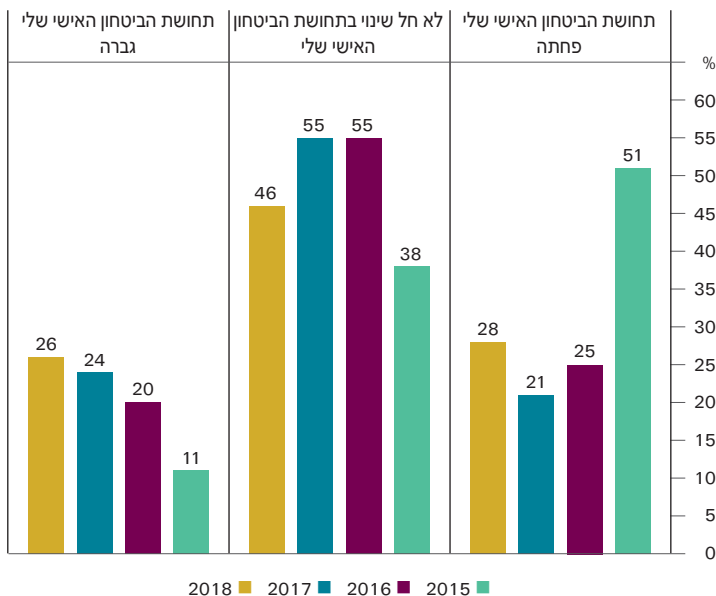
ייתכן שנתונים אלה מלמדים כי בשנים האחרונות התחזקה הבנת הציבור באשר לחיוניות של תמיכת ארצות הברית בישראל. הציבור הישראלי ניזון מהתקשורת, המדגישה את חיוניות הקשר בין ישראל לארצות הברית ובה בעת מרבה לחזות כיצד עתיד הממשל האמריקאי להתנהל מול ישראל בנושאי הליבה הביטחוניים. זאת ועוד, נתונים אלה מחדדים את חשיבות זהותו של הנשיא המכהן. בתקופתו של הנשיא ברק אובמה חלה ירידה משמעותית בהערכת הציבור באשר ליכולתה של ישראל להתמודד בהצלחה עם צמצום התמיכה האמריקאית, מאחר שחלק גדול מהציבור חשש כי הוא ישנה לרעה את מדיניות ארצות הברית כלפי ישראל. אפשר לראות כי בראשית תקופת הנשיאות של דונלד טראמפ, שנתפס כאוהד את ישראל, גדלה הערכת הציבור בכ-10 אחוזים לעומת הערכתו בשלהי תקופת אובמה, בדבר יכולתה של ישראל להתמודד בהצלחה עם צמצום תמיכתה של ארצות הברית בישראל. ב-2017, תקופת שלטונו של הנשיא טראמפ בארצות הברית, נרשמה עלייה בהערכת הציבור. שני המחקרים הקודמים נערכו ב-2015-2016 – בתקופת הנשיא אובמה. נתונים אלה עולים בקנה אחד עם אלה המצביעים על ביטחון הולך וגובר של הציבור במערכת היחסים עם ארצות הברית בתקופת נשיאות טראמפ. נראה כי לדמות המכהנת בתפקיד הנשיא בארצות הברית יש השלכה על כך.

לממצא שלפיו הציבור מוטרד מצמצום התמיכה של ארצות הברית בישראל יש להוסיף את החשש מבידוד בינלאומי. סעיף זה נוסף למחקר ב-2018. מתרשים 10 עולה כי יחסית לתחושת יכולת ההתמודדות הגבוהה עם כלל האתגרים שעומדים בפני מדינת ישראל, אתגר הבידוד הבינלאומי הוא זה שהציבור סבר כי ישראל תוכל

להתמודד עימו בהצלחה פחותה. 56 אחוזים מהציבור סברו כי ישראל תוכל להתמודד עם אתגר זה.

תחושת הביטחון האישי

תחושת ביטחון אישי היא צורך בסיסי קיומי של הפרט ומהווה רכיב חשוב באיכות חייו. התפיסות שרווחות בקרב כלל הציבור משפיעות על ההשקפות, הגישות והאמונות האישיות של אנשים בכל הנוגע לסוגיות הקשורות לביטחון לאומי. אולם גם תחושת הביטחון האישי של הפרט עשויה לעצב את תחושת הביטחון של אומה. תחושת הביטחון האישי מלווה את הפרט בחיי היום־יום במישורים שונים: פיזי, כלכלי, חברתי ונפשי. היא עלולה להיפגע בעקבות קשת רחבה מאוד של איומים – חשיפה לפשעים אלימים, טרור, תאונות דרכים, מלחמה ואסונות טבע. במסגרת המחקר הנוכחי הוצגה למרואיינים השאלה אם הם מרגישים שחל שינוי בתחושת הביטחון האישי שלהם במהלך התקופה האחרונה. יש להביא בחשבון כי מענה לשאלה כללית מעין זו עשוי להעיד על תחושת ביטחון במגוון רחב של תחומים שמגבירים או מפחיתים את תחושת הביטחון האישי של הפרט, אולם סביר להניח שהאוריינטציה של המרואיינים במסגרת מחקר זה היא לביטחון לאומי במובנו הקלאסי, שכן השאלה הופיעה כחלק מסדרת שאלות שהתמקדו באיומים ביטחוניים.

תרשים 12: הערכת תחושת הביטחון האישי בתקופה האחרונה, 2018–2015

באופן כללי, בשנים 2015-2018 ניכרה עלייה משמעותית משנה לשנה בתחושת הביטחון האישי. בקרב אלו שהעידו כי תחושת הביטחון האישי שלהם גברה חלה עלייה מ-11 אחוזים ב-2015 ל-26 אחוזים ב-2018. לעומת זאת, בקרב אלו שהעידו כי תחושת הביטחון האישי שלהם פחתה חלה ירידה – מ-51 אחוזים ב-2015 ל-28 אחוזים ב-2018. גם בקרב אלו שהעידו כי תחושת הביטחון האישי שלהם לא השתנתה ניכרת עלייה מ-38 אחוזים ל-46 אחוזים. עוד עולה מהתרחשים כי ב-2016 וב-2017 חש רוב הציבור כי לא חל שינוי בתחושת הביטחון שלו (55 אחוזים) או שהיא גברה (20-24 אחוזים), וכי ב-2018 חלה ירידה קלה בתחושת הביטחון האישי (מ-21 אחוזים ב-2017 ל-28 אחוזים ב-2018).

ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם המציאות בזירה הביטחונית בשנים אלה. בסוף 2015 השאלה נשאלה בתקופת שיא "גל הטרור", ואילו ב-2016 וב-2017 היא נשאלה בתקופת שגרה. כצפוי, בתקופת שיא "גל הטרור", כשהאירועים השפיעו ישירות על חלק ניכר מהציבור, נמצא גם כי תחושת הביטחון האישי פחתה. ב-2015 חשו 51 אחוזים כי תחושת הביטחון האישי שלהם פחתה, בקרב 38 אחוזים לא חל שינוי, ורק אצל 11 אחוזים מהציבור התחושה גברה. בתקופת שגרה יחסית (2017) העיד רוב הציבור כי לא חל שינוי בתחושת הביטחון האישי שלו (55 אחוזים). 24 אחוזים מהציבור אף העידו כי תחושת הביטחון האישי שלהם גברה, ואילו רק 21 אחוזים העידו כי תחושת הביטחון האישי שלהם פחתה. ב-2018, כשאירועים בזירה הביטחונית שבו לסדר היום בעוצמות ובמידת רלוונטיות משתנה לאוכלוסיות שונות במדינה, הציבור חש ביטחון יחסי, אבל פחות מאשר ב-2016-2017.

לסיכום, בפרק זה הצטיירה תמונה של חברה שנעה בין קטבים, ולכאורה חיה בסתירה. מצד אחד, היא התרגלה "לחיות על חרבה" בליווי תחושה פסימית של איום וחשש תמידי מפני טרור ועימותים צבאיים. מצד שני, באופן עקבי במשך שנים, חששות אלה מתאזנים על ידי ביטחונה הרב של החברה ביכולתה של המדינה להתמודד עם האיומים והאתגרים העומדים בפניה. ככלל, הציבור הישראלי שמר על השקפה אופטימית ביחס להערכת מצב המדינה מנקודת מבט של ביטחון לאומי. ייתכן שמדובר במנגנון של הדחקה, שנועד לחזק ולהקל את התחושות נוכח איום פוטנציאלי. נוסף על כך עולה כי תפיסת האיומים והאתגרים של הציבור קשורה להשפעות חיצוניות ורגישה להן. דהיינו, לאירועים ולהתפתחויות בשטח הייתה השפעה רבה יותר מאשר למאפיינים סוציו-דמוגרפיים ולשיוך הפוליטי של המשתתפים. למעשה, לגבי רוב הנושאים שעלו שררה הסכמה גורפת בין החלקים השונים בציבור הישראלי.

שער שלישי:
אתגרים חיצוניים־ביטחוניים

פרק ראשון: הסכסוך הישראלי-פלסטיני

מאז מלחמת ששת הימים, וביתר שאת מאז נחתמו הסכמי אוסלו בין ישראל לאש"ף ב-1993, הסכסוך הישראלי-פלסטיני הוא סוגיה מרכזית בשיח הפוליטי, הציבורי והתקשורתי בישראל. הסוגיה מתעוררת לפרקים, כפועל יוצא מקיומם או מהיעדרם של אירועים אלימים ותהליכים מדיניים. השיח הישראלי בנושא חוצה את החברה מבחינה לאומית, דתית ופוליטית, ומעורבים בו שיקולים רגשיים, מעשיים, לאומיים, היסטוריים, דתיים וביטחוניים. מעורבות דעת הקהל הישראלית ביחס לסכסוך הישראלי-פלסטיני גבוהה, ובעיקר ביחס להשלכות של הסכסוך המתמשך על המציאות הישראלית ולוויכוח המתמשך בדבר נוסחאות לפתרונו. במחקרי דעת קהל ניתן למצוא התייחסות להיבטים שונים של הסוגיה כבר לאחר מלחמת ששת הימים, משום שכל דיון מהותי על הסכסוך הישראלי-פלסטיני חייב להביא בחשבון את המורכבות הרבה של דעת הקהל בנושא.

בתקופת המחקר הנוכחי (2015-2018) השתנה מקומו של הסכסוך בקרב הציבור בהתאם לאירועים, ובכל מקרה הוא סומן כאיום מרכזי. בתקופת "גל הטרור" (2015-2016), חלק גדול מהציבור סימן את הסכסוך הישראלי-פלסטיני כאיום החמור ביותר (כ-30 אחוזים, ובשילוב חמאס בעזה ובידוד בינלאומי - כ-56 אחוזים). בתקופת שקט ביטחוני יחסי בזירה זו ב-2017-2018, רק חמישית מהציבור (כ-20 אחוזים) סברו שהסכסוך הישראלי-פלסטיני הוא האיום המרכזי שעומד בפני מדינת ישראל (בשילוב חמאס בעזה ובידוד בינלאומי - כ-40 אחוזים).

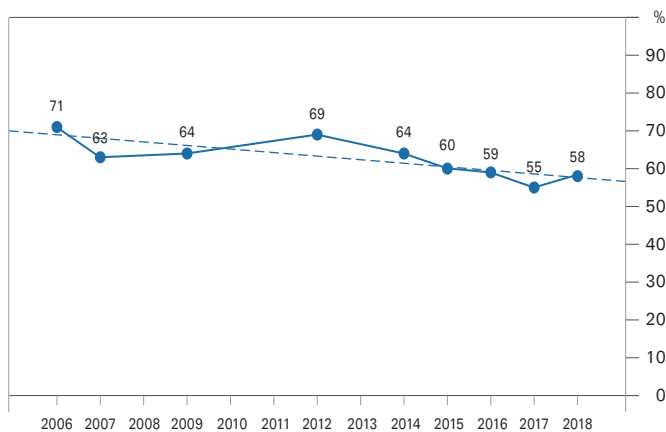
סוגיית הסכסוך הישראלי-פלסטיני, בשונה מסוגיות אחרות הנדונות במחקר זה, נדונה רבות במחקרי דעת קהל. קיים לגביה מאגר שאלות נרחב שמתפרס על פני עשרות שנים ומאפשר בחינה מעמיקה של תהליכים בדעת הקהל. מתברר כי דעת הקהל בנושא הסכסוך מורכבת, אך עקבית ובעלת הגיון פנימי לאורך זמן. החלק הראשון של הפרק יציג את עמדות הציבור הישראלי בנוגע לפתרונות הנדונים בשיח, החל מפתרון "שתי מדינות לשני עמים" והקמת מדינה פלסטינית וכלה בפתרונות שונים שעמדו על

סדר היום בשנים האחרונות. החלק השני יעסוק בעמדות הציבור ביחס להתנחלויות הישראליות בשטחים בכלל, וביחס לפינוי יישובים והחזרת שטחים ביהודה ושומרון בפרט. החלק השלישי יתמקד בעמדות הציבור כלפי סוגיית ירושלים, והרביעי יציג את עמדות הציבור ביחס לפתרונות לסוגיית רצועת עזה. החלק החמישי יתמקד בתפיסות הציבור כלפי "הצד השני" – הפלסטינים, והשישי ידון בשאלה מהן עמדות הציבור ביחס לסיכוי לפתרון הסכסוך. לבסוף יוצגו המשמעויות של הממצאים והשלכותיהם האפשריות על מדיניות ישראל בסוגיית הסכסוך.

סוגיית הסכסוך הישראלי-פלסטיני מהווה נקודת מפגש של מחלוקת בין השסעים בחברה הישראלית. נמצאו הבדלים מהותיים בבחינת התפלגות הדעות בקרב האוכלוסיות השונות לגבי כל אחת מהשאלות שעוסקות בסוגיה, בעיקר בהשוואה בין רמת הדתיות והשיוך פוליטי של המרואיינים. כמות הנתונים הרבה לא אפשרה להציג את כולם אך בכל זאת, כדי להציג תמונה המשקפת ככל האפשר את ההבדלים המהותיים הללו, יינתנו דוגמאות מייצגות לכל אחד מתת-הנושאים.

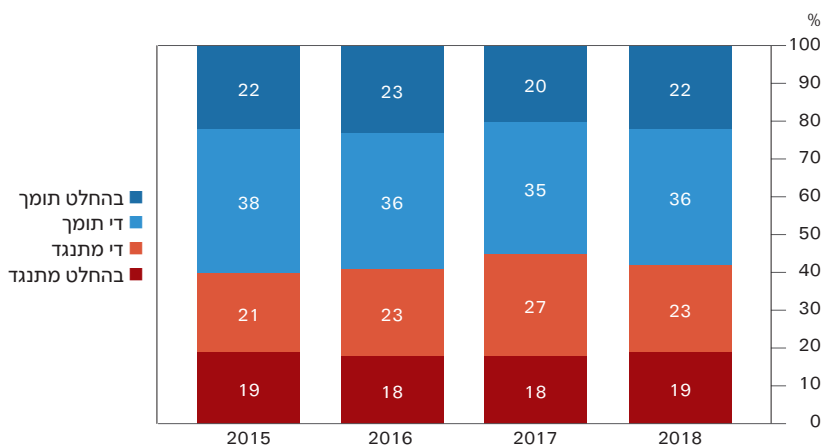
א. פתרונות לסכסוך הישראלי-פלסטיני

מאז השקתו של תהליך אוסלו ב-1993, הפרדיגמה השלטת בשיח הישראלי סביב הסכסוך היא הפתרון "שתי מדינות לשני עמים", כאשר בהקשר זה נוצרה חלוקה לשני מחנות: זה שתמך בתהליך השלום במטרה להגיע להסדר שתכליתו הקמת מדינה פלסטינית, ומנגד זה שהתנגד לפתרון זה וגרס שאין תוחלת בתהליך, וכי על ישראל להמשיך לשמר את המצב הקיים ("ניהול הסכסוך"). בשנים האחרונות עלו על סדר היום בישראל פתרונות אחרים בגרסאות שונות, ובהם סיפוח חלקים משטחי הגדה המערבית לישראל, ייסוד מדינה אחת לשני עמים, קונפדרציה ופדרציה. סדרת שאלות מכיוונים שונים נועדה לתת תמונה מקיפה ככל האפשר, כמענה לשאלה מהן עמדות הציבור בדבר הפתרונות שעומדים על סדר היום. השאלה הראשונה נוספה למחקר ב-2006 והתמקדה בפתרון "שתי מדינות לשני עמים", שכאמור היה לפתרון הרווח והפופולרי בשיח הציבורי ב-15 השנים האחרונות. תרשים 13 מציג את אחוז התומכים בפתרון זה ב-2006-2018. תרשים 14 מתמקד באחוז התומכים והמתנגדים לפתרון "שתי המדינות" בארבע שנות המחקר הנוכחי בלבד (2015-2018).

● תמיכה בפתרון של "שתי מדינות לשני עמים"

תרשים 13: תמיכה בפתרון של "שתי מדינות לשני עמים", 2006–2018

תרשים 14: תמיכה או התנגדות לפתרון של שתי מדינות לשני עמים, 2015–2018

שיעור התמיכה בפתרון "שתי מדינות לשני עמים" נשאר גבוה ויציב למדי לאורך השנים, ואף עלה מ-2009 ועד 2014 והתקרב ל-70 אחוזים. עם זאת, מ-2015 ועד 2018 חלה ירידה בתמיכה, אולם גם בתקופה זו היה שיעור התמיכה גבוה ויציב. שיעור התמיכה בשנים האחרונות נע סביב 55–60 אחוזים. ב-2015 תמכו 60 אחוזים מהציבור בפתרון "שתי המדינות" ואילו 40 אחוזים התנגדו. ב-2016 תמכו בו 59 אחוזים. ב-2017 תמכו בו 55 אחוזים ו-45 אחוזים התנגדו. ב-2018 תמכו 58 אחוזים בפתרון זה ו-42 אחוזים התנגדו.

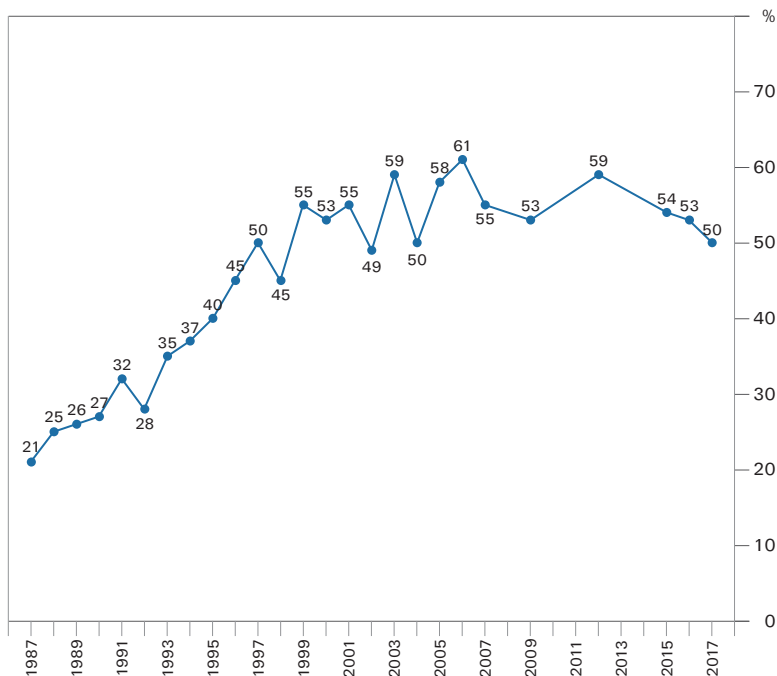
עולה כי גם אם בארבע השנים האחרונות ניכרה ירידה בשיעורי התמיכה בפתרון "שתי המדינות", עדיין מדובר ברמת תמיכה גבוהה ואיתנה של קרוב ל-60 אחוזים. בפרספקטיבה של זמן מדובר הן בעיתות משבר והן בעיתות שגרה, ובלי קשר להרכב הממשלות. התמיכה בולטת לנוכח הקיפאון המדיני הנמשך, מתחים הקשורים בתחומי חיים שונים בזירת הפנים בישראל, היות המדינה מונהגת על ידי ממשלת ימין מובהקת, ואף למרות השכנוע ההולך וגובר בעשור האחרון בכך שאין כלל אפשרות להגיע להסכם קבע עם הפלסטינים.

עם זאת נמצאו הבדלים משמעותיים בין המגזרים השונים בישראל. רמת התמיכה בפתרון "שתי המדינות" הייתה גבוהה בקרב חילונים (73 אחוזים) יותר מאשר בקרב מסורתניים (49 אחוזים) וחרדים (40 אחוזים), ופחותה במידה משמעותית בקרב דתיים (29 אחוזים). פערים גדולים יותר נמצאו באשר לשיוך הפוליטי של המרואיינים. 97 אחוזים מאלה שהגדירו את עצמם כשמאל תמכו בפתרון "שתי המדינות", 78 אחוזים מאלה שהגדירו את עצמם כמרכז ו-40 אחוזים מאלה שהגדירו את עצמם כימין תמכו בפתרון זה.

חשיבות רבה נודעת לניסוח השאלה. שאלת "שתי המדינות" שהוצגה לעיל היא בסיסית וראשונית. היא אומנם מסמנת כיוון אך לא נותנת מענה עמוק יותר לזרמים ומגמות בדעת הקהל. השאלה הוותיקה יותר שנשאלה במחקר במשך שנים התייחסה ל"מדינה פלסטינית" ולא ל"שתי מדינות". באופן תיאורטי, תמיכה או התנגדות להקמת מדינה פלסטינית אמורה הייתה להתאים לתמיכה ב"פתרון שתי המדינות" או להתנגדות לו, שכן בבסיס שתי השאלות היגיון זהה: לא ניתן לתמוך ב"פתרון שתי המדינות" בלי הסכמה להקמת מדינה פלסטינית, ולהפך. עם זאת, מכיוון שהניסוחים אינם זהים חשוב לבחון אם הניסוח מביא לשינוי עמדות הציבור. במקרה זה התברר שאכן הניסוח שינה את המענה, גם אם לא במידה מהותית. השאלה שנשאלה הייתה: "האם לפי דעתך על ישראל להסכים או לא להסכים להקמת מדינה פלסטינית ביהודה, שומרון ועזה במסגרת הסדר הקבע?" תרשים 15 מציג את המענה לשאלה זו לאורך תקופה ארוכה – 1987-2017.

גם בהקשר זה בולטת החשיבות המכרעת של ניסוח השאלה. בכל אחד מהמחקרים החל מ-2006, כששולבה שאלת "שתי המדינות", שיעור המשיבים התומכים בפתרון "שתי המדינות" היה גבוה ב-10 אחוזים בערך משיעור המשיבים שתמכו במדינה פלסטינית. הסבר אפשרי לסטייה עשוי להיות שלמונח "מדינה פלסטינית" יש קונוטציה שלילית עבור ישראלים רבים. מאז מלחמת ששת הימים ובמשך שנים רבות התנגד הממסד הפוליטי הישראלי המרכזי למדינה פלסטינית באופן חד-משמעי ומוחלט – כולל מנהיגי מפלגת העבודה. למעשה, במשך שנים רבות הייתה התנגדות למדינה פלסטינית

קונצנוס לאומי בישראל. לכן אין זה מפתיע שעבור ישראלים רבים שהשלימו עם העיקרון של שתי מדינות, המונח "מדינה פלסטינית" עדיין יצר תגובה רגשית שלילית.

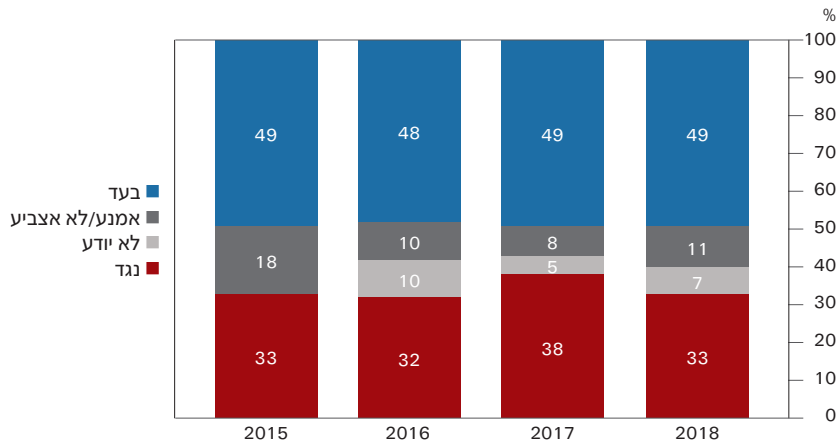
● תמיכה בהקמת מדינה פלסטינית במסגרת הסדר הקבע

תרשים 15: תמיכה בהקמת מדינה פלסטינית ביהודה, שומרון ועזה במסגרת הסדר הקבע, 1987–2017

יתר על כן, כשהציבור נשאל על "היפרדות מהפלסטינים", התמיכה בכך עולה על התמיכה ברעיון "שתי המדינות" ו"מדינה פלסטינית". ב־2018 נשאלה לראשונה השאלה הבאה: "יש הטוענים כי על מדינת ישראל לבצע כעת צעדי היפרדות מהפלסטינים כדי למנוע גלישה למציאות של מדינה אחת. האם אתה מסכים או לא מסכים עם טענה זו?" רוב הציבור (68 אחוזים) הסכים עם הטענה. ואולם יש להתייחס בזהירות לנתונים אלה, הן משום שמדובר בשאלה חדשה שחסרה לה פרספקטיבה, והן בשל המסר המעורפל העולה ממנה – למה הכוונה ב"היפרדות"? האם מדובר ב"הסכם" או ב"היפרדות חד־צדדית"? שאלה נוספת שנשאלה ב־2018 הציעה מענה חלקי לעמדת הציבור בדבר הדרך לקידום תהליכי היפרדות. עלה ממנה כי מחצית מהציבור (50 אחוזים) סברו כי על ישראל לקדם תהליכים של היפרדות מהפלסטינים באמצעות הסדרים בין ישראל לפלסטינים. כרבע (26 אחוזים) גרסו כי יש לבצע את ההיפרדות

באמצעות מהלכים עצמאיים חד-צדדיים של ישראל, ורק 14 אחוזים סברו כי לא צריך לקדם תהליכים של היפרדות מהפלסטינים. 10 אחוזים אמרו כי הם לא יודעים. השיעור הגבוה של התומכים ב"היפרדות" מצביע על התפיסה הכללית של הציבור, ובעיקר על כי ייתכן שהמונח "היפרדות" קורץ בעת הנוכחית לציבור יותר מהמונחים "שתי מדינות" ומדינה פלסטינית".

לשאלות הדיכוטומיות של "מדינה פלסטינית" ו"שתי מדינות" נוספה במהלך השנים שאלה תיאורטית דומה, שכללה רכיב מעשי: "אם ממשלת ישראל תאשר הסכם קבע עם הפלסטינים, המבוסס על שתי מדינות לשני עמים, וההסכם יובא להכרעה במשאל עם, איך תצביע?" (תרשים 16).

תרשים 16: אם ממשלת ישראל תאשר הסכם קבע עם הפלסטינים המבוסס על שתי מדינות לשני עמים וההסכם יובא להכרעה במשאל עם, איך תצביע? 2018-2015

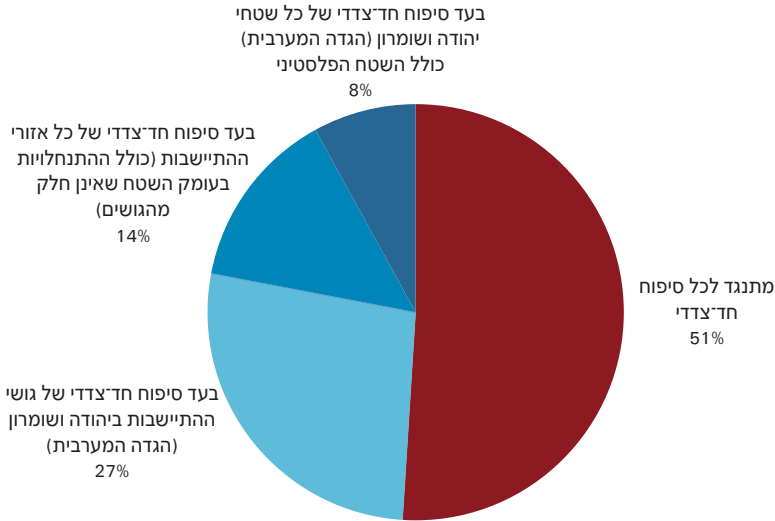
כאשר שולבה האפשרות של משאל עם, התמיכה בפתרון "שתי המדינות" אומנם ירדה מעט, אבל עדיין מדובר ברמת תמיכה גבוהה למדי. רמת התמיכה ב-2015-2018 הייתה קבועה. כמחצית מהציבור (48-49 אחוזים) אמרו כי יצביעו במשאל עם בעד הסכם קבע המבוסס על "שתי מדינות", קצת יותר משליש (32-38 אחוזים) אמרו כי יצביעו נגד וכחמישית (13-20 אחוזים) אמרו כי אין הם יודעים כיצד יצביעו, או שהם יימנעו. ב-2016-2015 נע שיעור הלא-יודעים או הנמנעים בין 18 ל-20 אחוזים. שנת 2017 הייתה חריגה בהקשר זה. בשנה זו חלה ירידה בשיעור הלא-יודעים והמתלבטים, והם בחרו באפשרות של התנגדות ל"שתי מדינות", אולם ב-2018 שיעור הלא-יודעים והמתלבטים חזר ל-18 אחוזים. נתונים דומים נרשמו גם ב-2012. אם כן, נראה כי חלק גדול מהציבור מעוניין בהיפרדות מהפלסטינים. העובדה שהסכם מעין זה זוכה לתמיכה מעשית אינה מפתיעה, כיוון שיש רוב לתמיכה ב"שתי מדינות". אומנם יש

להתייחס בזירות רבה לשאלות היפותטיות, אך עדיין ניתן להסיק מהממצאים כי אם ממשלה הייתה מביאה הסכם כזה למשאל עם הוא היה זוכה לרוב גדול, במיוחד לאור שיעור הלא-יודעים והמתלבטים לאורך השנים.

ייתכן שאי-הצגת פרטים באשר להסכם מסבירה את שיעור המתלבטים והלא-יודעים הגבוה. רעיון "שתי מדינות לשני עמים" הוא נוסחה קליטה שהתבססה והתקבעה במשך שנים בשיח הישראלי והבינלאומי, הגם שהיא מספקת מענה כללי בלבד. כדי להבין טוב יותר היכן עמד הציבור בנוגע להסדר קבע מפורט הוצג במחקרים שנערכו בעבר תרחיש, ולאחר מכן הציבור נשאל כיצד יצביע. הבסיס לתרחיש בעבר התבסס על "מתווה קלינטון" להסדר³² וכלל רכיבים שנחשבו מוסכמים על הציבור הישראלי, וכן רכיבים שהוערך כי הציבור יתקשה מאוד לקבל. השאלה שהוצגה למשיבים ב-2012, 2015 ו-2016 הייתה: "אם ממשלת ישראל תאשר הסכם קבע עם הפלסטינים לפיו תקום מדינה פלסטינית על 93 אחוז מיהודה ושומרון וכל רצועת עזה לרבות השכונות הערביות בירושלים; וישראל תוכר כמדינת הלאום של העם היהודי, תשמור על גושי ההתנחלויות לרבות השכונות היהודיות בירושלים, העיר העתיקה ועל נוכחות צבאית לאורך הירדן; הפלסטינים יודיעו על קץ כל התביעות וסיום הסכסוך והפליטים יוחזרו אך ורק למדינה הפלסטינית; הר הבית יהיה 'בריבונות האל'; וההסכם יובא להכרעה במשאל עם; איך תצביע?" התוצאות, למרות שכצפוי לא היו חד-משמעיות ומוחלטות כמו לגבי השאלה הכללית, היו עדיין ברורות ועקביות בכל המחקרים: 42-46 אחוזים אמרו שהם יצביעו בעד, 30-35 אחוזים יתנגדו ו-23-28 אחוזים השיבו שהם מתלבטים או שאינם יודעים. גם משאלה זו אפשר ללמוד כי חלק גדול מהציבור ניתן להשפעה בכל הקשור להחלטתו בתחום.

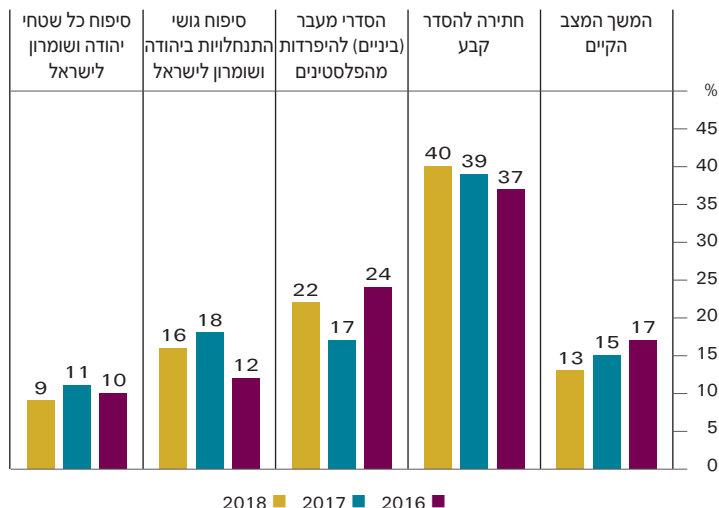
בשנים האחרונות, בהתאם להצגת אפשרויות פתרון נוספות, נוספו למחקר שאלות שבחנו היבטים אלה. החל מ-2017 נוספה שאלה שבחנה את עמדות הציבור ביחס לסיפוח. למרואיינים הוצגה השאלה הבאה: "לאחרונה עלו רעיונות לסיפוח שטחים ביהודה ושומרון/בגדה המערבית. מה דעתך?" תרשים 17 מציג את המענה לשאלה זו. הציבור היה חצוי ביחס לשאלת הסיפוח. 51 אחוזים התנגדו לכל סיפוח חד-צדדי. המחצית השנייה הייתה בעד סיפוח מסוגים שונים – כרבע (27 אחוזים) היו בעד סיפוח חד-צדדי של גושי ההתיישבות ביהודה ושומרון (הגדה המערבית), 14 אחוזים היו בעד סיפוח כל אזורי ההתיישבות (כולל ההתנחלויות בעומק השטח שאינן חלק מהגושים), ורק 8 אחוזים היו בעד סיפוח כל שטחי הגדה המערבית, כולל השטח הפלסטיני. נתונים דומים עלו גם ב-2017. עוד נמצא כי רמת ההתנגדות הגבוהה ביותר לכל סיפוח חד-צדדי נמצאה בקרב חילונים (63 אחוזים) ובקרב אלה שהגדירו עצמם כשמאל (86 אחוזים). בקרב חרדים, דתיים ומסורתיים וכן אלה שהגדירו את עצמם כימין, רמת ההתנגדות הייתה נמוכה יותר (33-37 אחוזים). בקרב אלה האחרונים נמצאה אומנם

תמיכה מסוימת בסיפוח חד־צדדי של גושי ההתיישבות, אבל גם התנגדות לאפשרות של סיפוח חד־צדדי של כל שטחי יהודה ושומרון.

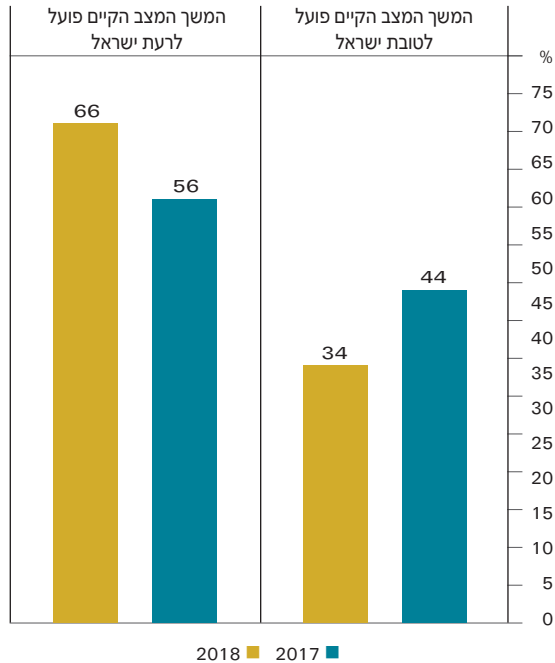
תרשים 17: עמדות בנוגע לסיפוח חד־צדדי של שטחים ביהודה ושומרון, 2018

לאלה שבחרו באחת משלוש אפשרויות הסיפוח החד־צדדי הוצגה שאלה נוספת: איזה מעמד אזרחי, לדעתם, צריך להיות לפלסטינים בשטחים לאחר הסיפוח. רק 10 אחוזים סברו כי עליהם להיות ללא אזרחות וללא זכויות של תושב קבע, והרוב (61 אחוזים) בחרו בפשרה – בעלי מעמד תושבות ללא זכות לקבלת אזרחות (בדומה למעמד הקיים של תושבי מזרח ירושלים). בחירה מסוג זה במקרים מורכבים עולה גם משאלות אחרות במחקר. כפי הנראה, כאשר מוצגות לציבור שתי חלופות עליו לבחור אחת מהן, אולם כאשר מציעים לציבור מבחר גדול יותר של חלופות, לעיתים עולה תמונה מעניינת ומדויקת יותר. שאלת ה"סיפוח" שהוצגה לעיל כללה שתי חלופות: התנגדות לסיפוח ותמיכה בסיפוח מסוגים שונים. לעומת זאת, בשנים 2016–2018 בחנו באמצעות שאלה ספציפית מהי האופציה הטובה ביותר לישראל בסוגיית הסכסוך הישראלי-פלסטיני בתקופה הקרובה. למרואיינים הוצגו חמש חלופות מסוגים שונים (ראו תרשים 18).

תרשים 18: האופציה הטובה ביותר עבור ישראל בסוגיית הסכסוך הישראלי-פלסטיני בתקופה הקרובה, 2018-2016

קיימת עקביות בשלוש השנים האחרונות (2018-2016) ביחס לפתרונות שהוצעו למרואיינים. רובם (56-62 אחוזים) תמכו בהסדר, בין שמדובר בחתימה להסדר קבע (37-40 אחוזים) ובין שמדובר בהסדרי מעבר (ביניים) להפרדות מהפלסטינים (17-24 אחוזים).³³ רק 9-11 אחוזים תמכו בסיפוח כל שטחי יהודה ושומרון, ו-12-18 אחוזים תמכו בסיפוח הגושים. מענה זה ממחיש עד כמה חשוב ההקשר. כאשר מוצעות מספר חלופות, גם החלטות אחרות נראות מתאימות. במקרה זה נראה כי הבחירה באפשרות הסיפוח ירדה לאור האפשרויות האחרות שהוצגו. הסבר אפשרי אחר הוא חוסר עקביות ובלבול בקרב הציבור באשר לאפשרות הסיפוח והמשמעויות הנגזרות מכך. מעניין כי רק חלק קטן היה מעוניין בהמשך המצב הקיים ("ניהול הסכסוך"). מדובר במדיניות ישראל הלכה למעשה, שלפיה ההתנהלות בכל הקשור לסכסוך מתמקדת בגיבוש מענה לאתגרים ביטחוניים. מדובר ב-13-17 אחוזים בלבד. נתונים אלה עולים בקנה אחד עם נתוני המענים לשאלה נוספת שהוצגה למרואיינים – "האם לדעתך המשך המצב הקיים ללא הסדר מדיני פועל לטובת ישראל או לרעתה?" תרשים 19 מציג את התפלגות המענים ב-2017 וב-2018.

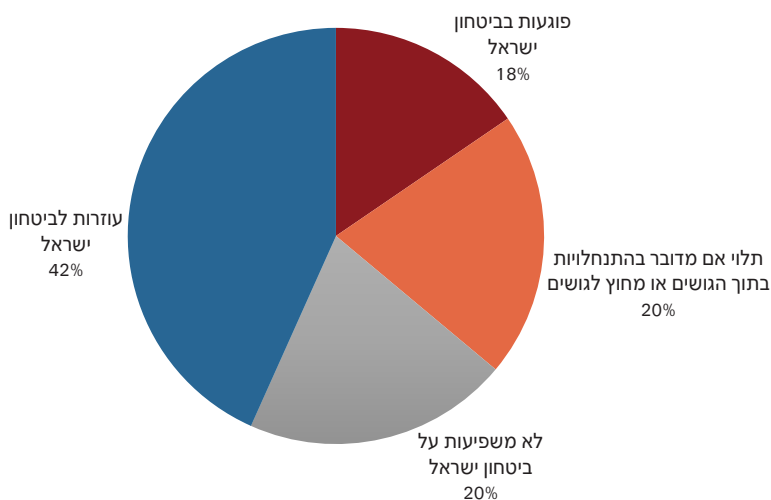

תרשים 19: האם המשך המצב הקיים ללא הסדר מדיני פועל לטובת ישראל או לרעתה? 2018, 2017

הנתונים מצביעים על כי רוב הציבור (56-66 אחוזים) גרס כי הזמן פועל לרעת ישראל, לעומת 34-44 אחוזים שסברו כי הזמן פועל לטובתה. עוד עולה כי חלה עלייה של 10 אחוזים מ-2017 ל-2018 בקרב אלו שסברו כי הזמן פועל לרעת ישראל. המשמעות היא שניכרת הבנה בקרב הציבור כי המדיניות הפסיבית שישראל נוקטת והקיפאון המדיני מזיקים לטווח ארוך. במילים אחרות, הציבור מבין את הבעייתיות הטמונה במצב הנוכחי ומביע את חששו ממנו. יצוין שרמת תמיכה נמוכה בחלופה של "המשך המצב הקיים" נמצאה בקרב כל המגזרים, כולל בקרב דתיים ובקרב אלה שהגדירו את עצמם כימין. לעומת זאת נמצאו הבדלים גדולים בין התמיכה בחלופה של "חתירה להסדר כולל" ובחלופות ה"סיפוח". בעוד דתיים ואלה שהגדירו את עצמם כימין תמכו יותר ב"סיפוח", חילונים ואלה שהגדירו את עצמם כשמאל או מרכז תמכו יותר בחלופת ה"חתירה להסדר כולל". נוסף על כך, לא נמצאו הבדלים בשיוך הפוליטי ביחס לחלופת ה"הסדר מעבר (ביניים) להיפרדות מהפלסטינים".

ב. עמדות הציבור ביחס לשטחי יהודה ושומרון – התנחלויות ופינוי יישובים
 עתידם של שטחי יהודה ושומרון שכבשה ישראל ב-1967 ושל היישובים היהודיים שהוקמו בשטחים אלה נחשב סוגיית ליבה בפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני. עבור

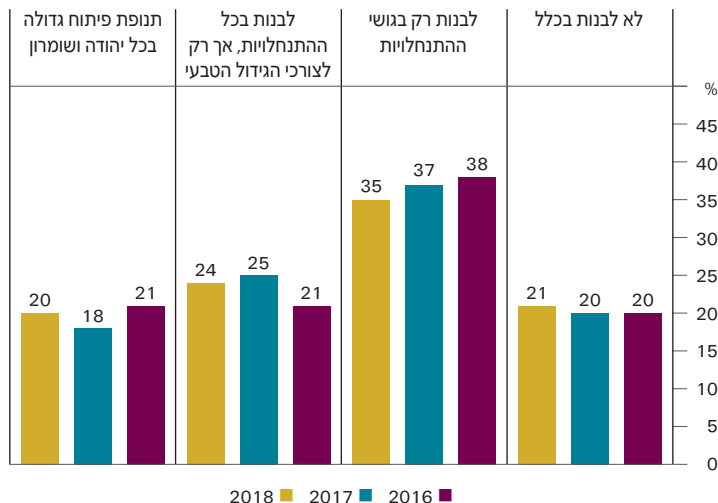
חלקים בחברה הישראלית מדובר בסוגיה שהיא יותר רגשית-דתית, עבור אחרים מדובר בסוגיה שהיא יותר לאומית-ביטחונית. האחרונים מעלים טיעונים מעשיים המדגישים את המגמות הדמוגרפיות של אוכלוסייה פלסטינית הולכת ומתרבה, וכן את התבונה שבחיפוש פתרונות מדיניים בני-קיימא כדי לסכל עימות צבאי. אחרים נוטים לראות בעימות צבאי אירוע בלתי נמנע, ומשום כך מעדיפים את העומק האסטרטגי שמקנה החזקת השטחים. ככלל, במשך שנים רבות געש השיח הפוליטי בישראל בנוגע לעתידם של "שטחי 67" בין שני מחנות פוליטיים קוטביים: מחנה השמאל, שביקש להסיר את השליטה הישראלית מהשטחים ומהאוכלוסייה הפלסטינית ולפעול להקמת מדינה פלסטינית לצידה של ישראל; ומחנה הימין, שביקש לבסס את האחיזה הישראלית בשטחי ארץ ישראל מנהר הירדן ועד הים התיכון, ולפעול להרחבת ההתיישבות היהודית ביהודה ושומרון. הטענה שאין להחזיר שטחים נתמכה בעבר בעובדה שלא היה בנמצא כל שלטון ערבי מוכר שאפשר היה לשאת ולתת איתו.³⁴ מאחר שהמערכת הפוליטית חצויה, התוצאות שהתקבלו במחקרי דעת קהל היו מגוונות, בהתאם לתנאים ששררו בזמן עריכת הסקר ולניסוח השאלות. תרשים 20 מציג את התפלגות המענים לשאלה הראשונה שהוצגה בהקשר זה: "האם ההתנחלויות תורמות לביטחון או פוגעות בו?"

תרשים 20: האם לדעתך ההתנחלויות עוזרות לביטחון ישראל או פוגעות בו? 2018

ב-2018 סבר חלק ניכר מהציבור (42 אחוזים) כי ההתנחלויות עוזרות לביטחון ישראל. כל היתר נחלקו בדעותיהם. חמישית (20 אחוזים) סברו כי הן לא משפיעות על הביטחון, כחמישית (18 אחוזים) סברו כי הן פוגעות בביטחון וחמישית (20 אחוזים) אמרו כי תלוי אם מדובר בהתנחלויות בתוך הגושים או מחוץ להם. השוואה לנתוני 2016 הצביעה על שינוי קל – אז פחות מרואיינים היו משוכנעים שההתנחלויות עוזרות לביטחון (35

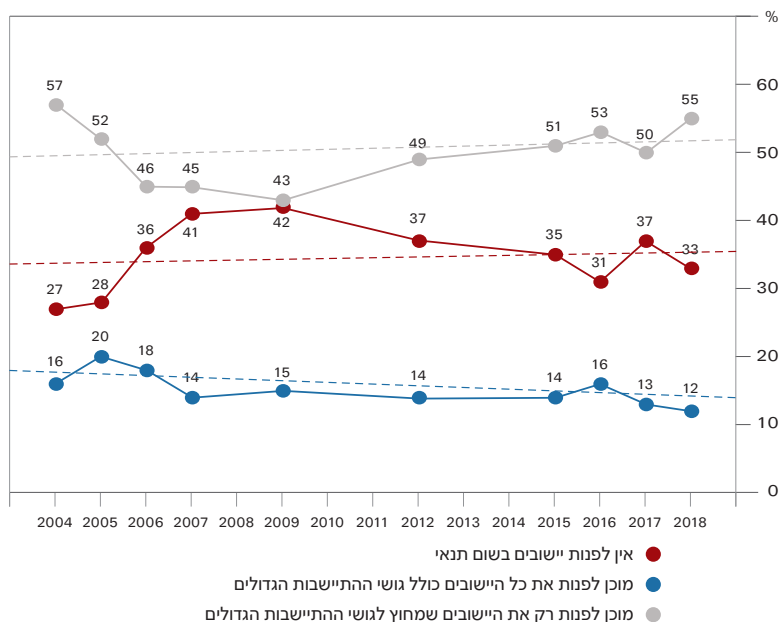
אחוזים ב־2016 לעומת 42 אחוזים ב־2018), ויותר מרואיינים חשבו שהן פוגעות בו (24 אחוזים ב־2016 לעומת 18 ב־2018). בשתי האפשרויות האחרות לא חלו שינויים. כאשר הושמטה ב־2017 האפשרות "תלוי אם מדובר בהתנחלויות בתוך הגושים או מחוץ לגושים", הנתונים היו יותר חד־משמעיים – 41 אחוזים סברו כי הן עוזרות לביטחון, 26 אחוזים סברו שהן פוגעות בביטחון ו־33 אחוזים סברו שאינן משפיעות על הביטחון. נמצא הבדל משמעותי ברמת הדתיות ובשייך הפוליטי של המרואיינים. ככל שהמרואיין היה יותר דתי, כך הוא סבר שההתנחלויות עוזרות לביטחון ישראל (חרדים – 73 אחוזים, דתיים – 59 אחוזים, מסורתיים – 44 אחוזים וחילונים – 31 אחוזים). גם אלה שהגדירו את עצמם כימין סברו יותר מאלה שהגדירו עצמם מרכז ושמאל שההתנחלויות תורמות לביטחון (58 אחוזים, 25 אחוזים ו־6 אחוזים בהתאמה). שאלה משלימה שנשאלה ב־2016 בחנה אם לדעת הציבור, ההתנחלויות מהוות נכס או נטל על מדינת ישראל. כמחצית מהציבור (47 אחוזים) סברו כי הן מהוות נכס (בטוח שמהוות נכס – 22 אחוזים. חושב שמהוות נכס – 25 אחוזים). שליש (30 אחוזים) סברו כי ההתנחלויות מהוות נטל וכרבע (23 אחוזים) אמרו כי תלוי אם מדובר בהתנחלויות בתוך הגושים או מחוץ לגושים. המשמעות היא שחלקים גדולים יותר בציבור סברו כי ההתנחלויות תורמות לביטחון או לפחות לא מפריעות לו, וכי חלק קטן יותר סבר כי הן מהוות נטל. השאלה העולה בהקשר זה היא מה היחס להתנחלויות ברמה המעשית. תרשים 21 מציג את התפלגות המענים לשאלה "איזו מדיניות כדאי שהממשלה תאמץ בשנה לאחר מכן בנוגע לבנייה בהתנחלויות?" (2015–2018).

תרשים 21: מדיניות ישראל בשנה הבאה בנוגע לבנייה בהתנחלויות, 2016–2018

דעת הקהל הייתה יציבה ועקבית בנושא זה. רוב הציבור היה מעוניין לבנות בהתנחלויות בדרך כלשהי; רובו היה מעוניין לבנות רק בגושי ההתנחלויות: 35-38 אחוזים היו מעוניינים בבנייה המוגבלת אך ורק לגושים, 21-25 אחוזים סברו כי יש לבנות בכל ההתנחלויות לצורכי הגידול הטבעי שלהן בלבד. רק 18-21 אחוזים היו מעוניינים בתנופת פיתוח גדולה של יישובים ישראלים בכל יהודה ושומרון, וחמישית (20-21 אחוזים) לא היו מעוניינים לבנות כלל. נראה אם כן כי חלקים גדולים מהציבור אומנם סברו כי ההתנחלויות תורמות לביטחון או לפחות לא מפריעות לו, אולם ההעדפה היא לא להרחיב את הבנייה בהתנחלויות ולהסתפק במצב הקיים שם. כמצופה, נמצא כי מידת הדתיות והשיוך הפוליטי משפיעים על התמיכה בתנופת הבנייה: דתיים וימנים יותר תומכים בתנופת הבנייה.

זאת ועוד, ניכר כי הציבור מבחין בין סוגי ההתנחלויות. השאלה העולה בהקשר זה היא אם דעת הקהל תהיה מוכנה, במסגרת פתרון קבע או היערכות חד-צדדית של ישראל, לפנות יישובים. הציבור נשאל במשך שנים רבות "האם במסגרת הסדר הקבע, שיביא לסיום הסכסוך עם הפלסטינים, ישראל צריכה להיות מוכנה להחזיר את כל אחד מהשטחים הבאים, או שהיא צריכה להמשיך להחזיק בהם גם במחיר של הימנעות מהסדר קבע?" הממצאים מפורטים בתרשים 22 המתייחס לשנים 2004-2018.

תרשים 22: עמדות לגבי פינוי יישובים יהודיים ביהודה ושומרון במסגרת הסכם קבע, 2018-2004

בשנים אלה רוב הציבור (59-69 אחוזים) היה מוכן לפנות יישובים ביהודה ושומרון במסגרת הסכם קבע, אם כי חלו שינויים במשך השנים:

פינוי היישובים שמחוץ לגושים – חלק גדול מהציבור (43-57 אחוזים) היה מוכן לפנות את היישובים שמחוץ לגושים. ב־2004-2005 מעל מחצית מהציבור (52-57 אחוזים) היו מוכנים לכך, ב־2006-2012 פחתה הנכונות לפינוי יישובים אלה והגיעה לרמת תמיכה של פחות ממחצית מהציבור (43-46 אחוזים). ב־2015-2018 הנכונות לפינוי היישובים שמחוץ לגושים התייצבה סביב 50 אחוזים, כאשר ב־2018, 55 אחוזים הסכימו לכך.

פינוי כל היישובים – רמת התמיכה בפינוי כל היישובים הייתה נמוכה. חלק קטן בלבד מהציבור, פחות מחמישית ברוב התקופות (12-20 אחוזים), היה מוכן לפנות את כל היישובים, כולל גושי ההתיישבות הגדולים.

לא מוכנים לפנות יישובים בשום תנאי – כשליש מהציבור לא היו מוכנים לפנות אף יישוב. במשך השנים 2006-2009 חלה עלייה בחוסר מוכנות זו, שגעה סביב 40 אחוזים.

ככלל ניתן לראות כי התמיכה בפינוי חלק מהיישובים או בפינוי כל היישובים הגיעה לנקודת שיא בשנים 2004-2005 (72-73 אחוזים), וירדה בהתמדה מ־2006 עד 2009 (59-64 אחוזים), אם כי עדיין הייתה תמיכה של רוב מוצק. הירידה בתמיכה ב־2005 ואילך נבעה מהאמונה הגוברת בקרב ישראלים רבים שוויתורים טריטוריאליים אינם מובילים לשלום, אלא רק להגברת הטרור והשנאה – עמדה שכפי הנראה נובעת מההתפכחות הכללית בעקבות הנסיגה מעזה וכן ממלחמת לבנון השנייה, מהשתלטות חמאס על עזה ומההידרדרות המתמשכת במצב ברצועת עזה.³⁵ ב־2012 המגמה התהפכה, רמת התמיכה בפינוי התנחלויות עלתה ב־5 אחוזים וחזרה לרמה של 2006. בשנים האחרונות התמיכה בפינוי חלק מהיישובים רחבה ויציבה ונעה סביב 63-69 אחוזים. מעניין לציין כי התמיכה בפינוי יישובים שמחוץ לגושים במסגרת הסכם קבע הייתה זהה בין אלה שהגדירו את עצמם שמאל לאלה שהגדירו את עצמם ימין, וכן בין חילונים, חרדים ומסורתיים (למעט דתיים). ההבדלים נמצאו באפשרות של פינוי כל היישובים במסגרת הסכם קבע; אלה שהגדירו את עצמם שמאל (49 אחוזים) תמכו בפינוי מסוג זה יותר מאלה שהגדירו את עצמם ימין ומרכז (3-11 אחוזים), גם חילונים תמכו בכך יותר ממסורתיים, דתיים וחרדים (18 אחוזים לעומת 5-6 אחוזים). כדאי לשים לב שגם כמחצית מאלה שהגדירו עצמם שמאל התנגדו לכך.

הנכונות של קרוב לשני שלישים מהמשיבים לפינוי התנחלויות המבודדות הוגבלה להקשר של הסכם קבע. כאשר נשאלה שאלה זהה עם אותן אפשרויות אך בהבדל אחד – התייחסות ל"היערכות מחודשת המתבצעת באופן עצמאי (חד־צדדי)" במקום "הסכם קבע" – עלתה תמונה שונה.

לוח 6: מה עמדתך לגבי פינוי יישובים יהודיים ביהודה ושומרון במסגרת היערכות מחודשת המתבצעת באופן עצמאי (חד-צדדי) על ידי ישראל?, 2012-2018 (באחוזים)

מוכן לפנות את כל היישובים, כולל גושי ההתיישבות הגדולים	מוכן לפנות רק את היישובים שמחוץ לגושי ההתיישבות הגדולים	אין לפנות בשום תנאי	
7	39	54	2012
10	49	41	2015
10	49	41	2016
10	41	49	2017
10	41	49	2018

מלוח 6 עולה כי הציבור היה חלוק בדעתו בשאלה אם ישראל צריכה לפנות יישובים יהודיים ביהודה ושומרון במסגרת היערכות מחודשת, המתבצעת באופן עצמאי (חד-צדדי) על ידי ישראל. כמחצית מהציבור (46-59 אחוזים) היו מוכנים לפנות את היישובים שמחוץ לגושי ההתיישבות הגדולים או את כל היישובים, כולל גושי ההתיישבות הגדולים. ראוי לשים לב לעובדה שחרף ההתפכחות מההתנתקות ומחד-צדדיות, מחצית מהאוכלוסייה לא דחתה אפשרות זו. המחצית השנייה של הציבור (41-54 אחוזים) לא היו מוכנים לפנות יישובים בשום תנאי. כלומר, כאשר מדובר בפינוי ללא הסכם עולה שיעור ההתנגדות לפינוי יישובים. נוסף על כך, שיעור המתנגדים לפינוי במתכונת זו עלה ב-8 אחוזים מ-2015-2016 ל-2017-2018, זאת אף שנוסח השאלה רוכך – מפינוי יישובים המתבצע "באופן חד-צדדי" ל"היערכות מחודשת המתבצעת באופן עצמאי על ידי ישראל". אלה שהגדירו את עצמם כמרכזי תמכו באפשרות הפינוי החד-צדדי של היישובים שמחוץ לגושי ההתיישבות הגדולים יותר מאלה שהגדירו את עצמם כשמאל וימין (מרכז – 59 אחוזים, שמאל – 43 אחוזים וימין – 34 אחוזים). חילונים ומסורתיים תמכו בכך יותר מחרדים ודתיים (42-47 אחוזים לעומת 22-27 אחוזים). לוח 7 מציג מענה לשאלה ההיפותטית הבאה: "אם, לאחר השלמת הגדר, לא תהיה אפשרות להתקדם במשא ומתן עם הפלסטינים והטרור יחזור, האם אתה מסכים או לא מסכים שישראל תכריז על הגדר כגבול הקבע שלה, ותעביר את המתנחלים שהם מחוץ לגדר לשטח ישראל?" סביר להניח כי רוב הישראלים מעולם לא ראו את הגדר וכי רובם אינם מודעים לנתיבה המדויק, כך שיש לבחון את הממצאים בזהירות רבה. כפי שניתן ללמוד מלוח 7, בשנים האחרונות עלה במידה משמעותית שיעור ה"לא מסכימים" למהלך שלפיו – אם לא תהיה אפשרות להתקדם במשא ומתן עם הפלסטינים והטרור יגבר, ישראל תכריז על הגדר הקיימת כגבול ותעודד את המתנחלים שמחוץ לגדר לעבור לשטח שממערב לה. למעשה, ב-2018 שיעור ה"לא מסכימים" עלה במידה משמעותית על שיעור המסכימים – מעל שני שלישים (69 אחוזים) מהציבור לא הסכימו

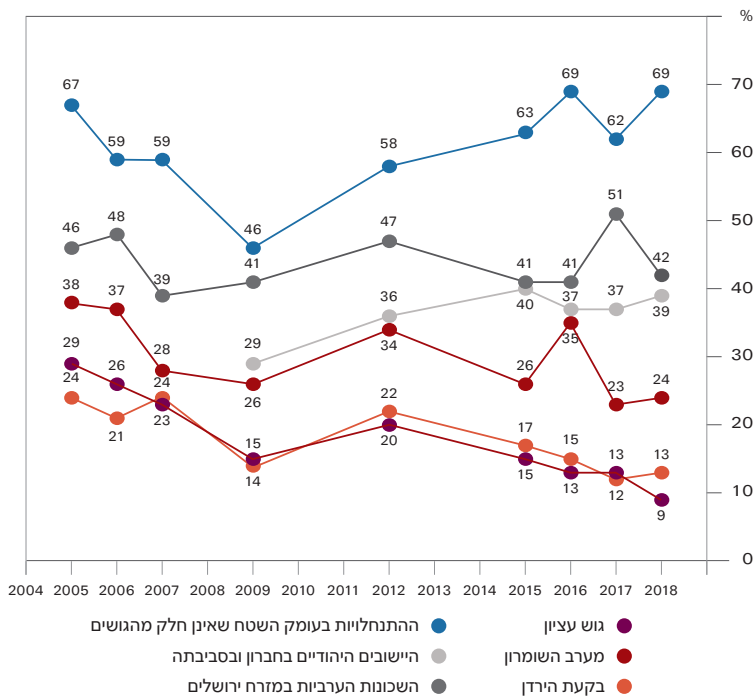
לכך. ייתכן כי במובנים מסוימים ובחלוף השנים, לתפיסתם של ישראלים הגדר היא לא יותר מאשר מחסום ביטחון, כלומר מיתוגה כמענה לצורך ביטחוני אד הוק ולא כמתווה גבול הצליח.

לוח 7: אם לא תהיה אפשרות להתקדם במשא ומתן עם הפלסטינים והטרור יחזור, האם אתה מסכים או לא מסכים שישראל תכריז על הגדר הקיימת כגבול שלה ותעודד את המתנחלים שמחוץ לגדר לעבור לשטח ממערב לגדר?, 2012-2018 (באחוזים).

לא מסכים	מסכים	
50	50	2012
49	51	2015
60	40	2016
69	31	2018

שתי השאלות שבחנו את עמדות הציבור באשר למהלכים חד-צדדיים אומנם שונות במהותן, אבל מצביעות על מגמות דומות. נראה כי במהלך "גל הטרור" (2015-2016) עלתה הנכונות למהלכים כאלה. ייתכן שנכונות הציבור להסכים למהלכים חד-צדדיים עולה במהלך משבר. לכאורה היה צפוי שקיפאון מדיני, כפי שקיים מאז 2014, יוביל אף הוא לתמיכה גוברת במהלכים אלו, כפי שניתן היה להסיק מהממצאים ב-2015-2016, אולם קיפאון מדיני היה קיים גם ב-2017-2018, ואז חלה עלייה בשיעור המתנגדים למהלכים חד-צדדיים. בראייה כוללת לטווח ארוך נראה כי ההתנתקות מרצועת עזה ואירועים אלימים שהתרחשו לאחר מכן הטביעו חותם על הישראלים. כיום קיימת התנגדות לפינוי יישובים ללא הסדר. כדאי להביא בחשבון כי גם אם רמת התמיכה במהלך חד-צדדי נמוכה לעיתים יותר מאשר ההתנגדות לצעד בכיוון זה, התמיכה עדיין בולטת על רקע העובדה שבעבר, ובמיוחד אחרי ההתנתקות, רוב הציבור התנגד לפינוי חד-צדדי של יישובים.

האפשרות של פינוי יישובים מלווה בחששות, אבל יש מודעות לכך שלא ניתן להגיע לפתרון כלשהו בלי החזרת שטחים. כאשר הציבור נשאל אילו שטחים הוא מוכן להחזיר, התברר שיש טווח רחב של גישות כלפי אזורים שונים ויש הבדלים ניכרים ביחס של הציבור לשטחים, למרות שמדובר בחבל ארץ לא גדול. המשיבים נשאלו "האם במסגרת הסדר הקבע שיביא לסיום הסכסוך עם הפלסטינים, ישראל צריכה להיות מוכנה להחזיר כל אחד מהשטחים הבאים, או שהיא צריכה להמשיך להחזיק בהם גם במחיר של הימנעות מהסדר קבע?" הממצאים ל-2005-2018 מופיעים בתרשים 23. התמונה העולה מתרשים זה תואמת לנתונים שהוצגו לעיל.

תרשים 23: תמיכה בהחזרת שטחים מסוימים, 2018-2005

ניתן לראות בבירור את טווח הגישות של הציבור כלפי אזורים שונים. יש אזורים שבאופן עקבי קיימת התנגדות להחזרתם, ויש אזורים שבאופן עקבי קיימת תמיכה בהחזרתם. ניתן להניח שהגישות השונות משקפות את הקשר השונה שישראלים חשים לכל אזור, כלומר את המשמעות הדתית, ההיסטורית או הביטחונית. הנכונות להחזרת שטחים נעה בין 9 אחוזים ל-69 אחוזים, בכפוף לשטח שבו מדובר. למרות שהאחוזים בפועל השתנו משנה לשנה, הסדר נותר פחות או יותר קבוע. אפשר לחלק את האזורים השונים לשלוש קבוצות:

1. **שטחים שיש התנגדות להחזרתם** – מדובר בגוש עציון, מערב השומרון ובקעת הירדן, שבאופן עקבי קיימת התנגדות להחזרתם, אולם חלו לגביהם שינויים במשך השנים: **גוש עציון** – בעוד ב-2005 שיעור המוכנים להחזיר שטח זה עמד על 29 אחוזים, בתהליך הדרגתי פחות ופחות הביעו נכונות לכך, עד התייצבות בשנים האחרונות (9-13 אחוזים ב-2015-2018). ב-2018 מיעוט זניח של 9 אחוזים היה מוכן לכך. מעניין כי בשנות התשעים של המאה ה-20 חלה עלייה בנכונות משנה לשנה. ב-1994 רק 14 אחוזים היו מוכנים להחזיר את גוש עציון ואילו ב-1998 היו מוכנים לכך 26 אחוזים, כך ששיעורי הנכונות שנרשמו ב-2018 נמוכים יותר מאשר ב-1994.

מערב השומרון – בעוד ב־2005 שיעור המוכנים להחזיר שטח זה עמד על 38 אחוזים, בתהליך הדרגתי חלה ירידה בנכונות עד להתייצבות סביב 23-24 אחוזים בשנים האחרונות. נתוני שנות התשעים של המאה ה־20 היו גבוהים מאשר כיום ונעו סביב 39-44 אחוזים.

בקעת הירדן – ב־2005 היו מוכנים להחזירה 24 אחוזים. בתהליך הדרגתי ועקבי ובדומה לתהליך לגבי גוש עציון ומערב השומרון, חלה התייצבות בשנים האחרונות ושיעור התומכים בהחזרת בקעת הירדן נע סביב 12-15 אחוזים בלבד. בשנות התשעים של המאה ה־20 רמת התמיכה הייתה קבועה ונעה סביב 18-23 אחוזים. שלא כמו אזורים אחרים, הקשר החזק של הישראלים לבקעת הירדן אינו מבוסס על רגש, דת או עקרונות לאומניים, אלא על תפיסה שזהו נכס ביטחוני חיוני.

נראה כי מידת הנכונות להחזרת שלושת אזורים אלה, שמלכתחילה הייתה נמוכה, ירדה עוד יותר בשנים האחרונות והתייצבה על מספרים נמוכים ולמעשה זניחים.

2. השטחים שיש נכונות רבה להחזרתם – מדובר בשטחים בעומק הגדה המערבית, שאינם חלק מגושי ההתיישבות. רוב גדול (62-69 אחוזים) תמך באופן עקבי בנסיגה משטחים אלו. במחקרים האחרונים ניסוח השאלה רוכך במידת מה ושונה מ"החזרת ההתנחלויות המבודדות" ל"שטחים שאינם חלק מהגושים". ובכל זאת, שיעורי התמיכה נשארו זהים ואף עלו מעט – מ־63 אחוזים ל־69 אחוזים ב־2018. נראה כי הציבור מבחין בבירור בין גושי ההתנחלויות הגדולים לבין התנחלויות קטנות ומבודדות.

3. השטחים שקיימת נכונות בינונית להחזרתם – מדובר בחברון ובשכונות במזרח ירושלים. היחס לאזורים אלה משתנה בהתאם לאירועים בשטח. הנכונות להחזרת חברון עלתה במידה משמעותית מ־29 אחוזים ב־2009 ל־38-40 אחוזים ב־2015-2018. מעניין לבחון לעומק את היחס לחברון, שנתפסה במשך שנים כעיר האבות שמרכזה מערת המכפלה: מערת המכפלה נתפסה ב־1967 כאתר לאומי בעל חשיבות עליונה, שכיבושו על ידי ישראל היה אחד מהישגיה הגדולים של המלחמה. נראה כי כעבור עשרות שנים היא נתפסת כאתר של המתנחלים.³⁶ אפשר שמגמה זו שיקפה את הרושם שהותיר מקומו המרכזי של מרחב חברון ב"גל הטרור" (2015), ומכך שחלק גדול ממבצעי הפיגועים הגיעו משם. לגבי השכונות הערביות במזרח ירושלים – מדובר בסוגיה מרכזית ומשמעותית שתידון בנפרד.

ג. סוגיית ירושלים

סוגיית ירושלים מהווה נדבך מרכזי בסכסוך הישראלי-פלסטיני ונחשבת במשך שנים חסם בדרך להסדר מדיני. זאת הן בשל חשיבותה הדתית ליהדות, לנצרות ולאסלאם, הן בשל הדרישה של כל צד בסכסוך לראות בה את בירת מדינתו והן משום שחיי התושבים היהודים והערבים בה שזורים אלה באלה. לאורך שנים תובעים הפלסטינים

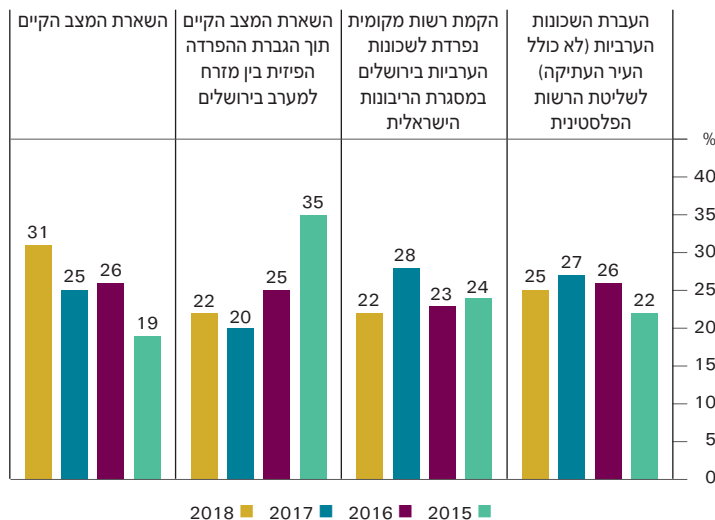
בירה פלסטינית במזרח ירושלים במסגרת הסדר הכולל שתי בירות בעיר, ושליטה פלסטינית במקומות הקדושים לאסלאם ולנצרות, ובעיקר בהר הבית. מנגד, שיח בעניין הסדר מדיני בירושלים היה בגדר טאבו בישראל במשך שנים רבות, מאז איחוד ירושלים (1967) והחלת הריבונות על מזרח ירושלים. עמדתה של ישראל הייתה שהעיר צריכה להיות מאוחדת תחת ריבונות ישראלית, ומעמדה אינו נושא למשא ומתן ולפשרה. עם זאת, החל משנות התשעים של המאה ה-20 עלתה על סדר היום בישראל האפשרות לחלוקת ירושלים. בהצהרת העקרונות במסגרת תהליך אוסלו (1993)³⁷ התחייבה ישראל ששאלת ירושלים תידון במסגרת המשא ומתן על הסדר הקבע בין ישראל לפלסטינים. במערכת הבחירות לכנסת הארבע-עשרה (1996) אף נעשה שימוש אינטנסיבי בסיסמה "פרס יחלק את ירושלים" במסגרת הקמפיין של מפלגת הליכוד נגד מפלגת העבודה. בהמשך קיימה ישראל משא ומתן על ירושלים בוועידת קמפ דייוויד (2000) ובמסגרת תהליך אנאפוליס (2007-2008), וכן בסבב השיחות שערך מזכיר המדינה האמריקאי ג'ון קרי עם ראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו ועם ראש הרשות הפלסטינית מחמוד עבאס ב-2013-2014.

במשך שנים רבות ראה רוב הציבור בירושלים המאוחדת מקשה אחת והתנגד לחלוקתה. סדרה של מחקרים שנערכה בשנים 1974-1988 העלתה כי רוב הציבור (71-81 אחוזים) דרש להשאיר את ירושלים בשליטתה המלאה של ישראל בכל תנאי שהוא, ו-10 עד 24 אחוזים הביעו נכונות לכוון בירושלים שלטון ישראלי-ירדני משותף. ב-1994-1998 אמרו 83 אחוזים שלא יהיו מוכנים לדון במעמדה של ירושלים בשיחות השלום, ו-80-85 אחוזים דחו את הרעיון שירושלים המאוחדת, שהיא בירת ישראל, תהיה גם הבירה הפלסטינית. זאת ועוד, כ-80 אחוזים סברו כי ירושלים צריכה להישאר מאוחדת והתנגדו לכל חלוקה, גם במסגרת הסכם כולל בין ישראל לפלסטינים. שיעור ההתנגדות לחלוקת ירושלים נותר גבוה גם כאשר נשאל הציבור לעמדתו במקרה שגורלו של הסכם השלום יהיה תלוי רק בחלוקת העיר.

ב-1999-2000 חלה תזווה בדעת הקהל: בין 65 אחוזים ל-70 אחוזים מהמשיבים הביעו התנגדות לחלוקת העיר. כאשר נשאל הציבור בתקופת האינתיפאדה השנייה מהי עמדתו בנוגע לאופציית ההיפרדות החד-צדדית, 70 אחוזים עדיין השיבו כי הם מתנגדים לחלוקת העיר – אף שבשאלה צוין בבירור כי מטרת החלוקה היא "הפחתת הטרור". ב-2004-2014 נשמרה יציבות בדעת הקהל. הציבור נשאל: "האם במסגרת הסדר, שיביא לסיום הסכסוך עם הפלסטינים, ישראל צריכה להחזיר את השכונות הערביות במזרח ירושלים, או שהיא צריכה להמשיך להחזיק בהן גם במחיר של הימנעות מהסדר שיביא לסיום הסכסוך?" כ-52-61 אחוזים מהציבור התנגדו להחזיר לפלסטינים את השכונות הערביות במזרח ירושלים, אך קרוב למחצית מהמשיבים היו מוכנים להחזירן. התמיכה בחלוקת ירושלים גברה כשהסוגיה הוצגה כתנאי במסגרת הסכם כולל.

בקיץ 2014 חלה הידרדרות במצב הביטחוני בירושלים: רצח נער פלסטיני בידי פעילי ימין ישראלים קיצונים, ריבוי מקרי התקיפה שביצעו פלסטינים, השלכת בקבוקי תבערה ויידוי אבנים לעבר הרכבת הקלה, פיגועי דריסה וכן פיגוע הירי בבית הכנסת בהר נוף. בתקופה זו המאבק הפלסטיני על ירושלים לוהה בכותרת "המלחמה על ירושלים". אולם גם בתקופה זו חלק גדול מהציבור התנגד להעברת השכונות הערביות במזרח ירושלים לפלסטינים, כולל במסגרת חוזה שלום קבע (כ-60 אחוזים). שינוי בעמדות הציבור הסתמן לאחר סיום "גל הטרור" (2015-2016). בתשובה לשאלה "האם במסגרת הסדר, שיביא לסיום הסכסוך עם הפלסטינים, ישראל צריכה להחזיר את השכונות הערביות במזרח ירושלים, או שהיא צריכה להמשיך להחזיק בהן גם במחיר של הימנעות מהסדר שיביא לסיום הסכסוך?" ב-2015 וב-2016 ענו 49 אחוזים מהמשיבים כי הם מעוניינים להמשיך להחזיק, ו-41 אחוזים ענו כי הם מעוניינים להחזיר. ב-2017 חל שינוי משמעותי והמגמה התהפכה: 51 אחוזים מהמשיבים אמרו כי הם מעוניינים להחזיר את השכונות הערביות במזרח ירושלים, ו-49 אחוזים השיבו שהם מעוניינים להמשיך ולהחזיק. שנת 2018 הייתה שקטה יחסית בירושלים והנתונים חזרו לנתוני העבר – 42 אחוזים אמרו כי הם מעוניינים להחזיר ו-58 אחוזים – להמשיך להחזיק.

שאלה שנוספה ב-2015 ונשאלה מדי שנה מאז העלתה תמונה מעמיקה יותר. הציבור נשאל מהו לדעתו הפתרון הנכון במצב הנוכחי לשאלת ירושלים. תרשים 24 מציג את המענה ב-2015-2018.

תרשים 24: הפתרון המתאים ביותר לשאלת ירושלים, 2015-2018

הנה כי כן, חלק ניכר מהציבור העדיף לאורך כל התקופה שינוי מסוים בירושלים, שכולל ויתור ו/או פתרון חדש:

העברת השכונות הערביות לשליטת הרשות הפלסטינית – בממוצע כרבע מהציבור (22-27 אחוזים) תמכו בפתרון זה במידה עקבית למדי.

הקמת רשות מקומית נפרדת לשכונות הערביות בירושלים במסגרת הריבונות הישראלית – בממוצע כרבע מהציבור (22-28 אחוזים) תמכו בפתרון זה באופן די עקבי. מדובר ברעיון חדש, ולכן מעניינת במיוחד העובדה שארבעה מחקרים נפרדים ביחס לרעיון זה העלו תוצאה עקבית. נתון זה מעורר מחשבה עד כמה, במצבים מסוימים, הציבור צמא לרעיונות חדשים.

השארית המצב הקיים תוך הגברת ההפרדה הפיזית במזרח ירושלים – ב־2015, תקופת שיא "גל הטרור", 35 אחוזים מהציבור תמכו בפתרון זה. בשלושת המחקרים שנערכו ב־2016-2018 חלה ירידה משמעותית בתמיכה זו. בשלושתם התמיכה נעה סביב 20-25 אחוזים. נתון זה מלמד כי הרצון בהיפרדות גובר במצב של משבר.

המשך המצב הקיים – רק חלק קטן יחסית מהציבור תמך בהשארית המצב כמו שהוא, אם כי בשיעור התמיכה חלו שינויים. ב־2015 תמכו בכך 19 אחוזים, ב־2016 – 26 אחוזים, ב־2017 – 25 אחוזים וב־2018 – 31 אחוזים. ניתן ללמוד מכך שדווקא ב־2015, שיא "גל הטרור", רמת התמיכה בהשארית המצב הקיים הייתה הנמוכה ביותר. השאלה העולה היא מדוע חלו שינויים בעמדת הציבור בנוגע לעתיד ירושלים דווקא בתקופה הזאת, שהרי אירועים אלימים התרחשו בירושלים גם בשנים קודמות. נראה כי לגל הפיגועים בירושלים, שבין הגורמים שהובילו אותם היו צעירים פלסטינים תושבי מזרח ירושלים, היה תפקיד בולט בהנעת השינוי בדעת הקהל. הם הפריכו הנחת יסוד שלאורה פעלו במשך שנים רבות ממשלות ישראל, אשר לפיה ניתן לשמר את הסטטוס קוו בעיר המאוחדת. מחסומי הבטון שהוצבו במזרח ירושלים כדי להגביר את תחושת הביטחון, גם אם לתקופה קצרה, יצרו חלוקה בפועל בין שכונות יהודיות לערביות. החציצה שיקפה שינוי תודעתי; לראשונה החלוקה נראתה אפשרית, במיוחד משום שבוצעה על ידי ממשלת ימין מובהקת. סימנים לשינוי ניכרו עוד קודם לכן.

והנה, דווקא במצב של משבר הסתמנה תזוזה בעמדות הציבור בנוגע לרכיביה המעשיים של הסדרה בירושלים. חלק קטן בלבד מהציבור המשיך לתמוך בהשארית המצב הקיים. רוב הציבור סבר כי קשה לשמר לנצח את המציאות הנוכחית, הבעייתית עד מאוד, ולכן נעשה פתוח יותר מאשר בעבר לרעיונות חדשים וחדשים חלקית. נוסף על כך, מגמת הפתיחות הגוברת בנוגע להסדרה מחודשת בירושלים עלתה בקנה אחד עם רעיון ההפרדה שבבסיס הפתרון של "שתי מדינות" – שכאמור זכה לתמיכת רוב הציבור. הציבור היה מעוניין בהיפרדות, במיוחד כדי להפחית את החיכוך וכך לשמור על הביטחון, לעיתים בכל מחיר וללא הבנת משמעויותיו – בייחוד בהקשר של

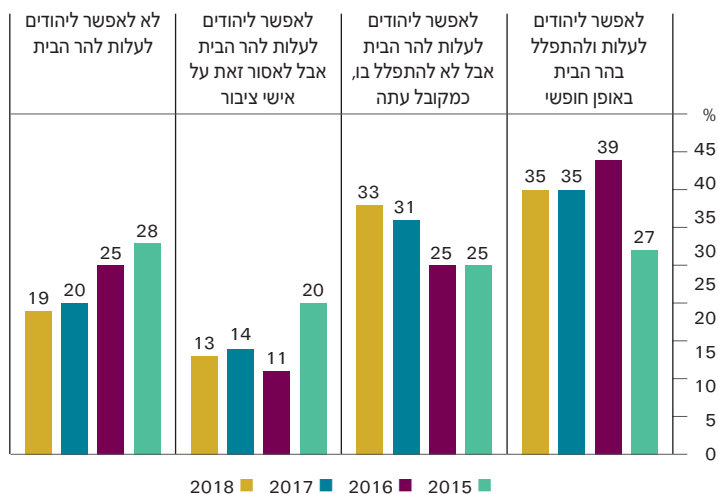
המציאות הירושלמית המורכבת. עם זאת נראה שכאשר חוזר השקט היחסי, נעלם גם הרצון לשינוי. ואכן, על פניו נראה שהשקט היחסי בירושלים ב-2017-2018 הביא לכך שאפשרות החלוקה בירושלים ירדה, לפחות לעת עתה, מסדר היום בישראל. בדצמבר 2017 הכריז נשיא ארצות הברית דונלד טראמפ כי הוא מכיר בירושלים כבירת ישראל, ובהמשך הועברה שלוחה של שגרירות ארצות הברית מתל-אביב לירושלים. בשיח הישראלי על הכרזת הנשיא והעברת השגרירות באותה תקופה, ובכלל זה בתקשורת המסורתית, ברשתות החברתיות וגם בדבריהם של אנשי ציבור, כמעט לא נעשה שימוש בסיסמאות שהתקבעו במשך שנים, כגון "ירושלים מאוחדת לנצח נצחים" ו"ירושלים השלמה". במקום זאת השיח התמקד ב"ירושלים כבירת ישראל". השאלות שנותרו פתוחות הן: מה כוללת בירת ישראל – האם רק את חלקה המערבי או גם את האגן ההיסטורי, הכולל את העיר העתיקה, הר הבית והר הזיתים, או גם את כל מזרח העיר? כיצד ייקבעו גבולות ירושלים ומה לגבי המענה לדרישה הפלסטינית לשליטה במזרח העיר ובמקומות הקדושים? אולם, בחלוף הזמן, ייתכן שלהכרזת ירושלים כבירת ישראל והעברת השגרירות האמריקאית לירושלים, בשילוב עם השקט הביטחוני בעיר, הייתה השלכה על דעת הקהל הישראלית שכאמור שבה לנתוני העבר – כ-58 אחוזים היו מעוניינים להמשיך בהחזקתן של השכונות הערביות במזרח ירושלים.

ב-2018 נשאל הציבור עד כמה הוא מסכים או לא מסכים עם ההיגד "ירושלים מאוחדת לנצח נצחים". רוב הציבור (75 אחוזים) הסכים עם ההיגד ורק רבע (25 אחוזים) לא הסכים. יש לציין כי גם רוב החילוניים (60 אחוזים) הביעו תמיכה בהיגד זה. כצפוי, נמצאה תמיכה גורפת בהיגד זה בקרב הדתיים והחרדים (93 אחוזים מהדתיים ו-90 אחוזים מקרב החרדים) ובקרב המסורתיים (88 אחוזים). עם זאת נמצא קשר בין השיוך הפוליטי של האדם לתמיכתו בהיגד; 40 אחוזים מבין אלו שהגדירו את עצמם כשמאל תמכו בהיגד, בעוד הרוב המוחלט של אלו שהגדירו את עצמם כמרכז (86 אחוזים) וימין (92 אחוזים) תמכו בהיגד זה. נראה אם כן שהנרטיב "ירושלים מאוחדת לנצח נצחים", לפחות ברמת הסיסמה, נטוע חזק בדעת הקהל הישראלית. כוחן של אמונות מושרשות עמוק כמו זו הוא רב, ונראה כי רק אירועים כבדי משקל עשויים לשנותן.

הר הבית

ההתפרצויות האלימות סביב הר הבית בשנים האחרונות העידו כי הסטטוס קוו לגבי אינו מוסכם על הגורמים המעורבים בו ישירות – ישראל, הפלסטינים, ממלכת ירדן, תושבי מזרח ירושלים המוסלמים והפלג הצפוני של התנועה האסלאמית. האתר הפך במשך השנים מוקד מחאה של יהודים עקב המגבלות שהוטלו על הגישה אליו, ומוקד

להתפרעויות של פלסטינים ומוסלמים על רקע הטענה כי ישראל מתכוונת לשנות את מעמדו, וגם כתוצאה מריבוי שחקנים בעלי הגיונות שונים הפועלים במקום.³⁸ הרגישות והמתוחות סביב מעמדו של הר הבית מקרינות על האזור כולו, והאלימות הפורצת מעת לעת בקשר להר מבליטה את מרכזיותה של ירושלים בסכסוך. חשש פלסטיני מפני כוונה ישראלית לשנות את הסטטוס קוו באתר היה בין הגורמים שהניעו את "גל הטרור" שפרץ בירושלים ב־2015. רבים מהסכינאים הסבירו את החלטתם לדקור ולרצוח יהודים כתגובה להתנהלות הישראלית במתחם אל־אקצא ולפגיעה בוטה בסמל רב החשיבות.³⁹ החל מ־2015 נוספה למחקר שאלה שבחנה מה לדעת הציבור צריכה להיות מדיניות ישראל ביחס לעלייה להר הבית. תרשים 25 מציג את המענה לשאלה זו ב־2015-2018.

תרשים 25: המדיניות של ישראל ביחס להר הבית, 2015-2018

עמדות הציבור ביחס לעלייה להר הבית:

לאפשר ליהודים לעלות ולהתפלל בהר הבית באופן חופשי – ב־2015, תקופת שיא "גל הטרור", קרוב לשליש (27 אחוזים) תמכו באפשרות זו. בשנים שלאחר מכן גברה התמיכה באפשרות זו ונעה סביב 35-39 אחוזים. יש להזכיר כי המהומות בהר הבית בספטמבר 2015 היו מאיץ לפרוץ "גל הטרור". המחקר נערך חודש לאחר מכן. **לאפשר ליהודים לעלות להר הבית אבל לא להתפלל בו, כמקובל עתה** – גם לגבי אפשרות זו ניכרה רמת תמיכה נמוכה יותר בתקופת "גל הטרור". ב־2015 וב־2016 כרבע (25 אחוזים) תמכו בכך, ואילו לאחר "גל הטרור" ב־2017-2018 חלה עלייה ל־31-33 אחוזים.

לאפשר ליהודים לעלות להר הבית, אבל לאסור זאת על אישי ציבור – בולטת העלייה בהתנגדות לעליית אישי ציבור להר הבית (בניגוד לעלייה היחסית בתמיכה בעליית יהודים להר הבית). ב־2015 תמכו בכך 20 אחוזים, לעומת 11-14 אחוזים בשנים שלאחר מכן.

לא לאפשר ליהודים לעלות להר הבית עד להגעה להסדר בעניין עם הפלסטינים – גם במקרה זה, ב־2015-2016 רמת ההתנגדות לעלייה להר הבית הייתה גבוהה במידה משמעותית (25-28 אחוזים) מאשר בתקופה ה"שקטה" שלאחר מכן – 2017-2018 (20-19 אחוזים). נראה אם כן שבתקופות של מתיחות ביטחונית פחתה במידה משמעותית תמיכת הציבור בעלייה להר הבית בכלל, ובפרט של אנשי ציבור, שעלייתם להר נתפסת כפרובוקציה, לעומת עיתות שגרה. ניכר כי הציבור מודע לרגישות הדתית והביטחונית הסובבת את הר הבית ותומך במדיניות הקיימת כיום בנושא.

ד. חמאס בעזה

כחצי שנה לאחר ההתנתקות הישראלית מרצועת עזה בקיץ 2005, ניצחה תנועת חמאס בבחירות לפרלמנט הפלסטיני. כעבור שנה החלה התנועה להשתלט על רצועת עזה. בתגובה נקטה ישראל מדיניות של סגר על הרצועה. מאז ידע המצב ברצועה עליות ומורדות, תקופות של רגיעה יחסית ומתח ביטחוני הולך וגובר בגבול עקב ירי רקטות מהרצועה לישראל, התנגשויות בגבול הרצועה, שלושה סבבי עימות בין ישראל לחמאס, שבמסגרתם יצאה ישראל לשלושה מבצעים: 'עופרת יצוקה' (סוף 2008 – ינואר 2009), "עמוד ענן", (2012) ו'צוק איתן' (2014). מאז 2018 גבר המתח באזור בעקבות הפגנות שנערכו במסגרת "צעדת השיבה הגדולה" ליד גדר המערכת בין רצועת עזה לישראל. ההפגנות כללו הבערת צמיגים, יידי אבנים ובקבוקי תבערה לעבר כוחות ישראלים והפרחת עפיפונים ובלוני תבערה אל מעבר לגבול הרצועה. ההסלמה באה לידי ביטוי גם בירי רקטות ופצמ"רים לעבר ישראל ותקיפות של חיל האוויר ברחבי רצועת עזה. בתקופת המחקר הנוכחי (2015-2018), באופן עקבי וללא קשר לאירועים, הציבור לא תפס את חמאס בעזה כאיום חמור על מדינת ישראל. רק מיעוט (13-16 אחוזים) דירג את חמאס כאיום החמור ביותר. זאת אף כי המחקר האחרון נערך בנובמבר-דצמבר 2018 – בתקופת הסלמה בזירה העזתית (היתקלות כוח צה"ל עם פעילי חמאס בדרום הרצועה, שגררה בעקבותיה הפצצות חיל האוויר ברצועה ומתקפת רקטות לעבר ישראל). נראה כי להדגשת הממסד הפוליטי-ביטחוני כי חמאס אינו מהווה איום חמור על מדינת ישראל, כל שכן קיומי, יש תפקיד מרכזי בתפיסת הציבור באשר לאיום.

המהלכים והפתרונות שעמדו על סדר היום בתקופת המחקר הנוכחי (2015-2018) נעו על קשת שבין כיבוש רצועת עזה ומיטוט חמאס לבין "הכלת" המצב לניהול משא ומתן

והסדרה עם חמאס. הציבור נשאל כיצד לדעתו יש לטפל באיום. האפשרויות שהוצגו לציבור עברו שינויים במשך השנים. לוח 8 מציג את המענה לשאלה ב־2015–2018.

לוח 8: טיפול באיום חמאס מעזה, 2015–2018 (באחוזים)

2018	2017	2016	2015	
43	52	60	41	יצירת הרתעה על ידי פעילות צבאית כנגד חמאס בעזה (הפצצת מנהרות, סיכולים ממוקדים)⁴⁰
20	31	19	34	פירוק הזרוע הצבאית של חמאס, גם במחיר של כיבוש הרצועה
-	-	-	10	המשך המצור החלקי
15	-	-	-	הגברת הלחץ על הרצועה והידוק הסגר
11	12	12	10	הקלות בסגר, שיפור ניכר בחיי האוכלוסייה ברצועה והשקעה בתשתיות ובכלכלה בעזה
11	5	9	5	השלמה עם שלטון חמאס בעזה וחתירה לקראת הסכם עימו
100	100	100	100	סך הכול

רשימת החלופות לטיפול באיום חמאס בעזה עברה שינויים במשך השנים, מה שמקשה על עקביות בהשוואה, אולם בכל זאת ניתן ללמוד על מגמות בדעת הקהל באשר לפתרון המועדף לטיפול באיום חמאס בעזה. התמיכה המרבית, כפי שעלתה מכל המחקרים שנערכו בשנים האחרונות, הייתה באפשרות של יצירת הרתעה על ידי פעילות צבאית נגד חמאס בעזה (הפצצת מנהרות וסיכולים ממוקדים). התנודותיות במספרים, שנעים מ־41 ל־60 אחוזים, נובעת לפחות בחלקה משינויים שחלו במתכונת השאלה. אולם ברור שמדובר באפשרות המועדפת על ידי הציבור, דהיינו, ההעדפה היא למדיניות אקטיבית צבאית, אבל במסגרת המצב הקיים. ראיה לכך ניתן למצוא בכך שב־2015, באופן חד־פעמי, הוצגה האפשרות של "המשך המצור החלקי". רק 10 אחוזים תמכו בה. ב־2018 נוספה האפשרות "הגברת הלחץ על הרצועה והידוק הסגר". רק 15 אחוזים תמכו בה. גם האפשרות של פירוק הזרוע הצבאית של חמאס, אף במחיר כיבוש הרצועה – ממצב שבו 34 אחוזים תמכו באפשרות זו ב־2015 חלה ירידה משמעותית ב־2018 – 20 אחוזים תמכו באפשרות זו. ניכר כי עמדות הציבור היו מעשיות וריאליות באשר לטיפול באיום חמאס בעזה ותאמו למדיניות הממשלה, שפעלה להכלת המצב תוך ריסון ההתלקחות.

האפשרויות ה"רכות" יותר – הסרת המצור, שיפור ניכר בחיי האוכלוסייה ברצועה והכרה בשלטון חמאס בעזה וכל הידברות ישירה עימו זכו לרמת תמיכה נמוכה, אם

כי חלו בהן שינויים במהלך השנים. מיעוט מקרב הציבור (5-11 אחוזים) תמך בהכרה בשלטון חמאס ובהידברות ישירה עמו. חלה עלייה קלה בשיעור התמיכה באפשרות זו – מ-5 אחוזים ב-2017 ל-11 אחוזים ב-2018. יש לשים לב כי ב-2018 חל שינוי בניסוח מ"תמיכה בהכרה בשלטון חמאס והידברות ישירה עימו" ל"השלמה עם שלטון חמאס וחתירה לקראת הסכם עימו".

10-12 אחוזים תמכו בהסרת המצור ובשיפור ניכר בחיי האוכלוסייה ברצועה בשנים 2015-2017. ב-2018 שונה הנוסח ל"הקלות בסגר, שיפור ניכר בחיי האוכלוסייה והשקעה בתשתיות ובכלכלה בעזה" וחלה עלייה בתמיכה ל-20 אחוזים. בהקשר זה יש לציין כי ב-2016 נשאלה באופן חד-פעמי שאלה בנוגע לשיקום עזה. למרואיינים הוצגה השאלה הבאה: "לפי הערכת גורמים בצה"ל, המצב ההומניטרי בעזה הולך ומידרדר. האם לדעתך שיקום רצועת עזה הוא אינטרס ישראלי או פרס לטרור?" הציבור נחלק בין אלה שסברו כי מדובר באינטרס ישראלי (38 אחוזים) לבין אלה שסברו כי מדובר בפרס לטרור (35 אחוזים), או שסברו כי זו אינה בעיה של ישראל (26 אחוזים). כלומר: אין בציבור רוב לתפיסה שחלק גדול ממערכת הביטחון ומומחים תמכו בה, שלפיה שיקום רצועת עזה הוא אינטרס של ישראל.

היבט נוסף הוא הקשר שבין הרצועה לבין שטחי יהודה ושומרון. לנוכח התוצאות וההשלכות השליליות של ההתנתקות מהרצועה והשתלטות חמאס על האזור, ישראל נקטה מדיניות של בידול בין אזור זה לבין שטחי יהודה ושומרון. ב-2018 הציבור נשאל לראשונה אם הוא מסכים או לא מסכים עם הקביעה כי "לא ניתן להתקדם עם הסדרים ביהודה ושומרון בלי לפתור את בעיית עזה". חלק גדול מהציבור (56 אחוזים) סבר שלא ניתן לקדם הסדרים ביהודה ושומרון בלי לפתור את בעיית עזה. 36 אחוזים לא סברו כך ו-8 אחוזים ענו שאינם יודעים. נראה כי נכון לעת הנוכחית, חלק ניכר מהציבור מבין כי ההפרדה בין רצועת עזה לנעשה בשטחי יהודה ושומרון היא בעייתית.

ה. היחס ל"צד השני" – האם יש פרטנר?

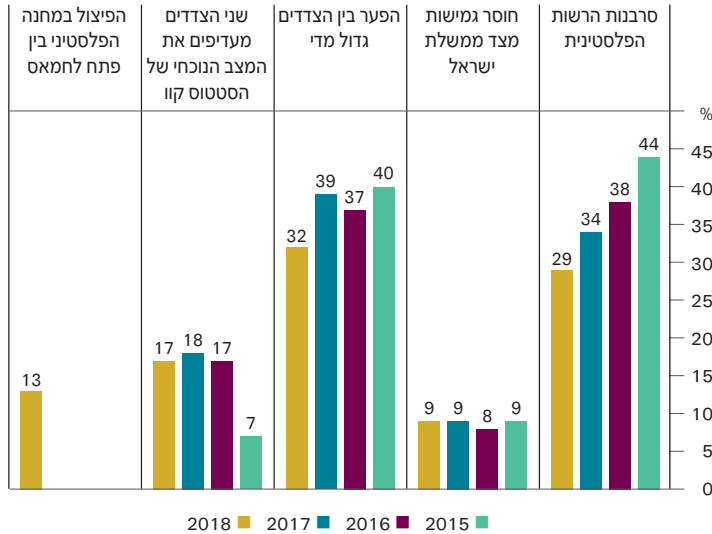
בשיח הישראלי קיים ויכוח מזה שנים בנוגע לשאלה הקריטית – האם ניתן להגיע עם הפלסטינים להסכם אשר ישים קץ לסכסוך, או במילים אחרות: "האם יש פרטנר?". סוגיה זו נבדקה במחקר בעזרת סדרת שאלות שכללו הן את היחס הכללי של הציבור הישראלי לפלסטינים, בדגש על תפיסת הכוונות והרצונות שלהם, והן את העמדות ביחס להתנהלות המעשית כלפיהם.

השאלה הבסיסית שנשאלה במשך שנים הייתה באיזו מידה רוב הפלסטינים רוצים שלום. בשנות התשעים של המאה ה-20 ועד האינתיפאדה השנייה שפרצה ב-2000, חלק גדול (55-65 אחוזים) מהציבור הישראלי האמין שרוב הפלסטינים מעוניינים בשלום.

ממחקרים מאוחרים יותר שנערכו ב-2009-2016 עלה כי 42-46 אחוזים סברו שרוב הפלסטינים מעוניינים בשלום (גם מתוך אלו שסברו כי רוב הפלסטינים מעוניינים בשלום, רובם סברו כי רק במידה מסוימת, ורק מיעוט זניח סבר כי במידה רבה). מצד אחד, ניתן לראות כי בהשוואה לעבר חלה ירידה בהערכת רצונם של הפלסטינים בשלום. מצד שני, בשנים האחרונות, ולמרות שברוב תקופת המחקר הנוכחי לא התנהל כל משא ומתן בין ישראל לפלסטינים, חלק ניכר מהציבור עדיין האמין בעקביות שרוב הפלסטינים מעוניינים בשלום.

עם זאת, יחסו של הציבור בישראל לפלסטינים מורכב ובמידה רבה רווי סתירות. גורם חשוב בנוגע לאפשרות להגיע להסכם עם הפלסטינים עשוי להיות תפיסת הציבור הישראלי באשר לכוונותיהם. הציבור נשאל מהי לדעתו שאיפת הפלסטינים בסופו של דבר. אומנם אין דרך לאמוד את השאיפות ה"אמיתיות" של הצד השני,⁴¹ ובכל זאת המענה מלמד על הלכי הרוח של הציבור בישראל. ב-2016 סבר חלק ניכר מהציבור (43 אחוזים) כי שאיפת הפלסטינים היא להביא בסופו של דבר לחיסולה של מדינת ישראל. 17 אחוזים סברו כי שאיפתם היא להקים מדינה פלסטינית על השטחים שישראל כבשה במלחמת ששת הימים, 20 אחוזים סברו כי השאיפה היא להמשיך בסכסוך ולאפשר לתהליכים הדמוגרפיים לשנות את מאזן הכוחות, 8 אחוזים – לכפות על ישראל פתרון של מדינה אחת וכך להשיג רוב דמוגרפי ערבי. רק 12 אחוזים סברו כי שאיפתם של הפלסטינים היא להגיע להסדר עם ישראל שיסיים את הסכסוך. במחקרי 2009 ו-2012 האפשרויות היו מעט שונות, אבל התמונה הכוללת הייתה דומה – רוב הציבור (66-67 אחוזים) האמין שהערבים שואפים להשמיד את מדינת ישראל, ויותר משליש מהמשיבים (39-45 אחוזים) היו משוכנעים שכרוך בכך הרג של חלק גדול מהאוכלוסייה היהודית. תמונה דומה עלתה גם בשנות השמונים והתשעים של המאה ה-20.⁴² ממצאים אלה מצביעים על כך שרמת האמון ב"צד השני" נמוכה. למעשה, מעולם לא תפס רוב הציבור את המטרה הסופית של הפלסטינים כמוגבלת להחזרת השטחים שנכבשו על ידי ישראל ב-1967, והוא חשש משאיפותיהם ארוכות הטווח. האמונה כי הפלסטינים נותרו מחויבים להשמדת ישראל נטועה עמוק בתודעה הישראלית.

שאלה נוספת בחנה מהי לדעת הציבור הסיבה העיקרית לקיפאון בסוגיה הפלסטינית. תרשים 26 מציג את המענה לשאלה זו.

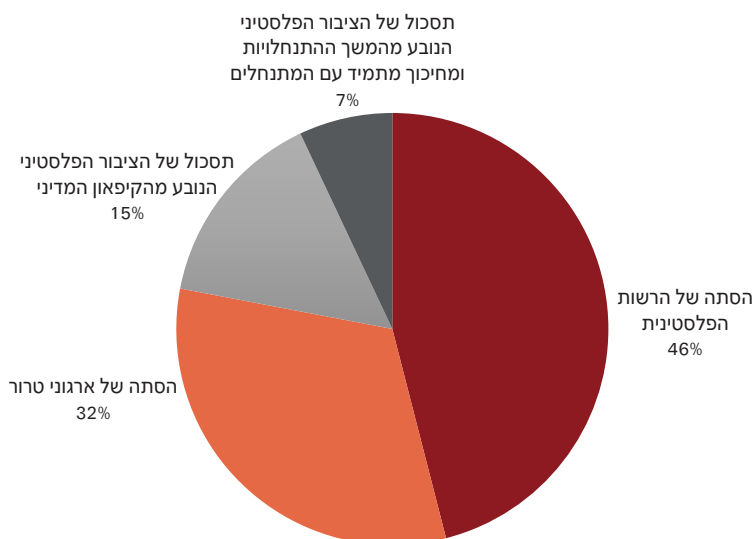
תרשים 26: הסיבה העיקרית לקיפאון בסוגיה הפלסטינית, 2015-2018

באופן עקבי, מיעוט מקרב הציבור היה משוכנע שהסיבה לקיפאון היא חוסר גמישות מצד ממשלת ישראל (8-9 אחוזים), וכי לא חלו שינויים בכך במשך השנים. לעומת זאת, חלק גדול מהציבור סבר כי הסיבה העיקרית לקיפאון בסוגיה הפלסטינית היא סרבנות הרשות הפלסטינית (29-44 אחוזים), או שהפער בין הצדדים גדול מדי (32-40 אחוזים), אולם חלו שינויים בכך במשך השנים.

ב־2015, בשיא "גל הטרור", חלק גדול מהציבור (44 אחוזים) סבר כי הסיבה העיקרית לקיפאון בסוגיה הפלסטינית היא סרבנות הרשות הפלסטינית, אולם בחלוף הזמן ניכרת ירידה הדרגתית ועקבית בכך. אחרי ארבע שנים, ב־2018, שליש (29 אחוזים) סברו כך. ב־2016-2018 סברו 17-18 אחוזים כי הסיבה לקיפאון היא ש"שני הצדדים מעדיפים את המצב הנוכחי של הסטטוס קוו", ואילו ב־2015 רק 7 אחוזים סברו כך. ב־2018 חלה ירידה של 8 אחוזים ביחס ל־2015 במספרם של אלו שלדעתם הפער בין הצדדים גדול מדי. ב־2018 שליש מהציבור (32 אחוזים) סברו כך. שש שנים קדם לכן, ב־2012, כמעט מחצית (46 אחוזים) ענו כי "הפער בין הצדדים גדול מדי" (הניסוח ב־2012 היה מעט שונה, מה שמקשה על השוואה עקבית. כל היתר נחלקו כך: 36 אחוזים האשימו את "סרבנות הרשות הפלסטינית", 11 אחוזים האשימו את "אי-גמישות מצד ממשלת ישראל" ו־6 אחוזים ענו אחרת. בשאלון של 2012 לא הופיעה האפשרות "שני הצדדים מעדיפים את הסטטוס קוו", שהרי גם מניסוח השאלה ניתן ללמוד מה עמד על סדר היום באותה תקופה. בחלוף השנים, ב־2018 בחרו בה קרוב לחמישית מהציבור. נתון נוסף נוגע לאפשרות שנוספה ב־2018: הפיצול במחנה הפלסטיני בין

פתח לחמאס. 13 אחוזים בחרו באפשרות זו. נראה כי אלה שבחרו כך עשו זאת על חשבון הבחירה בסרבנות הרשות הפלסטינית, שהיא אומנם מרוככת יותר, אך בכל מקרה מצביעה בבירור כי מבין כלל האפשרויות, הציבור הישראלי העדיף להטיל את האחריות על "הצד השני".

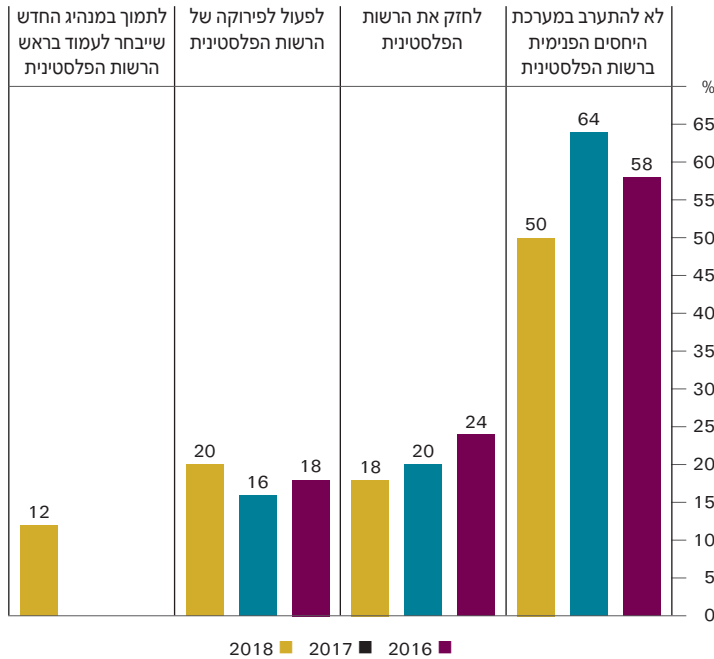
ב-2015, לנוכח "גל הטרור", הציבור נשאל באופן חד-פעמי מהי לדעתו הסיבה העיקרית להתפרצות גל האלימות הנוכחי. הגם שמדובר בשאלה "ברוח השעה", ניתן ללמוד ממנה על הלכי הרוח בציבור הישראלי ועל יחסו ל"צד השני". תרשים 27 מציג את המענה לשאלה זו.

תרשים 27: הסיבה העיקרית להתפרצות גל האלימות, 2015

רוב מוחלט של הציבור (78 אחוזים) סבר כי הסיבה העיקרית להתפרצות "גל הטרור" היא הסתה, בין שמדובר בהסתה של הרשות הפלסטינית (46 אחוזים) ובין בהסתה של ארגוני טרור (32 אחוזים). היתר סברו כי מדובר בתסכול של הציבור הפלסטיני – 15 אחוזים סברו כי התסכול נובע מהקיפאון המדיני, ורק 7 אחוזים סברו כי התסכול נובע מהמשך ההתנחלויות ומחיכוך מתמיד עם המתנחלים. הטענה שנשמעה באותה תקופה, בעיקר בקרב חלקים נרחבים מהממסד הפוליטי ובכלל זה ממשלת ישראל, ואף בחלק מאמצעי התקשורת, הייתה שהטרור הפלסטיני נבע מהסתה (במידה רבה בניגוד לעמדת בכירים במערכת הביטחון, שטענו כי מדובר בתסכול של הציבור הפלסטיני).

לשאלה הבאה שנוספה למחקר החל מ־2016 יש השלכה מעשית: "לאחרונה נחלשים מנגנוני השליטה של הרשות הפלסטינית ומתנהל מאבק ירושה לתקופה שאחרי אבו מאזן. כיצד לדעתך על ישראל לנהוג בסוגיה?" תרשים 28 מציג את המענה לשאלה זו.

תרשים 28: עמדות בנוגע למדיניות ישראל בסוגיית מאבקי הירושה לקראת היום שאחרי אבו־מאזן, 2016–2018

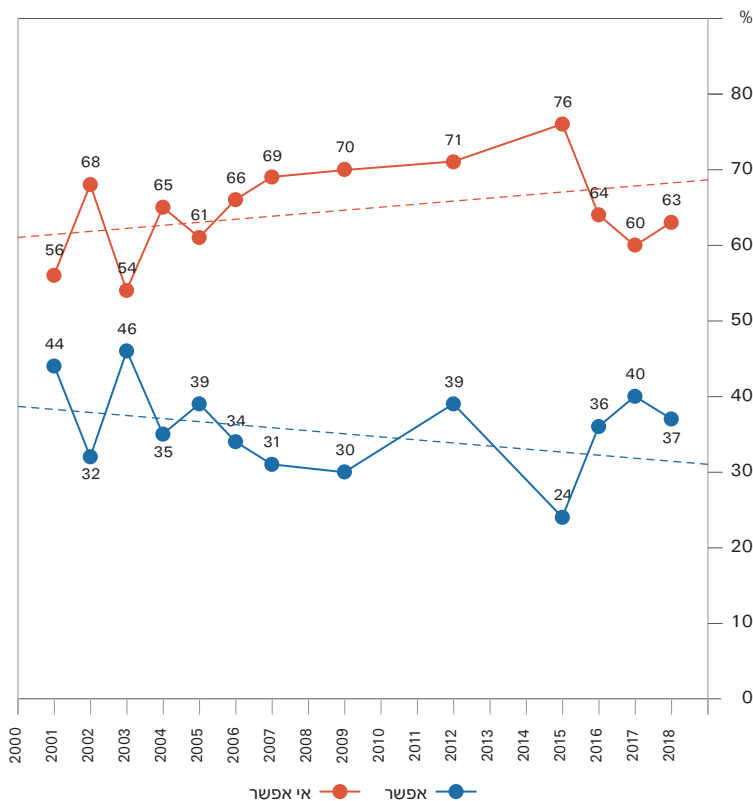
חלק ניכר (50–64 אחוזים) מהציבור לא היה מעוניין להתערב במערכת היחסים הפנימית ברשות הפלסטינית. כחמישית מהציבור (16–20 אחוזים) היו מעוניינים לפעול לפירוקה של הרשות הפלסטינית, ושיעור דומה ומעט יותר גבוה היה מעוניין בחיזוקה (18–24 אחוזים). למרות שהחלק הגדול יותר מהציבור לא היה מעוניין בהתערבות במערכת היחסים ברשות הפלסטינית, חלה ירידה ניכרת של 14 אחוזים מ־2017 ל־2018. כן חלה ירידה קלה של 6 אחוזים בשיעור המעוניינים לחזק את הרשות הפלסטינית והם פנו לאפשרות החדשה – "לתמוך במנהיג החדש שייבחר לעמוד בראש הרשות הפלסטינית", כלומר באפשרות אקטיבית מעט יותר מאשר בעבר.

ב־2018 נוספה למחקר שאלה משלימה. הציבור נשאל אם הוא מסכים או לא מסכים עם הקביעה כי "לישראל יש אינטרס שתהיה רשות פלסטינית יציבה ומתפקדת". רוב הציבור (67 אחוזים) סבר כי לישראל אינטרס בקיום רשות פלסטינית יציבה ומתפקדת. גם מהמענה לשאלה זו ניתן ללמוד כי גם אם הרשות לא נתפסת בעיני הציבור כ"ידידת

אמת" של ישראל, ניכרת ההבנה כי יציבותה ותפקודה הם אינטרס ישראלי, וכי בלעדיה המצב יכול להיות גרוע יותר. כן עולה מהנתונים כי גם אם רמת האמון של הציבור הישראלי בפלסטינים הייתה נמוכה למדי והתפיסה הרווחת ביחס ליעד הסופי שלהם הייתה שלילית, רוב הציבור הביע עמדה פרגמטית. ניכר שהציבור הפנים את המסר כי הרשות הפלסטינית היא "רע הכרחי" ועדיפה על פני אפשרויות אחרות.

1. הסיכוי לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני

הציבור נשאל במשך שנים רבות אם לדעתו ניתן להגיע להסכם שלום עם הפלסטינים בעתיד הקרוב. תרשים 29 מציג את המענה לשאלה זו בשנים 2000-2018.

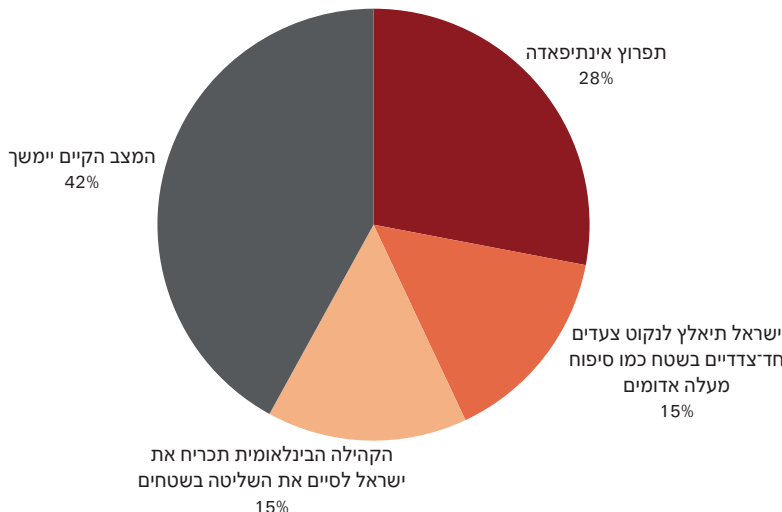

תרשים 29: סיכוי להסכם שלום עם הפלסטינים בעתיד הקרוב, 2018-2000

הציבור היה באופן עקבי פסימי ביותר לאורך שנים. בממוצע בין 60-70 אחוזים סברו כי לא ניתן להגיע להסכם שלום. התנודתיות בתרשים מסמנת את הגאות והשפל שנבעו מאירועים ספציפיים. הפסימיות גברה בתקופות משבר, ביניהן שיא האינתיפאדה השנייה (68 אחוזים) או שיא "גל הטרור" 2015 (77 אחוזים). ככלל, מ־2005 ניכרת

עלייה עקבית בהערכתו הפסימית של הציבור ביחס לסיכויים להסכם עם הפלסטינים. בשנים האחרונות המספרים התייצבו סביב 60-64 אחוזים מהציבור, שגרסו כי לא ניתן להגיע להסכם שלום. הסבר אפשרי הוא שבתקופה זו לא נראתה התקדמות לעבר פתרון הסכסוך. ההערכה בדבר הסיכוי להגיע להסכם שלום עם הפלסטינים הייתה גבוהה יותר בקרב חילונים לעומת מסורתיים, דתיים וחרדים (51 אחוזים לעומת 23-20 אחוזים), ובקרב אלה שהגדירו את עצמם שמאל (74 אחוזים) ומרכז (53 אחוזים) לעומת ימין (22 אחוזים).

בפרספקטיבה של זמן, תחושת פסימיות שררה במשך עשרות שנים, וייתכן שמאז ומעולם. כך, בשנות התשעים של המאה ה-20 השאלה אומנם נוסחה באופן שונה, אולם גם אז הציבור היה פסימי באשר לסיכויים לפתרון. ב-1993, בשיאו של תהליך השלום, למרות שהציבור הביע תמיכה בהמשך ניהול המשא ומתן, 52 אחוזים סברו כי הסכמי שלום אין פירושה סיום הסכסוך. נתונים דומים נמצאו גם אחרי חתימת הסכם אוסלו ב'. הציבור פקפק בשאלה אם סיום הסכסוך עומד בפתח.⁴³ השאלה שעולה מכך היא מהו הגורם הבסיסי שהוביל לפסימיזם עמוק זה, ואם יש דרכים לשינוי המצב. במידה רבה, השאלה הבאה סוגרת מעגל. החל מ-2017 הציבור נשאל מה לדעתו יהיו ההשלכות של כישלון נוסף בתהליך המדיני בין ישראל לפלסטינים. תרשים 30 מציג את התפלגות המענה, 2018.

תרשים 30: ההשלכות של כישלון נוסף בתהליך המדיני בין ישראל לפלסטינים, 2018

חלק גדול מהציבור (42 אחוזים) סבר שהלכה למעשה, המצב הקיים יימשך. 15 אחוזים היו בדעה כי הקהילה הבינלאומית תכריח את ישראל לסיים את השליטה

בשטחים, 15 אחוזים העריכו כי ישראל תיאלץ לנקוט צעדים חד-צדדיים בשטח כמו סיפוח מעלה אדומים, ו-28 אחוזים סברו כי תפרוץ אינתיפאדה. נתונים דומים עלו גם ב-2017.

לסיכום, דעת הקהל בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני יציבה ועקבית למדי לאורך שנים. רוב הציבור הביע התנגדות להמשך המצב הקיים, היה מעוניין בפתרון הסדרי ובהפרדות מהפלסטינים ואף היה מוכן במסגרת זו לפנות חלק מהיישובים שמעבר לקו הירוק. בחלוף הזמן נראה שתהליך אוסלו נתפס אומנם בעיני הציבור ככישלון, אולם הרעיון המרכזי שעמד מאחוריו זוכה להכרה ולתמיכה בקרב הציבור. מצד שני, הציבור אינו מאמין שאפשר להגיע לפתרון הסכסוך וחלק גדול ממנו סבור שהלכה למעשה, הסטטוס קוו יישאר בעינו. לאור העובדה שרוב הציבור היה מעוניין בפתרון שמבוסס על הפרדה בין שני העמים על בסיס "שתי המדינות", ושרק חלק קטן תמך בהמשך הסטטוס קוו, אך במקביל רק מיעוט סבר שניתן להתקדם אל עבר הסכם שלום עם הפלסטינים בזמן הקרוב – ניתן להניח כי קיימת תחושה של חוסר אונים בציבור. כלומר, רוב הציבור היה מעוניין בשינוי, אבל אינו סבור שהדבר אפשרי.

בטווח הקצר, הרצון בהיפרדות מכל סוג שהוא גבר בעקבות משבר וכאמצעי להתמודדות עם האיום הביטחוני. כך קרה לדוגמה בעקבות האינתיפאדה הראשונה, אחרי גל פיגועי ההתאבדות בשנות התשעים. אירועים אלה המחישו את הסכנות ואת המחירים הכרוכים בשליטה הישראלית בשטחים. לא רק שהשליטה לא הבטיחה סדר בשטחים עצמם, אלא אף לא מנעה ביצוע מעשי טרור בתחום הקו הירוק עצמו. כלומר, התמיכה בהיפרדות נחשבת אמצעי לשמירה על הביטחון.⁴⁴ בטווח הארוך, ההסבר המרכזי לרצון הציבור בהיפרדות הוא משקלם הברור והחד-משמעי של שיקולים דמוגרפיים לעומת שיקולים גיאוגרפיים. הערך "מדינה עם רוב יהודי" הפך עם הזמן לחשוב ביותר בעיני הציבור, ובעשור האחרון נעשה הערך הדומיננטי עבור רוב פלחי האוכלוסייה. לעומת זאת, רמת התמיכה בערך "ארץ ישראל השלמה", שהוא אנטי-תזה להיפרדות מהפלסטינים, הייתה הנמוכה ביותר מבין הערכים.⁴⁵ אולם מספר חסמים קריטיים ובהם תפיסות, אמונות, עמדות ורגשות בחברה הישראלית מהווים מכשול לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

החסם הראשון הוא היכולת הגבוהה של הציבור להכיל את המצב הקיים, במידה שנתפסת בעיניו סבירה, כי הרי החברה הישראלית נעה בין קטבים. מצד אחד היא התרגלה "לחיות על חרבה", ותחושת איום וחשש תמידי מפני טרור ועימותים צבאיים בעתיד מלווה אותה. מצד שני, באופן עקבי במשך שנים, חששות אלה מתאזנים עם ביטחונה הרב של החברה ביכולתה של המדינה להתמודד עם האיומים והאתגרים העומדים בפניה, והיא אופטימית ביחס למצב המדינה מנקודת מבט של ביטחון לאומי. אפשר להוסיף לכך גם את העובדה שרוב הציבור (72 אחוזים) לא סבר כי

השליטה של ישראל באוכלוסייה הפלסטינית ביהודה ושומרון היא כיבוש (כדאי לשים לב שמדובר בניסוח המתון "אוכלוסייה הפלסטינית" לעומת "השטחים"). כל אלה תורמים ל"התרגלות" הציבור לסכסוך הישראלי-פלסטיני, וכך הם עשויים לחזק את הסטטוס קוו ולפגוע ברצון לשנותו.

החסם השני הוא המחלוקת העמוקה השוררת ביחס לסכסוך על היבטיו ההיסטוריים, הלאומיים, הדתיים והביטחוניים. הסכסוך הישראלי-פלסטיני נחשב גורם מפלג בחברה הישראלית, ואכן ניכרים הבדלים משמעותיים בפילוח דמוגרפי לפי רמת דתיות ולפי שיוך פוליטי. מצב זה עשוי מצד אחד להוות הזדמנות עבור ההנהגה, שיכולה לעצב את המדיניות כרצונה, אבל ברוב המקרים הוא עלול להוביל לקיפאון מדיני ולשיתוק המערכת הפוליטית, שתתקשה להכריע לכאן או לכאן.

החסם השלישי הוא רמת האמון הנמוכה בפלסטינים וברצונם בשלום, ובעיקר החשדנות הרבה בדעת הקהל באשר למטרותם האמיתיות של הפלסטינים. בתודעה הישראלית עדיין נטוע חשש ממחויבות ערבית להשמדת ישראל.

החסמים שתוארו קשורים יותר לפחד ולחשש, ולכן הם מקשים על ביצוע מהלכים משמעותיים לקראת פתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ואף עשויים לחסום את הדרך לפתרונו. הנתונים מדגישים את הפער בין הפחד והחשש של הציבור לבין התקווה והחלום שלו. פחד הוא רגש שלילי המתקשר יותר עם המצוי, ואילו תקווה היא רגש חיובי המתקשר עם הרצוי. פחד פועל במהירות על בני האדם בעוד היווצרותה של תקווה כרוכה בתהליך קוגניטיבי מורכב, הדורש זמן ומאמץ. ככלל הדומיננטיות של הפחד מפחיתה סיכוי להתעוררותה של תקווה.⁴⁶

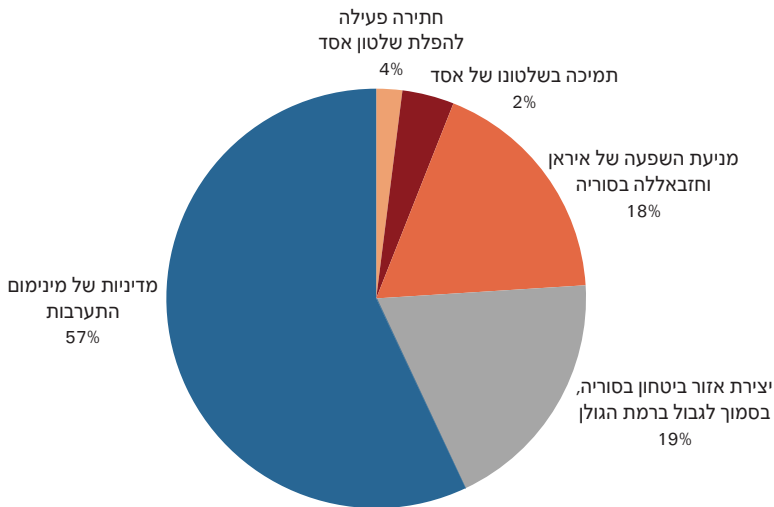
פרק שני: הזירה הצפונית

הזירה הצפונית של מדינת ישראל מאוימת ומאותגרת מזה שנים. בעוד הגבול עם סוריה נותר שקט במשך קרוב לארבעה עשורים, הגבול עם לבנון ידע מתחים רבים והפך לבעל משקל במציאות הביטחונית ובתודעה הישראלית. המתיחות באזור החלה בשנות השבעים של המאה ה-20 והביאה בהמשך לעימותים ביטחוניים, ובהם מבצע ליטני (1978), מבצע שלום הגליל (1982) שהתפתח למלחמת לבנון (1982-1985), תקופת רצועת הביטחון (1985-2000) שכללה מבצעים כגון מבצע 'כחול-חום', 'דין וחשבון', 'ענבי זעם' ועוד, ובהמשך מלחמת לבנון השנייה (2006). בעשור שלאחר מלחמת לבנון השנייה נשמר שקט יחסי בגבול ישראל עם לבנון. מלחמת האזרחים בסוריה שהחלה ב-2011 החזירה אט-אט את המתח הביטחוני לזירה הצפונית, ובגרסה חדשה. בשנים הראשונות למלחמת האזרחים בסוריה, ישראל אומנם הייתה מעורבת בתקריות לאורך הגבול הישראלי-סורי ברמת הגולן ואף בשטחי סוריה, אולם ככלל היא נקטה מדיניות אי-התערבות במלחמת האזרחים, לא הביעה תמיכה באחד מהצדדים הלוחמים ונמנעה מלהצביע על מצב הסיום שעדיף מבחינתה בסוריה. בשנים הראשונות התקריות באו לידי ביטוי בעיקר בירי תועה או מכוון מצד צבא סוריה, שנענה בתגובה נקודתית של צה"ל. מדיניות ה"ישיבה על הגדר" שנקטה ממשלת ישראל הייתה מחושבת, תוך תיאום בין הדרג המדיני לדרג הצבאי. בכירים בממסד הפוליטי-ביטחוני העידו באותה תקופה כי מצב זה היה נוח לישראל. המתח בחזית זו התגבר עם השתלטות כוחות אסד על דרום סוריה ורמת הגולן, ובהמשך בשל העמקת התבססותה של איראן בסוריה ובלבנון. בשנים שבהן מתמקד מחקר זה (2015-2018) חלה הסלמה הדרגתית בחזית הצפונית, ובמהלך 2018 המתח גבר. במהלך כל התקופה מערכת הביטחון הגדירה את הזירה הצפונית כאיום הביטחוני החמור ביותר, שעלול להסלים בשנים הקרובות אף למלחמה. ישראל החלה לפעול נגד שלוחותיה של איראן בגבול הצפוני על ידי הפעלת יכולות צבאיות התקפיות מתקדמות – טילים, רקטות, כטב"מים, מערכות הגנה אווירית ואמצעי לחימה מתקדמים. לקראת סוף 2018 פתחה ישראל במבצע הצבאי 'מגן צפוני', שנועד לחשוף ולנטרל מנהרות התקפיות שחדרו לשטח ישראל בגבול לבנון.

בהתאמה לתיאור זה, החלק הראשון של הפרק יתייחס לתקופה שבה מעורבותה של ישראל בזירה הצפונית הייתה נמוכה. השאלות שהוצגו לציבור באותה תקופה התמקדו במדיניות ישראל כלפי מלחמת האזרחים בסוריה. החלק השני של הפרק יתמקד בתקופה שהתאפיינה בפעילות אקטיבית יותר של ישראל (2017–2018), בעקבות שינוי כללי המשחק בזירה זו. חלק זה ידון בעמדות הציבור בשאלת תפיסת האיום הגובר מכיוון הזירה הצפונית, ובשאלה מהי המדיניות הרצויה לישראל במצב זה.

מדיניות ישראל במלחמת האזרחים בסוריה

כאמור, ישראל נקטה מדיניות של אי־התערבות במלחמת האזרחים בסוריה. תרשים 31 מציג את המענה לשאלה "מה לדעתך צריכה להיות מדיניות ישראל כלפי הנעשה במלחמת האזרחים המתמשכת בסוריה?"

תרשים 31: מדיניות ישראל כלפי הנעשה במלחמת האזרחים המתמשכת בסוריה, 2017

מתרשים זה עולה כי רוב הציבור (57 אחוזים) סבר שעל ישראל לנקוט מדיניות של מינימום התערבות, כפי שישראל אכן נקטה בפועל. כל היתר נחלקו בין האפשרויות האקטיביות יותר: 18 אחוזים היו מעוניינים במניעת השפעה של איראן וחזבאללה בסוריה ו־19 אחוזים היו מעוניינים ביצירת אזור ביטחון בסוריה, בסמוך לגבול ברמת הגולן. רק מיעוט זניח סבר כי יש לתמוך בשלטונו של אסד (2 אחוזים) או לחתור באופן פעיל להפלת שלטונו (4 אחוזים). נתונים דומים נמצאו גם ב־2016. הציבור, בלי הבדל בין המגזרים השונים, התייחס למלחמת האזרחים בסוריה כאל בעיה פנימית שלה, הוא לא חווה את מלחמת האזרחים כרלוונטית למציאות חייו באופן מידי ולא

ראה אל מול עיניו את החיבור (לטווח ארוך) בין מלחמת האזרחים לבין ההתבססות האיראנית בצפון וחיזוק כוחות אסד וחזבאללה על ידי איראן. כתוצאה מכך הוא סבר כי אין צורך בהתערבות אקטיבית מצידה של ישראל (רק מיעוט היה מעוניין ביצירת אזור ביטחון, כל שכן בפעילות אקטיבית להפלת שלטונו של אסד). ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם ממצאים אחרים שיוצגו בהמשך המחקר בדבר הנכונות המועטה של הציבור הישראלי להתערב במציאות לא לו. ניתן להוסיף לכך שייתכן כי הציבור בישראל חשש מהמציאות של אחרי עידן אסד, וכי הוא העדיף את "האויב המוכר" על פני "אויב חדש ולא ידוע".

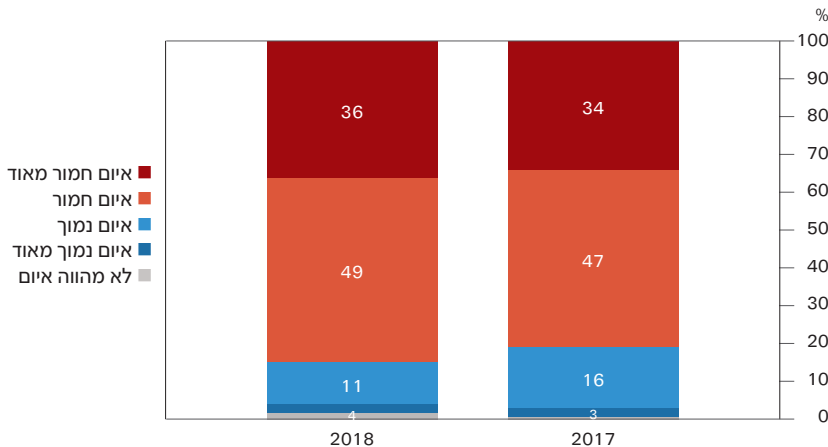
השינויים בזירה הצפונית

חומרת האיום ביחס לזירה הצפונית החלה לחדור לשיח הציבורי בישראל במהלך 2017, בעקבות השינויים בזירה זו. אומנם כבר עם פרוץ מלחמת האזרחים בסוריה התייצבה איראן לצידו של הנשיא אסד, אולם ככל שחלף הזמן והאיומים על יציבות משטר אסד גברו, הועמקה המעורבות האיראנית במלחמה, וכך התלכדו לזירה אחת מספר זירות שנחשבו בעבר נפרדות יחסית. ההערכה בישראל הייתה כי הזירה הצפונית עשויה להתפתח לעימות בעל סיכויים רבים להתלקחות. ישראל החלה להיות פעילה יותר בזירה זו, ובעיקר היא פעלה בשטחי סוריה נגד המשטר הסורי, איראן וחזבאללה, במטרה לפגוע למשל במשלוחי נשק מאיראן שנועדו לחזבאללה, וכדי למנוע מאיראן ומחזבאללה להתבסס בשטחי סוריה בכלל, ובפרט בשטחי הגולן הסורי. ישראל פעלה בהתאם לתפיסת המערכה המתמשכת שבין המלחמות (מב"מ), ופעילותה לאכיפת הקווים האדומים שלה על ידי פעולות צבאיות הייתה ממוקדת במטרה ללחוץ על איראן להוריד את פרופיל היערכותה בסוריה ולהאט את תהליך התבססותה בזירה. השיח הציבורי והתקשורתי התמקד בתפיסת מידת האיום – אם הוא נמצא עדיין בשלבי התהוות ראשוניים, או שמא האיראנים "על הגדרות". בהתאם לכך חל שינוי בדעת הקהל. כאמור, אחרי שנים שקטות מלוות ברמה נמוכה של תחושת איום של הציבור ביחס לזירה הצפונית, נראה היה כי הערכת הממסד הפוליטי-ביטחוני, שעוד קודם לכן הגדיר את האיום מהזירה הצפונית כחמור ביותר, חדרה גם לדעת הקהל. נראה כי גם ההסכמה והבהירות ששררו בעניין זה בקרב הממסד הפוליטי-ביטחוני תרמו לשינוי התפיסה הציבורית. הממסד סימן באופן ברור איום זה כבוער, מוחשי ועיקרי במפה האסטרטגית של ישראל.

כפי שהוצג בפרק שעסק בהערכת האיומים העומדים בפני ישראל, ב-2014-2016 הציבור לא ראה בחזית הצפונית איום חמור. באותו שלב הוא סומן כאיום בעצימות נמוכה. ב-2014 וב-2015 שולבו שני האיומים – חזבאללה וחמאס – כאיום כולל אחד. בעוד ב-2014, מספר חודשים בלבד לאחר מבצע 'צוק איתן', 32 אחוזים מהציבור

דירגו את חמאס וחזבאללה כאיום החמור ביותר, בשנה שלאחר מכן, 2015, הוא ירד במידה משמעותית ל-22 אחוזים. ב-2016 הוחלט להפריד בשאלת דירוג האיומים החיצוניים בין חמאס לחזבאללה. בשנה זו רק 12 אחוזים סברו כי חזבאללה מהווה את האיום החמור על ישראל, בניגוד להערכת מערכת הביטחון שהתייחסה באותה עת לחזבאללה כאיום החמור ביותר שניצב מול המדינה. אפשר להסביר את הפערים בכך שהנושא כמעט לא עמד על סדר היום הציבורי והתקשורת בישראל בתקופה זו. הציבור לא הרגיש באופן מיידי את האיום מכיוון זה, מה גם שהוא חווה עשור שקט בגבול הצפון, לאחר מלחמת לבנון השנייה.

השאלה שעסקה באופן כללי בדירוג האיומים החיצוניים עברה שינוי. מהגדרת "חזבאללה" כאיום שונתה ההגדרה ל"הזירה הצפונית" והוסבר למרואיינים כי היא כוללת את איראן, סוריה וחזבאללה. מהמענה לשאלה זו עלה כי בשונה משנים קודמות, החשש מהאיום בזירה הצפונית גבר בקרב הציבור. ב-2017-2018 כשליש מהציבור סברו כי האיום החיצוני החמור ביותר על מדינת ישראל הוא הזירה הצפונית. בתקופה זו נוכחותה של הזירה הצפונית כאיום בלטה יותר בסדר היום הציבורי, הפוליטי והתקשורתי בישראל. החל מ-2017 נוספה למחקר שאלה ספציפית שחידדה את הרמה הגבוהה של תחושת האיום שהציבור חש מכיוון הזירה הצפונית. הציבור נשאל "האם נוכחות איראנית וגורמים הקשורים בה, בסוריה, מהווים או לא מהווים איום על ביטחון מדינת ישראל?" תרשים 32 מציג את התפלגות המענה לשאלה זו.

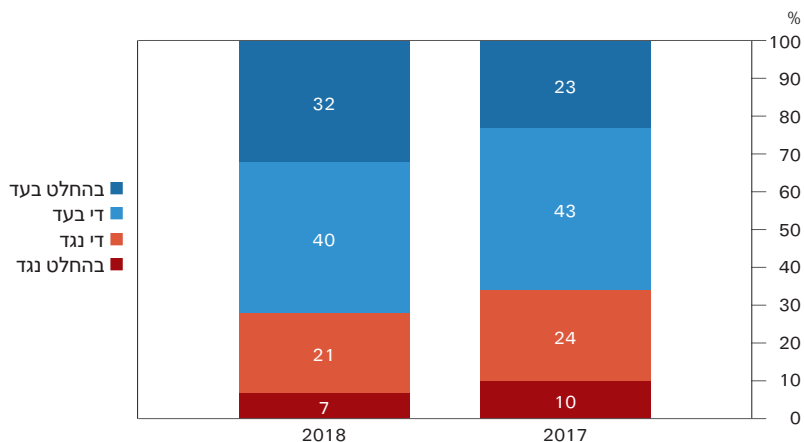

תרשים 32: האם נוכחות איראנית וגורמים הקשורים לאיראן בסוריה מהווים איום על ביטחון מדינת ישראל? 2017, 2018

מתרשים 32 עולה כי ב-2017-2018 רוב מוחלט בציבור (81-85 אחוזים) סבר שמדובר באיום חמור עד חמור מאוד, כ-11-16 אחוזים סברו שמדובר באיום נמוך ואחוזים

ספורים בלבד סברו שהנוכחות האיראנית כלל אינה מהווה איום, או שהיא מהווה איום נמוך מאוד. נתונים אלה ממחישים עד כמה הציבור אימץ את התפיסה ששררה בקרב הממסד הפוליטי-ביטחוני בשנתיים האחרונות, ששב והזהיר בדבר חומרת האיום מכיוון הזירה הצפונית. גם תמימות הדעים ששררה בקרב הממסד באשר לחומרת האיום נתנה את אותותיה. מבחינת ההבדלים בין המגזרים השונים עלה כי מסורתיים היו מודאגים מעט יותר מאשר חרדים, דתיים וחילוניים (88 אחוזים לעומת 76-79 אחוזים), ואלה שהגדירו עצמם כימיין ומרכז היו מודאגים יותר מאלה שהגדירו עצמם שמאל (81-84 אחוזים לעומת 66 אחוזים).

ב-2017 נוספה למחקר שאלה שהתייחסה לאפשרות לנקיטת פעולה מעשית של ישראל לגבי איום הזירה הצפונית, גם במחיר של כניסה למלחמה. תרשים 33 מציג את המענה לשאלה זו.

תרשים 33: האם אתה בעד או נגד פעילות יזומה של צה"ל למניעת התבססות איראן בסוריה, גם במחיר של כניסה למלחמה? 2018, 2017

התרשים מלמד כי ב-2018 רוב הציבור (72 אחוזים) היה בעד פעילות יזומה של צה"ל למניעת התבססות איראן בסוריה, גם במחיר של כניסה למלחמה. כשליש (28 אחוזים) התנגדו. ב-2017 נשאלה שאלה מעט שונה שהתמקדה בחזבאללה כאיום: "לאור התעצמות חזבאללה, האם אתה בעד או נגד שצה"ל יפעל באופן יזום יותר מולו כדי למנוע את המשך התעצמותו, גם במחיר הסיכון של כניסה למלחמה?" גם במקרה זה, רוב הציבור (66 אחוזים) היה בעד פעילות יזומה של צה"ל. הגם שהגדרת האיום השתנתה בניסוח השאלה – מ"התעצמות חזבאללה" ל"התבססות איראן בסוריה", הרי ניתן לראות כי באופן עקבי הציבור תמך (ואף חלה עלייה קלה של 6 אחוזים) בפעילות יזומה. לא נמצאו הבדלים בין דתיים לחילוניים, אולם נמצאו הבדלים משמעותיים

בשייך הפוליטי; אלה שהגדירו עצמם כימין תמכו בפעילות יזומה יותר מאלה שהגדירו עצמם כמרכז (83 אחוזים – ימין, 69 אחוזים – מרכז) ובמידה משמעותית יותר מאלה שהגדירו עצמם כשמאל (36 אחוזים).

מהמענה לשאלה זו ניתן ללמוד על עמדתו החיובית של רוב הציבור ביחס לאקטיביות וליוזמה צבאית. למעשה יש בה כדי ללמד על תפיסה ציבורית רחבה יותר באשר למלחמת מנע ו"מלחמת ברירה". ניתן להצביע על שלושה גורמים שמעצבים עמדה זו. הגורם הראשון הוא תחושת הסיכון הגלומה באיום המדובר. נראה כי כאשר גוברת תחושה זו, עולה הסיכוי שהציבור יתמוך בפעולה אקטיבית וביוזמה צבאית. הפרק הקודם דן בעמדת הציבור ביחס לחמאס בעזה. כאמור, חמאס נתפס כאיום נמוך באופן עקבי, והאפשרות המועדפת על הציבור הייתה השארת המצב הקיים. מפרק זה עולה כי הציבור תפס את איום הזירה הצפונית כאיום חמור, מה שעשוי להסביר את תמיכתו בפעילות יזומה תוך הסתכנות, לפחות על הנייר. הגורם השני שעשוי לעצב עמדה אקטיבית הוא האופן שבו האיום הוגדר על ידי הממסד הפוליטי-ביטחוני. כפי שתואר לעיל, שררה תמימות דעים די גבוהה באשר לאיום, למטרות וליעדים של ישראל בנושא. הסוגיה גם נדונה בהרחבה באמצעי התקשורת השונים. הגורם השלישי שעשוי לעצב תמיכה באקטיביות צבאית הוא האמון הרב של הציבור במערכת הביטחון. ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם הנאמר בפרק השני של המחקר, שם הוצגה רמת האמון הגבוהה של הציבור ביכולת ההתמודדות של המדינה עם האתגרים החיצוניים-ביטחוניים השונים שעומדים לפתחה בכלל, ובפרט ביחס לזירה הצפונית. התפיסה האקטיבית שהוצגה בפרק זה תבוא לידי ביטוי גם ביחס לדרכים להתמודדות עם איום הגרעין האיראני, שהפרק הבא יתמקד בו.

פרק שלישי: איום הגרעין האיראני

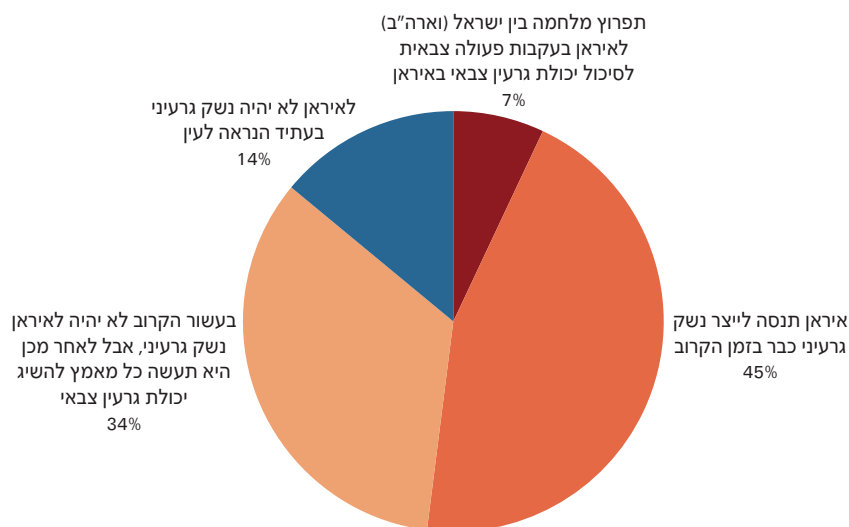
מאמצי איראן לפתח יכולת גרעין צבאי היו נושא לדאגה רבה בישראל במשך שנים רבות. הסוגיה הייתה קיימת מתחת לפני השטח ונדונה בחדרי חדרים, אולם לקראת סוף העשור הראשון של המאה ה-21, השיח על איום הגרעין האיראני נעשה פומבי. ב-2011 התגלעו מחלוקות בקרב הממסד הפוליטי-ביטחוני באשר להתמודדות עם הסוגיה.⁴⁷ המחלוקת נסבה סביב האפשרות של תקיפה צבאית ישראלית נגד מתקני הגרעין של איראן. ראש הממשלה דאז בנימין נתניהו ושר הביטחון דאז אהוד ברק הדגישו את חומרת האיום ואת חשיבות האופציה הצבאית, לעומת בכירים לשעבר בממסד הביטחוני ואחרים, שהתריעו נגד פעולה צבאית חד-צדדית מצד ישראל. בנובמבר 2011 ברק יצא נגד מה שתיאר כ"מסע ההפחדה הדמגוגי" באשר להשלכות של תקיפה ישראלית באיראן. בראיון לרשת ב' הוא אמר כי "מלחמה זה לא פיקניק, אך בשום תרחיש אין לא 50 אלף ולא 5,000 וגם לא 500 הרוגים".⁴⁸ סוגיית הגרעין האיראני נותרה בלב השיח הציבורי גם ב-2012. בשנה זו נראה היה כי איראן מתקרבת להשגת נשק גרעיני, וב-27 בספטמבר 2012 הצהיר נתניהו בנאומו באו"ם על "הקו האדום" שעל ישראל להציב, מאחר שאיראן תהיה על סף פצצה גרעינית תוך חצי שנה עד תשעה חודשים. במארכ 2012, על רקע חילוקי הדעות הגלויים בין נתניהו, ברק והרמטכ"ל דאז גבי אשכנזי, התקיימו הפגנות בישראל נגד אפשרות של תקיפה באיראן.⁴⁹ לעצם הוויכוחים היה פוטנציאל להשפיע על דעת הקהל, ועקב כך נוספו למחקר שאלות בנושא. יצוין כי במשך קרוב לשלושה עשורים נשאלו במסגרת המחקר שאלות כלליות שעסקו בנשק כימי וביולוגי, וכן באיום מנשק גרעיני בידי מדינת אויב. במחקרים שהתבצעו ב-2007 וב-2009 הוחלף המינוח "מדינת אויב" ב"איראן", והחלו להישאל שאלות ישירות לגביה. כדי להעריך את השפעותיהם של התקרבות איראנית לסף יכולת גרעין ושל הוויכוח הפומבי על דעת הקהל בישראל, נוספו ב-2012 מספר שאלות ונוסחו מחדש שאלות ישנות. במחקר שהתבצע ב-2012 נמצא כי חלק גדול מהציבור (42 אחוזים) האמין שאיראן תעודד את חזבאללה וחמאס לפעול נגד ישראל, או שתנסה ללחוץ את ישראל ומדינות אחרות כדי להשיג את מטרותיה, או שניהם גם יחד. כשליש (32 אחוזים) האמינו שאיראן תאיים על ישראל בנשק גרעיני, אך תימנע

מתקיפה בפועל מחשש לתגובה ישראלית. פחות מחמישית מהציבור (18 אחוזים) האמינו שאם איראן תשיג נשק גרעיני היא תתקוף את ישראל במטרה להשמידה, ומיעוט זניח (6 אחוזים) האמינו שאיראן תפעל בזהירות ובפרגמטיות.⁵⁰ כאמור, מחקר זה התמקד בשנים 2015–2018. המחקר ב־2015 נערך מספר חודשים לאחר שנחתם הסכם הגרעין בין איראן למעצמות. בתקופה שקדמה לכך גבר העיסוק הפומבי בנושא לאור מאמצי המשא ומתן של המעצמות עם איראן, כאשר נשמעו דעות לכאן ולכאן, תומכות ומתנגדות להסכם המתגבש. לאחר שנחתם ההסכם, שכלל התחייבות איראנית לא לפתח נשק גרעיני לפחות בטווח של 10 שנים ממועד החתימה, שכך העיסוק בסוגיה. עם זאת, היא חזרה ועלתה למרכז סדר היום הציבורי והתקשורתי במהלך 2017 עם תחילת כהונתו של נשיא ארצות הברית, דונלד טראמפ. בתקופה זו הדיון נסב סביב היבטים מסוימים של ההסכם, בעקבות הודעתו של טראמפ כי לא יאשרר את ההסכם וכי הנושא יעבור לבחינה מחודשת של הקונגרס האמריקאי, שמטרתה להסדיר את תנאי ההסכם. ב־2018 שב הנושא למרכז השיח הציבורי, עם הודעת טראמפ על פרישת ארצות הברית מההסכם וחיידוש הסנקציות האמריקאיות על איראן (12 במאי 2018). יתר על כן, לאיום הגרעין האיראני על ישראל נוסף בשנים האחרונות איום קונונציונלי מצד איראן, עם התבססותה בגבול הצפוני של ישראל. השנים שלאחר חתימת ההסכם ובעיקר 2015–2017 היו שנים שקטות יחסית, ורק כחמישית מהציבור ראו אז ובעקביות את סוגיית הגרעין כאיום חמור. מספר השאלות שעסקו באיום הגרעין האיראני צומצם והן הותאמו למציאות שלאחר ההסכם עם המעצמות.

השלכות הסכם הגרעין בין איראן למעצמות

השאלה הראשונה התמקדה בהשלכה של ההסכם לטווח של עשור. תרשים 34 מציג את המענה לשאלה: "מה לדעתך תהיינה השלכות של הסכם הגרעין בין איראן למעצמות בעשור הקרוב?"

בשנת 2017 סבר רוב גדול (79 אחוזים) בציבור שאיראן תמשיך לייצר נשק גרעיני בעתיד; 45 אחוזים סברו כי היא תעשה זאת בזמן הקרוב ו־34 אחוזים סברו כי אומנם בעשור הקרוב לא יהיה לאיראן נשק גרעיני, אבל לקראת סיום תוקפו של הסכם הגרעין איראן תעשה כל מאמץ להשיג יכולת גרעין צבאי. רק 14 אחוזים סברו כי לאיראן לא יהיה נשק גרעיני בעתיד הנראה לעין, ו־7 אחוזים מהציבור אף סברו כי תפרוץ מלחמה בין ישראל (וארצות הברית) לאיראן בעקבות פעולה צבאית לסיכול יכולת גרעין צבאי באיראן. לאור זאת נכון לבחון מהי לדעת הציבור המדיניות הנכונה לישראל בתחום הגרעין האיראני, ואם פרישת ארצות הברית מהסכם הגרעין נתפסה כהחלטה טובה או גרועה לישראל.

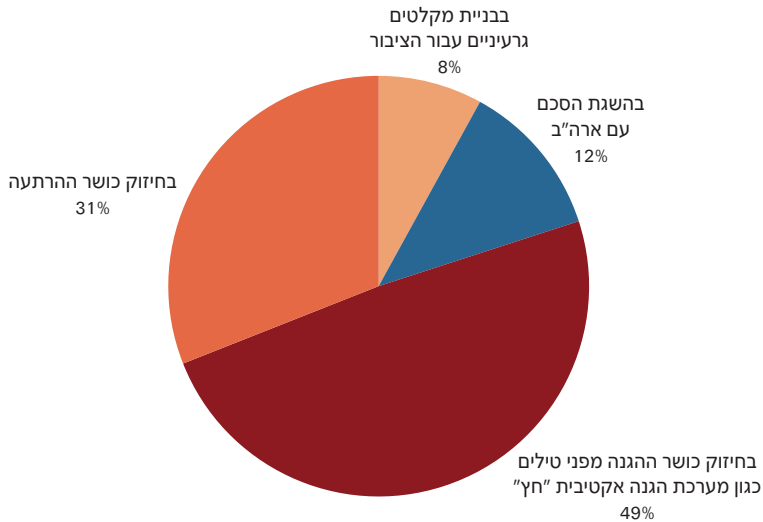

תרשים 34: ההשלכות של הסכם הגרעין בין איראן למעצמות בעשור הקרוב, 2017

מדיניות ישראל בתחום איום הגרעין האיראני

במחקרים שבוצעו עד 2012 נשאלו שאלות כלליות בדבר המדיניות הנוגעת לפיתוח נשק גרעיני במזרח התיכון בכלל, ובפרט ביחס לישראל, וכן מהי המדיניות בתחום הגרעין שכדאי לישראל לאמץ בעתיד.⁵¹ החל מ־2012, כשאיום הגרעין האיראני התייצב בפומבי על סדר היום, נוספו למחקר שאלות שניסו לבחון באיזו מידה מושפעת דעת הקהל מהבולטות הגוברת של האיום בשיח הציבורי, ומהתגברות הסיכוי שאיראן אכן תשיג יכולת גרעין צבאי. המרואיינים נשאלו מה על ישראל לעשות אם איראן תשיג נשק גרעיני. השאלה שנשאלה הייתה: "בהנחה של ישראל יש נשק גרעיני, ואיראן תגיע ליכולת גרעינית צבאית, מה תהיה לדעתך מדיניות יותר נכונה עבור ישראל?" ב־2012 סבר רוב הציבור (78 אחוזים) כי על ישראל לשמור על הנשק הגרעיני שלה, גם במחיר של נשק גרעיני בידי איראן. רק 22 אחוזים בחרו באפשרות ויתור של ישראל וגם של איראן על נשק גרעיני. ב־2015, מייד לאחר חתימת ההסכם עם איראן, היה מעניין לשאול אם ההסכם חולל שינוי בעמדות הציבור הישראלי. הממצאים העלו תמונה זהה לחלוטין לזו שעלתה טרום ההסכם, ב־2012. רוב הציבור העדיף את שימור המצב הקיים. ההסכם לא שינה מבחינה זו את התחושה הישראלית שלפיה על ישראל לסמוך רק על עצמה, והייתה העדפה ברורה לאפשרות ששתי המדינות יחזיקו בנשק גרעיני. עם זאת, מיעוט לא מבוטל ועקבי של קרוב לרבע מהציבור (22 אחוזים) היה מוכן לוותר על נשקה הגרעיני של ישראל ותמך בפירוק הדדי מנשק גרעיני של שתי המדינות. שאלה מפורטת ומעשית יותר נשאלה ב־2015: "אם לאיראן יהיה נשק

גרעיני, במה לדעתך ישראל תצטרך להשקיע את עיקר המשאבים? תרשים 35 מציג את המענה לשאלה זו.

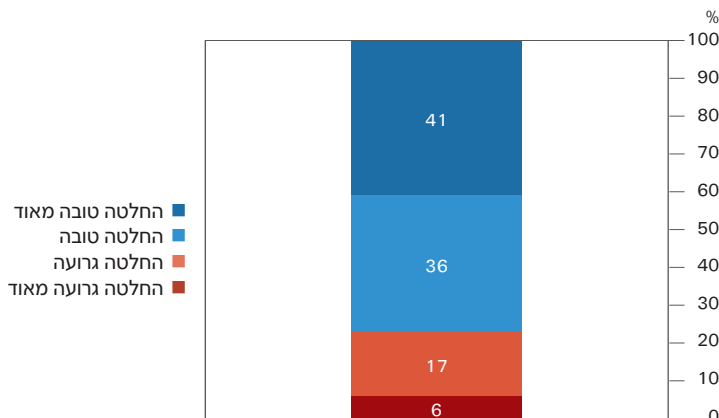

תרשים 35: אם לאיראן יהיה נשק גרעיני, במה לדעתך ישראל תצטרך להשקיע את עיקר המשאבים? 2015

מחצית מהציבור (49 אחוזים) סברו כי על ישראל להשקיע בחיזוק כושר ההגנה מפני טילים כגון מערכת ההגנה האקטיבית 'חץ', ואילו שליש סברו כי עליה להשקיע בחיזוק כושר ההרתעה. 8 אחוזים סברו כי עליה להשקיע בבניית מקלטים גרעיניים ציבוריים. רק 12 אחוזים חשבו כי על ישראל להשקיע בהשגת הסכם הגנה עם ארצות הברית. ממצאים דומים עלו גם מהמחקר שנערך ב-2009. המענה לשאלה זו, כמו גם לשאלות שהוצגו עד כה, מלמד שהציבור חש כי על ישראל לסמוך בעיקר על עצמה בסוגיה זו – בדגש על חיזוק כושר ההגנה.

כדי להשלים את התמונה, בפרט עקב פרישת ארצות הברית מהסכם הגרעין, נוספו ב-2018 שתי שאלות. עם היכנסו לתפקיד נשיא ארצות הברית הכריז הנשיא טראמפ כי הסכם הגרעין עם איראן שהשיג קודמו, הנשיא אובמה, הוא "הסכם גרוע", ישראל בראשות בנימין נתניהו טענה זאת עוד כשההסכם נחתם,⁵² וכן גורמים ביטחוניים ומומחים טענו כי אומנם בטווח הקצר ההסכם טוב, אך בטווח הארוך הוא לא יפתור את בעיית הגרעין האיראני, ויש לדון מחדש בהיבטים שונים של הסוגיה.⁵³ על רקע זה נשאלה השאלה "האם פרישת ארצות-הברית מהסכם הגרעין עם איראן הייתה החלטה טובה או גרועה לישראל?" כפי שמראה תרשים 36, רוב גדול (77 אחוזים) מקרב הציבור סבר כי מדובר בהחלטה טובה לישראל. כמעט לא נמצאו הבדלים ברמת

הדתיות של המשיבים. בבחינת השיוך הפוליטי נמצא כי בכל גוני הקשת הפוליטית נמצאה תמיכה רבה בפרישת ארצות הברית מההסכם, אולם בקרב אלה שהגדירו עצמם כשמאל התמיכה הייתה נמוכה יותר (54 אחוזים) מאשר של אלה שהגדירו את עצמם כמרכז (79 אחוזים) או ימין (81 אחוזים).

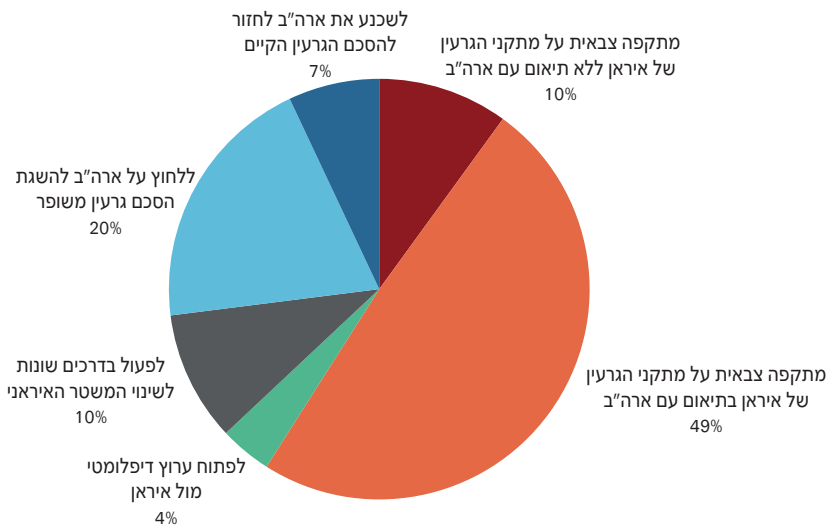
תרשים 36: האם אתה חושב שפרישת ארצות הברית מהסכם הגרעין עם איראן הייתה החלטה טובה או גרועה לישראל? 2018

השאלה השנייה הייתה מה על ישראל לעשות אם איראן תחדש את פעילותה הגרעינית (ראו תרשים 37).

הנתונים העלו כי רוב הציבור היה בעד מתקפה צבאית על מתקני הגרעין של איראן (59 אחוזים), אולם מבין אלו שהיו בעד מתקפה צבאית, הרוב תמכו במתקפה כזו אך ורק אם היא תתואם עם ארצות הברית (49 אחוזים). רק 10 אחוזים תמכו במתקפה צבאית ללא תיאום עם ארצות הברית. חמישית מהציבור (20 אחוזים) היו מעוניינים בלחץ על ארצות הברית להשיג הסכם גרעין משופר, או לשכנע את ארצות הברית לחזור להסכם הגרעין הקיים (7 אחוזים). מיעוט זניח תמך בפעולה בדרכים שונות לשינוי המשטר האיראני (9 אחוזים), או לחלופין לפתוח ערוץ דיפלומטי מול איראן (4 אחוזים) – שתי אפשרויות שכלל לא עמדו על סדר היום.

אומנם השאלה עברה שינויים במשך השנים, אך מהמענה לה אפשר ללמוד על מגמה מעניינת. ב-2009 תמכו 59 אחוזים במתקפה צבאית על מתקני הגרעין של איראן, בדומה ל-2018. ב-2012 היו 48 אחוזים בעד מתקפה כזו. יש להזכיר כי ב-2012, לא זו בלבד שמתקפה צבאית ישראלית הייתה מוחשית יותר, אלא גם ארצות הברית התנגדה בתוקף למתקפה. גורמים אלה הסבירו אולי, לפחות חלקית, את הירידה החדה בתמיכה בפעולה צבאית בין השנים 2009-2012.⁵⁴ ייתכן שגם את רמת התמיכה

הגבוהה ב־2018 ניתן להסביר בכך שהאפשרות המעשית לתקיפה לא עמדה על הפרק באותה תקופה. במילים אחרות, ככל שהאפשרות של מתקפה ישראלית על אתרי הגרעין האיראניים נעשתה מציאותית יותר, כך ירדה רמת התמיכה במתקפה כזו. ובדומה לתמיכה באקטיביות צבאית ביחס לזירה הצפונית, נמצאו הבדלים בולטים בשיוך הפוליטי: אלה שהגדירו עצמם כימין תמכו במתקפה צבאית על מתקני הגרעין של איראן יותר מאלה שהגדירו עצמם כמרכז (72 אחוזים – ימין, 49 אחוזים – מרכז) ומאלה שהגדירו עצמם כשמאל (18 אחוזים). אולם רובם התנגדו למתקפה מסוג זה ללא תיאום עם ארצות הברית.

תרשים 37: עמדות בנוגע לתגובתה של ישראל אם יתברר לה שאיראן מחדשת את פעילותה הגרעינית, 2018

המענה לשאלה זו עולה בקנה אחד עם עמדתו החיובית של רוב הציבור לגבי פרואקטיביות ויוזמה צבאית, כפי שהוצגה בפרק הקודם ביחס לזירה הצפונית. אולם בשונה מאיום הזירה הצפונית, שכיום נתפס בעיני הציבור כאיום חמור, איום הגרעין האיראני לא נתפס כאיום חמור בטווח המיידי. למרות זאת אפשר להניח כי רמת התמיכה הגבוהה בפעולה צבאית נובעת מכך שמדובר באיום אשר – בשונה מזה הגלום במלחמה קונוונציונלית או פיגועי טרור, שאיתם התמודדה המדינה בהצלחה – מעורר סיוטים של מוות והרס המוניים.⁵⁵ איום הגרעין האיראני אף מוגדר במשך שנים על ידי ראש הממשלה בנימין נתניהו ועל ידי בכירים במערכת הביטחון כאיום קיומי. הנתונים מדגישים את החשיבות הרבה שהציבור מייחס למקומה של ארצות הברית ביחס לביטחונה הלאומי של ישראל. נוסף על כך, הן לגבי איום הזירה הצפונית והן לגבי

איום הגרעין האיראני נרשמה רמת הסכמה גבוהה יחסית בין כלל חלקי האוכלוסייה. זו נובעת, לפחות בחלקה, מתמימות דעים ששררה בתקופת המחקר בקרב הממסד הפוליטי-ביטחוני ביחס לאיומים אלה, והיא משקפת את רמת האמון הגבוהה של הציבור במערכת הביטחון.

פרק רביעי: יחסי ישראל-ארצות הברית

הברית בין ישראל לארצות הברית התפתחה ועוצבה בשנות השישים של המאה ה־20, ובעיקר אחרי מלחמת ששת הימים. הניצחון הישראלי במלחמה זו העצים את חשיבותה האסטרטגית של ישראל, בשל יכולתה לא רק להגן על עצמה אלא גם לסייע בהגנה על אינטרסים אמריקאיים באזור במהלך 'המלחמה הקרה'. יחסיה של ישראל עם ארצות הברית נשענו על הצורך של ישראל כמדינה קטנה בעלת משאבים מוגבלים, המוקפת מדינות עוינות, בברית עם מעצמת־על שתעניק לה סיוע כלכלי, תמיכה מדינית ונשק להגנתה. לאחר מלחמת ששת הימים, עם השפעתה הגוברת של ארצות הברית על מדיניות החוץ והביטחון הישראלית, הונחו היסודות למערכת "היחסים המיוחדים" בין ארצות הברית לישראל, שהפכו רכיב מרכזי בתפיסת הביטחון של ישראל.⁵⁶ מערכת היחסים בין המדינות ידעה עליות ומורדות, אבל האינטרס המרכזי של מדיניות החוץ של ישראל מאז 1967 היה שמירה על יחסים הדוקים עם ממשל ארצות הברית וביסוס תמיכה דו־מפלגתית ביחסים המיוחדים עם ישראל.⁵⁷ לארצות הברית תפקיד מרכזי בכל מהלך מדיני שישראל קשורה אליו, והיא הייתה לגורם המעצמתי היחיד שהיה מקובל על ישראל כמתווך הוגן בסכסוכיה האזוריים.⁵⁸ יחסים אלו סייעו לישראל לקדם את מטרותיה ולממש את האינטרסים המדיניים והביטחוניים במזרח התיכון ובמערכת הבינלאומית.

בתקופת המחקר הנוכחי (2015–2018) כיהנו בתפקיד נשיא ארצות הברית ברק אובמה ודונלד טראמפ. שני הנשיאים נבדלו זה מזה במדיניותם כלפי המזרח התיכון בכלל וביחס לישראל בפרט, כמו גם במערכת היחסים האישית שלהם עם ראש הממשלה המכהן בישראל לאורך כל התקופה, בנימין נתניהו.

תקופת הנשיא ברק אובמה (2008–2016)

תפיסת עולמו המדינית של אובמה הייתה להשיב את ארצות הברית לסוג מסוים של בדלנות, הכוללת מדיניות שמסתפקת בהצהרות דיפלומטיות כלפי סכסוכים בינלאומיים, פיקוח על הסכסוכים וכן קיום מגעים דיפלומטיים עם מנהיגי העולם, ולא דווקא נקיטת מעורבות נחרצת או פעולה משמעותית. מדיניותו של אובמה באה

לידי ביטוי כבר בראשית הקדנציה, כשבחר להגיע בביקורו הראשון במזרח התיכון למצרים. במהלך הביקור אובמה פנה במסר של פיוס לאומה המצרית בפרט ואל העולם המוסלמי והערבי בכלל. כבר בביקור זה התגלעו מחלוקות בין הממשל האמריקאי לישראל: הביקור זכה לביקורת על כי ישראל לא נכללה בו.⁵⁹ ניכר היה שמדובר בנשיא בעל תפיסה מדינית שונה משל קודמו, ג'ורג' וו. בוש, כלפי האזור. עיקר המחלוקות הפומביות בתקופת ממשל אובמה נסבו סביב קידום תהליך השלום הישראלי-פלסטיני והטיפול בסוגיית הגרעין האיראני.

אשר לתהליך השלום, עוד טרם כניסת הנשיא אובמה לתפקידו נשמעו בארצות הברית טענות של גורמים שלקחו חלק בתהליכי השלום בין ישראל לפלסטינים ובין ישראל לסוריה. נטען כי היחסים המיוחדים והמחויבות שנבעה מהם כלפי ישראל בתקופת הנשיאים בין ביל קלינטון וג'ורג' וו. בוש היו לעיתים נטל על תהליך השלום, ואף פגמו באפקטיביות התיווך האמריקאי. הממשל החדש, עוד טרם נבחר, נקרא להעריך מחדש את היחסים המיוחדים, במיוחד בנוגע לתהליך המדיני. אובמה ראה בישראל אחראית לקיפאון המדיני בעיקר בשל סירובה להקפיא – מעבר לתשעה חודשים שלהם הסכים נתניהו – את ההתנחלויות בגדה המערבית, אשר לאורך השנים נתפסו על ידי הממשלים האמריקאיים כמפריעות לתהליך. אובמה גילה אהדה רבה למצוקות של הפלסטינים והיה נחוש לממש את החזון "שתי מדינות לשני עמים" על בסיס גבולות 67'. בתקופת כהונתו השנייה החלו מגעים מתקדמים בין הצדדים בתיווך מזכיר המדינה ג'ון קרי, אך אלו הסתיימו בנימה צורמנית, ובסופו של דבר שיחות אלה הביאו לנסיגה בתהליך. חיכוכים התגלעו גם בזירה הבינלאומית כאשר, לדוגמה, ארצות הברית לא הטילה וטו על החלטת מועצת הביטחון 2334, שקבעה כי ההתנחלויות הישראליות אינן חוקיות (דצמבר 2016).

גם סוגיית הגרעין האיראני הייתה מקור למתחים בין ראש הממשלה נתניהו לנשיא אובמה. המתח הגיע לשיאו עם נאומו של בנימין נתניהו בקונגרס האמריקאי במאי 2015. הוא קרא תיגר, בתמיכת רבים מהמפלגה הרפובליקנית, על מדיניות הנשיא אובמה, שהוביל משא ומתן עם איראן – זה שהבשיל לכדי הסכם הגרעין עם איראן. המתחיות בתקופת אובמה בלטו גם לאור העובדה שנשיאותו הגיעה לאחר 16 שנים רצופות של התעצמות היחסים המיוחדים, בתקופות הכהונה של הנשיאים ביל קלינטון וג'ורג' וו. בוש, עם ראשי הממשלה שכיהנו באותן תקופות בישראל. לעומת זאת, תקופת ממשלו של הנשיא דונלד טראמפ (2016 ואילך) התאפיינה בתנופה מחודשת של פיתוח היחסים המיוחדים בין שתי המדינות, שנשענה מלבד זאת גם על מערכת יחסים קרובה בין מנהיגי המדינות.

תקופת הנשיא דונלד טראמפ (2016 ואילך)

כבר בזמן קמפיין הבחירות של טראמפ לנשיאות נתפס טראמפ כאוהד מובהק של ישראל. עוד כמועמד הבהיר כי אם ייבחר, ידאג לאינטרסים ולצרכים הביטחוניים של מדינת ישראל. ביטוי מובהק לכך הייתה הצהרתו בדצמבר 2016, עוד טרם כניסתו הרשמית לתפקידו, כי ימים טובים יותר יגיעו בקרוב, תוך ציון אחדות דעים עם הממשלה בישראל.

טראמפ הביא עימו לבית הלבן תפיסות עולם, בעלי תפקידים וסגנון התנהלות שונים מאלה של קודמיו. העיקרון "אמריקה תחילה" (America First) שבו דגל טראמפ גרס הסתכלות על העולם דרך משקפי האינטרס הלאומי האמריקאי ובדגש על האינטרס הכלכלי, בשאיפה להשתחרר מתפקיד השוטר של העולם. בד בבד, הקרבה בין ממשל טראמפ לבין ישראל והמאמצים להציג תוכנית שלום למזרח התיכון ניכרו לאורך כל תקופת כהונתו, וכן תמיכתו בעמדת ישראל ביחס לסוגיית הגרעין האיראני והסכם הגרעין. ראש הממשלה נתניהו היה בין המנהיגים הראשונים שהגיעו לפגישה רשמית עם הנשיא טראמפ (בפברואר 2017), שנכנס לבית הלבן בינואר 2017. בסיום פגישת שני המנהיגים הצהיר טראמפ שממשלו אינו מחויב דווקא לפתרון שתי המדינות, זאת בשונה מממשלים קודמים, וכי ארצות הברית תתמוך בכל פתרון שיהיה מוסכם על הצדדים עצמם. טראמפ נתפס כנשיא אוהד לישראל, כפי שהעידו ביקוריו בישראל, פגישותיו עם נתניהו והתבטאויותיו הפומביות, כולל הכרתו ההיסטורית בירושלים כבירת ישראל (6 בדצמבר 2017),⁶⁰ העברת השגרירות האמריקאית לירושלים וההכרה ברמת הגולן כשטח ריבוני ישראלי, ב־25 במארס 2019.⁶¹ האהדה באה לידי ביטוי גם בתמיכה האמריקאית בישראל בזירה הבינלאומית ובפרט במוסדות האו"ם, שם פעלה באופן אקטיבי שגרירת ארצות הברית לאו"ם ניקי היילי בתמיכה בישראל במועצת הביטחון, במועצת זכויות האדם ובמוסדות נוספים.⁶²

עם כניסתו לתפקיד מינה הנשיא טראמפ את חתנו ויועצו הקרוב ג'ארד קושנר ואת דיוויד גרינבלט לשליחיו המיוחדים למזרח התיכון, וכן מינה את חברו הקרוב ויועצו לענייני ישראל דיוויד פרידמן לשגריר בישראל. צוותו הקרוב של טראמפ החל סבב שיחות עם בכירים בממשלת ישראל, ברשות הפלסטינית ובמדינות ערב הפרגמטיות, במטרה לקדם תוכנית להסדר בין ישראל למדינות ערב.⁶³ מ־2017 החל צוות זה במאמציו לגבש תוכנית שלום מקיפה. ב־2018 הוגשה טיוטה ראשונה לנשיא טראמפ, אך זו עברה שינויים וטיוטה שנייה הוצגה לו ב־2019. לאחר הכרת ארצות הברית בירושלים כבירת ישראל הודיע יושב־ראש הרשות הפלסטינית מחמוד עבאס כי ארצות הברית אינה עוד מתווכת לגיטימית בתהליך השלום האזורי, וכי הרשות הפלסטינית תדחה כל יוזמה אמריקאית בנושא.⁶⁴ למרות הצהרות מעין אלו המשיך ממשל טראמפ בניסיונותיו לקדם הסדר, וביוני 2019 התקיימה ועידה כלכלית בבחריין,

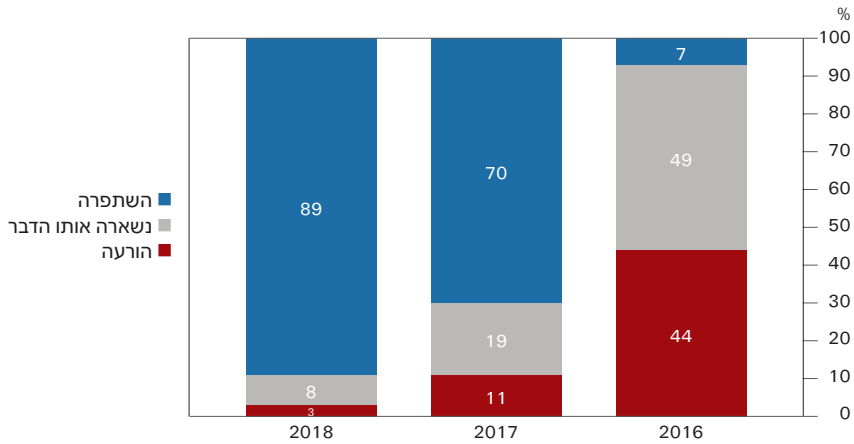
כצעד ראשון בהצגת התוכנית האמריקאית וביישומה. הציבור הישראלי נשאר בעלטה במשך רוב תקופת כהונתו הראשונה של טראמפ באשר למהות התוכנית שתוצע. עם זאת, מדיווחים שונים בתקשורת וכן מתוך ראיונות בתקשורת שהעניקו חברי הצוות האמריקאי התקבל רושם כי התוכנית תבטא עמדה גמישה כלפי ההתנחלויות, תכלול אי-פנינוי גורף ואף אפשרות להחלת החוק הישראלי על חלקן, וכי היא תגלה התחשבות בעמדות ממשלת ישראל ובצורכי הביטחון של ישראל, כלומר תכיר במציאות שנוצרה בזירת הסכסוך במהלך חמשת העשורים האחרונים.⁶⁵

ממשל טראמפ ביטא גישה תקיפה יותר מאשר ממשל אובמה כלפי מדיניות איראן במזרח התיכון וכלפי סוגיית הגרעין האיראני, והנשיא טראמפ קרא לבחון מחדש את הסכם הגרעין במטרה להגיע להסכם משופר.⁶⁶ במאי 2018 הכריזה ארצות הברית על פרישה מהסכם הגרעין והטלת סנקציות נוספות, במטרה לאלץ את איראן לשוב לשולחן המשא ומתן.

המחקר הנוכחי ביקש לבחון את עמדות הציבור הישראלי כלפי מערכת היחסים בין ארצות הברית לישראל. פרק זה יתמקד תחילה בשאלה כיצד תפס הציבור את מערכת היחסים הזו לאורך השנים, ומהי לדעתו התוצאה המשמעותית ביותר של היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית; וכן ידון בעמדות הציבור ביחס למעמדה של ארצות הברית כמעצמה וההשלכות על ישראל.

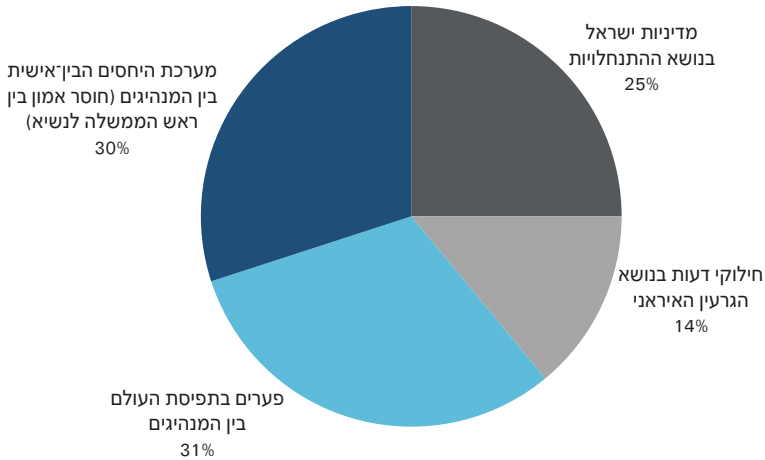
מערכת היחסים בין ארצות הברית לישראל

מחקרים רבים הראו כי הציבור בישראל מייחס חשיבות רבה למערכת היחסים עם ארצות הברית. הציבור הביע תמיכה איתנה בארצות הברית והאמין בהמשך מחויבותה כלפי ישראל. לרובו הייתה דעה חיובית על ארצות הברית, והוא סבר כי היחסים בין שתי המדינות טובים או טובים מאוד. הרוב היה גם משוכנע כי ישראל תוכל לסמוך על ארצות הברית שתמשיך לספק לה נשק.⁶⁷ השאלה הראשונה שנשאלה במסגרת המחקר הנוכחי התמקדה בעמדת הציבור בדבר מערכת היחסים בין שתי המדינות באופן כללי. הציבור נשאל אם לדעתו מערכת היחסים בין ישראל לארצות הברית השתפרה או הורעה בעת האחרונה (ראו תרשים 38). שאלה זו נשאלה בשלושה מחקרים שונים, כאשר המבדיל ביניהם היה הנשיא האמריקאי המכהן.

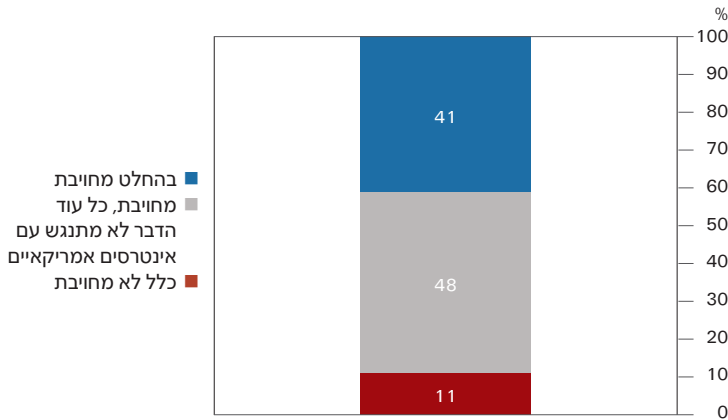
תרשים 38: האם לדעתך מערכת היחסים בין ישראל לארצות הברית השתפרה או הורעה בעת האחרונה? 2016–2018

ואכן ב-2016, לקראת סוף כהונתו של אובמה, רוב הציבור סבר כי מערכת היחסים בין ארצות הברית לישראל הורעה (44 אחוזים) או נשארה אותו הדבר (49 אחוזים). רק 7 אחוזים סברו כי היא השתפרה. לעומת זאת, במהלך תקופת טראמפ חל שינוי ברור בעמדות הציבור באשר לטיב היחסים בין המדינות. ב-2017 סבר רוב הציבור כי מערכת היחסים בין ישראל לארצות הברית השתפרה. 19 אחוזים סברו כי היא נשארה אותו הדבר ורק 11 אחוזים סברו כי היא הורעה. כעבור שנה ב-2018 אף חל גידול ל-89 אחוזים שסברו כי מערכת היחסים השתפרה. מיעוט זניח (3 אחוזים) סבר כי מערכת היחסים הורעה או נשארה אותו הדבר (7 אחוזים). בשל מערכת היחסים המתוחה בין ארצות הברית לישראל בתקופת הנשיא אובמה,⁶⁸ המחקר בדק באופן חד-פעמי מהי לדעת הציבור הסיבה העיקרית לחילוקי הדעות שעלו בין ישראל לארצות הברית (ראו תרשים 39).

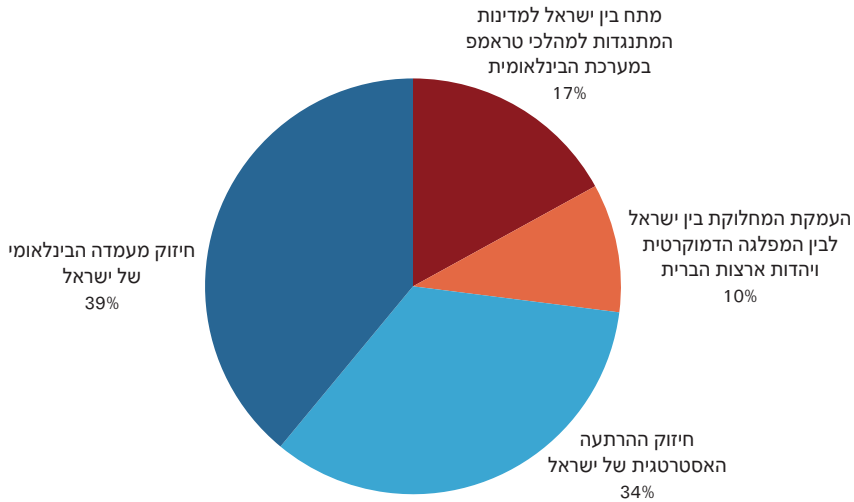
תרשים 39: הסיבה העיקרית לחילוקי הדעות שעלו בין ישראל לארה"ב, 2016

רוב הציבור (61 אחוזים) סבר כי מקורה של המחלוקת בין ישראל לארצות הברית במנהיגות – 30 אחוזים סברו שמדובר באופן ישיר במערכת היחסים הבין-אישית בין המנהיגים ובחוסר אמון בין ראש הממשלה נתניהו לנשיא אובמה, ו-31 אחוזים סברו כי מדובר בפגמים בתפיסת העולם בין המנהיגים. רבע מהציבור (25 אחוזים) סברו שהמחלוקת נובעת ממדיניות ישראל בנושא ההתנחלויות, ורק 14 אחוזים סברו שמקור המחלוקת הוא סוגיית הגרעין האיראני. ממצאים אלה מלמדים עד כמה גבוהה רמת החשיבות שהציבור מייחס לדמות המנהיג המכהן ולמערכת היחסים הבין-אישית בין המנהיגים. מהשאלה הבאה, שנשאלה לקראת סוף כהונתו של אובמה עלו ממצאים מעניינים: הציבור נשאל אם לדעתו ארצות הברית מחויבת או לא מחויבת לצורכי הביטחון של ישראל. תרשים 40 מציג מענה לשאלה זו.

תרשים 40: מחויבות ארצות הברית לצורכי הביטחון של ישראל, 2016

רובו המוחלט של הציבור (89 אחוזים) סבר כי ארצות הברית מחויבת לצורכי הביטחון של ישראל בדרך זו או אחרת; רק 11 אחוזים חשבו כי היא אינה מחויבת כלל. בהשוואה למחקרי עבר נראה כי רמת המחויבות של ארצות הברית לביטחון ישראל (כל עוד אינה מתנגשת עם אינטרסים אמריקאיים) נשארה פחות או יותר יציבה לאורך השנים. ב-2018 נשאל הציבור מהי לדעתו התוצאה המשמעותית ביותר של היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית בזמן ממשל טראמפ. השאלה נשאלה על רקע מתח מתגבר בין הנשיא טראמפ לבעלות בריתה המסורתיות של ארצות הברית, בפרט בריטניה, צרפת, גרמניה וקנדה, בעוד הוא מקרב את יריבותיה כדוגמת צפון קוריאה.⁶⁹ נוסף על כך, עוד מתקופת כהונתו השנייה של הנשיא אובמה התחדדו בארצות הברית המתחים הפנימיים והקייטוב הציבורי והפוליטי, ניכרה התחזקות הפוליטיקה של זהויות ועל רקע זה גם השיח הפופוליסטי. ישראל, שעד השנים האחרונות זכתה לתמיכה דו-מפלגתית בארצות הברית, מצד המפלגה הרפובליקנית והדמוקרטית כאחת, הפכה לסוגיה שנויה במחלוקת, שכן מדיניותה בסוגיות הסכסוך עם הפלסטינים והגרעין האיראני זכתה לתמיכה בעיקר מהצד הרפובליקני של הפוליטיקה האמריקאית. התפתחויות אלו איימו על מערכת היחסים בין ישראל לארצות הברית ואף על לכידותה של קהילת יהודי ארצות הברית, שמזוהה יותר עם מפלגה הדמוקרטית, ועל מערכת היחסים שלה עם ישראל.⁷⁰

תרשים 41: התוצאה המשמעותית ביותר של היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית תחת ממשל טראמפ, 2018

רוב הציבור (73 אחוזים) ראה באור חיובי את היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית בזמן ממשל טראמפ; 39 אחוזים סברו כי היחסים המיוחדים עם ארצות הברית בעת הזו חיזקו את מעמדה הבינלאומי של ישראל, 34 אחוזים סברו כי היחסים חיזקו את ההרתעה האסטרטגית של ישראל. לעומת זאת, רק 10 אחוזים סברו כי היחסים העמיקו את המחלוקת בין ישראל לבין המפלגה הדמוקרטית ויהדות ארצות הברית, ו-17 אחוזים סברו כי הם גרמו מתח בין ישראל לבין המדינות המתנגדות למהלכי טראמפ במערכת הבינלאומית. מעניין לציין כי דתיים, מסורתיים ואלה ששייכו את עצמם לימין נטו לראות באור חיובי את היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית בזמן כהונת טראמפ, יותר מאשר חילונים ואלה ששייכו את עצמם למרכז ולשמאל (דתיים – 94 אחוזים, מסורתיים – 81 אחוזים, ימין – 86 אחוזים, מרכז – 68 אחוזים, חילונים – 61 אחוזים, שמאל – 29 אחוזים). ובהתאמה, חילונים ואלה ששייכו את עצמם לשמאל נטו לחשוב כי התוצאה המשמעותית ביותר של היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית תחת ממשל טראמפ היא שלילית, דהיינו, הביאה למתח בין ישראל לבין המדינות המתנגדות למהלכי טראמפ במערכת הבינלאומית, או העמיקה את המחלוקת בין ישראל לבין המפלגה הדמוקרטית ויהדות ארצות הברית.

נראה אם כן שהציבור מבחין בין רמת המאקרו, כלומר רמת המחויבות הכללית הגבוהה של ארצות הברית לצורכי הביטחון של ישראל, שנשארת איתנה גם כאשר תחושת הביטחון במנהיג האמריקאי פוחתת, לבין התחושה הרגעית ותלוית ההקשר בנושא המכה. ניתן אף להזכיר כי בתקופת ממשל אובמה, כאשר היחסים בין המדינות

היו מתוחים, הקונגרס האמריקאי אישר העברת חבילת סיוע ביטחוני בסך 38 מיליארד דולר לישראל. מדובר היה בסכום הגבוה ביותר של חבילת הסיוע הצבאי שניתן לישראל אי פעם.

התמיכה האמריקאית בישראל היא סוגיה שהציבור מוטרד ממנה. הציבור היה מודאג מיכולת ההתמודדות של ישראל עם אפשרות של צמצום התמיכה. רק כמחצית מהציבור (51 אחוזים) ב-2018 חשו כי ישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם אתגר זה. מדובר בדפוס קבוע שנצפה בארבע שנות המחקר – 47 אחוזים ב-2015, 51 אחוזים ב-2016 ו-57 אחוזים ב-2017. עם זאת, בפרספקטיבה של זמן ניכר שינוי בדעת הקהל בנושא זה. בשנות התשעים של המאה ה-20 השאלה אומנם נוסחה באופן מעט שונה, אולם גם מהמענים לה ניתן ללמוד כי עם הזמן סברו פחות מרואיינים שהמדינה תוכל להתגבר על האתגר שייווצר עקב צמצום בסיוע האמריקאי. 79 אחוזים אמרו ב-1987 שישראל תוכל להתמודד עם סיוע אמריקאי מצומצם יותר. ב-1988 סברו כך 77 אחוזים וב-1990 הביעו דעה כזאת רק 67 אחוזים. בשנים 2000-2005 הממוצע נע סביב 50 אחוזים. מ-2006 ועד 2012 חלה עלייה לכ-66 אחוזים וכאמור, בשנים האחרונות חלה ירידה.

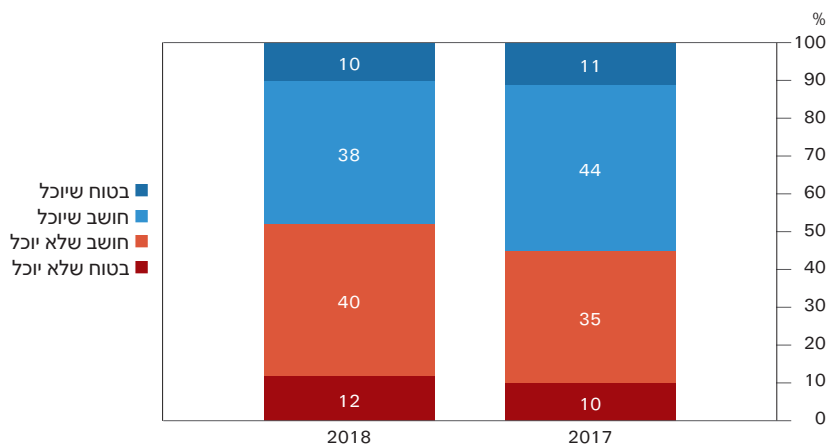
ייתכן שנתונים אלה מלמדים על התחזקות שחלה בשנים האחרונות בהבנת הציבור באשר לחיוניות של תמיכת ארצות הברית בישראל. הציבור בישראל ניוון מהתקשורת המדגישה היבט זה של הקשר, ולעיתים מרבה לחזות כיצד עתיד הממשל האמריקאי להתנהל מול ישראל בנושאי הליבה הביטחוניים של המדינה. בתקופת הנשיא אובמה חלה ירידה משמעותית בהערכת הציבור באשר ליכולתה של ישראל להתמודד בהצלחה עם צמצום התמיכה של ארצות הברית בישראל, מאחר שחלק גדול מהציבור הישראלי חשש כי הנשיא אובמה ישנה לרעה את מדיניות ארצות הברית כלפי ישראל. בראשית תקופת הנשיא טראמפ גדלה הערכת הציבור בכ-10 אחוזים לעומת הערכת הציבור בשלהי תקופת אובמה כי ביכולתה של ישראל להתמודד בהצלחה עם צמצום תמיכתה של ארצות הברית בישראל. גם נתונים אלה מחדדים את ההבנה בדבר חשיבות המנהיג המכהן.

"תוכנית טראמפ" להסדר מדיני בין ישראל לפלסטינים

הנשיא טראמפ הביא איתו רוח של שינוי ורצון ל"שבירת הקיפאון" המדיני בין ישראל לפלסטינים. עוד במסיבת העיתונאים הראשונה שערך עם ראש הממשלה בנימין נתניהו ניכר היה כי חל שינוי בנוסחה הידועה של המשא ומתן בין ישראל לפלסטינים, כאשר טראמפ סירב להגדיר מהו הפתרון המדיני שהוא רואה לנגד עיניו והטיל את הגדרת הפתרון על ישראל והפלסטינים.⁷¹ על רקע זה נשאל הציבור החל מ-2017 אם לדעתו טראמפ יוכל או לא יוכל לקדם תהליך מדיני משמעותי. למרות הפסימיות ביחס

לתפיסת הציבור בדבר הסיכוי להגיע להסדר מדיני, וכפי שניתן לראות בתרשים 42, חלק גדול מהציבור (55 אחוזים) סבר ב-2017 כי הנשיא טראמפ יוכל לקדם מהלך מדיני משמעותי. ייתכן שבקרב הציבור שררה תחושה כי טראמפ יצליח היכן שכל הממשלים הקודמים נכשלו, בשל אישיותו וסגנונו הייחודיים, ואולי גם בשל העובדה שמדובר במנהיג בעל עבר של איש עסקים שיודע "לסגור עסקאות". לתחושת האופטימיות תרמה גם תמיכתו המובהקת של ממשל טראמפ בישראל. ייתכן שהדבר יצר תחושת ביטחון אצל חלק גדול מהציבור בכך שהנשיא מסוגל להגיע להסכם. יש להזכיר את ההחלטה של טראמפ על הכרת ארצות הברית בירושלים כבירתה של ישראל במאי 2018,⁷² שאף היא חיזקה בקרב הציבור בישראל את תחושת המחויבות של הממשל האמריקאי לישראל. זאת ועוד, הנשיא טראמפ הביע לא פעם עמדות ביקורתיות בנושא הפליטים הפלסטינים, שהגיעו עד כדי ביטול ההקצבות האמריקאיות לאונר"א – כל זאת במגמה לאלץ את הפלסטינים לשוב למשא ומתן עם ישראל. בכך חרג הנשיא טראמפ ממסורת ארוכה של מדיניות אמריקאית במזרח התיכון.⁷³ מעבר לכך, גם עובדת היותם של יועצי טראמפ – קושנר וגרינבלט – ידידים של ישראל חיזקה את תחושת הקרבה ואת הנכונות להגיע להסכם שייתפס מבחינת ישראל כהוגן, ועל כן ייתכן שהסכם כזה נתפס כבעל סיכויי הצלחה גבוהים. גם תמיכתו של השגריר דייוויד פרידמן במפעל ההתנחלויות חיזקה את תחושת הביטחון הישראלית בכך שהצעת ההסדר שיניח הממשל האמריקאי על סדר היום תהיה קרובה יותר לעמדותיה של ישראל מאשר לאלו של הפלסטינים.

עם זאת, מתרשים 42 עולה כי ב-2018 חלה ירידה של 7 אחוזים בשיעור הסבורים כי הנשיא טראמפ יוכל לקדם מהלך מדיני משמעותי. 48 אחוזים סברו שהוא יוכל לקדם תהליך מדיני משמעותי. בזמן המענה לשאלה נראה היה שהממשל האמריקאי טרם גיבש אסטרטגיה ברורה, כוללת ומתואמת בסוגיות המרכזיות הנוגעות לסכסוך הישראלי-פלסטיני.⁷⁴ במילים אחרות, ככל שהזמן חלף ללא הצגת תוכנית ממשית, הציבור איבד מעט מאמונתו בהצלחת ממשל טראמפ. גם הודעת הפלסטינים על החרמת השיחות עם ארצות הברית תרמה לתחושה זו. מעניין לציין שכמעט לא נמצאו הבדלים בשיוך הפוליטי של הנשאלים בשאלה אם טראמפ יוכל לקדם תהליך מדיני.

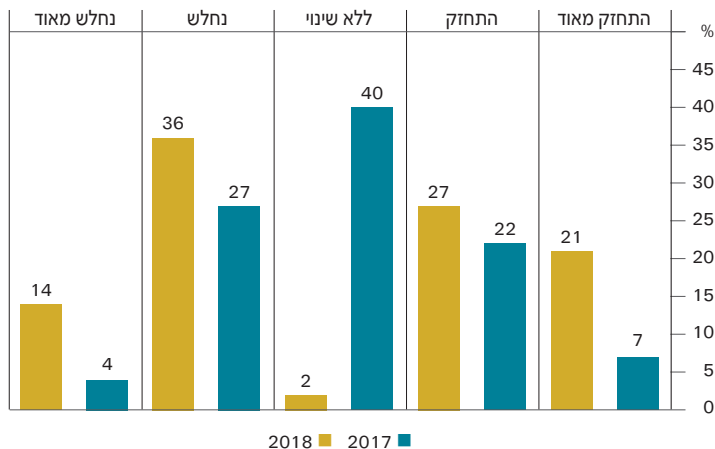

תרשים 42: היכולת של הנשיא טראמפ לקדם מהלך מדיני משמעותי, 2017, 2018

תפיסת מעמדן של ארצות הברית ורוסיה כמעצמות-על וההשלכה על ישראל

מדיניות החוץ של הנשיא אובמה הייתה הימנעות מהתערבות ישירה בסכסוכים במזרח התיכון. מדובר היה בתפנית במדיניות החוץ האמריקאית, שבאה בעקבות המחיר הגבוה ששילמה ארצות הברית על מעורבותה בעיראק ובאפגניסטן. בו בזמן גברה מעורבותה של רוסיה בנעשה במזרח התיכון. ביתר שאת מאז תחילת העשור הראשון של המאה ה-21, ניכרה שאיפתה של רוסיה לשוב להיות שחקנית דומיננטית בזירה הבינלאומית, בין היתר באמצעות השפעתה במזרח התיכון. רוסיה החלה למלא את החלל הריק שנוצר בעקבות הנסיגה האמריקאית ממעורבות במזרח התיכון. האקטיביות שלה באה לידי ביטוי בקריאת תיגר על הסדר העולמי הקיים, תוך חיכוך עם מדינות מתחרות. מדיניותה באזור, בעבר ובהווה, הייתה ונשארה פועל יוצא של התחרות בינה לבין המערב, בעיקר עם ארצות הברית. בתקופת המחקר התבססה האסטרטגיה הרוסית על הערכה שמעמדה של ארצות הברית במזרח התיכון הולך ונחלש.⁷⁵ מלחמת האזרחים בסוריה זימנה לרוסיה הזדמנות לבסס את השפעתה במדינה המדממת באמצעות תמיכה במשטר הנשיא בשאר אסד. שימור נוכחותה הצבאית בסוריה היה ביטוי לשאיפתה לקדם את השפעתה על ההתפתחויות בסוריה בפרט ובמזרח התיכון בכלל,⁷⁶ וכן לחזק את מעמדה במסגרת המאבק בין המעצמות על השפעה עולמית.⁷⁷ להתפתחויות בהקשר זה הייתה השלכה גם על ישראל. בין ישראל לרוסיה התקיימה מערכת יחסים חיובית, אם כי טעונה ומורכבת – תוצאה של מתיחויות ומשקעים היסטוריים.⁷⁸ בכל הקשור לאיומים מכיוון הזירה הצפונית ובעיקר להתבססות איראן בסוריה, רוסיה הפכה כתובת עבור ישראל – כביטוי לשינוי חיובי ביחסים. בין היתר גובש מנגנון תיאום ביטחוני בין ישראל לרוסיה באשר לפעילות צבאית בסוריה והחלו

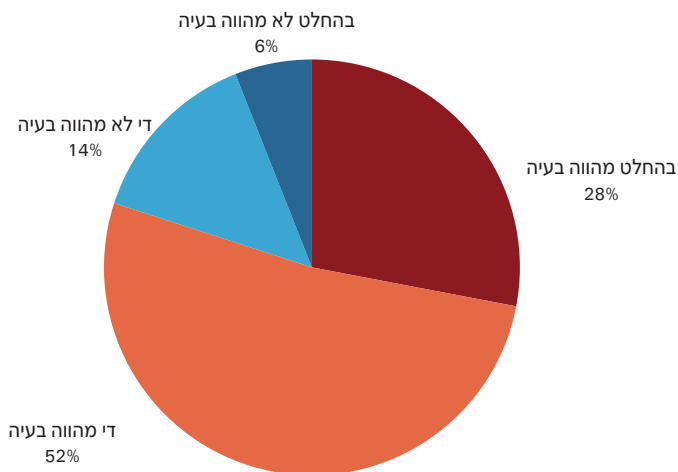
פגישות תקופתיות בין ראש הממשלה בנימין נתניהו והנשיא ולדימיר פוטין, שנועדו לקדם ולבסס הבנות בשאלת נוכחות הכוחות הזרים בסוריה ובעיקר האיראנים, ועוד.⁷⁹ על רקע זה נוספו למחקר החל מ-2016 שאלות חדשות. הראשונה בחנה אם לדעת הציבור, מעמדה של ארצות הברית כמעצמה נחלש או התחזק. כפי שניתן לראות בתרשים 43, בעוד ב-2017 סבר חלק ניכר מהציבור כי לא חל שינוי במעמדה של ארצות הברית (40 אחוזים), הרי ב-2018 סבר כך רק מיעוט זניח (2 אחוזים). למעשה, ב-2018 (בחלוף שנתיים מאז היבחרו של הנשיא טראמפ וכשנה וחצי מכניסתו לתפקיד) הציבור היה חלוק בדעותיו לגבי השאלה אם מעמדה של ארצות הברית נחלש או התחזק. מצד אחד, חלה עלייה משמעותית בשיעור הסבורים כי מעמדה של ארצות הברית כמעצמה נחלש. ב-2017 סברו כך כשליש (31 אחוזים), ואילו ב-2018 – כמחצית (50 אחוזים). מצד שני ניתן לראות כי חלה עלייה משמעותית מ-2017 ל-2018 בשיעור הסבורים כי מעמדה של ארצות הברית כמעצמה התחזק; בעוד ב-2017 כשליש מהציבור (29 אחוזים) סברו כך, הרי ב-2018 קרוב למחצית מהציבור (48 אחוזים) החזיקו בדעה זו. נמצאו הבדלים בבחינת השינוך הפוליטי ורמת הדתיות: דתיים ואלה ששייכו את עצמם לימין סברו כך יותר מחילונים ומאלה ששייכו את עצמם למרכז, ובמידה משמעותית יותר מאלה ששייכו את עצמם לשמאל (נימין – 59 אחוזים, מרכז – 42 אחוזים, שמאל – 21 אחוזים, דתיים – 52 אחוזים, חילונים – 42 אחוזים).

תרשים 43: מעמדה של ארצות הברית כמעצמה, 2018-2017

אלה שסברו כי מעמדה של ארצות הברית נחלש או נחלש מאוד נשאלו ב-2017 שאלה משלימה, שממנה עלה כי רובם המוחלט היו מודאגים מכך. 80 אחוזים סברו כי מדובר בבעיה עבור ישראל. ניתן להניח כי מקורו של החשש נעוץ בחשיבות שהציבור

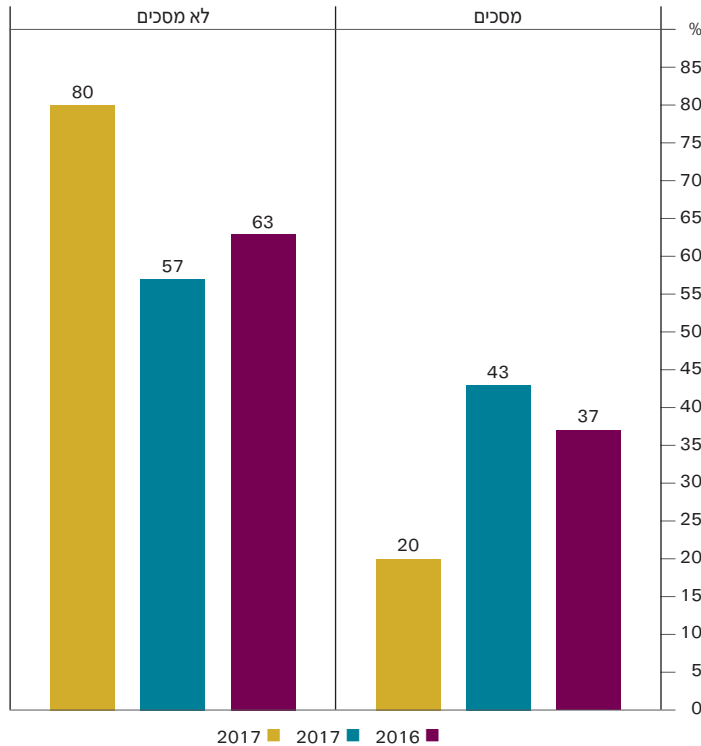
ייחס לתרומתה של ארצות הברית לביטחון הלאומי של ישראל, מה גם שמדובר היה בתקופת ממשל אובמה.

תרשים 44: האם לדעתך היחלשות ארצות הברית כמעצמה מהווה בעיה לישראל או לא?
2017

החל מ-2016 הוצגה לציבור גם שאלה שבחנה את עמדתו בדבר האפשרות שישראל תהדק את היחסים האסטרטגיים עם רוסיה – גם על חשבון מערכת היחסים עם ארצות הברית. כפי שניתן לראות בתרשים 45, אומנם רוב הציבור (63–80 אחוזים) לא הסכים לכך, אולם שיעור ניכר ראה אפשרות זו באור חיובי (20–37 אחוזים). ייתכן שהרצון של חלק מהציבור ליצור חלופה לברית עם ארצות הברית נבע, מצד אחד, מההפכפכות במדיניות האמריקאית במזרח התיכון בתקופה זו, ומצד שני – מהתחזקותה של רוסיה כשחקנית מרכזית בזירה זו. הדבר בא לידי ביטוי בעיקר בתקופת ממשל אובמה ובתחילת תקופתו של ממשל טראמפ. ייתכן שהציבור חשש מכוחה היורד של ארצות הברית בזירה הבינלאומית ומההשלכה האפשרית של מציאות זו על תמיכתה בישראל. עם זאת, ב-2018 ישראל נקלעה למספר התנגשויות עם רוסיה, עם הפלת המטוס הרוסי בסוריה (ספטמבר 2018) על ידי צבא סוריה⁸⁰ והמשך תמיכתה של רוסיה במשטר אסד, לצד התחזקות המעורבות של ארצות הברית בסוריה, במפרץ ומול איראן. לאחר כניסתו של הנשיא טראמפ לתפקיד נשיא ארצות הברית חל שינוי מסוים במדיניות ארצות הברית, ומעורבותה בזירה הצפונית הלכה וגברה. ממשל טראמפ היה מעוניין למנף את נכונותה של רוסיה לדון בהוצאת כוחות איראן מסוריה בשיתוף פעולה עם ישראל, ואולי לפעול מול איראן ולהחזירה לשולחן המשא ומתן על הסכם הגרעין.⁸¹ ביוני 2019 אף התקיים בישראל מפגש פסגה בין

היועצים לביטחון לאומי של ארצות הברית, ישראל ורוסיה, שמטרתו הייתה תיאום ביטחוני לגבי הנעשה בסוריה, הסדרה בסוריה ודיון על המעורבות האיראנית במדינה.⁸² ייתכן שהעלייה בשיעור המתנגדים לכך שישראל תהדק את היחסים האסטרטגיים עם רוסיה, גם על חשבון מערכת היחסים עם ארצות הברית, קשורה למעורבות הגוברת של ארצות הברית באזור באותה תקופה.

תרשים 45: האם על ישראל להדק את היחסים האסטרטגיים עם רוסיה גם על חשבון מערכת היחסים עם ארה"ב? 2016-2018

לסיכום, מפרק זה עולה כי הציבור הישראלי מייחס חשיבות רבה לברית האסטרטגית עם ארצות הברית ומכיר בתרומתה הרבה של המעצמה לביטחונה של ישראל. יתר על כן, הציבור ידע להפריד בין טיב היחסים בין המדינות לבין טיב היחסים הבין-אישיים בין מנהיגיהן. עם זאת, למרות ההבנה כי יש ליחסים האישיים משמעות, מדובר במערכת יחסים היסטורית ואיתנה המבוססת על אינטרסים משותפים, העומדים מעל מתחים בין מנהיגים.

נראה שהציבור הישראלי הבין כי מעורבות אמריקאית במזרח התיכון, ובתוך כך שמירה על האינטרסים של ישראל, עדיפה על פני כל ברית עם מעצמה בינלאומית

אחרת, וכי אין זה האינטרס של ישראל לחבור למעצמה אחרת – מהלך שאף עלול לפגוע ביחסים עם ארצות הברית. ואולם, במקרה של צמצום ניכר בנוכחות אמריקאית באזור, הציבור מבין כי ישראל תצטרך לחפש אלטרנטיבות אצל שחקנים אזוריים ועולמיים אחרים, שיסייעו לה לשרת את האינטרסים שלה.

שער רביעי:
איומים ואתגרים פנימיים-חברתיים

פרק ראשון: היחס למסד הביטחוני

ישראל נחשבת "אומה במדים". לדגם זה מאפיינים רבים, ביניהם הטשטוש בהבחנה בין הצבא לחברה וההשפעה ההדדית ביניהם. הגבולות בין הצבא לחברה מקוטעים ומתקיימים ביניהם מיליטריזציה (חלקית) של החברה, לצד אזרוח של הצבא. זאת ועוד, יוקרת הצבא נשענת על כך שמדובר בארגון השייך לכלל אזרחיו.⁸³ צה"ל אף ידוע כ"צבא העם". דגם צבאי-חברתי ייחודי זה נשען על מספר העקרונות: ראשית, מבנה צה"ל מתבסס על גיוס חובה המוּנִי, צבא הקבע קטן יחסית ויש כוחות מילואים. לכן חלקים אזרחיים נרחבים בחברה הישראלית מעורבים בעקיפין גם בשירות הצבאי – כהורים, קרובי משפחה, חברים. שנית, אופיו של הצבא ודרך פעולתו הלכה למעשה: הצבא נתפס כשותף מרכזי בתהליך בניין האומה, ולכן נוסף על משימותיו הצבאיות נועדו לו תפקידים חינוכיים וחברתיים ובכללם חינוך, התיישבות, הקניית ערכים. במציאות זו נוצרו ממשקים פורמליים ובלתי פורמליים בין החברה לצבא וחלה התקרבות בין המערכת הצבאית לאזרחית. זאת ועוד, צה"ל והשירות בו היו ונתרו אחד הסמלים החשובים ביותר, אם לא החשוב מכולם, של הלאומיות הישראלית.⁸⁴ צה"ל בכלל וחייליו בפרט מהווים במשך שנים מקור לגאווה לאומית, לאתוסים ולתפיסות חברתיות ותרבותיות בישראל, ביניהם: מי שייך לקולקטיב ומי מודר ממנו, מהי צורתה הנכונה של ה"ישראליות" ומיהו אזרח "טוב".

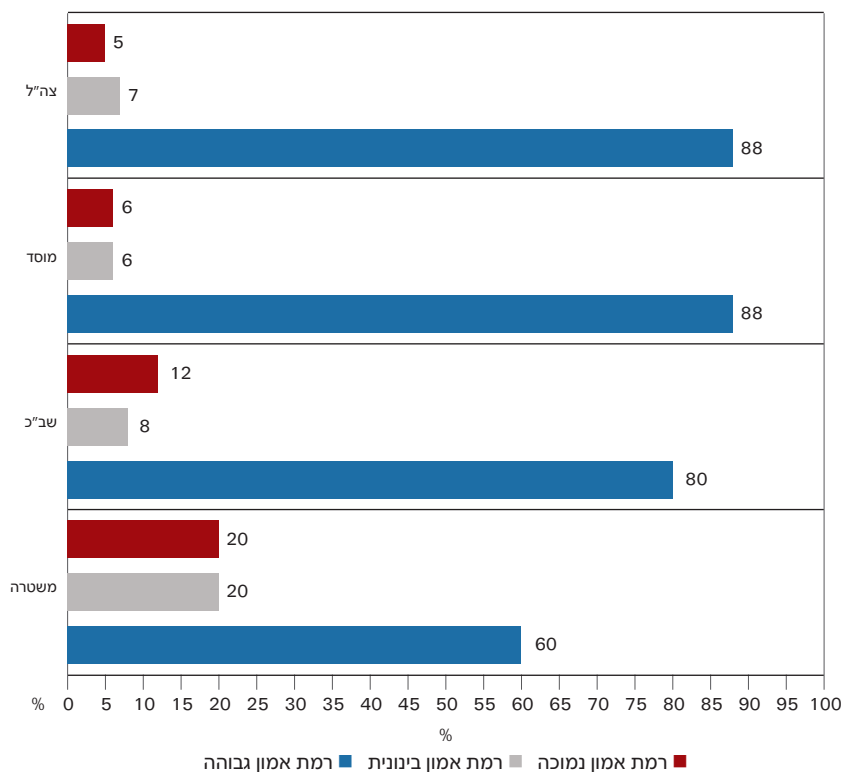
לדפוסים שנוצרו בעשורים הראשונים לאחר קום המדינה הייתה השפעה ארוכת טווח על אופיים של יחסי צבא-חברה בישראל. דגם "צבא העם" נשאר בעיקרו דומה לזה שעוצב בעבר, אולם במשך השנים נוצרו בו סדקים. זאת בעקבות שינויים ביטחוניים, כלכליים וחברתיים שהובילו לשינויים הדרגתיים גם ביחס הציבור הישראלי לצה"ל. עד לאחר מלחמת ששת הימים היה מעמדו של צה"ל בחברה הישראלית מרכזי ואיתן. בקיעים במעמדו החלו להיווצר בעקבות מלחמת יום הכיפורים.⁸⁵ ההתרופפות בקונצנזוס הלאומי צמצמה את יוקרת המסד הביטחוני בכלל ושל צה"ל בפרט, וגברה הנכונות לבחון את הצבא באור ביקורתי.⁸⁶ מגמה זו הגיעה לשיא במהלך שנות התשעים של המאה ה-20. הירידה בתחושת האיום הקיומי בישראל בשילוב תהליכי השלום (בייחוד הסכם השלום עם ירדן והסכמי אוסלו עם הפלסטינים) היו בין הגורמים לתחושה זו.

החשש מפני פרוץ מלחמה נראה לרבים פחות מוחשי מאשר בעבר, והנושא הביטחוני החל לאבד מחשיבותו. זאת ועוד, מלחמת לבנון הראשונה (1982), האינתיפאדה הראשונה (1987), מציאות של "שגרה אפורה" ובכללה שהייה ממושכת של צה"ל ברצועת הביטחון בלבנון (1985-2000), ריבוי תאונות אימונים ותאונות מבצעיות – כל אלה העצימו את הביקורתיות וצמצמו את אמון הציבור בממסד הביטחוני ובצה"ל. בשני העשורים הראשונים של המאה ה-21 שב השיח הביטחוני למרכז הבמה בישראל, והתעצבה שוב התפיסה כי נגזר על החברה הישראלית להיות "חברת מאבק". התפיסה שהחלה רווחת במציאות הישראלית הייתה שישראל נידונה בעתיד הנראה לעין לחיות על חרבה.⁸⁷ נטייה זו התחזקה עם הנסיגה מרצועת עזה (2005), התקפות הטילים על אזור עוטף עזה והסבבים בעזה, מלחמת לבנון השנייה וגל הטרור (2015-2016).⁸⁸ על אף כל האמור לעיל, רמת אמון הציבור בצה"ל לאורך שנים נשארה גבוהה, כפי שניתן יהיה לראות גם בפרק זה.

פרק זה בוחן את עמדות הציבור ביחס לצה"ל בשנים 2015-2018 – תקופה שבמהלכה שרר שקט ביטחוני יחסי. בשנים אלו המחלוקות פנימיות הדאיגו במידה רבה את הציבור בישראל בכלל, ובפרט ביחס למערכת היחסים בין צה"ל לחברה הישראלית. למחקר נוספו שאלות הנוגעות למערכת יחסים זו. החלק הראשון של הפרק בוחן את אמון הציבור במערכת הביטחון. לאחר מכן יידון היחס לצה"ל בחלוקה לשני היבטים: יחס הציבור להיבטים צבאיים מקצועיים הנוגעים למוכנות לעימותים ביטחוניים; יחס הציבור להיבטים נורמטיביים ורעיוניים הנוגעים לפעולתו.

האמון במערכת הביטחון

שאלת האמון התמקדה בארבעה ארגונים שמרכיבים את מערכת הביטחון הישראלית – צה"ל, שב"כ, המוסד והמשטרה. במחקרי דעת קהל שבחנו לאורך השנים את אמון הציבור בכלל מוסדות המדינה נמצאו צה"ל והמשטרה לצד הכנסת, הממשלה, התקשורת, המפלגות ובית המשפט העליון. בה בעת, שב"כ והמוסד נעדרו ממחקרים אלו. בהיבט חשוב זה נבדל המחקר הנוכחי ממחקרים אלו. כאן הציבור נשאל מהי מידת האמון שלו בכל אחד מהם. הנשאלים התבקשו לדרג את מידת האמון שלהם בכל אחד מהמוסדות בסולם בן 7 דרגות, שבו 1 מייצג רמת אמון נמוכה ו-7 מייצג רמת אמון גבוהה. שלוש הדרגות הגבוהות 5-7 חושבו כרמת אמון גבוהה. שלוש הדרגות הנמוכות 1-3 – כרמת אמון נמוכה. דרגה 4 חושבה כרמת אמון בינונית.

תרשים 46: איומים במערכת הביטחון, 2018

רמת האיומים של הציבור במערכת הביטחון הייתה גבוהה ב-2018. רמת האיומים הגבוהה של הציבור בארגוני הביטחון בולטת גם לאור העובדה שבמחקרים אחרים זכו מוסדות המדינה האחרים לרמת איומים נמוכה. כך לדוגמה, ב"מדד הדמוקרטיה" זכתה הכנסת ל-30 אחוזי איומים, התקשורת ל-33 אחוזי איומים, הממשלה ל-34 אחוזי איומים והמפלגות ל-16 אחוזי איומים.⁸⁹

המשטרה – מבין ארבעת הארגונים שנבדקו, המשטרה היא הארגון שזכה לרמת האיומים הנמוכה ביותר – 60 אחוזים מהציבור נתנו בה איומים רב, 20 אחוזים איומים בינוניים ו-20 אחוזים איומים מועט. ממחקרים שונים עולה כי במשך שנים רבות המשטרה בישראל לא זכתה לרמת איומים גבוהה מצד הציבור. אחד ההסברים השגורים לכך הוא המפגש השלילי בין האזרח למשטרה.

המחקר הנוכחי החל לבחון את רמת האיומים של הציבור במשטרה רק ב-2017. השוואה בין נתוני שנה זו לבין נתוני 2018 העלתה כי ב-2017 המשטרה זכתה ב-50 אחוזי איומים איומים, לעומת 60 אחוזים ב-2018. כלומר, ניכרת עלייה של 10 אחוזים באיומים הציבור במשטרה. ממצא זה מעניין משום ש-2018 הייתה שנה רוויית מתקפות פוליטיות

נגד המשטרה, ובעיקר מצד ראש הממשלה בנימין נתניהו, שטען כי הליך החקירות שהתנהל נגדו היה מזוהם, וכי "למפכ"ל תהיה עבודת שיקום גדולה בגלל אי-אמון הציבור במשטרה"⁹⁰. עם זאת, בזהירות המתבקשת ניתן לומר כי ייתכן שלפחות חלק מהעלייה ברמת האמון ב-2018 הוא דווקא תולדה של תפקוד המשטרה בחקירות ראש הממשלה. טיעון זה מקבל משנה תוקף כאשר נבחן השיוך הפוליטי של המשיבים, וממצאי 2017 מושווים לאלה של-2018. ב-2018 נמצאו אחוזי האמון הגבוהים ביותר (64 אחוזים) בקרב אלה ששייכו את עצמם למרכז, אחריהם אלה ששייכו עצמם לימין עם 59 אחוזי אמון, והשמאל עם 49 אחוזי אמון. עולה מכך כי ב-2018 ההבדלים שנמצאו בשיוך פוליטי לא היו משמעותיים. אולם כאשר משווים היבטים אלה ל-2017 עולה כי האמון בקרב אלה ששייכו את עצמם לימין ב-2017 עמד על 75 אחוזים. כלומר, חלה ירידה משמעותית של 16 אחוזים באמון הימין במשטרה מ-2017 ל-2018. לעומת זאת, בקרב אלה ששייכו את עצמם למרכז ב-2017 עמד האמון על 33 אחוזים בלבד, כך שבקרב המרכז חלה עלייה של 29 אחוזים. בקרב אלה ששייכו את עצמם לשמאל ב-2017 נמצאו 10 אחוזי אמון בלבד. מדובר בעלייה של 39 אחוזים ב-2018.

המשמעות היא שהעלייה הכללית ברמת אמון הציבור במשטרה מקורה בציבור מהצד המרכזי והשמאלי של המפה הפוליטית, או במילים אחרות: מידת האמון במשטרה הייתה קשורה לעמדה הפוליטית של המשיב. במקרה זה האמון תלוי בהתנגדות לראש הממשלה או בתמיכה בו ביחס לחקירות.

הבדלים משמעותיים נמצאו גם לגבי רמת הדתיות. רמת האמון בקרב החרדים (29 אחוזים) והדתיים (53 אחוזים) הייתה נמוכה מזו של המסורתיים (69 אחוזים) והחילונים (62 אחוזים). כפי שניתן יהיה לראות בהמשך, רמת האמון של החרדים נמוכה במידה משמעותית לגבי כלל ארגוני הביטחון.

המוסד ושב"כ – בחינת רמת האמון בגופי המודיעין של מדינת ישראל ייחודית

למחקר זה. ארגונים אלה זכו לאחוזי אמון גבוהים ב-2018. המוסד – 88 אחוזים – רמת אמון גבוהה, 6 אחוזים – רמת אמון בינונית, 6 אחוזים – רמת אמון נמוכה. שב"כ – 80 אחוזים – רמת אמון גבוהה, 8 אחוזים – רמת אמון בינונית, 12 אחוזים – רמת אמון נמוכה. מעניין כי הציבור מגלה את האמון הרב ביותר במערכת הביטחון דווקא כלפי המערכות הנסתריות מהעין. הדבר נכון במיוחד ביחס למוסד, שהפך מעין כוח מיתי (ולא רק בישראל), והצלחתו היא במיתוגו כארגון חשאי יעיל ומועיל בקהילת המודיעין והריגול, ובעיקר מתוכם ונועז. בתקופת המחקר (אפריל 2018) נחשפה הצלחתו של המוסד לחלץ ממחסן בטהראן מסמכים המפרטים את תוכנית הגרעין האיראנית. חשיפת המבצע הוסיפה נדבך להילת המוסד והעצימה את יוקרתו הציבורית, הגבוהה בלאו הכי.

רמת האמון הגבוהה במוסד קיימת הן בקרב דתיים (86 אחוזים), מסורתיים (96 אחוזים) וחילוניים (90 אחוזים), הן בקרב אלה ששייכו את עצמם לימין (92 אחוזים), למרכז (86 אחוזים) ולשמאל (83 אחוזים). המגזר היחידי שאמונו במוסד היה מועט במידה משמעותית היה המגזר החרדי (47 אחוזים).

רמת אמון גבוהה וחוצה מגזרים למדי נמצאה גם כלפי שב"כ. נתון זה מפתיע, שכן בתקופת המחקר שב"כ עמד בפני ביקורת ציבורית ופוליטית מימין ומשמאל: מימין – סביב משבר המגנומטרים שהוצבו בהר הבית כדי לזהות כוונות להגיע לאתר באופן בלתי מורשה, או מדיניות סיכול טרור יהודי; משמאל – על מדיניות התשאול לפעילי שמאל בגבולות המדינה ומניעת כניסה. רמת האמון בשב"כ הייתה נמוכה בקרב אלה ששייכו את עצמם לשמאל יותר מאשר בקרב אלה ששייכו עצמם לימין (ימין – 86 אחוזים, מרכז – 82 אחוזים. שמאל – 68 אחוזים). הארגון זכה לרמת אמון גבוהה יחסית בקרב דתיים (78 אחוזים). גם במקרה זה נמצא כי רמת האמון של החרדים בשב"כ נמוכה במידה משמעותית (33 אחוזים בלבד).

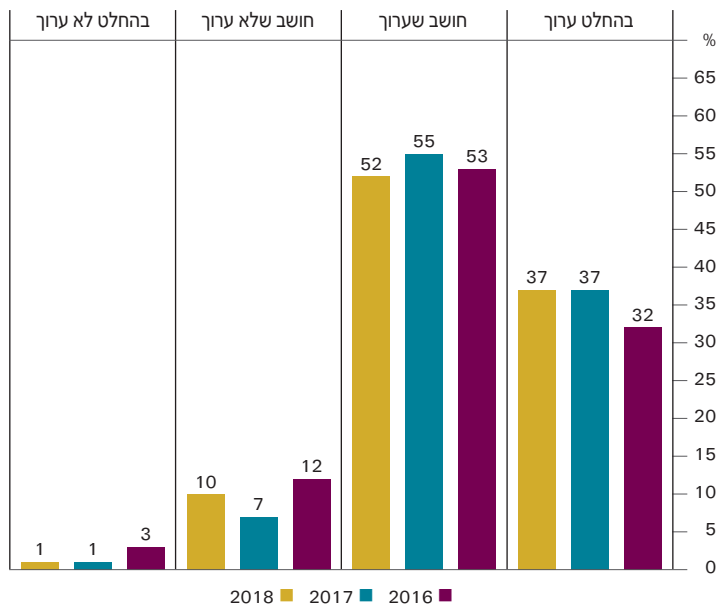
צה"ל זכה לרמת אמון גבוהה ב-2017-2018 (88 אחוזים – במחקר זה, וב-2017 – 90 אחוזים). גם במחקרים אחרים שבחנו את האמון כלפיו הוא זכה במידת האמון הרבה ביותר ביחס למוסדות אחרים מצד רוב הציבור במשך שנים רבות. במחקרים אלה הוא נבחן ביחס למוסדות שונים במהותם כגון התקשורת, הכנסת ועוד שזוכים לרמת אמון נמוכה,⁹¹ מה שמבליט באופן מיוחד את אחוזי האמון הגבוהים במיוחד כלפי צה"ל. רמת האמון בקרב כלל המגזרים הייתה גבוהה, למעט בקרב חרדים (57 אחוזים לעומת 90-95 אחוזים בקרב דתיים, מסורתיים וחילוניים). בקרב אלה ששייכו את עצמם לימין, רמת האמון הייתה מעט גבוהה יותר מאשר בקרב אלה ששייכו את עצמם למרכז (ימין – 93 אחוזים, מרכז – 87 אחוזים, שמאל – 80 אחוזים).

שאלת האמון בוחנת באופן כללי את יחס הציבור למוסדות. מטרתה לסמן נקודת התחלה את יחס הציבור למערכת הביטחון בכלל, ובפרט לצה"ל. כדי לנסות להבין את עמדות הציבור ביחס לצה"ל נוסחו שאלות במגוון תחומים שעמדו על סדר היום בתקופת המחקר. ממענה לסדרת שאלות עלה כי ניתן לחלק את יחס הציבור לצה"ל לשני היבטים – צבאיים-מקצועיים ונורמטיביים-רעיוניים. להלן יפורטו היבטים אלה.

היבטים צבאיים-מקצועיים

ממענה לשאלות רבות שהוצגו בפרקים השונים של המחקר זה ניתן ללמוד, גם אם לעיתים באופן עקיף, כי רמת אמון הציבור בצה"ל בכל הקשור להיבטים הצבאיים-מקצועיים גבוהה ביותר. כך לדוגמה, הרוב סבר כי ישראל תוכל להתמודד בהצלחה רבה עם מלחמה בריזמנית בזירה הצפונית ובעזה, ועם פיגועי טרור קשים ורצופים. המשמעות היא שהציבור חש בטוח ביכולתו של הגורם המבצע – צה"ל – להתמודד

עם אתגרים אלו. ב־2016 נוספה למחקר שאלה שנגעה ישירות למוכנות צה"ל. הציבור נשאל אם לדעתו צה"ל ערוך או לא ערוך לקראת העימות הצבאי הבא. תרשים 47 מציג את הממצאים ביחס לשאלה זו ב־2016–2018.

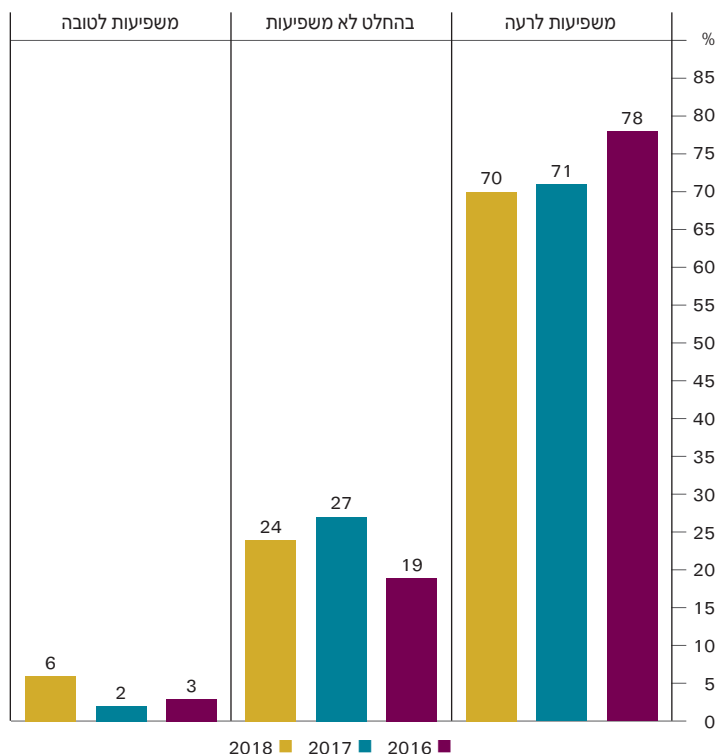

תרשים 47: היערכות צה"ל לקראת העימות הצבאי הבא, 2016–2018

באופן עקבי סבר רוב מוחלט (85–92 אחוזים) בציבור ב־2016–2018 כי צה"ל ערוך לקראת העימות הצבאי הבא. עם זאת, השוואה בין השנים מצביעה כי אף שחלה עלייה בתחושה זו, ב־2016 חשבו 85 אחוזים כי צה"ל ערוך לקראת העימות הצבאי הבא, ורק 15 אחוזים סברו שצה"ל אינו ערוך. ב־2017 עלה שיעור הסבורים כי צה"ל ערוך. 92 אחוזים סברו כך, רק 8 אחוזים חשבו שצה"ל אינו ערוך. ב־2018 סברו 89 אחוזים כי צה"ל ערוך, ורק 11 אחוזים חשבו שצה"ל אינו ערוך. אשר לשיוך הפוליטי ולרמת הדתיות, כל המגזרים סברו כי צה"ל ערוך: 91–94 אחוזים מאלה שהגדירו את עצמם כימין וכמרכז, וכן דתיים ומסורתיים, ו־82 אחוזים חרדים, 86 אחוזים חילוניים ו־68 אחוזים מאלה שהגדירו עצמם כשמאל. כלומר, רמת האמון של הציבור בצה"ל גבוהה במיוחד כשמדובר בהיבט המבצעי־מקצועי. התמונה נעשית מורכבת יותר כאשר מדובר ביחס הציבור להיבטים נורמטיביים ורעיוניים שנוגעים לפעילות צה"ל.

היבטים נורמטיביים ורעיוניים

ההיבטים הנורמטיביים והרעיוניים הנוגעים לפעולת צה"ל נבדקו בסדרה של שאלות שנוספו למחקר החל מ-2016. הראשונה הייתה כללית ובחנה אם לדעת הציבור המחלוקות בחברה הישראלית משפיעות או לא משפיעות על תפקוד צה"ל. תרשים 48 מציג את המענה לשאלה זו ב-2016-2018.

תרשים 48: השפעת המחלוקות האידיאולוגיות בחברה הישראלית על תפקוד צה"ל, 2018-2016

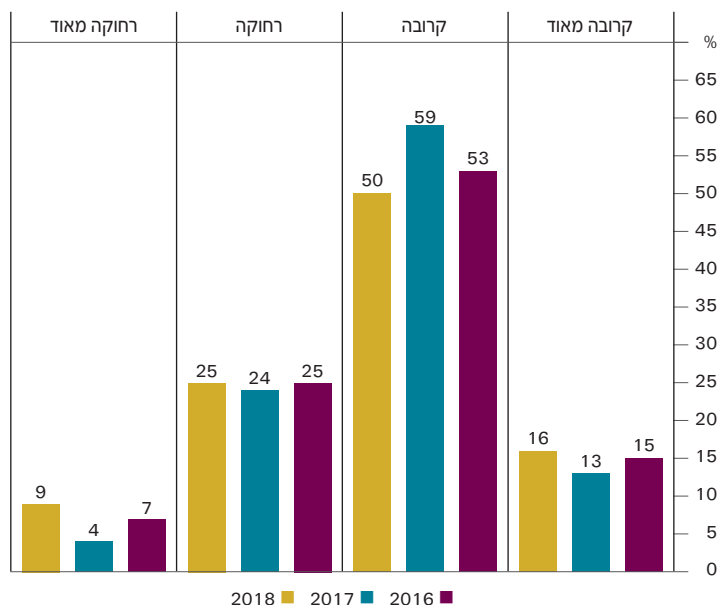
באופן עקבי, לפי דעת רוב הציבור (70-78 אחוזים), המחלוקות האידיאולוגיות משפיעות לרעה על תפקוד צה"ל. לאורך כל התקופה סבר חלק קטן מהציבור כי המחלוקות כלל לא משפיעות. ב-2016 סברו 19 אחוזים כי הן לא משפיעות, ב-2017 – 27 אחוזים וב-2018 – 24 אחוזים. רק מספר זניח (2-6 אחוזים) סבר כי המחלוקות משפיעות לטובה על תפקוד צה"ל. כל המגזרים סברו כך, אם כי מעניין לציין שהאוכלוסייה החרדית (88 אחוזים) סברה כך יותר מדתיים (77 אחוזים), מסורתיים וחילוניים (58 אחוזים). הדרגתיות ניכרת גם באשר לשיוך הפוליטי; 73 אחוזים מאלה ששייכו את עצמם לימין, 69 אחוזים מאלה ששייכו את עצמם למרכז ו-63 אחוזים מאלה ששייכו

את עצמם לשמאל סברו כך. הצעירים – בני 18–24 שחלקם משרתים בפועל בצה"ל – היו מוטרדים מכך יותר מהמבוגרים בני 45 ומעלה (81 אחוזים לעומת 60 אחוזים). נראה אם כן שהציבור היה מעוניין להשאיר את צה"ל מחוץ למחלוקות. מודל "צבא העם" מקבל משנה תוקף שוב ושוב על ידי ראשי צה"ל. כך לדוגמה, הרמטכ"ל בתקופת המחקר גדי איזנקוט אמר כי "הצבא בא מהחברה וחוזר אליה אחרי השירות. הצבא נבנה מהעם. אמון הציבור מאפשר לצה"ל לממש את ייעודו: הגנת המדינה וניצחון אם נִדְרָשׁ".⁹²

הנתונים מהמענים לשתי השאלות שנוספו למחקר ב־2018 מחזקים תפיסה זו. השאלה הראשונה בחנה את יחס הציבור למודל גיוס החובה הקיים בישראל. המרואיינים נשאלו אם לדעתם יש להמשיך את מודל גיוס החובה לצה"ל כפי שהוא כיום, או שיש לבטלו. רוב ברור של 79 אחוזים סבר כי יש להמשיך במודל גיוס החובה לצה"ל כפי שהוא כיום, ורק 21 אחוזים ביקשו לבטלו. למעט האוכלוסייה החרדית (100 אחוזים תמכו בביטולו), כל יתר המגזרים סברו כי יש לשמר את המודל (דתיים – 75 אחוזים, מסורתיים – 90 אחוזים, חילונים – 88 אחוזים, ימין – 79 אחוזים, מרכז – 83 אחוזים, שמאל – 72 אחוזים). זאת ועוד, בהשוואת גיל המשיבים נמצא כי רמת ההסכמה הנמוכה יותר להמשיך במודל גיוס החובה הייתה דווקא בקרב בני 18–24, שחלקם משרתים בצה"ל (73 אחוזים). מעניין לציין כי בשנות התשעים של המאה ה־20, תקופה שבה עמדה על סדר היום אפשרות שינוי מודל הגיוס,⁹³ המשיבים היו נחושים מאוד בתמיכתם בשירות חובה במתכונת המוכרת להם, ורובם המוחלט (91 אחוזים) תמך במודל זה. רמת התמיכה נשארה גבוהה גם כאשר נשאלו על תנאים היפותטיים של שלום (80 אחוזים).

השאלה השנייה התמקדה בצה"ל כ"צבא העם". מהמענה לשאלה זו עלה כי רוב הציבור (87 אחוזים) הסכים כי "צה"ל הוא צבא העם". גם לגבי שאלה זו נמצאה רמת הסכמה גבוהה בקרב כלל המגזרים, למעט החרדים (63 אחוזים לעומת 87 אחוזים בקרב דתיים וחילונים, 93 אחוזים בקרב אלה ששייכו את עצמם לימין. מרכז – 86 אחוזים ושמאל – 78 אחוזים). כפי שיורחב להלן, למרות שהציבור מעוניין בהרחקת צה"ל מסוגיות שנויות במחלוקת, מעורבותו בסוגיות אלה רבה.

אחד הנושאים המרכזיים שעמדו על סדר היום הציבורי בישראל היה היחס לדרג הצבאי הבכיר. השאלה הראשונה בהקשר זה נשאלה על רקע חילוקי הדעות בין הפיקוד הבכיר של צה"ל לקבוצות מובחנות בציבור ובפוליטיקה הישראלית. הציבור נשאל החל מ־2016 אם לדעתו מערכת הערכים המנחה את הפיקוד הבכיר של צה"ל כיום קרובה או רחוקה ממערכת הערכים המקובלת על רוב הציבור בישראל. תרשים 49 מציג ממצאים מ־2015–2018.

תרשים 49: האם לדעתך מערכת היחסים המנחה את הפיקוד הבכיר של צה"ל כיום, קרובה או רחוקה ממערכת הערכים המקובלת על רוב הציבור בישראל? 2018-2016

באופן עקבי, ב-2016-2018 סבר רוב הציבור כי מדובר במערכת יחסים קרובה (-72 אחוזים). ב-2016 סברו 53 אחוזים מהציבור כי מדובר במערכת יחסים קרובה ו-15 אחוזים סברו שהיא קרובה מאוד. ב-2017 סברו 13 אחוזים שהיא קרובה מאוד ו-59 אחוזים – קרובה, וב-2018 סברו 16 אחוזים כי מדובר במערכת יחסים קרובה מאוד ו-50 אחוזים סברו שמדובר במערכת יחסים קרובה. יודגש כי שליש מהציבור סברו אחרת. 28-34 אחוזים הרגישו שמערכת היחסים בין הציבור בישראל לפיקוד הבכיר של צה"ל רחוקה. ב-2016 סברו 25 אחוזים שמדובר במערכת יחסים רחוקה ו-7 אחוזים סברו שהיא רחוקה מאוד, ב-2017 סברו 24 אחוזים שמדובר במערכת יחסים רחוקה ו-4 אחוזים – רחוקה מאוד, וב-2018 סברו 25 אחוזים שמדובר במערכת יחסים רחוקה ו-9 אחוזים – רחוקה מאוד. העובדה שלמעלה משליש מהציבור הרגישו כי מערכת הערכים המנחה את הפיקוד הבכיר של צה"ל רחוקה ממערכת הערכים המקובלת על רוב הציבור בישראל היא נורת אזהרה. מציאות זו עלולה להקשות על הפעלת הצבא, שפועל לפי מודל גיוס חובה ומוגדר כ"צבא העם".

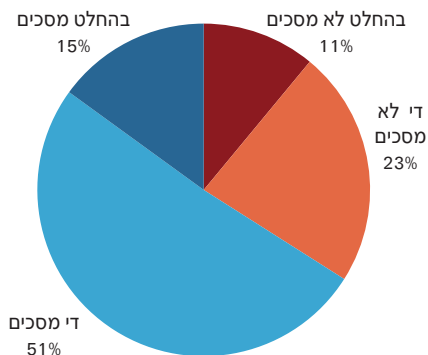
פילוח לפי רמת דתיות הצביע על כך שרק בקרב האוכלוסייה המסורתית היה רוב שראה הרמוניה בין ערכי הצבא והחברה (75 אחוזים בקרב מסורתיים ו-65 אחוזים בקרב דתיים וחילוניים). בקרב החרדים נמצא השיעור הנמוך ביותר של אלה שסברו כי מערכת הערכים קרובה (39 אחוזים). פערים נמצאו גם בבחינת גיל המשיבים. בני

18-34 סברו כך (55 אחוזים) פחות מאשר בני 35 ומעלה (74 אחוזים). מעניין כי לא נמצאו הבדלים בבחינת השייך הפוליטי של המשיבים. משמעות נתונים אלה התחדדה כשנבחן יחס הציבור לדרג הצבאי הבכיר דרך שאלה חדשה שנוספה למחקר ב-2018: "עד כמה אתה סומך או לא סומך על הדרג הצבאי הבכיר?" רוב גדול (81 אחוזים) העיד כי הוא סומך על הדרג הצבאי הבכיר. משמעות הביטוי "סומך" היא שניתן לבטוח ולתת בו אמון. יש בכך כדי להצביע על רמת האמון הגבוהה שתוארה לעיל ביחס להיבטים צבאיים-מקצועיים, בהשוואה למורכבות שקיימת ביחס להיבטים נורמטיביים ורעיוניים.

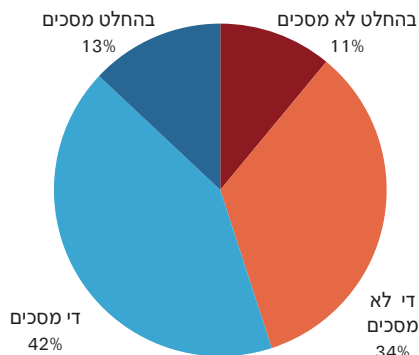
גם במקרה זה, האוכלוסייה החרדית העידה כי היא סומכת על הדרג הצבאי הבכיר פחות במידה משמעותית (47 אחוזים) מאשר האוכלוסייה הדתית (70 אחוזים), החילונית (83 אחוזים) והמסורתית (93 אחוזים). בקרב אלה ששייכו את עצמם לימין ולמרכז, שיעור הסומכים היה גבוה יותר מאשר בקרב אלה ששייכו את עצמם לשמאל (85 אחוזים לעומת 69 אחוזים).

שאלה נוספת עסקה במערכת היחסים בין הדרג הצבאי הבכיר לממשלה. בשיח הציבורי והפוליטי עלו בשנים האחרונות טענות על כי הדרג הצבאי הבכיר מרסן את הממשלה ביחס להפעלת הכוח הצבאי בכלל, ובפרט בכל הקשור להגבלות כלפי האוכלוסייה הפלסטינית. הסוגיה עמדה על סדר היום סביב התוכנית להרחבת קלקיליה, דיון בפתרונות מוצעים למשבר ברצועת עזה, נקיטת סנקציות קיבוציות בעקבות אירועי טרור, ובכלל בנוגע ליחס לאוכלוסייה הפלסטינית. לעיתים קרובות, הדרג הצבאי הבכיר היה הגורם שלחץ להקל על האוכלוסייה הפלסטינית, מול התנגדות של הדרג המדיני.⁹⁴ ההנחה הסמויה היא שהדרג הצבאי הבכיר אמור לחתור למלחמה, והפוליטיקאים והאזרחים ירסנו אותם ויסבירו את הסיכונים. אולם במקרים אלה נראה היה שהדרג הצבאי סבר כי החלופה הצבאית אינה יכולה להישאר האמצעי המרכזי לניהול עימותים, והוא זה שהבהיר את מגבלות הכוח. במחקר שולבה ב-2017 שאלה שבחנה את עמדת הציבור ביחס לטענה זו. בשלב ראשון תוארה התופעה והציבור נשאל אם הוא מסכים או לא מסכים עימה. בשלב השני התבקשו המשיבים שהסכימו עם טענה זו לענות על השאלה אם לדעתם תקין וראוי שהדרג הצבאי הבכיר מרסן את הממשלה ביחס להפעלת הכוח הצבאי ולהגבלות כלפי האוכלוסייה הפלסטינית. תרשים 50 מציג את המענים לשתי שאלות אלו.

האם לדעתך זה תקין שהדרג הצבאי הבכיר מרסן את הממשלה ביחס להפעלת הכוח הצבאי ולהגבלות כלפי האוכלוסייה הפלסטינית?

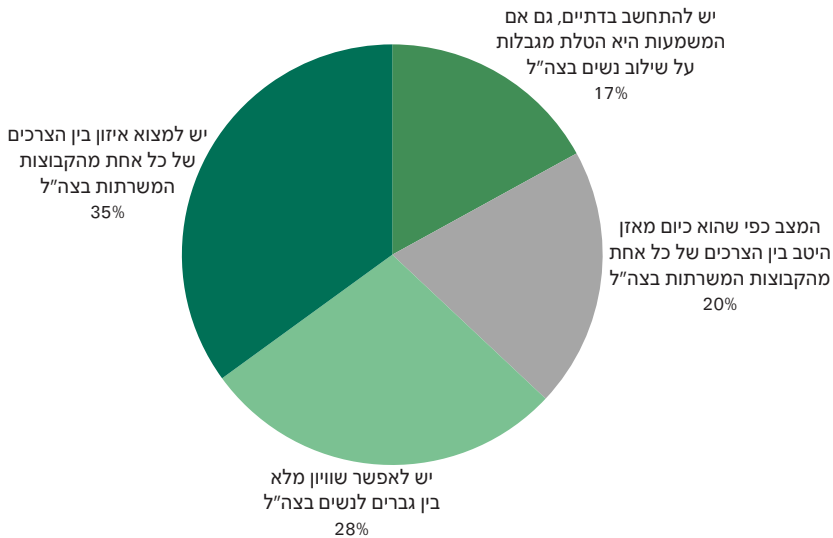
יש הטוענים כי הדרג הצבאי הבכיר מרסן את הממשלה ביחס להפעלת הכוח הצבאי ולהגבלות כלפי האוכלוסייה הפלסטינית. האם אתם מסכים?

תרשים 50: יחסי דרג מדיני-צבאי, 2017

ציודו הימני של התרשים מראה כי חלק גדול מהציבור (55 אחוזים) הסכים עם הטענה שהדרג הצבאי הבכיר מרסן את הממשלה ביחס להפעלת הכוח הצבאי ולהגבלות כלפי האוכלוסייה הפלסטינית, אבל גם חלק לא מבוטל (45 אחוזים) לא הסכים עם הטענה. אלה שהסכימו נשאלו אם לדעתם מצב דברים זה תקין ואם ראוי שהדרג הצבאי הבכיר מרסן את הממשלה בנושא זה. מצד שמאל בתרשים עולה כי הרוב (66 אחוזים) סבר שמדובר בתופעה תקינה וראויה. 34 אחוזים התנגדו לכך. עולה כי בדומה למחלוקת הפוליטית, גם הציבור די חלוק בדעתו לגבי השאלה אם אכן הדרג הצבאי הבכיר מרסן את הממשלה. מדובר בסוגיה פוליטית, ובחינת השייך הפוליטי חידדה זאת. בקרב אלה ששייכו את עצמם לשמאל נמצאה רמת תמיכה גבוהה יותר בטענה שהדרג הצבאי מרסן את הממשלה (שמאל – 68 אחוזים, מרכז – 58 אחוזים וימין – 50 אחוזים). בדומה לכך, בקרב אלה ששייכו את עצמם לשמאל ולמרכז נמצא רוב ברור (75-80 אחוזים) שסבר כי מדובר בהליך תקין, לעומת השיעור בקרב אלה ששייכו את עצמם לימין (57 אחוזים). אולם גם בימין רמת התמיכה הייתה גבוהה. סוגיה נוספת שעוררה מחלוקת בשיח הציבורי היא השירות המשותף לנשים וגברים בצה"ל. במקביל לתהליך פתיחתן של יותר ויותר יחידות לשירות נשים בעקבות בג"ץ אליס מילר,⁹⁵ הלך ועלה מספרם של חובשי הכיפות הסרוגות ביחידות השדה, וכן עלה גם שיעור המתגייסים החרדים לצה"ל.⁹⁶ ההתנגשות בין השינוי בהרכב המגדרי בצה"ל לבין דרישותיהם של החיילים הדתיים הלכה וגברה, ובעקבותיה הורה צה"ל על עבודת מטה שתסדיר כללים לשירות משותף ובהמשך תעגן אותם בפקודה. ב-2002 נקבעו ב'פקודת השילוב הראוי' הסדרי מגורים נפרדים והגבלות צניעות, לצד פירוט

זכויותיהם של החיילים הדתיים וביניהן הימנעות מפעילויות מסוימות הכרוכות בשהות משותפת עם נשים. עם הזמן הצטברו תלונות נשים על פרשנות פוגענית של הפקודה, אשר למעשה הביאה לאפליה ולהדרה של חיילות, והפקודה הושהתה. לאחר גלגולים רבים ובעודה מעוררת סערה ציבורית עודכנה הפקודה ב־2017 בשם 'פקודת השירות המשותף'. הדיון בפקודה התקבע כמאבק בין הדתיים לבין ארגוני הנשים, והוא התבצע מול גורמי הצבא ובקמפיין ציבורי נרחב. פקודת השירות המשותף עודכנה שוב, אבל הסערה שהתעוררה בעקבותיה נמשכה גם ב־2018.⁹⁷ על רקע זה נוספה למחקר שאלה. למרואיינים הוצג התיאור הבא: אחת מהמחלוקות האידיאולוגיות־פוליטיות הבולטות בשיח הציבורי בשנים האחרונות נגעה לסוגיית ההדתה⁹⁸ בצה"ל. בהקשר זה עולה, בין היתר, סוגיית השירות המשותף לגברים ולנשים. לאחר מכן היה עליהם לבחור מה מייצג את עמדתם מבין ארבע אפשרויות.

תרשים 51: עמדות בנוגע לסוגיות השירות המשותף לגברים ולנשים, 2018

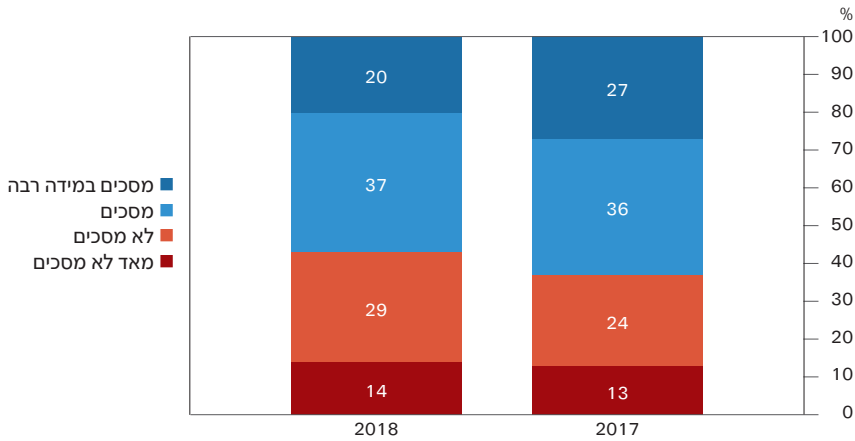
מתרשים 51 עולה כי כשליש מהציבור (28 אחוזים) סברו כי יש לאפשר שוויון מלא בין גברים לנשים בצה"ל. מעל שליש (35 אחוזים) סברו כי יש למצוא איזון בין הצרכים של כל אחת מהקבוצות המשרתות בצה"ל. פחות מחמישית (17 אחוזים) חשבו כי יש להתחשב בדתיים, גם אם המשמעות היא הטלת מגבלות על שילוב נשים בצה"ל. רק חמישית (20 אחוזים) היו מרוצים מהמצב כיום. לדעתם, המצב כיום אכן מאזן היטב בין הצרכים של כל אחת מהקבוצות. נראה כי תרשים 51 משקף את המחלוקת בכך שלא נמצאה תמיכה משמעותית באף אחת מהאפשרויות. למעשה, רוב הציבור אינו

מרוצה מהמצב כיום בכל הקשור לסוגיית השירות המשותף לגברים ולנשים בצה"ל, והוא מעוניין בשינוי כלשהו של המצב – יותר שוויון, יותר התחשבות בדתיים, או יותר איזון בין הצרכים של כל אחת מהקבוצות.
 התמונה מתחדדת כאשר מתבוננים במחלוקת לפי רמת דתיות, כפי שעולה מלוח 9.

לוח 9: עמדות בסוגיית השירות המשותף לגברים ונשים בצה"ל לפי רמת דתיות, 2018

חילוני	מסורתי	דתי	חרדי	
34	38	35	22	יש למצוא איזון בין הצרכים של כל אחת מהקבוצות המשרתות בצה"ל
40	26	10	---	יש לאפשר שוויון מלא בין גברים לנשים בצה"ל
22	25	18	----	המצב כפי שהוא כיום מאזן היטב בין הצרכים של כל אחת מהקבוצות המשרתות בצה"ל
4	11	37	78	יש להתחשב בדתיים, גם אם המשמעות היא הטלת מגבלות על שילוב נשים בצה"ל

כצפוי, קיימים הבדלים משמעותיים לפי רמת הדתיות של המשיבים. רוב בקרב האוכלוסייה החרדית (78 אחוזים) סבר כי יש להתחשב בדתיים, גם אם המשמעות היא הטלת מגבלות על שילוב נשים בצה"ל. חלק קטן יותר מהחרדים (22 אחוזים) סבר כי יש למצוא איזון בין הצרכים של כל אחת מהקבוצות המשרתות בצה"ל. בקרב האוכלוסייה הדתית נמצא מגוון רחב יותר של דעות, אך בכל מקרה רק מיעוט סבר כי יש לאפשר שוויון מלא בין גברים ונשים בצה"ל (10 אחוזים), או שהמצב כיום מאזן היטב בין הצרכים של כל אחת מהקבוצות (18 אחוזים). לעומת זאת, בקרב רוב האוכלוסייה החילונית רווחת הדעה כי יש לאפשר שוויון מלא (40 אחוזים) או למצוא איזון בין הצרכים של כל אחת מהקבוצות (34 אחוזים). כאמור, המכנה המשותף בין כל הקבוצות הוא שאף אחת מהן אינה מרוצה מהמצב הקיים. יש לציין כי לא נמצאו כמעט הבדלים לפי שיוך פוליטי בסוגיה זו, וזאת לעומת הסוגיה הבאה – **הוראות פתיחה באש של צה"ל**. שאלה בנושא זה נוספה למחקר ב-2017 על רקע פרשת אלאור אזריה,⁹⁹ שהייתה בין אלה שהעמידו על סדר היום את סוגיית הוראות הפתיחה באש של צה"ל. לנשאלים הוצגה השאלה הבאה: "לצה"ל יש הוראות פתיחה באש ברורות לגבי התנהלות מול מחבלים באירוע טרור. לפי הוראות אלו, אין להרוג מחבל מנוטרל שאינו מהווה איום. האם אתה מסכים או לא מסכים עם הוראות אלו?"

תרשים 52: עמדות בנוגע להוראות פתיחה באש של צה"ל, 2017, 2018

מתרשים 52 עולה כי אומנם שיעור גבוה יותר (57-63 אחוזים) מבין המשיבים הסכימו עם הוראות הפתיחה באש (הסכימו במידה רבה – 20-27 אחוזים, הסכימו – 36-37 אחוזים), אולם חלק גדול מהציבור (43 אחוזים) לא הסכים עם הוראות אלה (לא הסכימו – 24-29 אחוזים, מאוד לא הסכימו – 13-14 אחוזים). על פניו נראה כי היחס של חלקים מהציבור שונה מזה של הרמטכ"ל לשעבר רב-אלוף (מיל') גדי איזנקוט, שבתשובה לשאלה בנושא שהוצגה לו בעת מפגש עם תלמידי תיכון, ענה: "חייל מקבל רובה או טיל כדי ליטול חיי אדם, והוראות הפתיחה באש נגזרות מהמשימה שהכוח מקבל. **אנחנו לא פועלים לפי סיסמאות כמו 'הבא להורגן השכם להורגו'**. חייל יכול לפתוח נצרה ולירות אם יש סכנה עליו או על חבריו. באיור"ש יש אלפי חיילים סביב שני מיליון פלסטינים ומאות אלפי אזרחים ישראלים. **אנו מחנכים את חיילינו לפעול לפי ערכי ורוח צה"ל**, והרבה יותר קל לפעול מול סוריה או לבנון בעניין הזה. אם היינו פועלים בצורה לא ערכית בהוראות הפתיחה באש שלנו, זה היה מאיים על צה"ל..." [ההדגשה שלי, צ.י].

מהשוואה בין השנים עולה כי ב-2018 חלה עלייה קלה של 5 אחוזים בשיעור המסכימים עם הוראות הפתיחה באש. פערים גדולים ביחס להוראות פתיחה באש נמצאו בין דתיים לחילונים, וגדולים אף יותר בין אלו המזוהים פוליטית עם הימין לאלו המזוהים עם השמאל. הגם ששיעור המסכימים עולה על שיעור הלא מסכימים, גם ממצאים אלה מהווים נורת אזהרה בכל הקשור לפעולת צה"ל, במיוחד לאור ההבדלים הגדולים שנמצאו בין המגזרים השונים בחברה. בבחינת רמת הדתיות עלה כי רמת התמיכה בהוראות פתיחה באש הייתה נמוכה במידה משמעותית בקרב דתיים לעומת חילונים (43 אחוזים לעומת 72 אחוזים). פער בולט יותר נמצא בשיוך הפוליטי.

בקרב אלה ששייכו את עצמם לימין נמצאה רמת תמיכה נמוכה יותר (53 אחוזים) מאשר בקרב אלה ששייכו את עצמם למרכז (75 אחוזים) ולשמאל (91 אחוזים). נוסף על כך, צעירים (18-24) תמכו בהוראות פתיחה באש פחות מכלל האוכלוסייה (53 אחוזים לעומת 63 אחוזים). לפחות בחלקם מדובר על משרתי החובה בצה"ל, ולכן נתון זה עשוי להיות משמעותי.

לסיכום, הנתונים המוצגים בפרק זה מאששים את ההערכה בדבר רמת האמון הגבוהה שצה"ל זכה לה בקרב הציבור. הניתוח העלה כי הציבור סמך על צה"ל בהיבטים הצבאיים-מקצועיים הנוגעים להפעלתו, וכי קיימת הערכה גבוהה של הציבור באשר ליכולת ההתמודדות של הצבא בעימותים צבאיים בעתיד. לעומת זאת, בכל הקשור להיבטים נורמטיביים-רעיוניים הקשורים לפעולת צה"ל עלתה תמונת מצב מורכבת יותר. רוב הציבור היה מעוניין בהמשך מודל גיוס החובה לצה"ל, היה משוכנע כי צה"ל הוא "צבא העם" וסבר כי המחלוקות משפיעות לרעה על צה"ל, אולם הוא היה חלוק בדעותיו בנוגע למערכת הערכים של הדרג הצבאי הבכיר בהשוואה לזו של הציבור הרחב, למערכת היחסים הרצויה בין הדרג הצבאי לדרג המדיני, לסוגיית השירות המשותף ולהוראות פתיחה באש.

ייתכן שההסכמה בקרב הציבור באשר להיבטים הצבאיים-מקצועיים מול המחלוקת באשר להיבטים הנורמטיביים-רעיוניים הנוגעים לפעולת צה"ל שיקפה את העמדות של ההנהגה הפוליטית. מאחר שעמדות ההנהגה היו די ברורות ובהירות לגבי ההיבטים הצבאיים-מקצועיים (למשל בנוגע להגדרת הזירה הצפונית כאיום ולמוכנות צה"ל לעימותים צבאיים), שררה תפיסה דומה גם בקרב הציבור. מנגד, אי-הבהירות, הערפול וטשטוש המסרים של ההנהגה ששררו סביב ההיבטים הנורמטיביים-רעיוניים הובילו לתפיסה דומה גם בקרב הציבור. בתקופת המחקר הנוכחית התרבו הקולות הביקורתיים מקרב ההנהגה הפוליטית על כל גווניה, שקראו תיגר על מערכת הערכים הצבאית. בזמן גם קולו של צה"ל לא תמיד נשמע באופן ברור ועקבי באשר למחלוקות אלה. הדברים מתחדדים במציאות הישראלית, שבה הגבולות בין הצבא לחברה מתוארים כגבולות מקוטעים, כשהכוונה היא שיש נושאים שבהם מתקיימת אינטראקציה בין החברה לצבא, ויש נושאים שבהם לא מתקיימת אינטראקציה. מדובר למעשה במצב ביניים של הזנה הדדית חלקית: הצבא משפיע על האזרחים בתחומים מסוימים, והאזרחים משפיעים על הצבא בתחומים מסוימים. הטענה הרווחת בספרות היא שעל אף האיום הביטחוני המתמיד על ישראל היא הפכה להיות "יותר אתונה מאשר ספרטה", וכי הצבא חודר אל המגזר האזרחי ומשפיע עליו, אבל הצד האזרחי בו דומיננטי יותר. כפי שהשתקף מהמצאים בפרק זה, המחלוקת הקיימת בחברה אכן באה לידי ביטוי בהיבטים נורמטיביים-רעיוניים הנוגעים לפעולת צה"ל.

פרק שני: מוכנות החזית האזרחית

השינוי שחל במשך השנים באופי העימותים הצבאיים שבהם מעורבת ישראל הביא, בין היתר, לכך ששאלת מוכנות החזית האזרחית הפכה לסוגיה מרכזית בשיח הביטחוני והאזרחי בישראל. אחד המאפיינים הבולטים של עימותים אלה הוא שהם מתנהלים בחזית האזרחית, כשמטרת האויב היא לפגוע באוכלוסייה האזרחית ובמערכות האזרחיות. תפיסת העולם המדינית-ביטחונית של ישראל נשענה במשך שנים רבות על אסטרטגיה ביטחונית הגנתית (מניעת פגיעה בישראל) ודוקטרינה צבאית התקפית (העברת המלחמה לשטח האויב ובמידת האפשר גם מתקפה מקדימה).¹⁰⁰ אולם בשנים האחרונות הפך ירי תלול-מסלול לעבר יעדים אזרחיים לדרך המאבק המרכזית של ארגונים לא-מדינתיים ותת-מדינתיים הנלחמים בישראל – התפתחות שהביאה להשקעה הולכת וגוברת במערך ההגנה של ישראל וביחס לחזית האזרחית.¹⁰¹

הסוגיה החלה לעלות על סדר היום בישראל בעיקר בעקבות מלחמת המפרץ (1991), שבה התממש האיום העיקרי על החזית האזרחית – ירי טילים לשטח ישראל. בעקבות המלחמה הוקם במסגרת צה"ל פיקוד העורף, שמטרתו הייתה לעסוק בהגנה אזרחית. 25 שנים לאחר מכן, מלחמת לבנון השנייה (2006) אתגרה שוב את החזית האזרחית בישראל. המלחמה אף הוגדרה על ידי רבים כנקודת מפנה בהתייחסות לאיום על החזית האזרחית. החזית האזרחית הישראלית לא הייתה אז ערוכה די הצורך אל מול התקפת הרקטות מצד חזבאללה.¹⁰² בהמשך, סבבי העימות בין ישראל לחמאס בעזה ובעיקר מבצע 'צוק איתן' חידדו את הצורך בהכנת החזית האזרחית לעימותים צבאיים. בשונה מהפגיעה בחזית האזרחית במלחמת המפרץ הראשונה, ירי הרקטות והטילים על ידי חזבאללה במהלך מלחמת לבנון השנייה הוביל לשינוי תפיסתי, שעיקרו מעבר מתפיסת "העורף" לתפיסת "החזית האזרחית".

במורשת הביטחונית של מדינת ישראל היה העורף מושג המשדר קדימות נמוכה, יוקרה מופחתת ובעיקר פסיביות, כזה שגם אם הוא סופג מהלומות מהאויב, עיקר תפקידו הוא להעניק גיבוי לכוחות הצבא הלוחמים. לעומת זאת, המונח 'חזית אזרחית' – שנעשה בו שימוש במסגרת התוכנית 'החזית האזרחית' של המכון למחקרי ביטחון לאומי והוא נבחר ככותרת לפרק זה – אמור לשדר אחריות תפקודית, אקטיביות

והשתתפות עם גורמי הביטחון בגורלו של הציבור האזרחי בשעת חירום. בהתאם לכך החלה להתפתח ההכרה כי החזית האזרחית חשובה לא פחות מן החזית הצבאית, בהקשר של עימותים צבאיים המערבים את האוכלוסייה האזרחית.¹⁰³ המונח מקובל גם על פיקוד העורף, ובמקרה של ישראל מדובר בניהול משברים ובהפרעות קשות לשגרת החיים האזרחיים – בעיקר עקב איומים ביטחוניים.¹⁰⁴

שאלות בנושא מוכנות החזית האזרחית נוספו למחקר לאחר מבצע 'צוק איתן'. השנים 2015-2017 היו ברובן שקטות בזירות הביטחוניות הרלוונטיות למוכנות החזית האזרחית. השיח על מוכנות זירה זו היה רלוונטי ביחס לעתיד, כך שלמעשה רוב הזמן הציבור נשאל על עמדותיו ותחושותיו לגבי מוכנות עתידית של החזית האזרחית בתקופת שקט ביטחוני. סביר להניח כי המענה לשאלות היה שונה אילו היה מדובר בתקופת משבר או מייד אחריו. כאמור, בעקבות ריבוי האירועים הביטחוניים ב-2018 בגבול הדרום ובגבול הצפון, ובעיקר המקרים שבהם שוגרו רקטות מרצועת עזה לעבר ריכוזי אוכלוסייה בעומק שטח ישראל, הסוגיה נעשתה רלוונטית אף יותר. מוערך שהחזית האזרחית צפויה להיות מאותגרת מאוד בכל עימות עתידי עם חמאס או עם חזבאללה, ואף ייתכנו עימות ממושך ואירועים רבים במקביל.¹⁰⁵

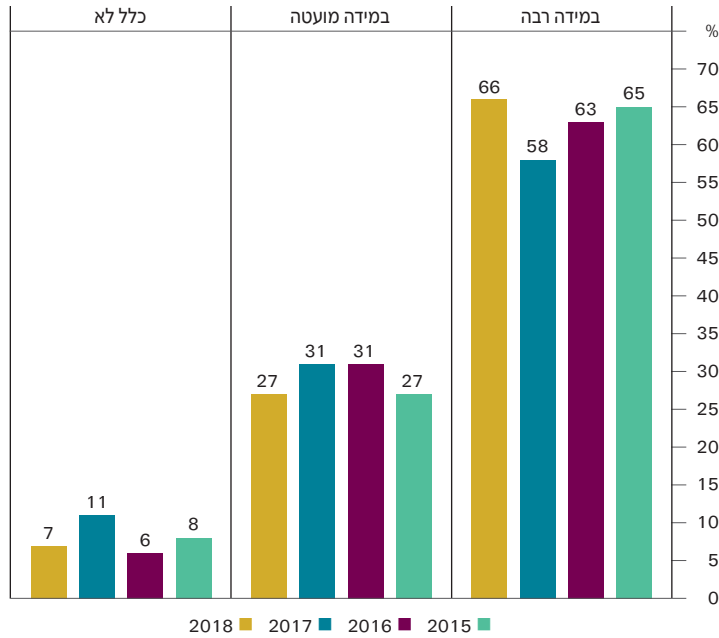
הסוגיה נבחנה בשלוש רמות: רמת המדינה – כלומר תפיסת הציבור באשר למוכנות החזית האזרחית ברמת המדינה, הן באופן כללי והן ביחס למוסדות ספציפיים – הממשלה וצה"ל; תפיסת המוכנות ברמת הרשות המקומית; מוכנות הפרט. חלק מהשאלות נשאלו מדי שנה ואילו אחרות עברו שינויים או נוספו למחקר כדי לבחון זוויות נוספות. השימוש שנעשה במונח הישן 'עורף' נועד להנגיש את השאלות לקהל הרחב.

מוכנות הזירה האזרחית – רמת המדינה

השאלה הראשונה בחנה אם לדעת הציבור העורף במדינת ישראל מוכן לאפשרות של עימות צבאי (ראו תרשים 53).

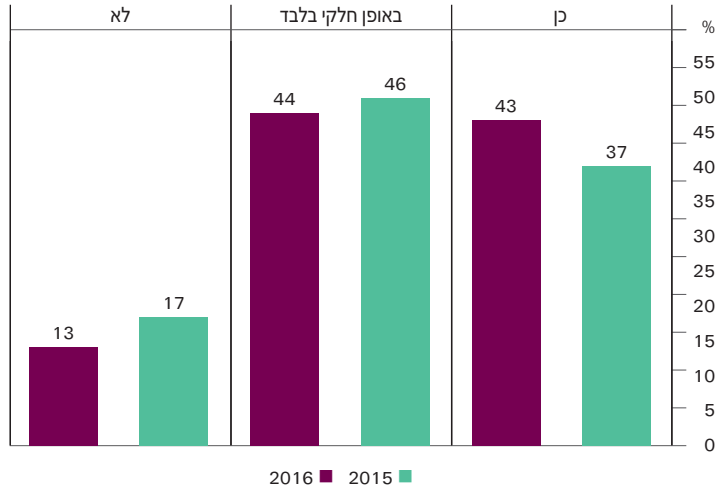
באופן עקבי סבר רוב הציבור ב-2015-2018 כי העורף מוכן לאפשרות של עימות צבאי. 58-66 אחוזים סברו כי העורף מוכן במידה רבה, כשליש (27-31 אחוזים) – במידה מועטה ורק מיעוט (6-11 אחוזים) סבר כי העורף כלל לא מוכן לאפשרות של עימות צבאי. עוד עולה מהתרשים כי חלה ירידה קלה לאורך השנים בתחושת מוכנות העורף. ב-2015 העידו 65 אחוזים כי הם חשים שהמוכנות גבוהה, ואילו ב-2017 סברו כך 58 אחוזים. מעניין כי דווקא ב-2018, השנה שבה הסוגיה הייתה רלוונטית והסיכון לחזית האזרחית עלה, חלה עלייה בתחושת הציבור בדבר מוכנות זו. נוסף על כך נמצא כי דתיים ומסורתיים (75 אחוזים) חשבו שהעורף מוכן יותר משחשבו כך חרדים (43

אחוזים) וחילונים (61 אחוזים), ואלה שהגדירו עצמם כימין ומרכז חשבו שהעורף מוכן יותר מאשר אלה שהגדירו עצמם כאנשי שמאל (64-69 אחוזים לעומת 38 אחוזים).

תרשים 53: מוכנות העורף במדינת ישראל לאפשרות של עימות צבאי, 2015-2018

השאלה הבאה התמקדה בתחושות הספציפיות של הציבור לגבי מוכנות הממשלה והצבא. הציבור נשאל "האם [לדעתו] הממשלה והצבא עושים מספיק כדי להגן על תושבי המדינה מהנשק תלול המסלול - רקטות וטילים מלבנון ומעזה ומהמנהרות ההתקפיות?"

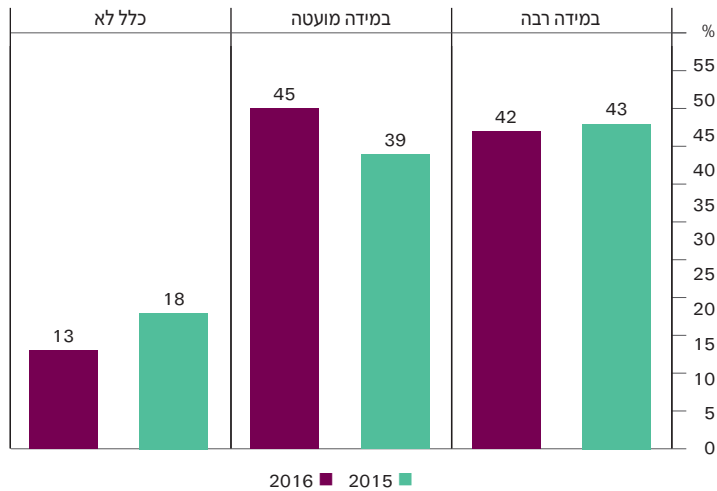

תרשים 54: האם הממשלה והצבא עושים מספיק כדי להגן על תושבי המדינה מהנשק תלול המסלול – רקטות וטילים מלבנון ומעזה ומהמנהרות ההתקפיות? 2016, 2015

מתרשים 54 עולה כי חלק גדול ועקבי מהציבור סבר שהממשלה והצבא עושים מספיק על מנת להגן על תושבי המדינה; 37-43 אחוזים השיבו בחיוב ו-44-46 אחוזים סברו כי מעשי הממשלה מספיקים באופן חלקי. רק 13-17 אחוזים השיבו בשלילה.¹⁰⁶ נראה אם כך שבסך הכול הציבור סמך על המדינה באופן כללי, ובפרט על הממשלה והצבא, ביחס למוכנות החזית האזרחית. ממצא זה משתלב עם הממצאים שהוצגו בשער השני; כאמור, רוב הציבור סבר כי מדינת ישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם האתגרים העומדים לפתחה.

מוכנות המועצה האזורית/העירייה/רשות מקומית

למוכנות המועצות האזוריות, העיריות והרשויות המקומיות נודעת חשיבות מיוחדת בהכנת החזית האזרחית למצב חירום, שכן במצבים אלה אזרחי המדינה באים עימם במגע ישיר. יש המגדירים גופים אלה כ"לבנת היסוד" של החזית האזרחית.¹⁰⁷ לפיכך, גופים אלה מהווים מרכיב קריטי בתפיסת הציבור באשר למוכנותם. תרשים 55 מציג את המענה לשאלה אם לדעת המשיבים, הרשות המקומית במקום מגוריהם פועלת היטב להכנת היישוב לאפשרות של עימות צבאי.

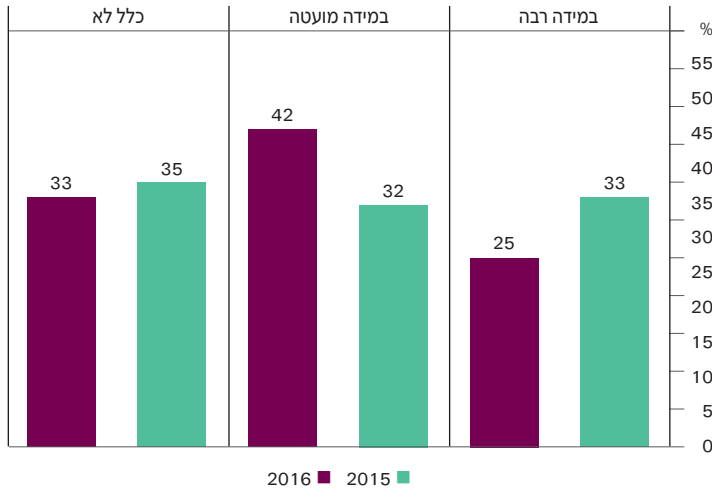
תרשים 55: האם לדעתך הרשות המקומית במקום מגוריך פועלת היטב להכנת היישוב לאפשרות של עימות צבאי? 2016, 2015

באופן עקבי למדי סבר חלק גדול (57-58 אחוזים) מהציבור כי הגוף הרלוונטי במקום מגוריו אינו פועל להכנת היישוב לעימות צבאי. 39-45 אחוזים סברו שהוא עושה זאת רק במידה מועטה, ו-13-18 אחוזים סברו כי המועצה כלל אינה פועלת להכנת היישוב לעימות צבאי. כ-42-43 ענו שהמועצה פועלת להכנת היישוב לעימות צבאי במידה רבה. נראה אם כן שבהשוואה לתחושת המוכנות הגבוהה יחסית של המדינה, ביחס לרשות המקומית תחושת הביטחון של הציבור פחותה. ייתכן שקיימת הלימה בין תחושה זו לבין המציאות בשטח, וכי דעת הקהל משקפת את חששותיהם של גורמים בממסד ביחס למוכנות היישובים לשעת חירום. כך לדוגמה העיד ב־2017 יואל סטריק, אלוף פיקוד העורף דאז, כי הוא לא רגוע בקשר לרשויות המקומיות, שבעיניו הן רכיב קריטי לתפקוד החזית האזרחית. עוד הוסיף שלא בכולן קיימים בעלי תפקידים מתאימים ומוכשרים, וכי הוא מוטרד מכך שפיקוד העורף לא אימן בצורה איכותית את הרשויות המקומיות (בשנתיים האחרונות). לדבריו, בחיפה רק ל־50 אחוזים מהתושבים היה אז מיגון מספק.¹⁰⁸ גם מבקר המדינה דאז יוסף שפירא אמר במאי 2018 כי עדיין קיימים פערים בתחום מוכנות החזית האזרחית, בעיקר ביישובי הצפון, למרות התקדמות שנרשמה בשנים האחרונות.¹⁰⁹ יתר על כן, קיימים פערים מהותיים בין אזור לאזור בכל הקשור למוכנות. יש אזורים שנחשבים "חזקים", אשר מוכנים למצבי חירום ברמה גבוהה, ויש אזורים "חלשים" שזקוקים לתמיכה רחבה יותר של משרדי ממשלה בזמן אמת.¹¹⁰ הרשויות השונות מקיימות רמות שונות של מוכנות

לחירום, ומטבע הדברים החזקות ביניהן מוכנות יותר מהחלשות. מרביתן אינן מציגות רמה מספקת של היערכות לחירום מול האתגרים הצפויים.¹¹¹

רמת הפרט

למוכנות הפרט נודעת חשיבות רבה. השאלה הראשונה שהוצגה למשתתפים הייתה אם הם ובני משפחתם מכינים את עצמם לעימות צבאי או לפגעי טבע קשים.

תרשים 56: מוכנות הפרט לעימות צבאי או למפגעי טבע, 2016, 2015

תרשים 56 מלמד כי רוב הציבור (67-75 אחוזים) כמעט לא הכין את עצמו לעימות צבאי או לפגעי טבע קשים. מעל לשליש (33-35 אחוזים) כלל לא הכינו את עצמם לכך, 32-42 אחוזים הכינו את עצמם לכך במידה מועטה. רק כשליש מהציבור (25-33 אחוזים) העידו שהם הכינו את עצמם למצבים אלו. בהשוואה בין השנים ניכרת עלייה קלה בשיעור הלא-מוכנים, שעלה מ-67 אחוזים ב-2015 ל-75 אחוזים ב-2016. ייתכן שההתרחקות ממבצע 'צוק איתן' והעובדה שהסכנה לא נראתה לרבים מוחשית הביאו לתחושת שאננות. גם המתחים שעלו בשנים אלו היו מעטים ונגעו בעיקר לתושבי הדרום, ורק באופן מועט לתושבי הצפון. ב-2017 נוספה למחקר שאלה ששילבה גם את רכיב המודעות של הפרט לתרחישי חירום. הציבור נשאל אם הוא מודע לתרחישי חירום קיצוניים שעלולים לגרום לפגיעה בו ובמשפחתו ולמספר רב של נפגעים בעורף הישראלי, ואם הוא מתכוון אליהם. לוח 10 מציג את המענה לשאלה זו תוך השוואה בין השיוך הפוליטי של המשתתפים, שנמצא רלוונטי.

לוח 10: מודעות לתרחישי חירום קיצוניים והכנה אליהם, 2018 (באחוזים)

שיוך פוליטי				
שמאל	מרכז	ימין	סה"כ המשיבים	
25	20	0	29	מודע ולא מתכוון
11	19	75	21	מודע ומתכוון
17	20	0	19	לא מודע ולא מתכוון
47	41	25	31	מודע וחושב שתפקיד הרשויות לטפל בכך

מהנתונים עלה כי רק כחמישית (21 אחוזים) מהציבור היו מודעים לתרחישי חירום והתכוונו אליהם, כשליש (29 אחוזים) מהציבור היו מודעים אך לא התכוונו, ושליש נוסף (31 אחוזים) היו מודעים אך חשבו שמדובר בתפקיד הרשויות (עירייה, פיקוד העורף). 19 אחוזים מהציבור כלל לא היו מודעים ולא התכוונו לתרחישי חירום אלו. ניתן ללמוד מכך שאף כי הציבור ברובו מודע (81 אחוזים), הוא אינו מתכוון (79 אחוזים). אפשר להניח שגם אלה שהעידו כי הם מכינים את עצמם לתרחישי חירום מתכוונים לכך שיש להם ממ"ד בלבד. המשמעות היא שקיים סיכוי סביר כי הלכה למעשה, שיעורם של אלה שאינם מוכנים גבוה בהרבה. כפי שניתן ללמוד מלוח 10, נמצאו הבדלים משמעותיים בשיוך הפוליטי של המשתתפים. אלה שהגדירו עצמם כימין היו מודעים יותר במידה משמעותית לתרחישי חירום והתכוונו אליהם (75 אחוזים), לעומת אלה שהגדירו עצמם כמרכז ושמאל (11-19 אחוזים). זאת ועוד, אלה שהעידו כי הם מודעים לתרחישים אלו חשבו במידה משמעותית יותר מאלה שהגדירו עצמם כימין, כי תפקיד הרשויות לטפל בכך (41-47 אחוזים לעומת 25 אחוזים). יש לציין כי לא נמצאו הבדלים בבחינת רמת הדתיות, למעט החרדים שהיו מודעים פחות לתרחישי חירום מאשר יתר האוכלוסיות. ייתכן שזוהי תוצאה של חשיפה נמוכה לאמצעי התקשורת ולהיעדר מגע עם צה"ל.

סוגיית פינוי והתפנות היישובים

סוגיית ההתפנות בעת משבר ביטחוני בשל הסיכון לחיי אדם שנויה במחלוקת בשיח הישראלי מזה שנים רבות. הנרטיב הישראלי המסורתי היה שלא מפנים אזרחים מול אש אויב. ויכוח ער בנושא התעורר על רקע ההתפנות ההמונית של תושבי תל-אביב במלחמת המפרץ הראשונה (1991), שאף כונו "עריקים" על ידי ראש העיר דאז שלמה להט. הסוגיה התחדדה שוב בעת הסבבים בין ישראל לחמאס, כאשר גברה הסכנה לתושבי עוטף עזה. בעת סבבי העימות 'עופרת יצוקה' ו'עמוד ענן', ההתפנות העצמית של אזרחים מהיישובים לא אורגנה מראש. ב'צוק איתן' נחלקו ביניהם היישובים בסוגיית

הפינוי וההתפנות. המחלוקת נעה בין נרטיב שלפיו אין לפנות את היישובים בעת חירום בשל שיקולים ערכיים, לבין נרטיב שלפיו בעת חירום יש לפנות את התושבים (כל אחד יחליט בעצמו אם להתפנות, או אם יש לעודד באופן אקטיבי את ההתפנות). הגישה הממסדית שעודכנה מאז 'צוק איתן' היא שיש לפנות אזרחים שאינם חיוניים למאמץ הצבאי, ולכן יש להתכונן מראש לפינוי מידי וסדור של יישובים. כחלק מלקחי 'צוק איתן' גיבש פיקוד העורף תוכנית חדשה שנקראת 'מרחק בטוח', המיועדת ליישובים ספורים הסמוכים לגבול.¹¹²

ב-2018 נוספה למחקר השאלה הבאה: "המדינה גיבשה תכנית לפיה במצב חירום יפונו תושבי היישובים הסמוכים לגדר הגבול. האם אתה תומך או מתנגד?" מהמענה לשאלה זו עלה כי רוב הציבור (72 אחוזים) תמך בכך (22 אחוזים בהחלט תמכו, 50 אחוזים די תמכו). בבחינת רמת דתיות עלה כי ככלל תמכו כל סוגי האוכלוסיות בתוכנית הפינוי, אבל האוכלוסייה הדתית תמכה בכך פחות במידה משמעותית מאשר האוכלוסייה החרדית, המסורתית והחילונית (59 אחוזים מקרב הדתיים לעומת 75 אחוזים מקרב החרדים, 68 אחוזים מקרב המסורתיים ו-77 אחוזים מקרב החילוניים). מעניין לציין בהקשר זה כי ב'צוק איתן', החלטת חלק מהיישובים לא להתפנות, ובעיקר של הקיבוצים הדתיים בדרום, הייתה קשורה באופן הדוק לאמונה באל ולאורח החיים הדתי. נמצא קשר בין אמונה באל לבין ציונות מעשית, ולכן התפנות נוכח לחץ נתפסה כסימן להיחלשות האמונה הן באל והן במפעל הציוני – שבא לידי ביטוי בהתיישבות.¹¹³ יודגש כי האמונה באל לבדה אינה מספקת הסבר מלא, בעיקר לאור העובדה שכאמור, האוכלוסייה החרדית תמכה בפינוי יישובים. השילוב בין אמונה באל לבין החשיבות שהאוכלוסייה הדתית לאומית מייחסת לאחיזה בקרקע ולקדושת הארץ הוא המשפיע על תפיסתם השלילית באשר לאפשרות הפינוי. אשר לשיוך הפוליטי – נמצא כי אלה שהגדירו את עצמם כימין, שמאל ומרכז תמכו בפינוי, אבל אלה שהגדירו את עצמם כשמאל תמכו בפינוי יותר מאלה שהגדירו את עצמם כמרכז וכימין (ימין ומרכז – 70-75 אחוזים לעומת שמאל – 86 אחוזים).

המענים לשאלה זו מספקים מידע מועט לגבי עמדות הציבור בסוגיית הפינוי (יש לזכור כי גם מבחינה ממסדית, הכרת הצורך בפינוי נרחב עדיין לא בשלה במלואה וחסרים עיבוד, תכנון והקצאת משאבים – כולל הכנת תוכניות פינוי מפורטות שיכללו התייחסות מערכתית לשאלה מהם הקריטריונים לפינוי).¹¹⁴ ובכל זאת, ניתן ללמוד מממצא זה על כיווני החשיבה המשתנים של הציבור בישראל ביחס לתפיסות עולם. לסיכום, בקרב הציבור בישראל נמצא רוב שסבר כי החזית האזרחית מוכנה לאפשרות של עימות צבאי, וכי הממשלה והצבא עשו מספיק או באופן חלקי כדי להגן על תושבי המדינה. עוד עלה מהנתונים שהוצגו בפרק זה כי הרוב סבר שהרשות המקומית פועלת רק בצורה חלקית להכנת היישוב לעימות צבאי. ולבסוף, רוב הציבור

אינו מכין את עצמו לעימות צבאי. במילים אחרות: ככל שיוורדים מרמת המדינה לרמת הפרט, כך יורדת תחושת המוכנות.

נראה שהציבור ביטא הסתמכות על הממסד הפוליטי-ביטחוני. ממצא זה עולה בקנה אחד עם ממצאים אחרים שעלו במחקר, שעוסקים באמון הציבור במוכנות המדינה ובמוכנות צה"ל להתמודדות עם איומים חיצוניים-ביטחוניים. לכאורה ממצאים אלו מפתיעים, שכן סביר להניח שיכולת הציבור להעריך את מוכנות המדינה הלכה למעשה נמוכה, כך שמדובר על תחושה אמורפית. לעומת זאת, היכולת הריאלית של הפרט להעיד לגבי מוכנותו האישית גבוהה יותר. שנית וחשוב יותר, הממצאים אינם עולים בקנה אחד עם קביעותיהם של "העושים במלאכה". אנשי מקצוע העידו כי גם אם מוכנות החזית האזרחית השתפרה בצורה משמעותית מאז מלחמת לבנון השנייה, עדיין קיימים פערים ניכרים ביחס לרצוי בהקשר זה.¹¹⁵ ייתכן שפער זה נובע מהרצון של הציבור למימוש תחושה פסיכולוגית של רגיעה, מעין משאלת לב ואמונה ותקווה שהכול יהיה בסדר.

נכון לשאול מדוע חלקים גדולים מהציבור אינם מכינים עצמם למצב של עימות צבאי; מדוע קיימת נטייה בציבור לסמוך על הממסד הפוליטי-ביטחוני שיעשה את הנדרש עבורו, והוא נמנע מלעסוק בעצמו בסוגיה זו ובהיערכותו שלו לקראתה. אפשר להציע לכך מספר הסברים. ראשית, ייתכן שזהו חלק מ"תרבות הסמוך" הרווחת בחברה הישראלית. הסבר משלים קשור ביחס האזרח למדינה שמקורו, לפחות באופן חלקי, בתפיסת עולם אינדיווידואליסטית בנוסח: "מה המדינה עושה בשבילי?". המשמעות היא מידה פחותה של קבלת אחריות אישית, כל שכן כאשר משבר ריאלי לא נראה באופן. ניתן להציע הסבר נוסף, שלפיו אדישות הציבור נובעת מתחושת הביטחון שלו במערך ההגנה האווירית (ובעיקר במיגון האקטיבי 'כיפת ברזל') של ישראל, שהתבסס בעשור האחרון והוכח מבחינה מבצעית כאפקטיבי ומציל חיים. עם זאת ברור כי מספר הסוללות הזמינות אינו יכול לתת מענה מספיק לאיום, בוודאי בנסיבות של עימות מלא, שיחייב גם כיסוי של המערכת למתקנים צבאיים ולתשתיות לאומיות חיוניות. בכירים במערכת הביטחון הביעו חשש מתחושת הביטחון של הציבור במערכת וסברו כי 'כיפת ברזל' הכניסה את העורף לשאננות.¹¹⁶

פרק שלישי: היחס לאזרחי ישראל הערבים

האוכלוסייה הערבית היא המיעוט הגדול במדינת ישראל. על המתח המובנה ביחסים בין רוב למיעוט בכל מדינה נוספו בישראל גורמים הקשורים ישירות ובעקיפין בסכסוך הישראלי-ערבי בכלל, ובסכסוך הישראלי-פלסטיני בפרט. קיומו של מיעוט ערבי לא מבוטל במדינת ישראל העמיד בפני הנהגת המדינה והחברה היהודית אתגרים שהיו להם השלכות על עיצוב מהותה של המדינה. מערכת היחסים בין הרוב היהודי למיעוט הערבי בישראל ידעה עליות ומורדות במשך השנים. אירועים רבים בזירה הפוליטית והחברתית בישראל עיצבו אותה. עוצמת המתח שיקפה היבטים שונים של היחסים, ובה בעת הזינה אותם. ההיבטים המרכזיים השלובים זה בזה הם: זהותם של אזרחי ישראל הערבים, הזיהוי של הערבים בישראל בעיני הרוב היהודי עם האויב ומדיניות האפליה נגד המיעוט הערבי.

לפי חוקי היסוד של מדינת ישראל, המדינה מוגדרת "מדינה יהודית ודמוקרטית". הגדרה זו כשלעצמה יוצרת מתח בין הרוב היהודי למיעוט הערבי, שכן גלום בה מתח בין שני עקרונות: האחד – העיקרון הדמוקרטי של שוויון מלא לכלל האזרחים. עם כינונה הצהירה המדינה כי היא "תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין. תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות. תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות...". אזרחי ישראל הערבים שנותרו בתחומה אחרי המלחמה ב-1948 נקראו "לשמור על השלום וליטול חלקם בבניין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה, הזמניים והקבועים"¹¹⁷. העיקרון השני הוא קיומה של מדינת ישראל כמימוש זכותו של העם היהודי להגדרה עצמית במולדתו. ואולם בפועל, מאז קום המדינה ועד ימינו אלה לא התגבש איזון ראוי ומקובל בין שני העקרונות הללו.¹¹⁸ הרי הדגשת היותה של ישראל מדינה יהודית מוציאה למעשה את אזרחיה הערבים מחוץ למחנה הדומיננטי.¹¹⁹ מדינת ישראל ומוסדותיה, בכללם בית המשפט העליון, לא הכירו במיעוט הערבי כקבוצת מיעוט לאומי הזכאית לזכויות קולקטיביות.¹²⁰ במציאות זו היה מצבם של הערבים בישראל תלוי לחלוטין ברצון הטוב של השלטון היהודי. מדינת ישראל התקשתה ליישם את העיקרון הדמוקרטי

שעמד בבסיסה באשר לשוויון מלא לכל האזרחים.¹²¹ כפי שגרס סמי סמוחה, יחסי יהודים וערבים בישראל מושתתים על העיקרון המוצהר שישראל היא מדינה יהודית ודמוקרטית, ואולם היא דמוקרטיה אתנית שבה ניתנות זכויות דמוקרטיות לכול, אך בה בעת נהנית קבוצת הרוב היהודי משליטה וממעמד מועדף.¹²²

נקודת המוצא בהתייחסות המדינה והחברה אל הערבים בישראל, מאז כינונה ולמעשה עד היום, הייתה ונותרה כאל גורם עוין בכוח ובפועל.¹²³ בשנותיה הראשונות של המדינה הוחל ממשל צבאי על אזרחיה הערבים, אשר הוסר ב־1966 אך הותיר משקעי מרירות לאורך השנים הבאות. התפתחות חשובה נוספת במסכת היחסים בין היהודים והערבים בישראל הייתה היכולת שניתנה לערבים להיפגש עם בני עמם (ומשפחותיהם) בגדה המערבית וברצועת עזה, עקב תוצאותיה הטריטוריאליות של מלחמת ששת הימים ב־1967. באותן שנים התחזקה התנועה הלאומית הפלסטינית בראשות אש"ף, ובמקביל התעוררו רגשות לאומיים פלסטיניים גם בקרב אזרחי ישראל הערבים.¹²⁴ הזדהותם של חלק ניכר מאזרחי ישראל הערבים ותפיסתם העצמית כחלק מהעם הפלסטיני, וכן מעורבות ערבים אזרחי ישראל בפיגועי טרור (הגם שמדובר במיעוט מקרים בלבד) תרמו לשימור החשדנות ואף להעמקתה, ולהתייחסות למיעוט הערבי כולו כאל סכנה ביטחונית אפשרית.¹²⁵ ואכן, לקונפליקט המתמשך בין ישראל לפלסטינים נודעה השפעה מכרעת על העמקת השסע הלאומי בין יהודים לערבים.¹²⁶ בה בעת, תהליכי המודרניזציה והסוציאליזציה הפוליטית שחלו בקרב אזרחי ישראל הערבים, במידה רבה עקב ובהשראת השתייכותם לחברה הישראלית, וכן השתחררות הדרגתית מטראומת התבוסה ב־1948, חיזקו בקרב אזרחי ישראל הערבים את התודעה הלאומית והגבירו בקרבם את האמונה בכוחם הפוליטי. וכך העידן שלאחר 1967 מאופיין בהופעתן של אידיאולוגיות והתארגנויות תנועתיות ומפלגתיות חדשות בקרב הערבים.¹²⁷ גם במישור הכלכלי חל שיפור, שכן ביטול הממשל הצבאי הקל את מצב התעסוקה ורבים מקרב אזרחי ישראל הערבים יצאו לעבודה במגזר היהודי – מה שהביא לעלייה הדרגתית ברמת החיים של המגזר.¹²⁸

מדיניות האפליה כלפי אזרחי ישראל הערבים – על אף היותה של קבוצת הערבים אזרחי ישראל שווה בפני החוק ובעלת זכויות אזרחיות שוות לאלה של אוכלוסיית הרוב היהודית, היא מהווה עדיין במובנים רבים קבוצה חברתית מודרת ומופלת, ללא שוויון אזרחי מלא.¹²⁹ אי־השוויון בא לידי ביטוי בתחומי חיים שונים, במישור המוסדי והאישי: חוקים ותקנות, עמדות מפלות של מקבלי ההחלטות ברמות שונות ושל הציבור הרחב, תקצוב ממשלתי המוענק לרשויות המקומיות הערביות ולמוסדות ערביים, מערכת החינוך, שוק העבודה ומערכת המשפט.

המיעוט הערבי שונה מן הרוב היהודי בהיבטים רבים כמו שפה, תרבות, דת, לאום, היסטוריה וזיכרון קולקטיבי, הוא חלק מעם מובס, שנים רבות הוא היה נתון תחת

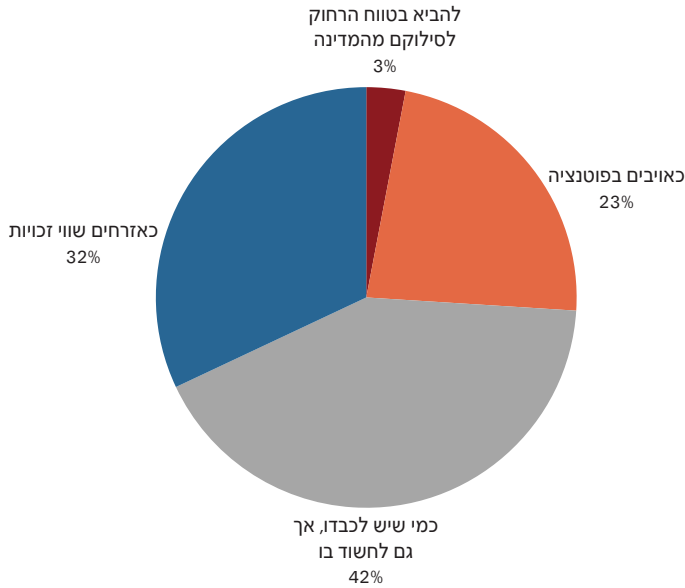
ממשל צבאי, בניו ובנותיו אינם משרתים בכוחות הביטחון, הוא מבודד כמעט לחלוטין מן הרוב מבחינה גיאוגרפית וחברתית ואין הוא נטמע בו, מעמדו הכלכלי-חברתי נמוך, הוא סובל מאפליה וממגבלות שונות, ויש לו גם חילוקי דעות עמוקים עם הרוב היהודי באשר לערכי יסוד – הוא שולל הן את האידיאולוגיה הציונית המונחת בתשתיתה של המדינה והן את העמדה היהודית ואת הנרטיב היהודי לגבי הסכסוך.¹³⁰

כיוון התפתחות היחסים בין שתי הקבוצות ובעמדותיהן זו כלפי זו עמד בסימן של התרחקות ואיבה הדדית, במיוחד מאז אירועי אוקטובר 2000, שבמהלכם נהרגו 13 אזרחים ישראלים ערבים בהפגנות ובמהומות אלימות שפרצו כמחאה על עליית ראש האופוזיציה דאז אריאל שרון להר הבית, כאות הזדהות עם ערביי יהודה ושומרון עם פרוץ האינתיפאדה השנייה,¹³¹ ובעקבות ועדת אור – ועדת החקירה הממלכתית שהוקמה כדי לחקור את הסיבות לאירועים אלה, שנחשבים לקו פרשת מים ביחסי יהודים וערבים. נטען כי החברה היהודית לא שינתה את תפיסתה הבסיסית כלפי החברה הערבית בעקבות המלצות ועדת אור, וכי המדיניות שננקטה כלפי החברה הערבית מוכתבת משיקולים פוליטיים קצרי טווח ומונעת משיקולים חברתיים וביטחוניים כמו חשש לבדלנות.¹³² נקודות ציון נוספות שתרמו לכך היו מלחמת לבנון השנייה, שפרצה בין ישראל ולבנון בשנת 2006, אירועי עכו (2008), מבצע עופרת יצוקה בעזה (2008-2009), אירועי המשט בעזה (2010) ועוד. אלה הוכיחו כי מרקם היחסים בין היהודים לערבים בישראל נותר שביר.¹³³ ההידרדרות ביחסים השתקפה בין היתר בהצעות חוק בעלות אופי מדיר ומגביל כמו העדפה של משרתים בצבא בקבלה לעבודה, קבלת מתיישבים ליישובים קטנים בפריפריה לאחר בדיקה של ועדת קבלה, חיוב המבקשים להתאזרח בהצהרת נאמנות למדינה יהודית וחקיקת חוק הלאום (ובשמו המלא: "ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי") שנחקק ביולי 2018. מדובר בחוק יסוד שהתקבל בכנסת באווירה פוליטית שנויה במחלוקת, על בסיס הטענה כי הגיעה העת לעגן בחקיקת יסוד את אופייה היהודי של מדינת ישראל כמדינתו של העם היהודי. זאת לגישתם של תומכי החוק, להבדיל מעיגונן של זכויות אזרחיות בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. לטענתם, אומנם במסגרת מספר חוקי יסוד מדינת ישראל הוגדרה כבר ב־1992 כמדינה יהודית ודמוקרטית, אולם באיזון הנכון בין שתי זהויות אלה יש לתת יותר משקל לראשונה.¹³⁴

השסע המעמיק בין היהודים לערבים בישראל הוא העמוק ביותר מבין השסעים בחברה, וגם על פי ממצאי מחקר זה, הוא שהדאיג במיוחד את הציבור בהשוואה למתחים האחרים. החלק הראשון של הפרק יעסוק ביחס לאזרחי ישראל הערבים ובתפיסות לגבי מערכת היחסים בין יהודים לערבים, והחלק השני יעסוק במדיניות הממשלה כלפי אזרחי ישראל הערבים.

יחס היהודים לאזרחי ישראל הערבים

המחקר בחן בסדרה של שאלות כיצד רואה הרוב היהודי את המיעוט הערבי, וכיצד לדעתו על מדינת ישראל להתייחס אליו. השאלה הראשונה בחנה כיצד הרוב היהודי רואה את אזרחי ישראל הערבים.

תרשים 57: כיצד אתה רואה את אזרחי ישראל הערבים? 2018

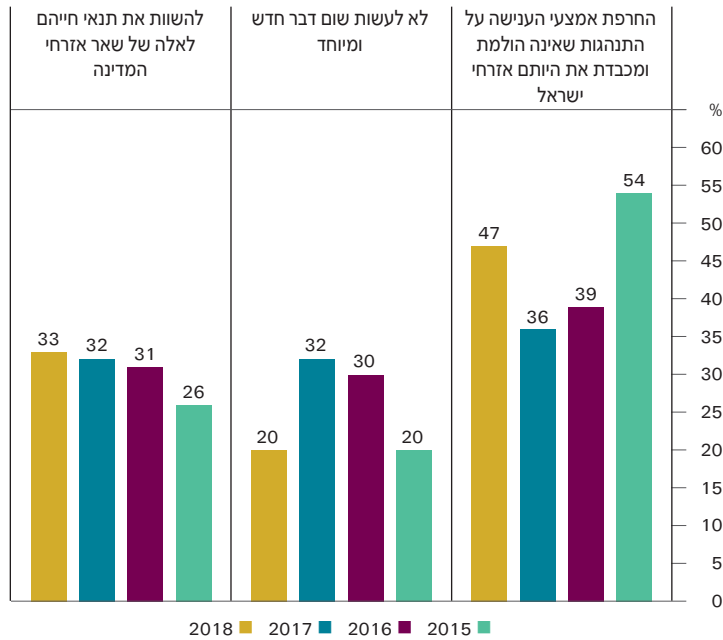
תרשים 57 מלמד כי חלק גדול מהציבור (42 אחוזים) הביע אמביוולנטיות כלפי אזרחי ישראל הערבים וגרס שיש לכבדם, אך גם לחשוד בהם. בגישה זו ניכרה עקביות לאורך השנים. ב־2015 חשו כך 45 אחוזים מהציבור ביחס לאזרחי ישראל הערבים, ב־2016 – 41 אחוזים וב־2017 – 43 אחוזים.

לעומת זאת, חלק קטן יותר מהציבור, כשליש, ראה את אזרחי ישראל הערבים כאזרחים שווים זכויות (32 אחוזים). בתפיסה זו חלו שינויים במהלך השנים.¹³⁵ ב־2015 רק 20 אחוזים ראו את הערבים כשווים. מדובר בתקופה של "גל הטרור" (2015–2016), כשחלק מהפיגועים בוצעו על ידי ערבים ישראלים. החשדנות כלפי הערבים בדרך כלל מתחזקת בכל עת שתקריות ביטחוניות מזעזעות את האיזון החברתי השברירי. עדות לתופעה זו נרשמה גם במהלך האינתיפאדה השנייה, במלחמת לבנון השנייה, במבצע עופרת יצוקה ועוד.

עם זאת, בזמן רגיעה ביטחונית (יחסית) ניכרת ירידה בחשדנות: ב־2016 חלה עלייה משמעותית ביחס החיובי לערבים, ו־30 אחוזים ראו אותם כאזרחים שווים זכויות.

ב-2017 וב-2018 נשמרה מגמה חיובית זו. ממצא נוסף הראה כי כרבע מהציבור ראו באזרחי ישראל הערבים אויבים פוטנציאליים (23 אחוזים). ב-2015, בשיא "גל הטרור", שיעורם עלה ל-35 אחוזים. החל מ-2016 חלה ירידה משמעותית של עשרה אחוזים – 25 אחוזים ראו בערבים אויבים פוטנציאליים. הירידה, כמו בשיעור החשדנות, נשמרה גם ב-2017 וב-2018. ב-2016 ההגדרה שונתה מ"אויבים" ל"אויבים בפוטנציה". סביר להניח ששינוי זה הביא למיתון מסוים במענה. נוסף על כך, ב-2016 נוספה באופן חד-פעמי האפשרות "להביא בטווח הרחוק לסילוקם מהמדינה", ורק 4 אחוזים סברו כך. ב-2018 נוספה האפשרות "כאזרחים שאינם שווי זכויות", שזכתה ל-3 אחוזי תמיכה בלבד.

מעמדם של הערבים בישראל והיחס כלפיהם נחשבים לאחת הסוגיות המפלגות ביותר את קבוצת הרוב הלאומי היהודי בישראל, ואכן נמצאו הבדלים בפילוח לפי שיוך פוליטי ורמת דתיות של המשיבים. אלה ששייכו את עצמם לשמאל ראו בערבים אזרחים שווי זכויות (75 אחוזים), יותר מאלה ששייכו את עצמם למרכז ומחילונים (כ-42 אחוזים), ובמידה משמעותית יותר מאלה ששייכו את עצמם לימין, וכן מדתיים ומחרדים (18 אחוזים). ובהתאמה – כשליש מקרב הימין ומקרב הדתיים (כ-30 אחוזים) והחרדים (45 אחוזים) ראו את הערבים כאויבים בפוטנציה במידה משמעותית יותר מקרב אלה ששייכו את עצמם למרכז ומקרב החילונים (כ-16 אחוזים), ובניגוד לשמאל שכלל לא רואה אותם כאויבים בפוטנציה (2 אחוזים בלבד). תמונה דומה, אם כי קיצונית פחות, נצפתה גם ביחס ל"כבדהו וחשדהו"; בעוד בקרב אלה ששייכו את עצמם לשמאל סברו 23 אחוזים כי יש לכבד את אזרחי ישראל הערבים אך גם לחשוך בהם, בקרב אלה ששייכו את עצמם למרכז וכן בקרב חילונים, שיעור הסבורים כך עמד על 38 אחוזים, ובקרב המשייכים עצמם לימין וכן מסורתיים ודתיים הוא עמד על כ-50 אחוזים. יצוין כי אף אחד מהמגזרים לא ראה בהם אזרחים שאינם שווי זכויות. השאלה השנייה בחנה על מה, לדעת הציבור, צריכה ישראל לשים את הדגש ביחסה לאזרחי ישראל הערבים.

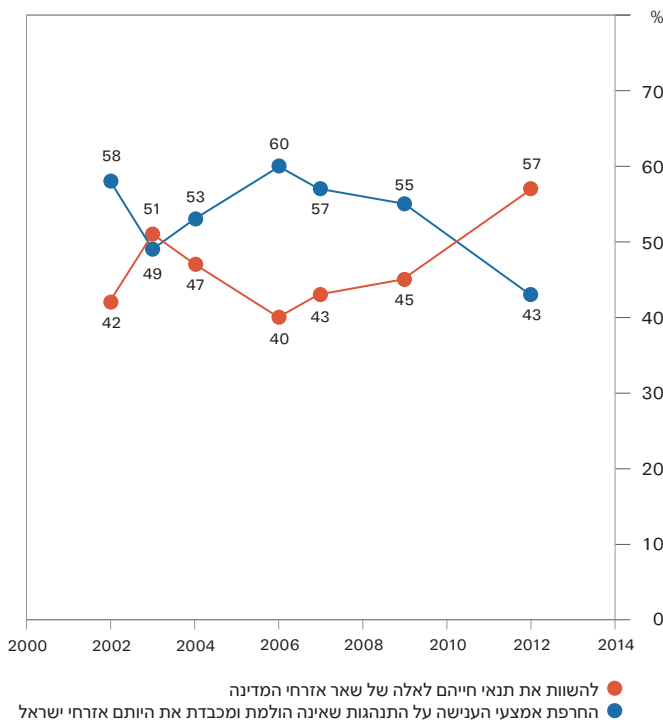

תרשים 58: על מה צריכה ישראל לשים את הדגש ביחסה לאזרחי ישראל הערבים? 2018-2015

תרשים 58 מצביע על כך שב-2015, בשיא "גל הטרור", חלקו הגדול של הציבור (54 אחוזים) היה מעוניין בהחרפת אמצעי הענישה על התנהגות שאיננה הולמת ומכבדת את היותם של הערבים אזרחי ישראל. ב-2016 וב-2017 חלה ירידה משמעותית במצדדים בהחרפת אמצעי הענישה לכ-36-39 אחוזים, אולם ב-2018 שוב חלה עלייה בהעדפה זו שהגיעה ל-47 אחוזים. עוד נמצא כי רק רבע מהציבור ב-2015 (26 אחוזים) היו מעוניינים להשוות את תנאי חייהם של הערבים אזרחי ישראל לאלה של שאר אזרחי המדינה. ב-2016-2018 חלה עלייה בשיעורם של אלה שסברו כך ל-31-33 אחוזים. זאת ועוד, ב-2015 סברו 20 אחוזים כי אין צורך לשנות דבר במדיניות. במובן זה חלה עלייה משמעותית של מעל 10 אחוזים ב-2016, ב-2017 ל-30-32 אחוזים וב-2018 הנתונים חזרו ל-20 אחוזים.

ניכר אם כן שב-2016-2017 הייתה תנועה בכיוון החיובי ביחס לערבים, אולם המעבר נע מהרצון ל"הגברת הענישה" ל"לא לעשות שום דבר חדש ומיוחד". ייתכן שמקורה של התנועה החלקית חזרה לכיוון השלילי ב-2018 הוא בחקיקת חוק הלאום ובהפגנות שערכו בעקבות זאת ערבים אזרחי ישראל באוגוסט 2018. בין היתר, באחת ההפגנות הונפו דגלי פלסטין ונשמעו קריאות כגון "בדם ואש נפדה את פלסטין".

גם לגבי שאלה זו נמצאו הבדלים משמעותיים בפילוח לפי שיוך פוליטי ורמת דתיות; בקרב אלה ששייכו את עצמם לימין וכן בקרב מסורתיים, דתיים וחרדים ניכרה העדפה ברורה להחרפת אמצעי הענישה בגין התנהגות שאינה הולמת ומכבדת את היותם של הערבים אזרחי ישראל (50-59 אחוזים). לעומת זאת, בקרב אלה ששייכו את עצמם לשמאל ניכרה העדפה ברורה לאפשרות השוואת תנאי חייהם של הערבים לאלה של שאר אזרחי המדינה (83 אחוזים). בקרב אלה ששייכו את עצמם למרכז ובקרב חילונים נמצאה העדפה קלה לאפשרות זו (כ-40 אחוזים). ב-2002-2012 נשאלה במחקר שאלה במתכונת דומה, אולם לא נכללה בה האפשרות "לא לעשות שום דבר חדש ומיוחד". מובן שמתכונת זו הייתה עשויה לשנות את האיזון בין התשובות השונות, אך כפי שניתן לראות בתרשים 59, הדפוסים שנמצאו דומים במהותם לאלה שהוצגו לעיל ביחס לשנים האחרונות.

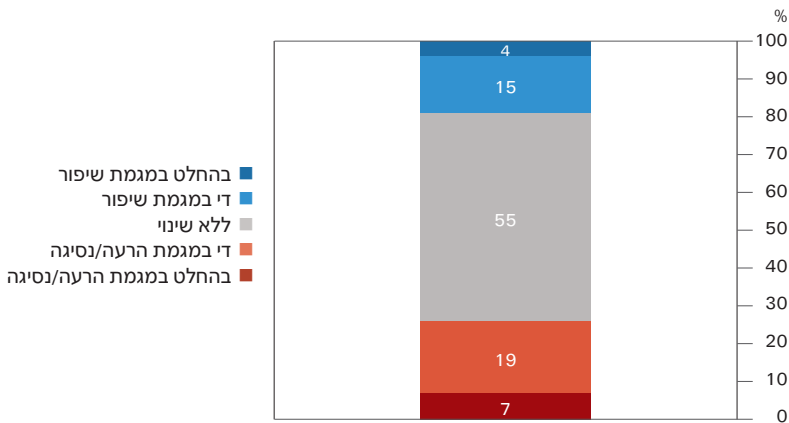

תרשים 59: על מה צריכה ישראל לשים את הדגש ביחסה לאזרחי ישראל הערבים? 2012-2002

מהתרשים עולה כי לאורך כל התקופה, שיעור התומכים בהחרפת אמצעי הענישה על התנהגות שאינה הולמת ומכבדת את היותם של הערבים אזרחי ישראל עלה על שיעור התומכים באפשרות של השוואת תנאי חייהם לאלה של שאר אזרחי המדינה.

עוד עולה כי בדומה לתקופת "גל הטרור" (2015), בתקופות של משבר חלה עלייה בתמיכה בהחרפת אמצעי הענישה. זאת במקביל לעלייה בראייתם של אזרחי ישראל הערבים אויבים פוטנציאליים. כך קרה גם בשיא האינתיפאדה השנייה (2002) ובתקופת מלחמת לבנון השנייה ואחריה (2006), כאשר שאלת הנאמנות של אזרחי ישראל הערבים עלתה בעקבות הביקורת שנמתחה על ידי חלקים מקרב אוכלוסייה זו על ממשלת ישראל ועל צה"ל.

השאלה הבאה מסכמת חלק זה ומתמקדת בתפיסות לגבי מערכת היחסים בין יהודים לערבים. הציבור נשאל ב-2017 אם לדעתו מערכת היחסים בין הציבור היהודי לציבור הערבי בישראל נמצאת במגמת שיפור או הרעה/נסיגה.

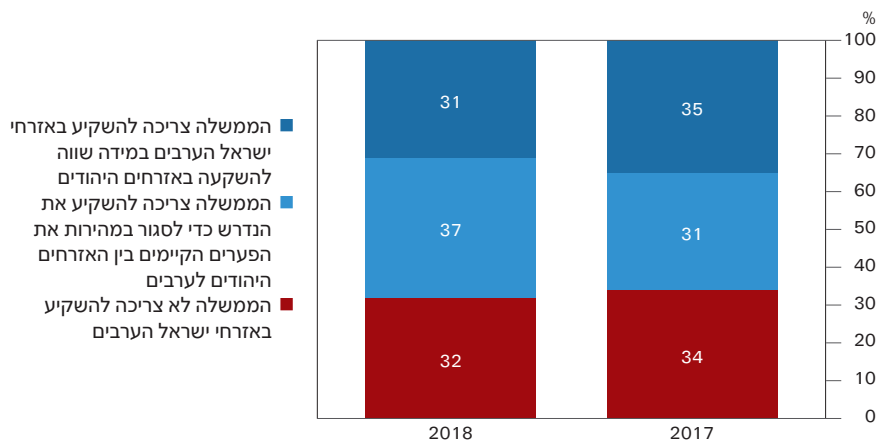

תרשים 60: עמדות בנוגע למערכת היחסים בין הציבור היהודי לציבור הערבי בישראל, 2017

מתרשים 60 עולה כי רוב הציבור (55 אחוזים) סבר כי אין שינוי במערכת היחסים בין הציבור היהודי לציבור הערבי בישראל. כרבע (26 אחוזים) סברו כי קיימת מגמת הרעה/נסיגה במערכת היחסים, ורק חמישית (19 אחוזים) מהציבור סברו כי מערכת היחסים נמצאת במגמת שיפור.

מדיניות הממשלה כלפי אזרחי ישראל הערבים

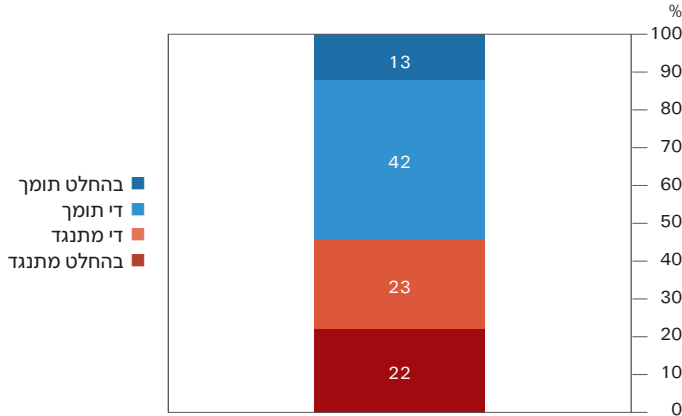
השאלות שהוצגו עד כה עסקו ביחס של הרוב היהודי למיעוט הערבי ברמה התפיסתית. השאלות הבאות בוחנות את עמדות הציבור ביחס להיבטים המעשיים, דהיינו, מהן עמדות הציבור בנוגע להשקעה באזרחי ישראל הערבים. בתרשים 61 מוצג מענה לשאלה זו, שנוספה למחקר ב-2017.

תרשים 61: השקעה באזרחי ישראל הערבים, 2017, 2018

ב־2017–2018 סבר רוב הציבור (66–68 אחוזים) כי הממשלה צריכה להשקיע באזרחי ישראל הערבים בדרך זו או אחרת, אם כי היה הדעות נחלקו באשר לסוג ההשקעה המועדף. מעט יותר משליש (31–35 אחוזים) סברו כי הממשלה צריכה להשקיע בערבים במידה שווה להשקעה ביהודים. סוג זה השקעה נתמך במידה משמעותית יותר על ידי אלה ששייכו את עצמם לשמאל ולמרכז וכן בקרב חילונים, והרבה פחות על ידי מסורתיים, דתיים וחרדים ובקרב אלה ששייכו את עצמם לימין. מעט יותר משליש (31–37 אחוזים) סברו כי הממשלה צריכה להשקיע את הנדרש כדי לסגור במהירות את הפערים הקיימים בין היהודים לערבים. מעניין כי לא נמצאו הבדלים בתמיכה באפשרות זו בין המגזרים השונים (למעט האוכלוסייה החרדית, שרובה הביע התנגדות לכל סוג של השקעה). זאת ועוד, ייתכן שאת הירידה של 6 אחוזים מ־2017 ל־2018 בשיעור התומכים באפשרות זו ניתן לקשר להפגנות שנערכו בעקבות חקיקת חוק הלאום באוגוסט 2018. לבסוף, קצת יותר משליש מהציבור (32–34 אחוזים) סברו כי הממשלה כלל לא צריכה להשקיע באזרחי ישראל הערבים. דתיים (53 אחוזים) וחרדים (61 אחוזים) תמכו באפשרות זו יותר מאשר חילונים (22 אחוזים). גם בקרב אלה ששייכו את עצמם לימין (41 אחוזים) נמצאה רמת תמיכה גבוהה יותר באפשרות זו מאשר בקרב אלו ששייכו את עצמם למרכז (24 אחוזים) או לשמאל (14 אחוזים). ב־30 בדצמבר 2016 אימצה ממשלת ישראל את תוכנית החומש (2016–2020) למגזר הערבי. התוכנית דנה בתחומים רבים והיא מומנה מתקציביהם של משרדי הממשלה. מטרתה הייתה לשפר את המצב הכלכלי והחברתי של ערביי ישראל ולהגביר את השוויון בין המגזרים. במחקר שבוצע ב־2017 הוקדשה שאלה לבחינת עמדות הציבור בנושא. כך תוארה לציבור תוכנית החומש: הממשלה החליטה בדצמבר 2015 על

תוכנית חומש בשיעור של יותר מ-10 מיליארד שקל לקידום השתלבותם של האזרחים הערבים בחברה ובכלכלה הישראלית.

תרשים 62: תמיכה לעומת התנגדות לתוכנית החומש לקידום השתלבותם של אזרחי ישראל הערבים בחברה ובכלכלה הישראלית, 2017

מתרשים 62 עולה כי חלק גדול מהציבור (55 אחוזים) תמך בתוכנית וחלק קטן יותר (45 אחוזים) התנגד לה. רמת תמיכה גבוהה נמצאה בקרב חילונים ומסורתיים יותר מאשר בקרב דתיים. מעניין כי לא נמצא הבדל בשיוך הפוליטי.

לסיכום, ממצאי המחקר העידו כי הרוב היהודי אמביוולנטי, ועם זאת די עקבי ביחסו למיעוט הערבי בישראל. מצד אחד, ברמה התפיסתית, יחסם של חלקים גדולים בציבור היהודי היה שלילי כלפי המיעוט הערבי. רק חלק קטן מהציבור ראה את אזרחי ישראל הערבים כאזרחים שווים זכויות. חלק סבר כי יש להחריף את צעדי הענישה על התנהגות שאינה הולמת ומכבדת את היותם אזרחי ישראל, וכרבע מהציבור אף ראו בהם אויבים בפוטנציה. נראה אם כן כי הגדרת הערבים כאויבים מושרשת עמוק בתודעת היהודים בישראל. גם הימשכותו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני והכישלון ליישבו במהלך שני העשורים האחרונים העניקו משנה תוקף לתפיסה זו ולנטייה להחילה אף על הערבים בישראל, שחלקם מזדהים ומזוהים כחלק מן העם הפלסטיני. כאמור, חלק גדול מהציבור ראה את אזרחי ישראל הערבים כמי שיש לכבדם אך גם לחשוך בהם, והוא נקט כלפיהם באופן עקבי יחס של "כבדהו וחשדהו". ניתן לטעון כי מדובר בתפיסה אנושית לאור המצב החברתי-אידיאולוגי-פוליטי. הערבים הרי הם "לא משלנו", הם חלק מהעולם הערבי שנחשב לאויב מדינת ישראל, ולכן אך טבעי הוא שיהיו חשודים באי-נאמנות למדינת ישראל. זאת ועוד, יש הטוענים כי לכאורה, במצב המורכב של יחסי יהודים-ערבים בישראל, כאשר מערכת יחסים

זו נולדה למציאות של יחסי איבה, ולאור הימשכות הסכסוך הישראלי-פלסטיני, הרי באופן יחסי ובהתחשב בנסיבות אפשר לצפות אף ליחס שלילי יותר. יהיו אשר יהיו הנסיבות, המשמעות של "כבדהו וחשדהו" היא שלילית במהותה, ולמעשה משתקפת כאן מדיניותה של מדינת ישראל כלפי המיעוט הערבי לאורך שנים.

פרק רביעי: תפיסת תפקיד התקשורת

נוכחותה ההולכת וגוברת של תקשורת ההמונים בזירה הציבורית והפוליטית והיותה הספקית הראשית של מידע לציבור הקנו לה חשיבות רבה בסדר החברתי.¹³⁶ במשך השנים נוסחו תפיסות שונות לבחינת מקומה של התקשורת בחברה. לפי אחת התפיסות, התקשורת מארגנת וממיינת עבור נמעניה את הידע החברתי ואת עולם הדימויים החברתיים לגבי המציאות. היא עושה זאת באופן סלקטיבי ובכפוף לסולם הערכים והנורמות השליטות בחברה. בדרך זו היא קובעת גם מה יישאר מחוץ לתמונה ויוקע כחריג. התקשורת נוטלת חלק מרכזי בקיבוע של דימויים ובעיצוב האירועים, והיא משמשת זירה של משא ומתן פרשני למשמעותם וליצירת השקפת עולם.¹³⁷

אולם התקשורת אינה חיצונית לחברה ואינה נכפית עליה. החברה היא שמעמידה ערוצים לרשות התקשורת, והיא הקובעת עבורה את כללי פעולתה. התקשורת משתפת בכתיבת אמונותיה של החברה והזיכרון הקולקטיבי שלה. במילים אחרות, התקשורת שותפה להבעה החברתית, התרבותית והפוליטית.¹³⁸ לצד תפקידים אלו, מאחר שהתקשורת אינה מסוגלת לשקף כבמראה את המציאות, היא גם ממסגרת אותה עבור נמעניה, שהרי כל אירוע מורכב מאין-ספור פרטים ויש לו כמה זוויות ראייה, ללא אפשרות להציג את כולם. אירוע עשוי להיות מובן רק אם הוא ממוקם בתוך טווח של קודים חברתיים ותרבותיים ידועים. התוצאה היא שבתהליך תיאורו של אירוע, התקשורת מגדירה ומעצבת אותו מחדש וכך היא מבנה מציאות ויוצרת דימויים ומשמעויות.¹³⁹ בתהליך זה התקשורת ממיינת את הנושאים לקטגוריות שונות, מחליטה אילו פרטים להדגיש ומאיזו זווית. בחירה בזווית ראייה אחת ולא באחרת היא בחירה במסגרת מסוימת. כך נוצרות סגירויות של משמעויות לגבי נושאים הנוגעים לערכים מרכזיים של החברה. במקרים מסוימים הסיקור התקשורתי מסדר את האירועים במסגרות קיימות, וכך מעניק משמעות לרצף של אירועים עבור נמעניו.¹⁴⁰

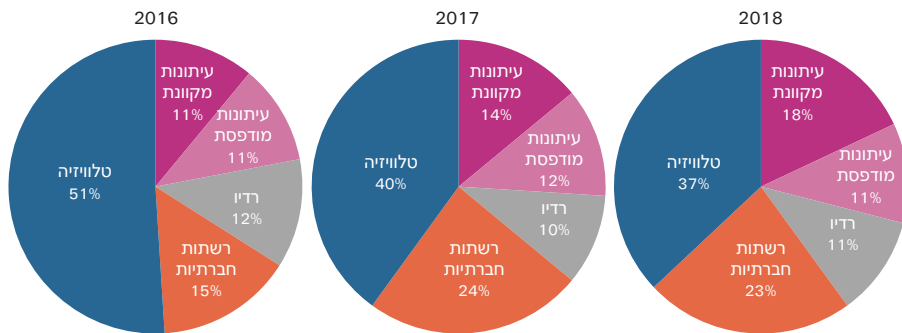
היבטים אלה באים לידי ביטוי במיוחד כאשר בוחנים את מקומה של התקשורת בתחום הביטחון הלאומי. אומנם התפקידים החברתיים של התקשורת הם בעלי חשיבות גבוהה בכל החברות ובכל הזמנים – בעיתות שלום כמו גם בעיתות משבר, אולם עיתות משבר שמתאפיינות בעלייה משמעותית בתחושת האיום ואי-הוודאות

מדגישות ביתר שאת את מקומם ותפקידם המרכזי של אמצעי התקשורת בחברה. ואכן, כפי שעולה ממחקרים בעולם ובישראל, בתקופות אלה מתעצמים עד מאוד תפקידיה של התקשורת, והיא מקדישה מקום מרכזי ומשאבים רבים למתן מענה לצרכים קוגניטיביים של מידע ופרשנות על המתרחש, לצרכים רגשיים ואסקפיסטיים שכוללים הקלת החששות והפחדים, הפחתת המתחים, עידוד ונחמה, וכן מתן מענה לצרכים אינטגרטיביים של הבטחת יציבות, גיוס סולידריות וחיזוק תחושת אחדות חברתית.¹⁴¹ מצבים אלה מאתגרים ומחדדים את הדילמות של אנשי התקשורת ביחס לתפיסת תפקידם. כך למשל, עליהם להחליט אם ליצור דרמה ובכך להעצים את המשבר, או להעביר מסרים מרגיעים ובכך לתרום לדעיכתו; אם להדגיש עובדות המבטאות קונצנזוס כדי לתרום לליכוד העם, או דווקא עובדות השנויות במחלוקת שיעוררו עימותים ציבוריים; אם למסור את המידע והפרשנות בדרך שיגבירו וייצבו את האמון במנהיגות, או למתוח ביקורת על מי שמנהל את המשבר, ואולי בכך לזרוע אי-אמון.¹⁴² מכאן עולה חשיבות הבחינה של עמדות הציבור באשר לתפיסת תפקיד התקשורת בתחום הביטחון הלאומי. פרק זה יתמקד בשאלה כיצד תפס הציבור את תפקיד התקשורת בשנים 2015-2018. תחילה תוצג תפיסת הציבור בדבר מקומה של התקשורת בעיצוב השקפת עולמו המדינית-ביטחונית. לאחר מכן ייבחנו עמדות הציבור בנוגע לתפקוד התקשורת הלכה למעשה, ובעיקר סביב סוגיות של פטריוטיות וחוסן לאומי, ולבסוף יוצגו עמדות הציבור באשר לסיקור אירועי טרור ולסיקור התקשורת של צה"ל.

מקומה של התקשורת בעיצוב השקפת עולם מדינית-ביטחונית

התרחבות הזירה התקשורתית בעשור האחרון יצרה סביבת פעולה חדשה כאשר אל אמצעי התקשורת המסורתיים – העיתון, הטלוויזיה והרדיו – הצטרפו אמצעים חדשים. התפתחות האינטרנט היוותה קפיצת מדרגה כשהוא הפך גם לספק חדשות, בעיקר באמצעות העיתונות המקוונת. בהמשך האיצה תופעת הרשתות החברתיות את מגמת ההתרחבות לאור היכולת לשתף טקסט, תמונות וסרטונים בזמן אמת למספר עצום של אנשים, ומכל מקום בעולם. בעידן הדיגיטלי נראה היה כי "מדורת השבט" – הטלוויזיה – נעשתה פחות ופחות רלוונטית. אם בעבר התכנסו בני המשפחה מול מסך הטלוויזיה כדי לשמוע מפי פרשנים על המתרחש, הרי בחלוף השנים, הודעות ה"דחיפה" שמועברות באמצעות הטלפון החכם החלו לספק עדכונים שוטפים ומידיים של חדשות, לרבות על אודות אירועים ביטחוניים. נוסף על כך, פוליטיקאים, גורמי הביטחון השונים כגון צה"ל וכן אנשי תקשורת החלו להחזיק חשבונות ברשתות החברתיות (פייסבוק, טוויטר, יוטיוב ועוד), שדרכם הם מפצים הודעות רשמיות אשר לעיתים מייתרות עבור רבים מהם את הצורך בתיווך של אמצעי התקשורת ביניהם לבין הציבור. עם זאת, חשוב לציין כי מחקרים בישראל ובעולם הראו כי על אף עלייתו של האינטרנט

כספק חדשות וכגורם שנתפס על ידי משתמשיו כמקור להשגת מידע מגוון, שאינו זמין להם ממקורות אחרים, הוא לא החליף את אמצעי התקשורת המסורתיים אלא הפך לאפיק מידע נוסף לקבלת מידע עבור אלה שמלכתחילה מגלים עניין בחדשות. במילים אחרות, החשיפה לאמצעי החדש אינה באה על חשבון צריכת אמצעי תקשורת אחרים. על רקע זה ביקש המחקר הנוכחי לבחון מהו אמצעי התקשורת המשפיע יותר מכול על השקפת עולמו המדינית-ביטחונית של הציבור בישראל.

תרשים 63: מהו אמצעי התקשורת שמשפיע על השקפת עולמך המדינית-ביטחונית יותר מכול? 2016-2018

כפי שניתן ללמוד מתרשים 63, רוב הציבור העיד כי הטלוויזיה היא אמצעי התקשורת שהשפיע על השקפת עולמו יותר מכל האחרים, זאת בפער משמעותי מאמצעי התקשורת האחרים; 51-37 אחוזים מהציבור ייחסו את ההשפעה הרבה ביותר לטלוויזיה, 15-24 אחוזים לרשתות החברתיות, 11-12 אחוזים לעיתונות על סוגיה (11-18 אחוזים לעיתונות המקוונת ו-11-12 אחוזים לרדיו. עם זאת ניכר כי השפעתה של הטלוויזיה הלכה ופחתה משנה לשנה, לטובת הרשתות החברתיות והעיתונות המקוונת. בשנת 2016 ייחסו 51 אחוזים את ההשפעה הרבה ביותר לטלוויזיה, ואילו בשנת 2017 מדובר היה ב-40 אחוזים, ובשנת 2018 ב-37 אחוזים. ומנגד, בשנת 2016 ייחסו 15 אחוזים את ההשפעה הרבה ביותר לרשתות החברתיות, 24 אחוזים בשנת 2017 ו-23 אחוזים בשנת 2018. עלייה מסוימת נמצאה גם ביחס לעיתונות המקוונת, מ-11 אחוזים בשנת 2016 ל-14 אחוזים בשנת 2016 ו-18 אחוזים בשנת 2018. ביחס לעיתונות המודפסת ולרדיו הנתונים היו יציבים ולא נמצא שינוי. יש לציין כי בתקופת המחקר הנוכחי, גופי התקשורת המסורתיים הרחיבו את פעילותם התקשורתית הקלאסית לרשתות החברתיות, ובעיקר לפייסבוק וליוטיוב. המשמעות היא שהצריכה התקשורתית ברשתות החלה לכלול גם תכנים חדשותיים במתכונת דומה לעבר, אך באמצעות פלטפורמה אחרת. ייתכן שמקרב אלו שייחסו

לרשתות החברתיות את ההשפעה הרבה ביותר, מדובר למעשה בהרחבה של אותם אמצעי תקשורת מסורתיים (בעיקר טלוויזיה ועיתונות). במילים אחרות, מדובר ב"אותה הגברת בשינוי אדרת".

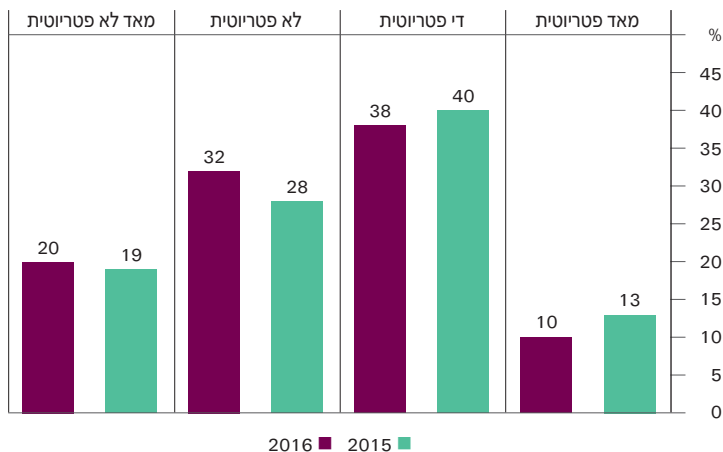
נראה אם כן שהמענה על שאלה זו מלמד, גם אם באופן עקיף, כי הטענות שנשמעות מזה שנים על מותה של הטלוויזיה כאמצעי מלכד מבחינה לאומית בישראל היו מוקדמות. השידור אומנם עבר שינוי, אולם המגמות המסחריות בתקשורת אינן מעידות בהכרח על סדיקתו של השיח ההגמוני וההומוגני מבחינה לאומית. ממחקרים עולה כי בסופו של דבר, זכיני הטלוויזיה המסחרית בישראל מבקשים שהשידור יתפס כבעל אופי לאומי ישראלי.¹⁴³

בנושא זה לא נמצאו הבדלים בבחינת השייך הפוליטי של המרואיינים. לעומת זאת נמצא כי רמת הדתיות וגיל הנשאלים היו הגורם העיקרי שמשפיע על אופי הצריכה התקשורתית. המרואיינים מקרב האוכלוסייה החרדית והדתית העידו כי הרדיו היה אמצעי התקשורת שהשפיע יותר מכול על השקפת עולמם המדינית-ביטחונית, זאת בפער ניכר מהאוכלוסייה החילונית והמסורתית. לעומת זאת, המרואיינים מקרב האוכלוסייה החילונית והמסורתית ייחסו לטלוויזיה את ההשפעה הרבה ביותר, במידה רבה יותר מאשר האוכלוסייה החרדית והדתית. גם ביחס לגיל המרואיינים הנתונים היו צפויים: צעירים (בני 18–44) ייחסו לרשתות החברתיות את ההשפעה הרבה ביותר על עיצוב השקפת עולמם, יותר מאשר קבוצות הגיל המבוגרות יותר.

פטריוטיות, חוסן לאומי ותקשורת

ממצאים אמפיריים רבים מעידים כי התקשורת במדינות דמוקרטיות, ובכלל זה בישראל, פועלת באופן שונה בעיתות שגרה לעומת עיתות משבר. דפוס הטיפול התקשורת הפטריוטי, של שיתוף פעולה והתגייסות מרצון של התקשורת לטובת הסוגיות הביטחוניות, גובר בעת משבר. תופעה זו מכונה לעיתים בספרות בשם "התכנסות סביב הדגל".¹⁴⁴ במצבים מעין אלה התקשורת חשה שעליה לסייע לליכוד השורות הלאומי, להירתם לגיבוש הקונצנזוס ולשמור על המורל הלאומי. כמו כן היא מאמצת מרצון את האינטרסים הלאומיים כפי שהממשלה מגדירה אותם, מוותרת על הביקורת כלפי הממסד וממתינה עד לאחר תום המשבר.¹⁴⁵ ביחס לישראל, יש הטוענים כי התקשורת נוקטת פעמים רבות גישה זו גם בעיתות שגרה ורואה במלחמה חלק בלתי נפרד של החיים בישראל, ועל כן ניתן למצוא דפוסים אלה גם כאשר לא מדובר במצב משברי.¹⁴⁶ ברם, מאחר שבמשברים ביטחוניים שוררת תחושה של לחץ לצד תחושת פטריוטיות, הרי למרות דפוסי הטיפול התקשורתית שתוארו, גוברים הקולות הפוליטיים והציבוריים שמותחים ביקורת על התקשורת ומאשימים אותה בפגיעה במורל הציבור ובביטחון המדינה.¹⁴⁷ במסגרת המחקר הנוכחי, בתקופת "גל הטרור" (2015–2016) הציבור נשאל

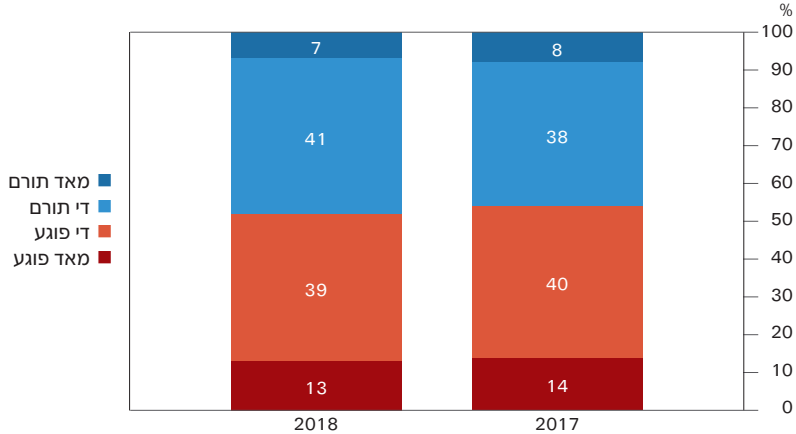
אם לדעתו התקשורת הישראלית פטריוטית. כפי שמשקף מתרשים 64, הנשאלים היו חצויים במענה לשאלה זו. כמחציתם (47-52 אחוזים) סברו כי התקשורת הישראלית לא פטריוטית, ואילו המחצית השנייה (48-53 אחוזים) היו בדעה שהיא פטריוטית.

תרשים 64: האם לדעתך התקשורת הישראלית פטריוטית? 2016-2015

בשאלה משלימה שנשאלה בשנים 2017-2018 נבחן גם מקומה של התקשורת כתורמת לחוסן הלאומי של הציבור או פוגעת בו (ראו תרשים 65). כפי שעולה ממחקרים, אמצעי התקשורת עשויים לשמש כלי חשוב בקידום החוסן של הציבור. הדבר בא לידי ביטוי בכך שהם משמשים כלי להעברת מידע, למשל פרסום הנחיות בנושא התגוננות וכל מידע שמאפשר קיום שגרת חיים, במטרה להפחית את אי-הוודאות ולחזק את תחושת השליטה של הציבור במצב, הן באמצעות יצירת "גאוות יחידה" – חיזוק הגאווה של התושבים במקום המגורים שלהם ושמירת החיבור שלהם לבית, והן באמצעות בניית אמון במוסדות, במטרה ליצור תחושה שיש על מי לסמוך.¹⁴⁸ ברוח זו הציבור נשאל באיזו מידה לדעתו הסיקור התקשורתי תורם לחוסן הלאומי או פוגע בו. גם בסוגיה זו, וכפי שתרשים 65 ממחיש, הציבור היה חצוי; קרוב למחצית (46-48 אחוזים) סברו כי הסיקור התקשורתי תורם לחוסן הלאומי, ומעט יותר ממחצית (52-54 אחוזים) סברו שהוא פוגע בו. נמצא הבדל משמעותי בבחינת רמת הדתיות של המרואיינים: מסורתיים, דתיים וחרדים סברו כי התקשורת פוגעת בחוסן הלאומי (66-72 אחוזים), יותר מאשר חילונים (45 אחוזים). כך גם לגבי שיוך פוליטי: מי שהגדירו עצמם ימין (64 אחוזים) היו בדעה כי התקשורת פוגעת בחוסן הלאומי, יותר מאלה שהגדירו עצמם כמרכז או שמאל (37-40 אחוזים). נתונים אלה עולים בקנה אחד עם הביקורת שנשמעת בישראל בדרך כלל מכיוון המפה הימנית כלפי תפקודה של התקשורת

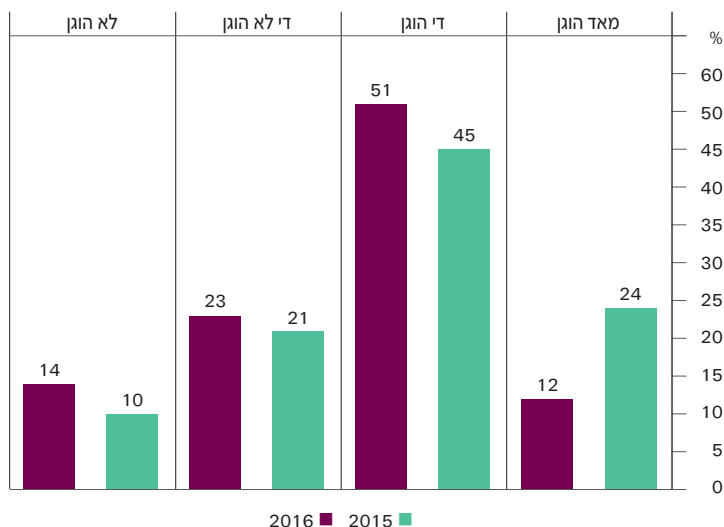
בישראל, אולם כדאי לשים לב שגם שיעור ניכר מאלה שהגדירו את עצמם מרכז או שמאל סברו שהתקשורת פוגעת בחוסן הלאומי.

תרשים 65: באיזו מידה לדעתך הסיקור התקשורתי תורם או פוגע בחוסן הלאומי? 2018, 2017

צה"ל בתקשורת

ממחקרים רבים עולה שהסיקור התקשורתי ברובו חיובי ואוהד לצה"ל,¹⁴⁹ בעיקר בכל הנוגע ל"חייל הפשוט".¹⁵⁰ ברור זה המחקר בחן אם לדעת הציבור הסיקור של צה"ל בתקשורת הוגן או לא הוגן. כפי שעולה מתרשים 66, רוב הציבור (63-69 אחוזים) סבר כי הסיקור של צה"ל בתקשורת הישראלית הוגן. לעומת זאת, 31-37 אחוזים סברו שהסיקור לא הוגן. תפיסת הציבור כלפי הסיקור התקשורתי של צה"ל שונה, אם כן, מתפיסתו כלפי הסוגיות האחרות שנדונו עד כה בפרק זה. ביחס לסיקור צה"ל שררה הסכמה בקרב הציבור באשר לאופי הסיקור התקשורתי, אולם ביחס לפטריוטיות וחוסן לאומי בסיקור התקשורתי שררה מחלוקת, וחלק ניכר מהציבור סבר כי התקשורת לא פטריוטית ולא תורמת לחוסן הלאומי. נתון מעניין שמחזק את תפיסת הציבור ביחס לצה"ל עלה מתוך המענה לשאלה חד-פעמית שנשאלה סביב פרשת אלאור אזריה, על רקע העיסוק התקשורתי והציבורי הנרחב בפרשה. נמצא כי רוב הציבור (71 אחוזים) סבר כי העיסוק התקשורתי והציבורי בפרשה הזיק לצה"ל. רק 19 אחוזים סברו כי הוא לא השפיע על צה"ל ו-10 אחוזים חשבו שהוא תרם לו. נראה, אם כן, כי כפי שנכתב בפרק 'היחס לממסד הביטחוני' (ראו פרק ראשון בשער זה), נתונים אלה מלמדים, גם אם באופן עקיף, עד כמה הציבור היה מעוניין להשאיר את צה"ל מחוץ לוויכוחים פוליטיים ואידיאולוגיים.

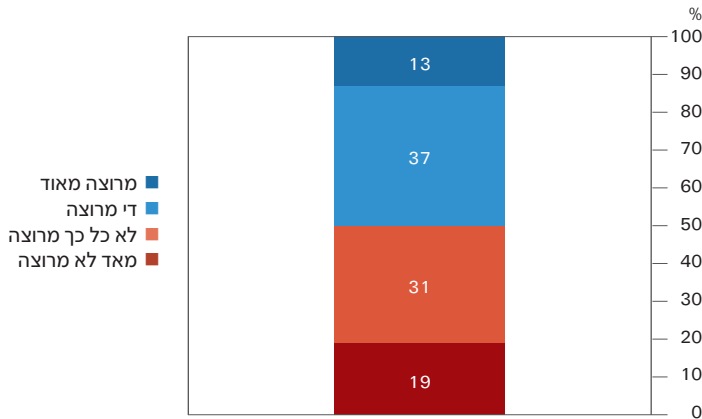
תרשים 66: האם לדעתך הסיקור של צה"ל בתקשורת הישראלית הוגן או לא הוגן?
2016-2015

טרור ותקשורת

הדיון בנושא האחריות המוטלת על התקשורת בעת סיקור תקשורתי של אירועי טרור, בעולם בכלל ובישראל בפרט, עלה על סדר היום בעשורים האחרונים. למעשה, עדויות לחשיבות הנושא בישראל ניתן למצוא עוד מהעשורים הראשונים לאחר קום המדינה. כך למשל, הפיגוע במעלה העקרבים בשנת 1954 העלה שאלות בדבר הסיקור התקשורתי. זאת כאשר ניתנה הוראה להחזיר את הגופות – אחרי שהועברו לבאר-שבע – ולהציבן סמוך לאוטובוס, כדי שניתן יהיה לצלם תמונות קשות ולהפיץ לתקשורת העולמית. נקודת מפנה חשובה בסיקור הפיגועים חלה בשנות התשעים של המאה ה-20, עם כניסתם של אמצעי תקשורת חדשים לזירה, ואיתם גם תרבות ה"רייטינג". בתקופה זו גם החלו בהפעלת אולפני החדשות הפתוחים ללא הפסקה בערוצי הטלוויזיה וברשתות הרדיו. התופעה, שקשה למצוא לה תקדים בעולם, התרחבה עד מאוד במאה ה-21.

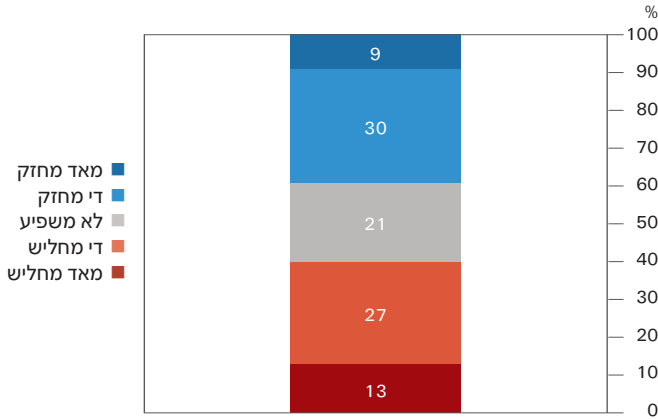
"גל הטרור" (2016-2015) שאירע בתקופת המחקר הנוכחי חידד במידה רבה מאוד את הדילמות לגבי אופן סיקור אירועי טרור. מצד אחד נשמעו טענות על כך שאופיו של הסיקור הישראלי – שהיה אינטנסיבי וחושפני וכלל סיקור גרפי של "אירועי הטרור", ובכלל זה תצלומים וסרטונים בזמן אמת של הפיגועים ושל הפצועים וההרוגים, שלעיתים זרמו ללא הפסקה וללא הבחנה בכלי התקשורת השונים – עלול היה ליצור התפרצות רגשות אימה ופחד, לזרוע תְּבֵהֵלָה (פאניקה) ולהגביר את המתח שקיים בלאו הכי, ובכך לפגוע בסדר החברתי. זאת ועוד, סיקור מסוג זה לא שירת

את האינטרסים של הציבור אלא את מטרת הטרור, שהיא השלטת אימה ואיסדר על האוכלוסייה האזרחית, וכך בסופו של דבר הוא עלול לפגוע בביטחון הלאומי. התופעה אף זכתה לכינוי בספרות: "תיאטרון הטרור". מנגד היו שטענו כי לסיקור האינטנסיבי בזמן "אירועי הטרור", שכלל מידע רב ופרשנות, הייתה תרומה ישירה לביטחון האישי של האזרחים בכך שהוא סייע בידם בשאלה כיצד לכלכל את צעדיהם בסיטואציה הביטחונית המתפתחת, וכן היה מקור לנחמה ולהרגעת הפחדים.¹⁵¹ על רקע זה נוספו למחקר בתקופה זו שתי שאלות. השאלה הראשונה בחנה אם הציבור מרוצה או לא מרוצה מהאופן שבו התקשורת הישראלית מסקרת את פיגועי טרור (ראו תרשים 67). מהמענה לשאלה עלה כי מחצית (50 אחוזים) מהמרוויינים היו מרוצים מהאופן שבו התקשורת הישראלית סיקרה את אירועי טרור, ואילו המחצית השנייה לא היו מרוצים.

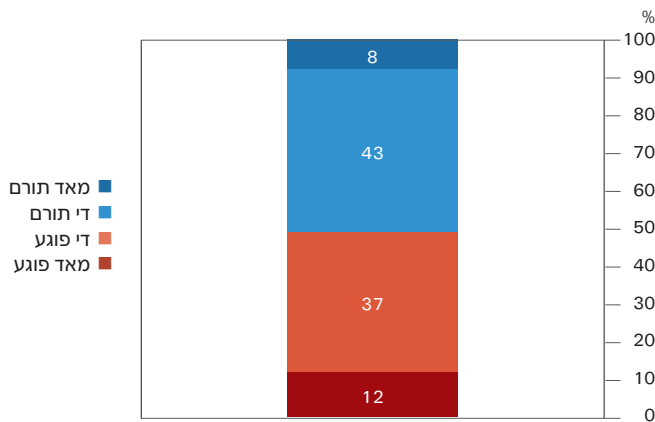

תרשים 67: האם אתה מרוצה או לא מרוצה מהאופן שבו התקשורת הישראלית מסקרת את פיגועי הטרור? 2015

השאלה השנייה בחנה אם לדעת הציבור דיווח על פיגועי טרור מחזק או מחליש את החוסן הלאומי (ראו תרשים 68). 39 אחוזים מהמרוויינים סברו כי הסיקור התקשורתי מחזק את החוסן הלאומי, לעומת 40 אחוזים שסברו כי הוא מחליש אותו. 21 אחוזים סברו שהוא לא משפיע על החוסן הלאומי. ב־2016 הוצגה השאלה בניסוח מעט שונה (ראו תרשים 68), אולם הנתונים היו דומים. הציבור נשאל באיזו מידה לדעתו הסיקור התקשורתי של אירועי הטרור תורם ליכולת העמידה של הציבור או פוגע בה. גם במקרה זה הציבור היה חצוי. מחצית ממנו (51 אחוזים) סברו כי הוא תורם ליכולת עמידה של הציבור, ואילו והמחצית השנייה (49 אחוזים) היו בדעה שהוא פוגע.

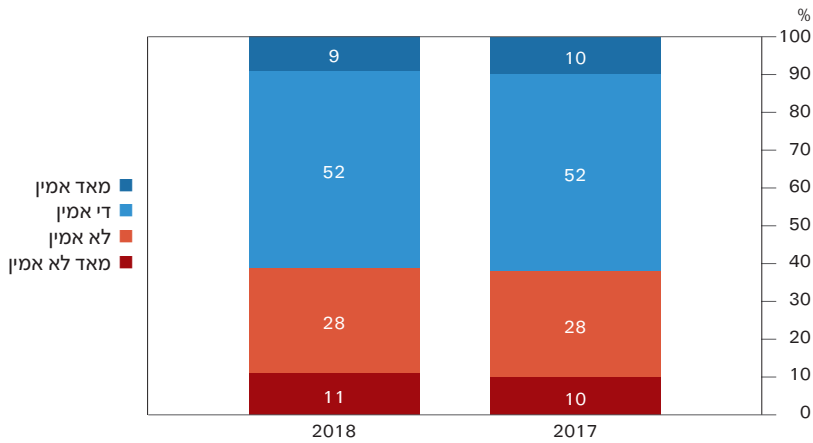
טרשים 68: באיזו מידה לדעתך הסיקור התקשורתי של פיגועי הטרור מחזק את החוסן הלאומי או מחליש אותו? 2015

טרשים 69: באיזו מידה לדעתך הסיקור התקשורתי של פיגועי הטרור תורם או פוגע ביכולת העמידה של הציבור? 2016

בשנת 2015 ניתנה למרואיינים באופן חד-פעמי אפשרות לפרט באופן חופשי ממה נובעת שביעות רצונם או אי-שביעות רצונם באשר לסיקור אירועי טרור. גם ממענה לשאלה זו ניתן ללמוד עד כמה הציבור היה חלוק בדעותיו באשר לאופיו של סיקור זה. מצד אחד, חלק ניכר מהמרואיינים הביעו שביעות רצון מאופיו של סיקור אירועי הטרור, כאשר הטיעונים הדומיננטיים היו על כך שהתקשורת ביצעה עבודה מקצועית ומדויקת וללא התלהמות של השדרים, היא העבירה צילומים מהשטח ומידע על המתרחש בזמן אמת ובמהירות, תוך מתן הסבר בהיר ומפורט, היא לא הסיתה ודיווחה על האירועים

באופן מאוזן. מן הצד השני נשמעו טענות על כך שהתקשורת חשפה מראות קשים, השידור היה ארוך ומייגע והתקשורת הגבירה את החרדה ועוררה תבהלה בקרב הציבור. טיעונים נוספים נשמעו על היחס של התקשורת ל"צד השני": "התקשורת תומכת בפלסטינים"; "התקשורת מסתירה מהציבור את ההסתה בצד הערבי"; "מציגה את המחבלים כקורבנות"; "מעודדת ערבים לבצע פיגועים"; "מצדיקה את הטרור". יש לציין כי מיעוט זניח מקרב אלה שהביעו אי־שביעות רצון מתחו ביקורת על כך שהתקשורת הציגה אך ורק את הצד הישראלי, לא הסבירה מהם הגורמים לביצוע אירועי הטרור, לא הראתה את הסבל הפלסטיני ואף עודדה פגיעה בערבים.

תרשים 70: האם התקשורת הישראלית מדווחת בדרך כלל באופן אמין או לא אמין על המצב המדיני־ביטחוני? 2018, 2017

השאלה האחרונה, שנוספה למחקר בשנת 2017, מסכמת במידה רבה את מה שהוצג בפרק זה. המרואיינים נשאלו אם לדעתם התקשורת הישראלית מדווחת בדרך כלל באופן אמין או לא אמין על המצב המדיני־ביטחוני. מתרשים 70 עולה כי רוב הציבור (62 אחוזים) סבר כי התקשורת הישראלית מדווחת בדרך כלל באופן אמין על המצב המדיני־ביטחוני. באשר לשיוך הפוליטי של המרואיינים, אומנם נמצאו הבדלים בין השייכים השונים אך עדיין, בוודאי בהשוואה לשאלות שהוצגו בפרק זה, חלקים גדולים בציבור מכל גוני הקשת הפוליטית ייחסו אמינות לסיקור המדיני־ביטחוני בתקשורת (ימין – 54 אחוזים, מרכז – 75 אחוזים ושמאל – 80 אחוזים). פערים משמעותיים יותר נמצאו בבחינת רמת דתיות. מרואיינים מקרב האוכלוסייה החילונית סברו יותר ממרואיינים מקרב האוכלוסייה החרדית והדתית כי הסיקור התקשורתי אמין (72 אחוזים לעומת 42-46 אחוזים).

לסיכום, מהממצאים שהוצגו בפרק זה עולה כי באופן עקבי שררה מחלוקת בקרב הציבור באשר לתפקידה של התקשורת. במובנים מסוימים ממצאים אלה משמשים מעין בבואה של המחלוקות הקיימת בחברה הישראלית ביחס לסוגיות הביטחוניות השונות, כפי שהן משתקפות גם באשר למתווכת של אותה המציאות – התקשורת. חלקים גדולים בציבור סברו כי הסיקור התקשורתי בכלל, ובפרט בכל הנוגע לאירועי טרור, פגע בחוסן הלאומי וביכולת העמידה של הציבור, וכי התקשורת הישראלית לא פטריוטית. מעניין כי חלקים גדולים מהציבור סברו כך למרות שתקופת המחקר הנוכחי התאפיינה במגמה של התרחבות מספרם של כלי התקשורת והעיתונאים המזוהים עם הזרם השמרני-ימני במפה הפוליטית בישראל. מנגד, חלקים אחרים סברו בדיוק להפך – לתפיסתם, הסיקור תקשורתי תרם לחוסן הלאומי וליכולת העמידה של הציבור והתקשורת הישראלית הייתה פטריוטית.

לעומת מחלוקת זו נמצאה רמת הסכמה גבוהה יחסית באשר לאמינות הסיקור התקשורתי של המצב המדיני-ביטחוני בישראל. העובדה שרוב הציבור מייחס אמינות לתקשורת, בעידן שזוכה בשנים האחרונות לכינוי "פוסט אמת" ו"פייק ניוז", אינה מובנת מאליה. יש לזכור בהקשר זה את הביקורת הפוליטית והציבורית שנמתחה בישראל מזה שנים, ואף גברה בתקופת המחקר הנוכחי, כלפי מוסד התקשורת בכלל ואמינותו בפרט. בשיח הציבורי והפוליטי ידועות הסיסמאות: "תשקורת", "העם נגד תקשורת עוינת" ו"התקשורת שמאלנית". זאת ועוד, הנתון מעניין במיוחד לאור העובדה שבשאלות כלליות של אמון הציבור בתקשורת בעולם בכלל ובישראל בפרט, התקשורת זכתה מזה שנים לאמון נמוך במיוחד ביחס למוסדות האחרים.¹⁵² ייתכן שהציבור הבחין בין האמון בתקשורת כמוסד באופן כללי לבין אמינות הדיווח, ובמיוחד יש לזכור כי השאלה שהוצגה במסגרת המחקר הנוכחי התמקדה בתחום הביטחון – תחום מרכזי במציאות הישראלית שבו תלותו של הציבור בתקשורת גבוהה במיוחד. ייתכן כי יש קשר בין האמינות הגבוהה יחסית שהציבור ייחס לתקשורת בדווחה על המצב הביטחוני לבין העובדה שרמות החשיפה לחדשות בישראל גבוהות. ממחקרים עולה כי ככל שצריכת החדשות בתקשורת גוברת, כך גם עולה הנטייה להאמין לה.¹⁵³ ולבסוף, השאלות שהוצגו בפרק זה ניסו לתת מענה לעמדות הציבור ביחס לתפיסת תפקיד התקשורת הלכה למעשה, אולם הן לא נותנות מענה לציפיות הציבור ביחס לתפקיד זה. ממחקרים רבים עולה כי חלקים רחבים בציבור אכן סבורים כי התקשורת אינה יכולה להישאר ניטרלית ומשקיפה מן הצד, והם סבורים כי עליה להירתם למאמץ הלאומי, להיות פטריוטית ולכנס את הציבור סביב הדגל, בעיקר בזמן חירום ומלחמות.¹⁵⁴ נכון יהיה להעמיק בסוגיות אלה ובמשמעותן בעתיד.

שער חמישי: סיכום

”מדד הביטחון הלאומי“: משמעויות ומבט לעתיד

חיבור זה מציג את ”מדד הביטחון הלאומי“, שנבנה במטרה לשקף את דעת הקהל בישראל לגבי מגוון סוגיות של ביטחון לאומי לאורך זמן. ”מדד הביטחון הלאומי“ נועד לתאר ולנתח את ההשקפות, הגישות והמגמות בעמדות החברה בישראל. כל זאת בהתבסס על מחקר מתמשך ומקיף שכלל מעקב שיטתי אחר דעת קהל הישראלית. מטרת פרק מסכם זה היא לבחון את המשמעויות שעלו מניתוח דפוסי עמדות הציבור שתוארו לכל אורכו של החיבור. מרבית המסקנות הוצגו בכל אחד מהפרקים בנפרד, לפיכך פרק זה מתמקד בתובנות לגבי הגורמים המרכזיים שעשויים לסייע בהבנת אופייה של החברה הישראלית בנושא ביטחון לאומי, ובעיקר לספק תמונת עולם רחבה כפי שהיא עולה ומשתקפת מהניתוח שהוצע עד כה. החלק הראשון של הפרק יבחן אם יש הבדל בין תחושות ועמדות הציבור בעיתות שגרה לעומת עיתות משבר, ובתוך כך ידון בהשפעתם של משברים ביטחוניים על תפיסת האיום ועל סוגיות ליבה, כמו גם בהשפעתה של רגיעה ביטחונית על עמדות הציבור. החלק השני יציע הסברים לפער שקיים בציבור בין תחושות של איום וחשש תמידי מפני טרור ועימותים צבאיים לבין תחושות של אופטימיות ביחס למצב המדינה וביטחון רב ביכולתה של המדינה להתמודד עם האתגרים הניצבים לפתחה. החלק השלישי יבחן באילו סוגיות שררה הסכמה בין החלקים השונים בציבור ובאילו מהן שררה מחלוקת ויציע הסברים לכך, ולבסוף יוצגו המשמעויות העולות מהמחקר לשיח הציבורי ולמדיניות מקבלי ההחלטות.

בין יציבות לשינוי, בין שגרה למשבר

מתוצאות המחקר הנוכחי וכפי שנקבע במחקרי המכון בעבר, עולה כי דעת הקהל בישראל בנושאי ביטחון לאומי התאפיינה ברמה גבוהה של יציבות, עקביות והיגיון פנימי לאורך זמן. היא אומנם מורכבת, לעיתים בעלת סתירות מסוימות, לעיתים מטילה ספק, ועם זאת הדמות העולה מהמחקר היא של חברה רציונלית, שקובעת את דעתה בצורה עניינית ומעוגנת במציאות.

אולם יציבות אין פירושה קיפאון. דעת הקהל בישראל אינה סטטית, היא נעה כל העת. אחד מהגורמים הדומיננטיים שמשפיעים על התנודתיות בדעת הקהל הוא מצב משברי. באופן טבעי, ניכר הבדל בתחושות ובעמדות הציבור בעת שגרה לעומת מצב של משבר. בכוחם של אירועים ביטחוניים משמעותיים לשנות את תחושות ועמדות הציבור, מכיוון שלאחריהם מתבקשות הגדרות והבנות חדשות של המצב. אירועים עשויים להשפיע על דעת הקהל באופן מיידי, בעיקר אם רווחת בהם תחושת האיום והפחד והרצון "לגמור עם זה כבר". אירועים אלה מעלים את המודעות לבעיה הנדונה ומדרבנים דרישות מיידיות לפתרונה. לעיתים דווקא בעת משבר גובר הסיכוי לשינוי, ואילו בעת שגרה, כאשר חוזר השקט היחסי, נעלמת הדחיפות ועימה הרצון לשינוי. פעמים רבות השפעתם של אירועים ביטחוניים מורגשת בטווח הארוך ומצטברת לאורך שנים. מדובר בתהליך הדרגתי ואיטי, שמאפשר רק בחלוף הזמן להצביע על מהלך השתנות העמדות וגם על הסיבות להשתנות זו. הדבר נכון במיוחד אם מדובר בסוגיות ליבה בסיסיות, שאז סביר להניח שהשינוי לא מתפתח רק בעקבות האירועים, אלא האירועים הם שמאיצים תהליכים שהיו קיימים קודם לכן. בכוחם של אירועים לעיתים אף להביא לארגון מחדש של מערכת הערכים בחברה. לפיכך, התבוננות בהשפעת האירועים לאורך זמן, כפי שמאפשר מחקר זה, יכולה לסייע בהבנה כיצד מתעצבת דעת הקהל.

בחלקה הגדול של התקופה שבה התמקד מחקר זה (2015-2018) שרר שקט יחסי בכל זירות העימות של ישראל. למעשה, תקופה זו נחשבת לרגועה וליציבה ביותר מבחינה ביטחונית בתולדות המדינה. האירוע הביטחוני הבולט בתקופה זו היה "גל הטרור" (אוקטובר 2015 עד מחצית 2016), שעמד על סדר היום בישראל בעוצמות משתנות. מציאות ביטחונית זו אפשרה התבוננות בתחושות ובעמדות הציבור בעת משבר, לעומת עת שגרה ורגיעה ביטחונית מתמשכת. כפי שיורחב להלן, נראה כי ההשלכות של מציאות זו על דעת הקהל היו הן בטווח הקצר והן בטווח הארוך.

עת משבר: השפעתם של המשברים הביטחוניים על תפיסת האיומים ועל סוגיות ליבה

תפיסת האיומים של הציבור קשורה לאירועים ולהתפתחויות בשטח ורגישה להם. לפיכך, ההשפעה המיידית של משבר לטווח קצר היא בכך שהציבור סימן אותו בזמן התרחשותו כאיום החיצוני החמור ביותר על מדינת ישראל, מבין כלל האיומים. בתקופת המחקר הנוכחי, הסכסוך הישראלי-פלסטיני סומן כאיום החמור ביותר אך ורק בתקופת "גל הטרור", ואילו בחלוף האירועים סומנו סוגיות אחרות כאיום החמור ביותר. בתקופת "גל הטרור" גברה ההערכה הפסימית של הציבור ביחס לסיכויים להסכם עם הפלסטינים, שהייתה קיימת גם בעת שגרה. חל שינוי גם בעמדות הציבור

ביחס לעלייה להר הבית, לאור העובדה שהמהומות בהר הבית בספטמבר 2015 היו מאיץ לפרוץ "גל הטרור". בתקופה זו של מתיחות ביטחונית ירדה במידה משמעותית תמיכת הציבור בעלייה להר הבית בכלל, ובפרט של אנשי ציבור שעלייתם להר נתפסה כפרובוקציה, לעומת עיתות השגרה בשנים שלאחר מכן. גם מעמדותיו של הציבור באשר לחזית הצפונית ניתן ללמוד על ההשפעה הנקודתית והחולפת של תפיסת האיום בעיתות משבר לעומת שגרה. החזית הצפונית סומנה כאיום החמור ביותר רק ב-2017-2018 – תקופה שבה עלה המתח בחזית זו. באופן טבעי, תמיכתם של חלקים גדולים בציבור בפעולה אקטיבית וביוזמה צבאית גברה במצב זה, שבו הייתה קיימת תחושת סיכון הגלומה באיום המידי. אירועים אלה המחישו כי עמדותיו של הציבור הושפעו מתחושת המשבר הרגעי ונבעו משיקולי ביטחון.

השלכה נוספת של משברים ביטחוניים על עמדות הציבור בטווח הקצר נמצאה ביחס של האזרחים היהודים לאזרחים הערבים. הרגישות והחשדנות שהייתה קיימת מלכתחילה כלפי אזרחי ישראל הערבים התחזקה בעת משבר. בתקופות אלה עלה כוחם של הגורמים הלאומיים המבליטים את המפריד והשונה. עדות לתופעה זו נמצאה בעבר במהלך האינתיפאדה השנייה, במלחמת לבנון השנייה ובמבצע 'עופרת יצוקה', וכך קרה גם ב"גל הטרור". בשיאו היה חלק גדול מהציבור מעוניין בהחרפת אמצעי הענישה על התנהגות שאינה הולמת ומכבדת את היותם של הערבים אזרחי ישראל, וחלק אף ראו בהם אויבים פוטנציאליים. בתקופה זו רק מיעוט ראה בהם אזרחים שווים זכויות. לאחר ירידת המתח בזירה הפלסטינית חלה ירידה ניכרת ביחס שלילי זה לאזרחי ישראל הערבים, והיחס החיובי כלפיהם התחזק. נראה אם כן כי היחס השלילי כלפי המיעוט הערבי גבר באופן מיידי וזמני, וכפועל יוצא מהאירועים בשטח. משברים ביטחוניים השפיעו גם על עמדות הציבור בסוגיות ליבה. הרצון בהיפרדות מהפלסטינים מכל סוג שהוא גובר בעת משבר. בפרספקטיבה של זמן, כדאי להתבונן באינתיפאדה הראשונה (1987-1993) כנקודת ציון בהסבר לעמדות הציבור כפי שתוארו בפרקים השונים. לפני פרוץ האינתיפאדה, הפלסטינים מיהודה, שומרון ועזה עבדו בישראל, ונוכחותם במרחב הציבורי הישראלי נתפסה כמציאות טבעית. בתקופה זו התמיכה הציבורית הייתה בשליטה ישראלית על השטחים ובפתרונות כמו סיפוח. כשפרצה האינתיפאדה הראשונה פלסטינים הורחקו ממקומות העבודה כי הם החלו להתפס כאיום ביטחוני, והמגעים הבין-אישיים שהיו קיימים קודם לכן הלכו והתמססו. האינתיפאדה הייתה זו שחיזקה הלך רוח בציבור שהשליטה בשטחים רחבה מדי. היא המחישה את הסכנות ואת הבעיות הכרוכות בשליטה הישראלית בשטחים. לא רק שהיא לא הבטיחה סדר בשטחים עצמם, אלא אף לא מנעה ביצוע מעשי טרור בתחומי הקו הירוק. המציאות הביטחונית שהשתנתה תרמה לתפיסה של הפרדה לאומית וטריטוריאלית בין ישראל לפלסטינים. מדובר היה בגורם מאיץ

לרעיון שהלך ותפס תאוצה, ובהמשך תרם להשתרשות הרעיון של "שתי מדינות לשני עמים". הוא החל להשתרש כי היה בו היגיון של הפרדה: הם שם – אנחנו כאן. הלכה והתבססה התפיסה שאמרה שככל שהגדר תהיה יותר גבוהה (אז הגדר הייתה קוגניטיבית בלבד, לא הייתה גדר פיזית) כך ייטב. גם מקבלי ההחלטות התחילו להתבטא בכיוון זה. בהתאם חלו אט-אט שינויים בדעת הקהל, והתמיכה בהקמת מדינה פלסטינית ובפשרות טריטוריאליות הלכה וגברה. אם לפני האינתיפאדה תמכו ברעיון המדינה הפלסטינית פחות מחמישית מקרב הציבור, הרי לאחריה חלה עלייה הדרגתית משנה לשנה. עלייה נוספת בתמיכה הורגשה לאחר גל פיגועי ההתאבדות בשנות התשעים של המאה ה-20 ובאינתיפאדה השנייה. אירועים אלה המחישו את הסכנות ואת המחירים הכרוכים בשליטה הישראלית בשטחים. דווקא משום שמדובר בתהליך הדרגתי ועקבי לאורך זמן, יש בו כדי להצביע על שינוי עמוק בתפיסות הציבור.

גם בתקופת "גל הטרור" (2015-2016) ואחריו (2017-2018), התמיכה בהסכם מדיני בדגש על הרעיון "שתי המדינות לשני עמים" על כל נגזרותיו נשארה גבוהה ויציבה, ועובדה זו לכאורה מפתיעה. הרי היה צפוי שתהיה ירידה בולטת יותר בתמיכה, בהיות המדינה מובלת על ידי ממשלת ימין מובהקת, בקיפאון המדיני באותה תקופה ובשכנוע ההולך וגובר כי אין פרטנר להסכם מדיני מהצד הפלסטיני. ההסבר לכך הוא הרצון במהלכים של היפרדות לנוכח אירועי המשבר ב"גל הטרור".

יש להזכיר בהקשר זה את השינוי שחל בעמדות הציבור בתקופה זו ביחס לגל הפיגועים בירושלים, שצעירים פלסטינים תושבי מזרח ירושלים נטלו בהם חלק. האירועים הפריכו הנחת יסוד שלאורה פעלו במשך שנים רבות ממשלות ישראל, אשר לפיה ניתן לשמר את הסטטוס קוו בעיר המאוחדת. מחסומי הבטון שהוצבו במזרח ירושלים כדי להגביר את תחושת הביטחון, גם אם לתקופה קצרה, יצרו חלוקה בפועל בין שכונות יהודיות לערביות. החציצה שיקפה שינוי תודעתי; לראשונה החלוקה נראתה אפשרית, במיוחד משום שבוצעה על ידי ממשלת ימין מובהקת. בתקופה זו חלק קטן בלבד מהציבור המשיך לתמוך בהשאת המצב הקיים. רוב הציבור סבר כי יהיה קשה לשמר לנצח את המציאות הנוכחית, הבעייתית עד מאוד, ולכן נעשה פתוח, יותר מאשר בעבר, לרעיונות חדשים וחדשים חלקית. מגמת הפתיחות הגוברת בנוגע להסדרה מחודשת בירושלים עלתה בקנה אחד עם רעיון ההפרדה שבבסיס הפתרון של "שתי מדינות". הציבור היה מעוניין בהיפרדות, במיוחד כדי להקטין את החיכוך, ובכך לשמור על הביטחון. בתקופת "גל הטרור" חלה עלייה בשיעור הנכונות להחזרת השכונות הערביות במזרח ירושלים במסגרת הסדר. גם בחינה של פתרונות ספציפיים העלתה כי בזמן "גל הטרור" נמצאה יותר תמיכה באפשרות של הגברת ההפרדה הפיזית במזרח העיר. נתון זה מלמד כי הרצון בהיפרדות גובר במצב משבר – דווקא ב-2015 – שיא "גל הטרור". גם במקרה זה המשבר חיזק מגמות שניכרו עוד קודם לכן.

נראה אם כן שמשברים ביטחוניים תרמו לשינוי או לחיזוק עמדות, הן בטווח המיידי והן בטווח הארוך. בטווח הקצר ניכר הרצון בהיפרדות כאמצעי להתמודדות עם האיום הביטחוני. בטווח הארוך נבע הרצון להיפרדות מהצורך לשמור על הצביון היהודי של המדינה. כפי שעלה מהפרק הראשון של חיבור זה, מדובר בערך הדומיננטי עבור רוב פלחי האוכלוסייה. ממצא זה קשור לכך שחלקים נרחבים בחברה סברו כי שליטה ישראלית בשטחים עלולה לסכן את אופייה של ישראל כמדינה יהודית, ולהפוך אותה למדינה דו־לאומית.

עת שגרה: השפעתה של רגיעה ביטחונית והיעדר אירועים ביטחוניים משמעותיים
 העובדה שבחלקה הגדול של התקופה שבה התמקד מחקר זה שרר שקט יחסי בכל זירות העימות של ישראל, ושהיא נחשבת לרגועה וליציבה ביותר מבחינה ביטחונית בתולדות המדינה, הייתה הזדמנות לבחון מהן ההשלכות של רגיעה ביטחונית ושל היעדר אירועים ביטחוניים משמעותיים על מגמות בדעת הקהל. חשוב לציין שגם בעת שגרה, הציבור בישראל דרוך. תחושת האיום טבועה עמוק בקרבו והוא משוכנע כל העת כי "לנצח נחיה על חרבנו". כפי שמשתקף באופן עקבי מהמחקר במשך שנים וכך גם בתקופת השגרה של המחקר הנוכחי, רוב מוחלט בציבור סבר כי הסיכוי לטרור משמעותי בשלוש השנים הקרובות הוא בינוני עד גבוה. ניתן להציע שתי השלכות לתקופה רגיעה. ההשלכה הראשונה היא שכצפוי, במצב של שגרה שררה יציבות ועקביות בדעת הקהל בסוגיות ליבה, ובעיקר ביחס לפתרונות לסכסוך הישראלי-פלסטיני, למדיניות ביחס להתנחלויות, היחס לפלסטינים, איום הגרעין האיראני והיחס לאזרחי ישראל הערבים. ההשלכה השנייה היא שהיעדר אירועים ביטחוניים משמעותיים ותחושת האיום הנובעת מהם יצרו תחושת נורמליזציה בקרב הציבור. בעוד תחושת איום חיצוני עשויה לתרום לתחושת סולידריות חברתית, הרי בהיעדרו תחושה זו עלולה להיסדק. ממחקרים עולה שהמחלוקות הפנימיות מתלקחות בייחוד כשהאיומים החיצוניים שוככים. ואכן, כך עולה מהמחקר הנוכחי: הקיטוב במפה הפוליטית התרחב והמתחים בחברה הישראלית הועמקו בעת שגרה.

בין תחושות איום וחשש לתחושות אופטימיות וביטחון

החברה הישראלית חיה במציאות מורכבת ומרובת סתירות, אולם יש היגיון וקו מסדר במציאות זו. מהמחקר עולה כי במשך שנים היא נעה בין קטבים. מצד אחד, היא הרגישה מאוימת באופן תמידי, ומתח ביטחוני היה למאפיין קבוע בחייה. כאמור, שרר בחברה הלך רוח של איום וחשש מפני טרור ועימותים צבאיים. רוב הציבור בישראל "חי על חרבו" והיה משוכנע כל העת, כולל בעת שגרה, כי בעתיד הקרוב יפרוץ עימות צבאי. מצד שני, באופן עקבי במשך שנים, הלך הרוח הציבורי היה חיובי ואופטימי

לגבי העתיד הביטחוני של המדינה. חלק גדול מהציבור סבר כי מצבה האסטרטגי של ישראל מעולם לא היה טוב יותר וכי "מדינת ישראל היא 'וילה בג'ונגל'", דהיינו, "אי" קטן של שפיות, יציבות ושגשוג, הנאבק על צביונו בלב מזרח תיכון עוין ואלים. זאת ועוד, הן בעיתות שגרה והן בעיתות משבר, החברה הייתה בטוחה ביכולתה של המדינה להתמודד עם האיומים והאתגרים שעומדים בפניה מבית ומחוץ, והיא האמינה בגופי הביטחון האמונים על ביטחונה.

המשמעות היא שהחברה הרגישה בטוחה גם במצבים שבהם חשה מאוימת. השאלה שעולה מכך היא, מהם המנגנונים שהחברה בישראל השתמשה בהם כדי למתן את תחושת האיום, ובה בעת להפגין אופטימיות וביטחון עצמי? ניתן להציע מספר הסברים לכך. הסבר אחד יכול להיות נעוץ בתחושת ההצלחה של מדינת ישראל, שעמדה במשך שנים באתגרים צבאיים, כלכליים ופוליטיים, והצליחה להשיג שורת ניצחונות. כלומר, סביר להניח שתחושת הביטחון מעוגנת בעיקר באמונה הרבה ביכולת ההרתעה של ישראל, שמקורה בעבר. מאחר שבעבר המצב נראה קודר ועגום אבל הגרוע מכול נמנע איכשהו, הלך והצטמצם הפער בין האיום הנתפס לבין האמונה ביכולת להיחלץ מהסכנה. הסבר נוסף ומשלים הוא קיומו של מנגנון הדחקה שמאפשר לדחוק הצידה חרדות ודאגות, ונועד לחזק ולהקל את התחושות נוכח איום פוטנציאלי ולעיתים אף סכנה מוחשית. לצד הסברים אלה קיים הסבר עמוק יותר שנעוץ במערכת תפיסות עולם ואמונות הליבה של החברה הישראלית, כפי שתוארו בפרק הראשון של חיבור זה. חברה מפתחת אמונות ורגשות ונוטה להאמין במטרות, כדי שתוכל להתנהל במיוחד במצבי משבר מתמשך שתובע ממנה מחירים. בסופו של דבר תגובותיהם של אנשים נקבעות על פי תפיסות העולם שלהם, ובהתאם למציאות שהם מאמינים בקיומה.

בתקופת המחקר הנוכחי הסכים חלק ניכר מהציבור עם ההיגדים: "העולם כולו נגדנו", "העם היהודי הוא העם הנבחר", "עם לבדד ישכון" ו"לנצח נחיה על חרבנו". היגדים אלה, שתופסים מקום מרכזי בהלך הרוח הציבורי והפוליטי בהווה, נטועים בעבר הרחוק של העם היהודי, ובעיקר בזיכרון הקולקטיבי ובמשקעי העבר של תפיסת החיים בגלות, רדיפות, גירוש וזכר השואה. הם מקדשים את העם היהודי כעם מיוחד במינו, עם שחי במנטליות של מצור, שאר העולם עוין כלפיו ויש לו כוונות שליליות נגדו. באופן טבעי האמונה בתפיסות אלה מחדדת את הערנות לאיומים ולסכנות הנשקפות מהם. היגדים אלה משמשים מזה שנים לביסוס טיעונים בדיונים ציבוריים ואף מחלחלים לשפת הדיבור, ובכך הם מהווים גורם רב-השפעה על אופייה של המציאות החברתית שהחברה בישראל בונה לעצמה, ועל המדיניות ודרכי הפעולה הננקטות על ידי המנהיגים.¹⁵⁵

תפיסות עולם אלה מסייעות בידי החברה לחיות בשלום עם הסתירות והדיסוננס שעשוי להיווצר בעקבות המתח בין תחושת שביעות הרצון הגבוהה להלך הרוח התמידי

של איום. ראשית, בכך שבאמצעותן ניתן לפשט את המציאות המורכבת והבלתי מוכרת, במיוחד במצבים מעורפלים שבהם קיים עומס של מידע על הסכנות האורבות לחברה, הן מאפשרות להגדיר את העולם במושגים פשוטים ובהירים יחסית, במונחים של שחור ולבן, טובים ורעים. שנית, הן תורמות לתחושת לכידות, אחדות והתגייסות שחשים בני החברה, מאחר שהמכנה המשותף לכולם הוא הייחודיות של עם מיוחד במינו, שגורלו מונח על כף המאזניים. תפיסות עולם שמשותפות לרוב הציבור הן מעין דבק אידיאולוגי, הן החוט המקשר בין הפרטים בחברה וכך מתאפשר לחברה להמשיך להתקיים.

בין הסכמה למחלוקת

החברה ישראלית היא חברה מפולגת ורוויית מתחים, אולם מקובל לחשוב שבתחום הביטחון הלאומי היא מאוחדת יותר מאשר בנושאים אחרים. מחקר זה מלמד שאכן יש סוגיות ביטחוניות שמוסכמות על רוב הציבור, ויש סוגיות שבהן רב השוני על הדמיון. כיצד ניתן להסביר את ההבדלים בין הסוגיות? מתי עולה הסיכוי להיווצרותה של הסכמה ומתי עולה הסיכוי למחלוקת? ניתן להציע מספר הסברים לכך. ההסבר הראשון מוזכר רבות בספרות ואפשר למצוא לו חיזוקים גם במחקר זה. לפי הסבר זה, דעת הקהל היא בראש ובראשונה השתקפות של השיח הפוליטי-ביטחוני בקרב הממסד הפוליטי-ביטחוני. משמעות הדבר היא שאחדות דעים בדעת הקהל מושפעת משני גורמים שקשורים זה בזה: האחד הוא מידת הבהירות והשני הוא מידת ההסכמות סביב המדיניות בקרב הממסד. ככל שהממסד בהיר במסריו ביחס למדיניותו באשר לסוגיה הנדונה, וככל ששוררת הסכמה באשר לדרך הטיפול בה, כך עולה הסיכוי שתיווצר תמיכה והסכמה גם בדעת הקהל באשר לסוגיה זו. לעומת זאת, כאשר שוררת אי-בהירות באשר למדיניות הממסד וכן קיימת מחלוקת לגביה (למשל, כאשר מול מקבלי ההחלטות ניצבת קבוצת אליטה פוליטית בגודל ניכר, בעלת עמדה מגובשת המנוגדת למדיניות הרשמית), גם בדעת הקהל תיווצר מחלוקת. במילים אחרות, ההסכמה והבהירות באשר למדיניות הממסד תגרום לדעת הקהל להתלכד ולהסכים למדיניות, ולהפך.¹⁵⁶ מספר סוגיות שנבחנו במחקר זה המחישו עד כמה הציבור אימץ את התפיסה ששררה בקרב הממסד. הסוגיות שיתוארו להלן נמצאו פחות שנויות במחלוקת, ונמצאה לגביהן הסכמה די גבוהה בין המגזרים השונים בציבור הישראלי כהשתקפות לשיח הפוליטי-ביטחוני.

נוסף על הסבר זה, המחקר הנוכחי, בדומה למחקרי המכון בעבר, הצביע על שני הגורמים – רמת דתיות ושיוך פוליטי – שעשויים להסביר הבדלים בעמדות בסוגיות של ביטחון לאומי. בשונה ממחקרי העבר, ההבדלים בשיוך הפוליטי אף בלטו יותר מההבדלים ברמת הדתיות. לכאורה נראה כי המחלוקת הפוליטית בתקופת המחקר

הנוכחי התחזקה. זאת ועוד, מדובר אומנם בשני גורמי הסבר שונים, אולם כפי שמקובל לחשוב, ניכרת חפיפה רבה ביניהם. נמצא מתאם גבוה בעמדות הציבור ביחס לסוגיות ביטחוניות בין שיוך פוליטי לבין רמת דתיות. כלומר, קיימת חפיפה רבה בין שיוך פוליטי על הרצף של ימין-מרכז-שמאל לבין הרצף החרדי-חילוני, לכן להלן הם יוצגו יחדיו. הסוגיות המרכזיות ששררה בהן הסכמה היו אלה:

הסוגיה הראשונה והמרכזית שבאה לידי ביטוי לאורך כל הפרקים בחיבור זה הייתה תפיסת האיומים שעומדים בפני מדינת ישראל, הסיכוי לטרור או לעימות צבאי בצפון או בדרום בשלוש השנים הקרובות ויכולתה הגבוהה של המדינה להתמודד איתם בהצלחה. הדבר נכון לדירוג כלל האיומים שנדונו – הזירה הצפונית, הסכסוך הישראלי-פלסטיני, איראן גרעינית, חמאס בעזה ועוד. באופן מיוחד נמצאה הסכמה באשר לאיום הזירה הצפונית. רוב מוחלט בציבור סבר כי נוכחות איראנית וגורמים הקשורים לאיראן בסוריה הם איום חמור עד חמור מאוד למדינת ישראל. כך גם לגבי תפיסת איראן גרעינית כאיום. רוב גדול סבר שאיראן תמשיך לייצר נשק גרעיני בעתיד, ושפרישת ארצות הברית מהסכם הגרעין עם איראן היא החלטה טובה לישראל. נראה כי בנושאים אלה שררה תמימות דעים בין כלל חלקי האוכלוסייה, שנבעה מההגדרות ומהמסרים הבהירים והברורים למדי של הממסד.

הסוגיה השנייה שלגביה שררה רמת הסכמה גבוהה במיוחד הייתה האמון הרב במערכת הביטחון (צה"ל, מוסד ושב"כ), ובעיקר בכל הקשור להיבטים צבאיים מקצועיים הנוגעים למוכנות צה"ל לעימותים צבאיים. כל המגזרים סברו כי צה"ל ערוך לקראת העימות הצבאי הבא. העמדות הברורות למדי וההסכמה סביב ההיבטים הצבאיים-מקצועיים הנוגעים לפעולת צה"ל שיקפו את העמדות של ההנהגה הפוליטית. מאחר שעמדותיה היו די ברורות ובהירות לגבי ההיבטים הצבאיים-מקצועיים, שררה תפיסה דומה גם בקרב הציבור. כמו כן נמצאה רמת הסכמה גבוהה בכל הקשור בהמשך שימור מודל גיוס החובה לצה"ל כפי שהוא כיום, ובכך שרוב הציבור היה משוכנע שצה"ל הוא "צבא העם", וכי המחלוקות האידיאולוגיות משפיעות עליו לרעה.

הסוגיה השלישית נגעה לסכסוך הישראלי-פלסטיני. כפי שיורחב להלן, מדובר בסוגיה מפלגת ששרר סביבה בעיקר חוסר הסכמה. ובכל זאת, לגבי מספר נושאים שררה הסכמה שכדאי לשים לב אליה. מדובר בעיקר בכך שבקרב כלל המגזרים, כולל בקרב דתיים ובקרב אלה שהגדירו את עצמם כימין, נמצאה התנגדות לחלופה של "המשך המצב הקיים". הסכמה נוספת בין המגזרים נמצאה באשר להחזרת שטחים. באופן עקבי נמצאה התנגדות רחבה בקרב כלל האוכלוסייה להחזרת גוש עציון, מערב השומרון ובקעת הירדן, כמו גם הסכמה רחבה להחזרת השטחים בעומק הגדה המערבית, שאינם חלק מגושי ההתיישבות (למעט דתיים). נראה כי גם הסכמה זו

שיקפה במידה רבה את רמת ההסכמה הגבוהה יחסית ששררה בקרב הממסד הפוליטי-ביטחוני באשר להחזרת שטחים.

הסוגיה הרביעית נגעה ליחס לאזרחי ישראל הערבים. כפי שיורחב להלן, גם במקרה זה שררה יותר מחלוקת מהסכמה, אולם חשוב לציין כי נמצאה הסכמה מסוימת ביחס להיבטים המעשיים הנוגעים להשקעה באזרחי ישראל הערבים. רוב הציבור סבר כי הממשלה צריכה להשקיע בהם בדרך זו או אחרת. הסכמה זו תואמת את העובדה שתקופת המחקר הנוכחי התאפיינה בשינוי מהותי ביחס המעשי של המדינה כלפי אזרחי ישראל הערבים, ובכך שהממשלה הקצתה תקציבים ניכרים לקידום הצמיחה הכלכלית והחברתית של האוכלוסייה הערבית בישראל.

לעומת ההסכמה היחסית ששררה סביב סוגיות אלה, לגבי הסוגיות הבאות שררה מחלוקת בין המגזרים השונים בחברה:

הסוגיה הראשונה הייתה הסכסוך הישראלי-פלסטיני. למעשה, רוב הסוגיות שנגעו בנושא זה היו השתקפות של הוויכוח הפוליטי, לעיתים בשילוב עם עמדות ממסדיות פחות ברורות. באופן גורף ניתן לומר כי בסוגיות הליבה הנוגעות לפתרונות הסכסוך, היחס להתנחלויות והיחס לפלסטינים נמצאו הבדלים גדולים לפי רמת דתיות ושיוך פוליטי.

הסוגיה השנייה שלגביה נמצאה מחלוקת הייתה יחס הציבור להיבטים נורמטיביים ורעיוניים הנוגעים לפעילות צה"ל. דוגמאות בולטות היו ביחס לסוגיית השירות המשותף (מחלוקת בולטת לפי רמת דתיות). הוראות פתיחה באש (מחלוקת בולטת יותר לפי שיוך פוליטי). נראה כי אי-הבהירות, הערפול וטשטוש המסרים של ההנהגה סביב היבטים אלה הובילו לתפיסה דומה גם בקרב הציבור. בתקופת המחקר הנוכחי התרבו הקולות הביקורתיים מקרב ההנהגה הפוליטית על כל גווניה, שקראו תיגר על מערכת הערכים הצבאית. בו בזמן, גם קולו של צה"ל לא תמיד נשמע באופן ברור ועקבי באשר למחלוקות אלה.

הסוגיה השלישית הייתה היחס לאזרחי ישראל הערבים. סוגיית מעמדם של הערבים בישראל והיחס כלפיהם נחשבת לאחת הסוגיות המפלגות ביותר את קבוצת הרוב היהודי בישראל, ואכן נמצאה מחלוקת ששיקפה את הוויכוחים ששררו בממסד ביחס לסוגיה זו. באופן גורף ניתן לומר כי חילונים ואלה ששייכו את עצמם לשמאל ולמרכז ראו בערבים אזרחים שווים זכויות, והעדיפו להשוות את תנאי חייהם של הערבים לאלה של שאר אזרחי המדינה יותר מאשר דתיים, מסורתיים וחרדים ומאלה ששייכו את עצמם לימין, אשר ראו את הערבים כאויבים בפוטנציה משמעותית יותר, והעדיפו את האפשרות של החרפת אמצעי הענישה על התנהגות שאינה הולמת ומכבדת את היותם של הערבים אזרחי ישראל.

הסוגיה הרביעית שהציבור היה חלוק לגביה הייתה היחס לתקשורת. חלקים גדולים בציבור סברו כי הסיקור התקשורתי בכלל, ובפרט בכל הנוגע לאירועי טרור, פגע בחוסן הלאומי וביכולת העמידה של הציבור, וכי התקשורת הישראלית אינה פטריוטית. מנגד, חלקים אחרים סברו בדיוק להפך: שהסיקור התקשורתי תרם לחוסן הלאומי וליכולת העמידה של הציבור, וכי התקשורת הישראלית הייתה פטריוטית. גם במקרה זה ניתן לראות השתקפות של הוויכוח הפוליטי, ובעיקר את הביקורת שנשמעת בישראל מפי מנהיגים פוליטיים כלפי תפקודה של התקשורת בישראל.

ולבסוף, באשר לערכים ותפיסות עולם, עמדות הציבור נעו בין הסכמה למחלוקת בין המגזרים השונים. ככלל, התפלגות סדרי העדיפויות הערכיים עלתה בקנה אחד עם השקפות העולם הפוליטיות והאידיאולוגיות של המרואיינים. נמצאה הסכמה רחבה עם הגדרתה של מדינת ישראל כ"וילה בג'ונגל" ועם ההיגד שטבוע עמוק באתוס הישראלי – "הקם להורגך השכם להורגו". נמצאה הסכמה מסוימת בין כלל המגזרים (למעט אלה שהגדירו את עצמם כשמאל) גם באשר להיגדים שקשורים לתחושת המצור והבדידות – "העולם כולו נגדנו", "עם לבדד ישכון" ו"לנצח נחיה על חרבנו". הבדלים בולטים נמצאו ביחס להיגדים שנחשבים למבטאים התנשאות: "העם היהודי הוא העם הנבחר" ו"ערבים מבינים רק כוח" – שהיו מקובלים במידה משמעותית יותר על חרדים, דתיים ומסורתיים ועל אלו שהגדירו את עצמם כימין. אלה האחרונים גם דירגו את הערך "רוב יהודי" כחשוב ביותר – יותר מאלה שהשתייכו למגזרים האחרים, בעוד הערכים "שלום" ו"מדינה דמוקרטית" נבחרו בעיקר על ידי אנשי שמאל ומרכז ועל ידי חילונים.

לסיום נושא המחלוקת וההסכמה, יש מקום להתייחס לשאלות: מה משמעותם של הפערים בעמדות בפילוח לפי שיוך פוליטי? מה ניתן ללמוד מהמחלוקות בסוגיות של ביטחון לאומי על החלוקה לימין, מרכז ושמאל במפה הפוליטית בישראל? ימין ושמאל הוגדרו במשך שנים לפי עמדות בסוגיות מפתח של ביטחון לאומי, בעיקר סביב הסכסוך הישראלי-פלסטיני. בעוד יונים (שמאל) הוגדרו כבעלי עמדות התומכות בפשרות מדיניות וטריטוריאליות ובהפעלת כוח צבאי מוגבל ביותר, אם בכלל, במסגרת הסכסוך, המחנה הניצי (ימין) לא היה מוכן לפשרות לשם פתרון הסכסוך, ונטה להגדיר את האירועים האלימים כניתנים לפתרון צבאי.

הנרטיב המקובל בישראל הוא של תזוזה חדה ימינה בקרב הציבור הישראלי. ואכן, ממחקר זה עולה כי בנרטיב זה יש הרבה מן האמת. בעבר שרר בישראל מעין איזון בין גוש הימין לגוש השמאל, אולם החל מ-2009 חלה תזוזה ברורה ימינה. בהשוואה לממצאיהם של מחקרים קודמים של המכון למחקרי ביטחון לאומי (2006-2012), במחקר הנוכחי חלה עלייה משמעותית בשיעור הנשאלים שהגדירו את עצמם כימין.

אם כך, היה צפוי שבמחקר הנוכחי, התחזקות הזיהוי של הציבור עם הימין תבוא לידי ביטוי בעמדות שנחשבו באופן מסורתי לעמדות ניציות יותר. אולם לא יהיה זה מדויק לומר כי אכן כך הדבר. ראשית, משום שחלק גדול מהציבור לא אימץ עמדות שבעבר היו נחשבות לעמדות ימין או שמאל קלאסיות וחד-משמעיות באופן מובהק, בוודאי ביחס לסוגיות מכריעות. ניכר שהציבור בישראל היה פרגמטי ולא בהכרח לוחמני בתפיסתו.

שנית, בחלק גדול מהסוגיות, בעיקר לגבי סוגיות ביטחוניות גרידא ובהן תפיסות האיום, איראן גרעינית, הזירה הצפונית ותמיכה בפעילות אקטיבית צבאית במצבים מסוימים, שרר יותר דמיון משוני בין המרכז לימין הפוליטי בישראל (שמהווים יחדיו רוב מוחלט – 83-87 אחוזים מהאוכלוסייה), ובכל מקרה, לא מדובר היה בעמדות ניציות קלאסיות.

שלישית, גם באשר לסוגיות מדיניות, נראה כי במהלך העשורים האחרונים חלה התמתנות בעמדות הציבור. הדוגמה הבולטת לכך היא העמדות ביחס לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני. אם בסוף שנות השמונים של המאה ה-20 תמך מיעוט זניח מקרב הציבור במדינה פלסטינית, הרי בשנים האחרונות רובו, לפחות ביחס לעמדותיו בסוגיות הקריטיות שעומדות בלב הסכסוך, אימץ עמדה שנחשבה בעבר לעמדה יונית קלאסית. במילים אחרות, הציבור עבר מגישה טריטוריאלית לגישה היפרדותית – גישה שבעבר נחשבה למיעוט וזוהתה עם שמאל זניח הפכה לרוב.

מניתוח עמדות הציבור במחקר הנוכחי עולה כי קיים דמיון ברור בין עמדות המרכז והשמאל (שמהווים יחדיו 44 אחוזים מכלל האוכלוסייה לפי מחקר זה), ושוני ביניהן לבין עמדות הימין בסוגיות הנוגעות לתפיסות עולם וערכים, וכל המשתמע מכך גם לגבי היחס להיבטים נורמטיביים שנוגעים להפעלת צה"ל, לאזרחי ישראל הערבים, לפלסטינים ולהיבטים בינלאומיים.

בתודעה הישראלית עדיין רווחת הקטגוריזציה של ימין ושמאל במפה הפוליטית, אולם ייתכן שתוקף הגדרות אלו דועך ושחלוקה זו במתכונתה הישנה והמסורתית, לפחות בכל הקשור לסוגיות בתחום הביטחון הלאומי, מחייבת התבוננות מחדש. חלק מהן הפכו עם הזמן מעורפלות, וכך גם הזיקה בין עמדה בנושא ביטחוני לבין השתייכות פוליטית. יש סימנים לכך שבבחירות 2019, הגבולות בסוגיות של ביטחון לאומי בין שני הגושים – גוש הימין וגוש המרכז – היו פחות מוגדרים סביב סוגיות אלה. יש להמתין ולראות כיצד תתפתח מגמה זו בשנים הבאות.

בין הפרט והציבור למנהיגות ולמדיניות

ביטחון לאומי נחשב עד לפני כמה עשורים תחום של "מדיניות גבוהה", שרק קובעי המדיניות ומומחים עסקו בו. הציבור הודר מן הסוגיות הללו, אך גם הוא לא ממש

ראה עצמו בקיא ומבין מספיק בכך. התפתחות תקשורת ההמונים בכלל, ובפרט מקומה של הטלוויזיה במלחמת וייטנאם, שהביאה את שהתרחש "בחוץ" לסלון הבית, תרמו לשינוי בתפיסה זו. מאז גברה הנראות של תחום הביטחון הלאומי, הציבור החל להיחשף למגוון רחב של סוגיות ונעשה מיודע ומתעניין, יותר מאשר בעבר, בתחום שהיה שמור למנהיגות הפוליטית בלבד. מציאות זו הביאה לכך שאי־אפשר היה עוד להתעלם מדעת הקהל בסוגיות של ביטחון לאומי. סוקרים החלו להישלח באופן שגרת לבדוק את הלכי הרוח של הציבור בשאלות אלה ומקבלי ההחלטות החלו להתעניין בכך, להביא אותם בחשבון במכלול השיקולים ולעיתים אף להתאים את המדיניות שגיבשו לממצאי הסקרים. דעת הקהל הפכה מאז לגורם רלוונטי יותר ויותר בעיצוב מדיניות וביישומה בעולם בכלל, ובישראל בפרט.¹⁵⁷ יש לזכור כי הציבור בישראל נחשב באופן מיוחד לציבור מתעניין ובעל ידע בענייני ביטחון, והוא אף צרכן אדוק של חדשות. לעיתים הוא וכחני וספקני ביחס לסוגיות אלה, ולא מקבל כל נרטיב שמוצג לו. בספרות מוצעות שתי תפיסות תיאורטיות לבחינת השפעות הגומלין בין דעת קהל למדיניות. האחת מניחה כי דעת הקהל משפיעה על מדיניותו של הממסד. השנייה מניחה כי הממסד הוא זה שמעצב את דעת הקהל בעקבות המדיניות. מחקר זה נקט גישת ביניים. בהתאם לגישה זו, בכוחה של דעת הקהל להשפיע על קביעת מדיניות, גם אם לא באופן ישיר, בכך שהיא קובעת הלך רוח. תפקידה בתהליך גיבוש המדיניות הוא לקבוע קריטריונים ולעצב רקע למדיניות על בסיס מרכיבי יסוד עיקריים של תרבות פוליטית, מיתוסים, אתוסים, ערכים, נרטיבים וציפיות המקובלים על שכבות רחבות בחברה. בסופו של דבר, דעת הקהל מציבה גבולות למקבלי ההחלטות. היא לא מכתיבה אפשרויות או ברירה אלא מגדירה גבולות כלליים, שמקבלי ההחלטות פועלים בתוכם. גבולות אלה עשויים באופן טבעי להשתנות עם הזמן. מאחר שרק בקצוות יש קבוצות לא־גדולות המחזיקות בדעות נחרצות, שקשה להשפיע עליהן, לרשות מקבלי ההחלטות עומד "מרחב תמרון".¹⁵⁸ מרחב זה מאפשר להם לשנות ולעצב את דעת הקהל, ובמקרים מסוימים אף להביאה ל"יישור קו" עם המדיניות, גם אם היא חדשה. במילים אחרות, מדובר על מנדט מעורפל אך בגבולות הקיים. מכאן נובעת חשיבותו של מחקר זה, בהיותו מסמן את גבולות הגזרה ומשרטט אותה. הסיכום שיוצג להלן יושתת על כך. על אף הזהירות המתבקשת בהסקת מסקנות יישומיות מהתחום האמפירי, הציבור לא יהיה שלם ללא ניסיון זהיר לזהות ולהאיר מספר השלכות מעשיות שמעוגנות במחקר. כפי שצוין לעיל, תחילה המנהיגות מתווה את המדיניות ואת ההתייחסות למציאות אבל היא לא בהכרח בונה את המציאות, יש דברים שאינם בשליטתה ורק לאחר מכן הציבור בוחר אם לקבל את המדיניות או להתנגד לה. לכן, בבסיס הניתוח אומנם תעמוד המנהיגות, אולם הניתוח שיוצע רלוונטי גם עבור הציבור – כל זאת תוך התייחסות לתת־הנושאים שעמדו בבסיס מחקר זה.

ערכים ותפיסות עולם – לרפרטואר האמונות של חלקים גדולים בציבור – "העולם כלו נגדנו", "העם היהודי הוא העם הנבחר", "עם לבדד ישכון" ו"לנצח נחיה על חרבנו" – יש אומנם ערך בחברה מקוטבת ומאוימת, אך במידה רבה אמונות אלה מונעות שינוי. חברה שחיה בהווה במנטליות של מצור, המלווה בתחושת של גזירת גורל, מבטאת חוסר יכולת להתנתק ממשקעי העבר. נראה כי למרות העובדה שהעם היהודי השיג חופש ועצמאות במדינה משלו, הוא מתקשה להיפרד מן התפיסה שהמאבק נגדו נובע מעצם יהדותו, וכי שאר העולם עוין כלפיו. במבט רחב יותר ומזווית פסיכולוגית, ברור כי קשה להתנתק מהרגלים. במקרה זה קשה להתנתק מהרגל של עימות ומלחמה, לא פחות משקשה להתרגל אליו. אמונות אלה מקשות על גמילה מהן ומסמלות לעיתים ייאוש ודרך ללא מוצא, מה גם שהנטייה לראות אירועים בהווה דרך הפריזמה הזו עשויה להפוך לעיתים למעין נבואה שמגשימה את עצמה. זאת ועוד, אמונות אלה גם יצרו לעיתים קרובות תחושת אי־אמון, רדיפה, חשדנות, בדידות וקורבנות שאינה בריאה לכל חברה באשר היא. האמונה שגורל העם היהודי נתון בסופו של דבר רק בידי היהודים עצמם, ולכן על ישראל להישען רק עצמה ועל עוצמתה הצבאית, תרמה לפיתוח עמדות שליליות כלפי אומות אחרות. האבסורד הוא, כפי שעולה מהמחקר הנוכחי, שהמחקר הבליט את ההבנה של הציבור בדבר חיוניות תמיכתה של ארצות הברית בישראל בסוגיות שונות. נוסף על כך, קיים חשש שאמונות אלה, שמצד אחד יצרו לכידות ואחדות, יצרו בו־זמנית לחץ לקונפורמיות, ובכך הקשו על פיתוח חשיבה אלטרנטיבית ומעוררת מחשבה. ולבסוף, בכך שאמונות אלה סיפקו את הצורך של החברה בזהות חברתית ברורה והבחינו אותה מקבוצות אחרות, הן ביטאו יחס שלילי לאחר. הדבר בא לידי ביטוי במחקר זה למשל ביחס השלילי לאזרחי ישראל הערבים. העובדה שאמונות אלה תפסו מקום כה מרכזי ברפרטואר האמונות של החברה קשורה קשר הדוק לשימוש שעשו בהן מנהיגים בישראל מכל קצות הקשת הפוליטית (כולל מפלגות הזרם המרכזי והשמאלי) בנאומים ובהצהרות פומביות לאורך השנים. הם האירו את המצב והגדירו אותו לציבור, בין באופן אוטומטי ובין מתוך כוונות פוליטיות שונות. הציבור מצידו הטמיע את הדברים והפנימם. המנהיגים אומנם לא יצרו את האמונות הללו, הם שיקפו בדבריהם אתוסים חברתיים קיימים, אבל הם חיזקו והנציחו אותן. לרטוריקה יש משמעות לאורך זמן. תפקיד הריפוי והאחריות לשינוי הנרטיב עתיק היומין מונח על כתפי המנהיגים והפוליטיקאים מכל הזרמים.

איזמים, אתגרים והעימות הבא – באופן עקבי ולאורך שנים, הן במצבי שגרה והן במצבי משבר, רוב הציבור חש כי ישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם האיזמים והאתגרים החיצוניים־ביטחוניים שעומדים בפניה, ובמיוחד עם מלחמה בו־זמנית בזירה הצפונית ובזירת עזה ועם פיגועי טרור קשים ורצופים. כמו כן, רוב הציבור סבר כי העורף מוכן לאפשרות של עימות צבאי. עוד עלה כי הציבור סמך על הגורם

המבצע – צה"ל – שיתמודד עם אתגרים אלו, וכי קיימת רמת הערכה גבוהה של הציבור באשר ליכולת ההתמודדות של הצבא בעימותים צבאיים בעתיד. מובן שמצד אחד, תחושת ביטחון גבוהה היא מרכיב בעל ערך רב במיוחד בחברה שחשה מאוימת מבחינה ביטחונית. מצד שני, תחושה זו טומנת בחובה סיכונים. ראשית, קיים סיכון באשר להכנה המנטלית של הציבור לקראת העימות הבא. ייתכן שתפיסת הציבור התבססה על מונחי מלחמות העבר וכי הוא חי באשליה באשר לעתיד. אירועי העבר המחישו את הפער בין הציפיות הגבוהות של הציבור לעימותים צבאיים קצרים עם מיעוט נפגעים ולתחושת ניצחון ברורה בסיומם, לבין תחושת האכזבה והחמיצות בסופם. בכל עימות עתידי צפוי פער בנושא זה, או במילים אחרות, "כגודל הציפיות כך גודל האכזבות". יש להביא בחשבון את המחיר שעתידיים לשלם האזרחים על ביטחון מופרז ולא מבוסס, ועל האכזבה שתבוא בעקבות ניפוץ אשליית הביטחון, או ליתר דיוק, ניפוץ אשליית הביטחון המוחלט. כך לדוגמה, גם אם מערכות ההגנה האווירית של ישראל מהוות רכיב חשוב בהגנת העורף, אחוז אחד של פגיעה עלול יהיה להאפיל על הצלחות מרובות. לא בטוח שניתן למנוע לגמרי תחושות אלו, אולם ניתן לפתח מנגנונים חדשים שיסייעו בהבנה ריאלית יותר של המציאות, ובכך לצמצם את הפער. שנית, קיים סיכון שתחושת הביטחון הגבוהה יש בה כדי למנוע את ההכנה המעשית של הציבור לקראת העימות הצבאי הבא. זאת בייחוד לאור העובדה שמקומה של "החזית האזרחית" עתיד להיות מרכזי במיוחד בעימותים צבאיים בעתיד, ואולי אף להוות נקודת תורפה בניהולם. מהנתונים עולה תחושת הפסיביות של "האזרח הקטן" שלא מכין את עצמו לעימות צבאי, תוך הטלת האחריות למוכנות החזית האזרחית על מערכת הביטחון.

בצה"ל בכלל ובפרט בפיקוד העורף מודעים לדילמות הכרוכות בהכנת הציבור לקראת משבר, ואף מודים שהציבור אינו מבין לעומק את חומרת האיום. מצד אחד, היכרות עם הסיכונים עשויה להגביר את היערכות הציבור. מצד שני, קיימת סברה כי ניתן לסמוך על הציבור שיידע לפעול נכונה גם אם יופתע. הלכה למעשה המדיניות היא להימנע מהצגת משמעותו של האיום על החזית האזרחית ואת ההשלכות הצפויות על הציבור, כדי לא להפחיד את הציבור עם תרחישי אימה.¹⁵⁹ אולם לאור הנתונים שהוצגו בחיבור זה, ייתכן שכדאי להקדיש מחשבה נוספת להכנת הציבור מבחינה מנטלית ומעשית לתרחישים שונים, תוך מציאת שביל הזהב בין שאננות ואדישות לבין יצירת בהלה וחרדה. ככלל, רף מסוים של חשש ולחץ עשוי לתרום לדריכות, ובכך להביא להתארגנות מתאימה של הפרט לקראת עימות עתידי וליכולת להתמודד בזמן אמת עם מציאות זו. יש צורך במידע ריאלי ככל האפשר, כגון חיזוק ההבנה שיכולתה של המדינה מוגבלת בהגנה הרמטית, וכי פעולה אקטיבית של אזרחים עשויה להציל חיים ועוד, וכן בתגבור התרגול של מצבי חירום. אלה יובילו לשליטה ולתפקוד יעיל וייצרו

חוסן אישי, חברתי ולאומי. ולבסוף, כדי שהחזית האזרחית תתפקד באופן מיטבי כאשר תידרש לכך, יש לעסוק בה לא רק בעת משבר וחירום אלא בעיקר בעת שגרה.

הסכסוך הישראלי-פלסטיני – השיח בנושא הסכסוך מתבסס מזה שנים על הפרדיגמה של "שתי מדינות לשני עמים", שהתעצבה אחרי שנחתמו הסכמי אוסלו, לעומת "המשך המצב הקיים". הנתונים שהוצגו במחקר זה מאתגרים את הסטטוס קוו המדיני, שכן הם משקפים אמונה של הציבור בפתרון מדיני. נראה כי חלק גדול מהציבור היה מעוניין בהפרדות מהפלסטינים בדרך זו או אחרת, ואף היה מוכן לפנות חלק מהיישובים ביהודה ושומרון, הגם שניכרת מודעות לקושי בהגעה לפתרון קבע באבחה אחת. רוב הציבור התנגד להמשך המצב הקיים, היה צמא לפתרונות וחשב שהזמן פועל לרעת ישראל. זאת ועוד, אפשר ללמוד כי חלק גדול מהציבור ניתן להשפעה בכל הקשור לעמדתו בתחום. אם הממשלה הייתה מביאה הסכם למשאל עם הוא היה זוכה לרוב גדול, במיוחד לאור שיעור ה"לא יודעים" והמתלבטים לאורך השנים באשר לפתרון הסכסוך. עולה מכך שלמנהיגות הישראלית בעת הנוכחית יש מנדט ציבורי לתהליך מדיני. כל ממשלה ישראלית תיהנה ממידה רבה של גמישות בבואה להתמודד עם הסוגיה הפלסטינית. הממצאים משאירים לה כר נרחב ליצירתיות מנהיגותית ו"מרחב תמרון". דווקא המחלוקת העמוקה ששורת ביחס לסכסוך, ושנהוג להתייחס אליה כאל חסם שעלול להוביל לקיפאון מדיני ולשיתוק המערכת הפוליטית, שתתקשה להכריע לכאן או לכאן, יש בכוחו להוות הזדמנות עבור ההנהגה, שיכולה לעצב את המדיניות כרצונה. הפילוג עשוי להעניק לה חופש פעולה רחב יותר לגיבוש מדיניות הביטחון. מובן שהדבר יהיה פשוט יותר אם מדובר יהיה בממשלת ימין או בממשלת אחדות שתאפשר גילוי גמישות בנושאים מדיניים-ביטחוניים, בלי שתיאלץ להתמודד עם התנגדות נחרצת מצידה של האופוזיציה בכנסת.

בהקשר זה מומלץ למנהיגות להביא בחשבון את השפעת האירועים על דעת הקהל, שכן לעיתים דווקא במצבי משבר עולה הסיכוי לשינוי, ואילו במצבי שגרה, כאשר חוזר השקט היחסי, נעלמת הדחיפות ועימה הרצון לשינוי. שינויים כאלה מתקבלים על הדעת במיוחד אם הפירוש החדש משקף את דעותיהם של המנהיגים, המחזקים בעמדה החדשה ותומכים בשינוי.

יש להזכיר כי רמת האמונה של הציבור בפתרון בטוח הנראה לעין הייתה נמוכה. כאשר נשאל מה יקרה הלכה למעשה, חלק גדול ממנו סבר כי המצב הקיים יימשך. ניכר פער בין הפחד והחשש של הציבור לעומת תקוותיו. פחד הוא רגש שלילי המתקשר יותר עם המצוי, ותקווה היא רגש חיובי המתקשר עם שאיפה לרצוי. פחד פועל במהירות על בני האדם, ואילו היווצרותה של התקווה כרוכה בתהליך קוגניטיבי מורכב, הדורש זמן ומאמץ. ככלל, הדומיננטיות של הפחד מפחיתה פעמים רבות את הסיכויים להתעוררותה של תקווה. החסמים שתוארו בחיבור זה קשורים יותר לפחד ולחשש,

ולכן מקשים על ביצוע מהלכים משמעותיים לקראת פתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ואף עשויים לחסום את הדרך לפתרונו. השלום נתפס כיום בעיני החברה הישראלית כיעד רחוק מהשגה ובעל חשיבות מועטה בסדר הקדימויות הלאומי. בסופו של דבר, הסיכוי שהתקווה תגבר על הפחד קיים רק כאשר התקווה גדולה במיוחד. תפקידה של מנהיגות הוא לגשר על הפער הזה.

היחס לצה"ל – המחלוקות ששררו בקרב הציבור ביחס להיבטים נורמטיביים ורעיוניים הנוגעים לפעילותו של צה"ל הן תמרור אזהרה באשר לפעולות צה"ל בעתיד. הדבר בא לידי ביטוי בסוגיית הוראות הפתיחה באש של צה"ל, שחלק גדול מהציבור לא הסכים איתן, ובהם צעירים שלפחות חלקם משרתים בצה"ל. כך גם לגבי גם העובדה שלמעלה משליש מהציבור הרגישו כי מערכת הערכים המנחה את הפיקוד הבכיר של צה"ל רחוקה ממערכת הערכים המקובלת על רוב הציבור בישראל, וכן לגבי המחלוקת סביב השירות המשותף לנשים ולגברים בצה"ל. ייתכן שחוסר הבהירות המנהיגותי שקיים לעיתים סביב סוגיות אלה נתן את אותותיו.

נראה אם כן שניכרת שחיקה מסוימת בקשר בין מערכת הערכים הצבאית, כפי שהיא משתקפת ברוח צה"ל, לבין המערכת האזרחית שעוטפת את הצבא. מציאות זו עלולה להקשות על הפעלת הצבא, שפועל לפי מודל גיוס חובה ומוגדר כ"צבא העם". מודל זה פורט על נימי מיתוסים וערכים בסיסיים ביותר בתרבות הישראלית, והציבור עדיין דבק בו. צה"ל הרי מעורב עד מאוד בפעילות בהקשר שבו באות לידי ביטוי כלל המחלוקות בחברה. במובן זה יש גם מקום לדון בחולשה של צבא שמתבסס על החברה בישראל. משום שלא לעולם חוסן, האמון הרב במיוחד של הציבור בצה"ל אינו מובן מאליו. צבא, במיוחד כזה המבוסס על גיוס חובה רחב, עשוי להתקשות באימוץ מערכת ערכים המקובלת על כלל הציבור. ללא הסכמה ציבורית כזו תעמוד מדיניות הצבא במתח קבוע הן עם המגויסים לצבא ועם אנשי המילואים המגיעים מהחברה אל הצבא, והן עם הדרג האזרחי, שהוא הממונה על הצבא. צה"ל הוא צבא שמנהל דיאלוג תמידי עם האזרחים. שימור יחסי האמון בין החברה לבין צבאה גם הוא מרכיב בביטחון הלאומי. יש מקום לחשש (גם אם טרם נתן את אותותיו במחקר זה) מפני גלישה עתידית של המחלוקות סביב ההיבטים הנורמטיביים והרעיוניים הנוגעים לפעילות צה"ל גם להיבטים הצבאיים-מקצועיים של צה"ל, שכדאי לתת עליו את הדעת.

היחס לאזרחי ישראל הערבים – תקופת המחקר הנוכחי התאפיינה בשינוי מהותי במדיניות המעשית של הממשלה בנוגע להשקעה באזרחי ישראל הערבים. ממשלת הימין הקצתה תקציבים ניכרים לקידום הצמיחה הכלכלית והחברתית של האוכלוסייה הערבית באופן שנחשב לחסר תקדים בהיקפו (זאת בשונה מהעברת כספים חד-פעמית כפי שנעשה בעבר). הלכה למעשה הועברו תקציבים לאזרחים ערבים בישראל בהתאם

לחלקם באוכלוסייה, ובתחומים מסוימים כמו תחבורה ציבורית – אף יותר מחלקם באוכלוסייה, כדי ליצור העדפה מתקנת. כל זאת תוך שיתוף פעולה בין משרדי ממשלה שונים לבין מנהיגים ערביים במישור הארצי והמקומי, בתכנון פרויקטים וביישומם בשטח. כמו כן חלה עלייה בהשתלבותם בשוק העבודה, בהשכלה הגבוהה ועוד.¹⁶⁰ כפי שניתן ללמוד מהמחקר הנוכחי, היחס של הציבור היה מציאותי ופרגמטי יותר כלפי ערביי ישראל. רוב הציבור סבר כי הממשלה צריכה להשקיע באזרחי ישראל הערבים בדרך זו או אחרת. חלק גדול מהציבור תמך בתוכנית החומש, ובעניין זה אף לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין המגזרים השונים בחברה הישראלית.

לעומת זאת, העובדה שיחסו של חלק ניכר מקרב הציבור היהודי היה שלילי כלפי הציבור הערבי משקפת לפחות בחלקה את ההצהרות של חלק מהמנהיגים נגדם, תוך שימוש ברטוריקה של גזענות, הדרה, הסתה ואף שנאה (ובכלל זה חקיקת חוק הלאום). מדובר בתהליכים שלא זכו להתייחסות מתאימה בשיח הציבורי ולטיפול הולם מצד המדינה. נראה כי התעלמות המנהיגות מתופעות ההסתה והגזענות ומשיכת ידה מעיסוק בנושא בצורה יסודית ומקיפה אפשרו את התרחבותן.¹⁶¹ תהליכים אלה מעוררים דאגה ביחס לעתיד מערכות היחסים בין יהודים לערבים בישראל, שכאמור בחיבור זה, היו אלה שהטרידו יותר מכול את כלל המגזרים בציבור. יש חשש שעם הזמן יגבר היחס השלילי לאזרחי ישראל הערבים, ומערכת היחסים תידרדר להסלמה ולאלימות.

תפקידה של המנהיגות חיוני במיוחד בנושא זה, בהיותה ממלאת תפקיד מרכזי באפשרות לקיים דיון ערכי ומעמיק שמטרתו גישור בין הפערים והמחלוקות. מהנהגה אחראית מצופה כי תגנה בקול רם וברור תופעות של שנאה וגזענות, תסביר את השלכותיהן השליליות על החברה והמדינה ברמה המוסרית והמעשית, וללא קשר לעמדה פוליטית זו או אחרת, תבצע פעולות לצמצום תופעות השנאה והגזענות הן במישור ההצהרתי והן במישור החינוכי. דווקא משום שנמצאה רמת תמיכה גבוהה הממחישה עד כמה הציבור מושפע מהלך הרוחות מלמעלה, היא אולי עשויה להצביע על כך שבעזרת רטוריקה מתאימה ניתן לבצע גם שינוי תפיסתי ביחס לאזרחי ישראל הערבים.

הסכמה ומחלוקת בחברה הישראלית – הסכמה היא נעימה ועוטפת, מובילה להרמוניה ותורמת להתלכדות של החברה ולחוסנה, אולם היא גם גורמת לקונפורמיזם ולניוון. מנגד, מחלוקת היא צורמת, דיס־הרמונית, גורמת אי־נוחות ועשויה להזיק לחברה. אבל היא גם מעוררת מחשבה ומשמשת כלי לצמיחה ולהתפתחות. מחלוקת ממלאת תפקיד חשוב, ובלבד שאינה יוצרת ניגודים בלתי מתפשרים. גישור על המחלוקות הוא בין היתר אינטרס ביטחוני, שכן חברה מפוררת ומקוטבת משליכה על החוסן הלאומי ועל היכולת להתמודד בעת הצורך עם אתגרים ביטחוניים. מהמחקר עולה כי בחלק מהסוגיות הביטחוניות הפערים בעמדות החברה בישראל משמעותיים, והם עלולים להקשות על גיבוש חזון משותף שיהיה מקובל על כלל הציבור בעתיד.

עם זאת, המחקר מלמד כי שילוב של שלושה גורמים מרסן את החשש להתפוררות של החברה הישראלית, לפחות בטווח הנראה לעין. הגורם הראשון הוא המקום הגבוה שהערך "מדינה עם רוב יהודי" זוכה לו. הגורם השני הוא העובדה שישראל נתונה לאיומים חיצוניים מתמידים, שמלכדים את החברה סביב הדבקות במטרה. הגורם השלישי הוא קיומה של תחושת הסולידריות בחברה והרצון לאחדות סביב סוגיות מרכזיות. מדובר בחברה שוויכוחיה מתנהלים לעיתים בעוצמה רבה, והדבר מעיד דווקא על מידה רבה של אכפתיות כלפי המציאות בישראל ועל הרצון בעתיד משותף. בסופו של דבר, הוויכוחים מתנהלים ברובם במסגרת האתוס הציוני שכולל נרטיב ביטחוני ונרטיב יהודי. סימון הגבולות בישראל בעת הנוכחית ברור והוא מתבצע בתוך המסגרת הלאומית, שהיא מדינת לאום יהודית.

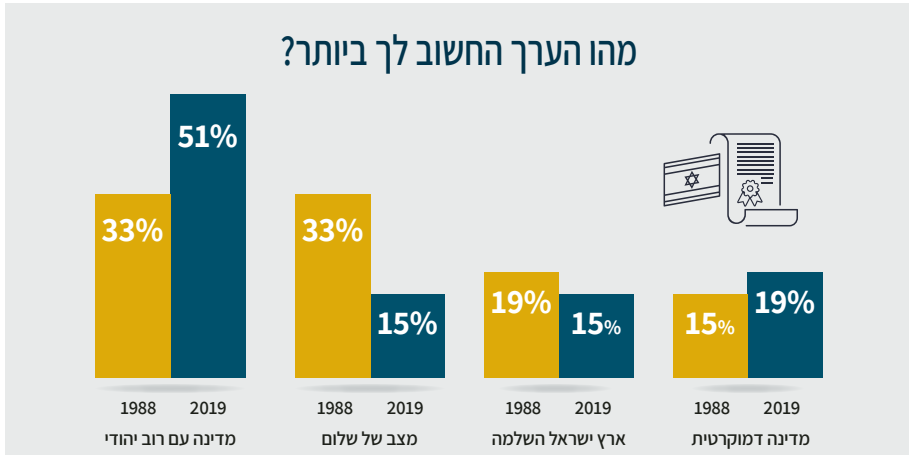
לסיכום, חיבור זה מציג ומנתח את הלכי הרוח בחברה הישראלית בסוגיות של ביטחון לאומי. הוא מבקש לתרום לשיח הציבורי, ובה בעת לסייע למקבלי החלטות לזהות על בסיס אמפירי את טווח עמדות הציבור שיאפשר להתמודד ביעילות ובהצלחה עם האתגרים שעומדים בפני ישראל. שאלת המצוי והרצוי במערכת היחסים בין המנהיג למונהיגו היא עתיקת יומין. עד כמה המנהיגים בישראל אכן מביאים את דעת הקהל בחשבון בבואם לעצב את מדיניותם בסוגיות של ביטחון לאומי? מנהיגים ישראלים לדורותיהם נהגו להתבטא בנושא, ונהוג לצטט את אמירתו המפורסמת של דוד בן־גוריון: "אני לא יודע מה העם רוצה, אני יודע מה רצוי לעם". מנהיגים בתקופות מאוחרות יותר נהגו להתבטא ברוח דומה. יצחק רבין אמר כי הוא מאמין "במה שאני עושה בלי קשר לסקרים", שמעון פרס הצהיר כי: "סקרים הם כמו בושם טוב, אפשר להריח אותם, אבל לא כדאי לשתות". מציטוטים אלה מצטיירת לכאורה דמות של מנהיגים הדבקים בדרך שבה הם מאמינים, כשהם משוחררים מלחצים ומהצורך להתחשב בעמדותיו של הציבור. האם אכן הלכו המנהיגים בדרך שבה האמינו בלי להתחשב ברצונו של הציבור? כעת ברור לכול כי כל מנהיג בדרכו שלו מחפש את עמדותיו של הציבור ומנסה להבין לאן מועדות פניו. חיבור זה מסתיים בתקווה שיש בו כדי לתרום להבנת סיפורה של החברה הישראלית בסוגיות של ביטחון לאומי.

אפילוג: "מדד הביטחון הלאומי" 2019-2020

בשנת 2019 עמדו במרכז סדר היום בישראל האתגרים הפנימיים, ובראשם אתגרי הזירה הפוליטית. שלושה סבבי בחירות לכנסת יצרו אי בהירות בתחומים רבים בישראל, עקב התוצאות הצמודות שהשיגו שתי המפלגות הגדולות, "הליכוד" וסיעת "כחול לבן" שהתמודדו ואי-הצלחתן להרכיב ממשלה. בד בבד, איומים ואתגרים ביטחוניים חיצוניים המשיכו לעמוד על סדר היום בעוצמות משתנות. בחלקה הגדול של השנה שר שקט ביטחוני במרבית החזיתות שעומן מתמודדת מדינת ישראל, אך מעת לעת ריחף חשש מהתלקחות בהן. הנתונים המאוחרים יותר של "מדד הביטחון הלאומי" נאספו בנובמבר-דצמבר 2019. מניתוח ראשוני של הנתונים עלה כי המגמות שתוארו בחיבור זה נשמרו. כבעבר, התשובות היו תלויות בשיוך העצמי של המרואיינים על פני הקשת הפוליטית, או בהגדרתם את רמת דתיותם. להלן יתוארו הנתונים הראשוניים לתקופה זו, ביחס לסוגיות המרכזיות שנדונו בחיבור זה. בזמן כתיבת שורות אלה נמשכת עבודת ניתוח העומק של כלל ממצאי ונתוני 2019, ובכלל זה ניתוח ממצאיהן של שאלות חדשות שנוספו למחקר.

ערכים ותפיסות עולם

מערכת הערכים הפוליטיים – מנתוני 2019 וכפי שמשקף באיור 1, הערך "מדינה עם רוב יהודי" המשיך להיות הערך החשוב ביותר בעיני רוב הציבור (51 אחוזים). בערך "מצב של שלום" חלה ירידה משמעותית במשך השנים והוא זכה לדירוג הנמוך מבין הערכים (15 אחוזים), בעוד שבשנת 1988 דירוגו היה זהה לערך "מדינה עם רוב יהודי". הערכים "ארץ ישראל השלמה" (15 אחוזים) ו"מדינה דמוקרטית" (19 אחוזים) המשיכו להיות מדורגים במקום נמוך לאורך השנים.

איור 1: תמיכה בערכים פוליטיים, השוואה בין 1988 ל-2019

תפיסות עולם

ישראל והעולם – נתוני 2019 הצביעו על הסכמה גבוהה עם היגדים שמקדשים את העם היהודי כעם מיוחד במינו, המתאפיין במנטליות של מצור בעוד שאר העולם עוין כלפיו – בדומה לנתונים שעלו בשנת 2018. כך לדוגמה וכפי שמשקף מאיור 2, 60 אחוזים תמכו בהיגד "העם היהודי הוא העם הנבחר", 56 אחוזים ב"עם לבדד ישכון" ו-49 אחוזים ב"העולם כולו נגדנו". נראה כי ממצאים אלה תומכים בכך שרוב מוחלט (82 אחוזים) סבר כי "אנחנו יכולים לסמוך רק על עצמנו" (ההיגד נוסף למחקר בשנת 2019).

איור 2: ישראל והעולם, הסכמה, 2019

מצבה של ישראל – מנתוני 2019 עלה כי תפיסת הציבור באשר למצבה הביטחוני של ישראל נעשתה מעט יותר שלילית ביחס לשנת 2018. נכון אומנם שהתפיסה החיובית כי "מדינת ישראל היא וילה בג'ונגל" (66 אחוזים) נותרה גבוהה ויציבה, אולם התפיסה הדטרמיניסטית והפסימית שלפיה "לנצח נחיה על חרבנו" לא זו בלבד שהמשיכה להיות דומיננטית בקרב הציבור הישראלי, אלא אף חלה עלייה בשיעור המאמינים בכך (64 אחוזים לעומת 58 אחוזים בשנת 2018). נתונים דומים נצפו גם ביחס להיגד "מצבה האסטרטגי של ישראל מעולם לא היה טוב יותר". מנתוני 2019 עלה כי רק 44 אחוזים הסכימו עם תפיסה זו, בעוד שבשנת 2018 שיעור ההסכמה עמד על 52 אחוזים. ולבסוף, סביר להניח שכפועל יוצא מהמציאות הפוליטית הלא-ברורה בשנת 2019, חלה עלייה בשיעור המסכימים כי "הדמוקרטיה הישראלית בסכנה". רוב הציבור (55 אחוזים) סבר כך, לעומת 40 אחוזים בשנת 2018 (ראו איור 3).

עד כמה אתה מסכים עם כל אחד מהמשפטים הבאים? מצבה האסטרטגי של ישראל

64%

לנצח נחיה
על חרבנו

44%

מצבה האסטרטגי
של ישראל מעולם
לא היה טוב יותר

55%

הדמוקרטיה
הישראלית בסכנה

66%

מדינת ישראל היא
'וילה בג'ונגל'

איור 3: מצבה האסטרטגי של ישראל, הסכמה, 2019

היחס לאחר – בדומה לשנת 2018 וכפי שניתן לראות באיור 4, גם מנתוני 2019 עלה כי רוב הציבור הסכים עם ההיגדים שמתייחסים להפעלת כוח מול האויב, ובהם "הבא להורגך השכם להורגו" (84 אחוזים) ו"ערבים מבינים רק כוח" (61 אחוזים).

עד כמה אתה מסכים עם כל אחד מהמשפטים הבאים? היחס לאחר

62%

אין פרטנר
לשלום

61%

ערבים מבינים
רק כוח

84%

הבא להורגך
השכם להורגו

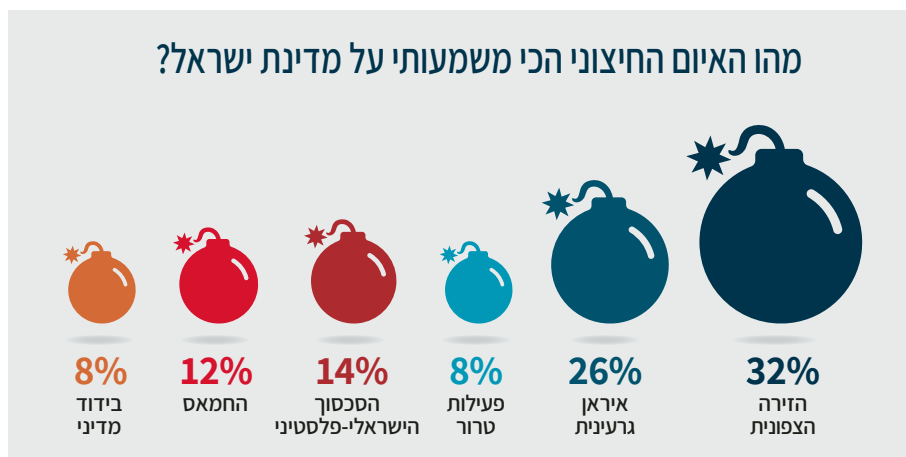
איור 4: היחס לאחר, הסכמה, 2019

תפיסת האיומים והאתגרים

נתוני 2019 שבו והמחישו כי תפיסת האיומים של הציבור הייתה קשורה לאירועים ולהתפתחויות בשטח, ולהגדרתם על ידי הממסד הפוליטי-ביטחוני (ראו איור 5). בדומה לשנים 2017-2018, הזירה הצפונית (איראן, סוריה וחזבאללה) נתפסה כאיום המשמעותי ביותר על מדינת ישראל כיום (32 אחוזים). הזירה הצפונית הוגדרה על ידי הממסד כאיום הצבאי הקונוונציונלי המשמעותי ביותר לישראל בשנים האחרונות בכלל, ובפרט בשנת 2019: הממסד שב והתריע כי לנוכח ההתבססות האיראנית והגורמים הנתונים לחסותה (חזבאללה בלבנון, משטר אסד ומיליציות צבאיות הפועלות בסוריה ובעיראק בהכוונה איראנית), עולה הסיכון להסלמה ולעימות צבאי רחב היקף ועוצמתי בזירה זו. האיום השני בחשיבותו היה איראן גרעינית, ונרשמה עלייה בחשש בקרב הציבור מאיום זה (מכ-20 אחוזים בשנים 2015-2018 שלאחר גיבוש הסכם הגרעין בין איראן למעצמות, ל-26 אחוזים ב-2019). פעילותה של איראן בסוגיית הגרעין שבה לפרקים לסדר היום בישראל בשנת 2019, עקב כרסום במחויבויותיה להסכם הגרעין, והחשש שמא היא ממשיכה להתקדם לקראת יכולת גרעינית צבאית.

אשר לסכסוך הישראלי-פלסטיני – שנת 2019 התאפיינה בשקט ביטחוני יחסי ביהודה ושומרון, ובהתאם לכך – נרשמה מגמה ברורה ועקבית של ירידה בתפיסת הסכסוך כאיום המשמעותי ביותר. מסימון הסוגיה כחשובה ביותר במהלך "גל הטרור" 2015-2016 (כ-30 אחוזים) לירידה של כ-20 אחוזים בשנים 2017-2018, ועד 14 אחוזים בלבד ב-2019. נראה כי הוא הסכסוך הפך בעיני הציבור לשולי ואף בעל חשיבות פחותה מאשר טרום "גל הטרור" (20 אחוזים).

עם זאת, גם מנתוני 2019 עלה כי חיבור בין שלושת האיומים – הסכסוך הישראלי פלסטיני (14 אחוזים), חמאס ברצועת עזה (12 אחוזים) ובידוד מדיני ודה־לגיטימציה לישראל (8 אחוזים) – הצביע על כי חלק ניכר מהציבור היה סבור גם ב־2019 שהזירה הפלסטינית היא איום משמעותי (32 אחוזים).

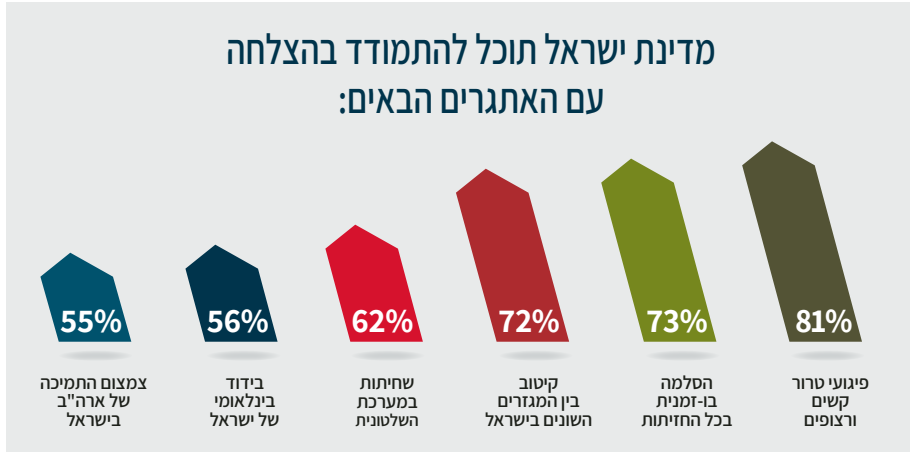
איור 5: האיום החיצוני הכי משמעותי על ישראל כיום, 2019

ממצאים אלה מלמדים כי סוגיה מסומנת כאיום כפועל יוצא מתחושת המשבר המיידי. לעומת זאת, כשהציבור נשאל על היכולת של מדינת ישראל להתמודד בהצלחה עם אתגרים שונים, מצטיירת לאורך השנים תמונה עקבית:

יכולת ההתמודדות עם אתגרים – כפי שניתן ללמוד מאיור 6, הציבור נותר בטוח למדי ביכולתה של מדינת ישראל להתמודד בהצלחה עם האיומים והאתגרים שבפניה מבית ומחוץ, אולם ניכרו הבדלים בין סוגי האתגרים. הציבור סבר שישראל תוכל להתמודד בהצלחה פחותה עם ההיבטים בינלאומיים והמשיך להיות מוטרד מיכולת ההתמודדות של ישראל עם בידוד בינלאומי (56 אחוזים סברו שישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם אתגר זה). כך גם לגבי צמצום התמיכה של ארצות הברית בישראל. בדומה למגמה שהסתמנה בשנים האחרונות, 55 אחוזים סברו שישראל תוכל להתמודד בהצלחה עם צמצום התמיכה של ארצות הברית בישראל. גם נתוני 2019 מלמדים שהציבור מייחס חשיבות רבה למערכת היחסים בין ישראל לארצות הברית, וכי הוא מודע לחיוניות הקשר המיוחד בין שתי המדינות.

לעומת זאת ובדומה לשנים קודמות, רוב ניכר בציבור סבר כי ישראל תוכל להתמודד בהצלחה רבה מאוד עם האתגרים החיצוניים־ביטחוניים. כך לדוגמה, רוב הציבור (81 אחוזים) סבר כי ישראל תוכל להתמודד בהצלחה רבה עם פיגועי טרור קשים ורצופים או עם הסלמה בו־זמנית בכל החזיתות (73 אחוזים). זאת למרות שלנשאלים הוסבר

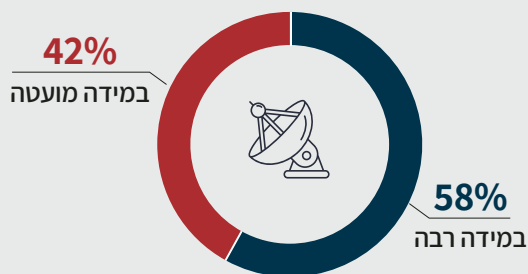
שהסלמה זו תכלול ברוֹזְמִנִית הן את הזירה הצפונית – לבנון, סוריה, איראן, עיראק, הן את יהודה ושומרון והן את רצועת עזה.

איור 6: היכולת של מדינת ישראל להתמודד בהצלחה עם אתגרים שונים, 2019

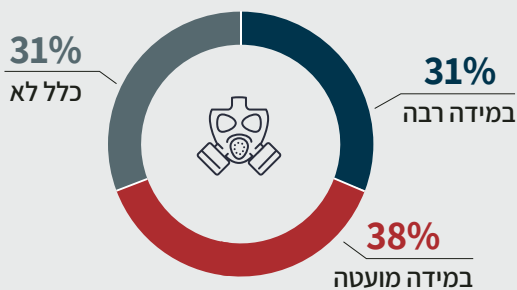
ההערכה הגבוהה של הציבור באשר ליכולת ההתמודדות של ישראל עם האיומים החיצוניים באה לידי ביטוי במענה לשאלות נוספות. כך למשל, על שום מרכזיותו הצפויה של העורף האזרחי בכל עימות עתידי, נשאלה השאלה האם לדעת הציבור הישראלי העורף מוכן לאפשרות של עימות צבאי. איור 7 ממחיש כי רוב הציבור (58 אחוזים) סבר שהעורף מוכן במידה רבה או רבה מאוד לאפשרות של עימות צבאי. אומנם שיעור ניכר מן המשיבים הביעו ספקנות (42 אחוזים) ואף חלה ירידה ביחס לנתוני השנה הקודמת (66 אחוזים), אך עדיין מדובר ברוב. לעומת זאת, ברמה האישית נראה כי גם בשנה זו, רוב הציבור לא מכין את עצמו לאפשרות של עימות צבאי? לציבור הוצגה השאלה: האם אתה ובני משפחתך מכינים את עצמכם לעימות צבאי? מאיור 8 עולה כי רק 31 אחוזים העידו כי הם מכינים עצמם במידה רבה, ואילו 69 אחוזים – במידה מועטה או כלל לא.

האם לדעתך העורף במדינת ישראל מוכן לאפשרות של עימות צבאי?

איור 7: מוכנות העורף במדינת ישראל לאפשרות של עימות צבאי, 2019

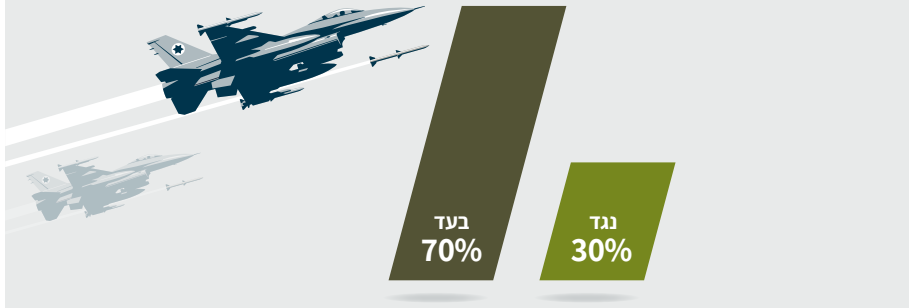
האם אתה ובני משפחתך מכינים את עצמכם לעימות צבאי?

איור 8: מוכנות הפרט לעימות במדינת ישראל לאפשרות של עימות צבאי, 2019

השילוב בין תפיסת הזירה הצפונית כאיום חמור עם הביטחון הרב של הציבור ביכולת ההתמודדות של ישראל עשוי להשליך גם על עמדותיו כלפי אקטיביות ויוזמה צבאית. כפי שניתן ללמוד מאיור 9, גם מנתוני 2019 עלה כי רוב הציבור תמך בפעילות יזומה של צה"ל למניעת התבססות איראן בסוריה, גם במחיר של כניסה למלחמה. מהמחקר עולה כי רוב ניכר בציבור – 70 אחוזים – תמך בעקביות בפעילות יזומה של צה"ל מסוג זה (בהחלט בעד – 40 אחוזים; די בעד – 30 אחוזים).

האם אתה בעד או נגד פעילות יזומה של צה"ל למניעת התבססות איראן בסוריה, גם במחיר של כניסה למלחמה?

איור 9: האם אתה בעד או נגד פעילות יזומה של צה"ל למניעת התבססות איראן בסוריה, גם במחיר של כניסה למלחמה? 2019

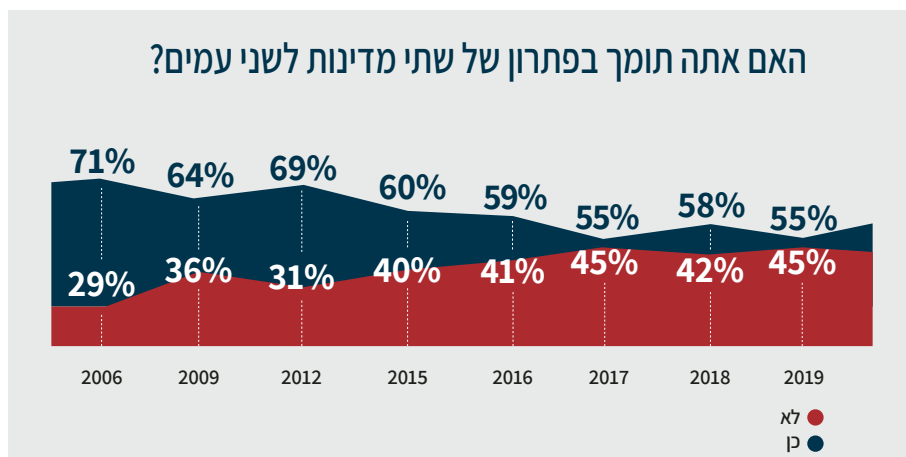
ממענה לשאלה נוספת שבחנה מה על ישראל לעשות אם איראן תחדש את פעילותה הגרעינית, ניתן ללמוד כי בדומה לעמדתו הפרו-אקטיבית של הציבור ביחס לזירה הצפונית, גם במקרה זה חלק ניכר מהציבור תמך במתקפה צבאית על מתקני הגרעין של איראן. התמיכה בפעולה מסוג זה הייתה מותנית בתיאום עם ארצות הברית. מחצית הציבור (51 אחוזים) היו בעד מתקפה צבאית על מתקני הגרעין של איראן, אם יתברר שאיראן מחדשת את פעילותה הגרעינית. אך מתוכם הרוב היה בעד תקיפה אך ורק אם מדובר במתקפה בתיאום עם ארצות הברית – 39 אחוזים בתיאום עם ארצות הברית, 12 אחוזים – ללא תיאום עם ארצות הברית. מעניין כי כשליש (27 אחוזים) סברו שיש ללחוץ על ארצות הברית להשיג הסכם גרעין משופר (כל היתר נחלקו באופן הבא – לשכנע את ארצות הברית לחזור להסכם הגרעין הקיים – 7 אחוזים, לפעול בדרכים שונות לשינוי המשטר האיראני – 10 אחוזים ולפתוח ערוץ דיפלומטי מול איראן – 5 אחוזים). יודגש כי חלה ירידה של 10 אחוזים בתמיכה במתקפה צבאית בתיאום עם ארצות הברית בהשוואה לשנת 2018, לעומת זאת חלה עלייה של 7 אחוזים בתמיכה באפשרות ללחוץ על ארצות הברית להשיג הסכם גרעין משופר. מעניין לשוב ולהזכיר בהקשר זה כי בעבר, ככל שהאפשרות של מתקפה ישראלית על אתרי הגרעין האיראניים נעשתה מציאותית יותר, כך ירדה התמיכה במתקפה כזו.

הסכסוך הישראלי-פלסטיני

פרק ראשון: הסכסוך הישראלי-פלסטיני

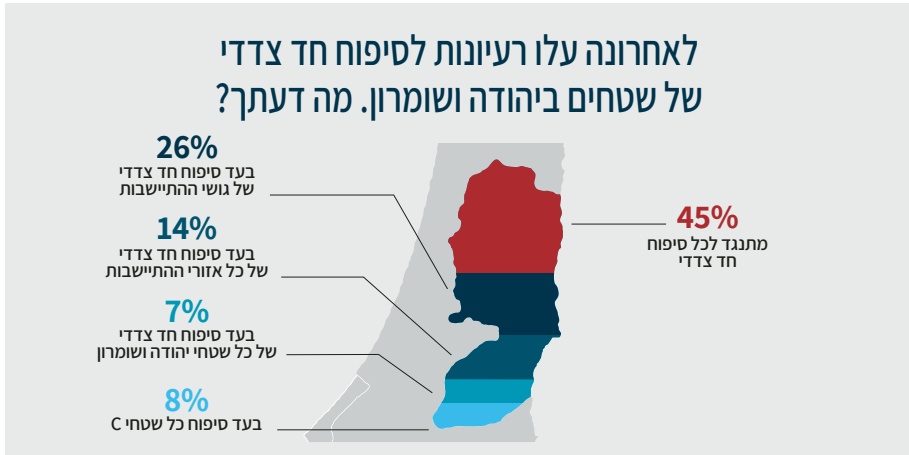
נתוני 2019 נמצאו תואמים למגמות בעמדות הציבור בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני, שהוכחו כיציבות ועקביות למדי לאורך שנים. רוב הציבור מעוניין בפתרון הסדרי

המבוסס על הפרדה בין שני העמים. כפי שעולה מאיור 10, שיעור התמיכה בפתרון "שתי מדינות לשני עמים" נותר גבוה ויציב (55 אחוזי תמיכה: בהחלט תומך – 25 אחוזים; די תומך – 30 אחוזים). גם שיעור ניכר (40 אחוזים) מקרב אלה שהגדירו את עצמם כמזדהים עם האגף הימני של המפה הפוליטית תמכו בפתרון זה.

איור 10: תמיכה בפתרון של "שתי מדינות לשני עמים", 2019–2006

החל משנת 2017 נוספה למחקר שאלה שבחנה את עמדות הציבור ביחס לסיפוח חד-צדדי של שטחים ביהודה ושומרון. הציבור נותר חצוי ביחס לשאלת הסיפוח (ראו איור 11), אם כי מנתוני 2019 עלה כי חלה ירידה קלה בשיעור המתנגדים לסיפוח. סביר להניח שהשינוי נבע משיח פוליטי מתעצם על אודות האפשרות לסיפוח בעקבות שילוב מהלך בכיוון זה ב"עסקת המאה" שגיבש ממשלו של נשיא ארצות הברית, דונלד טראמפ (ואשר הוצגה רשמית בראשית 2020). 45 אחוזים התנגדו לכל סיפוח, בעוד שבשנים 2017–2018 התנגדו לכך 51 אחוזים. מהנתונים האחרונים עלה כי 55 אחוזים תמכו בסיפוח בגרסאות שונות כאשר רמת תמיכה גבוהה יותר נמצאה ביחס לסיפוח גושי התיישבות או אזורים מסוימים ביהודה ושומרון; רבע מהציבור (26 אחוזים) היו בעד סיפוח חד-צדדי של גושי ההתיישבות, ו-14 אחוזים היו בעד סיפוח חד-צדדי של כל אזורי ההתיישבות (כולל ההתנחלויות בעומק השטח שאינן חלק מהגושים). לעומת זאת, רק מיעוט היה בעד סיפוח חד-צדדי גורף, כאשר רק 8 אחוזים תמכו בסיפוח כל שטחי C, ו-7 אחוזים תמכו בסיפוח חד-צדדי של כל שטחי יהודה ושומרון, כולל השטח הפלסטיני.

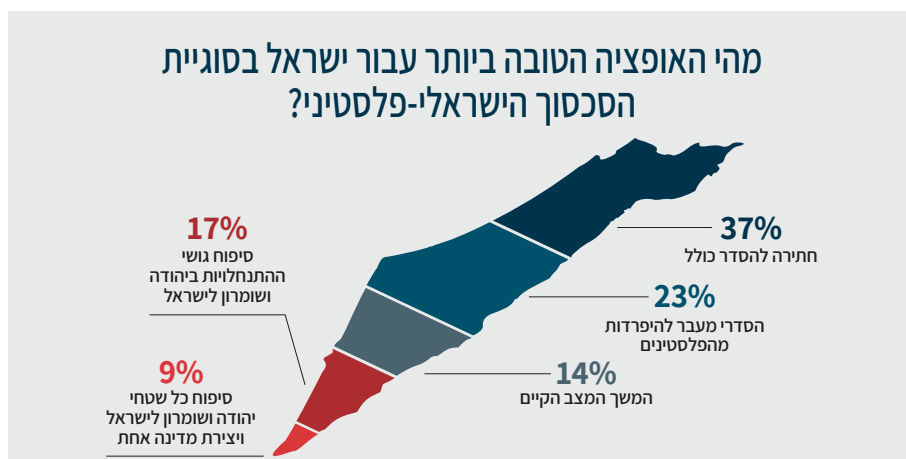
איור 11: עמדות בנוגע לסיפוח חד-צדדי של שטחים ביהודה ושומרון, 2019

אשר לעמדות הציבור לגבי המעמד האזרחי שצריך להיות לפלסטינים בשטחים לאחר הסיפוח, מנתוני 2019 עלה כי חלק ניכר מהציבור (46 אחוזים) העדיפו לתת לפלסטינים מעמד תושבות (ללא זכות לקבלת אזרחות), שליש מהציבור העדיפו לא לתת להם אזרחות או זכויות של תושב קבע. רק קרוב לרבע מהציבור היו בעד מתן זכויות שוות לפלסטינים (ראו איור 12). אולם בדומה לממצאים מהעבר, כאשר הוצע פתרון הסיפוח מול פתרונות אחרים, התמיכה בסיפוח ירדה וניכרה העדפה ברורה לפתרונות של היפרדות.

איור 12: עמדות בנוגע למעמד האזרחי של הפלסטינים בשטחים לאחר הסיפוח

כפי שמראה איור 13, מהמענה לשאלה מהי האופציה הטובה ביותר עבור ישראל בסוגיית הסכסוך הישראלי-פלסטיני עלה כי רוב הציבור (60 אחוזים) תמך בסוג של היפרדות, כאשר 37 אחוזים תמכו בחתירה להסדר כולל ו-23 אחוזים בהסדרי מעבר להיפרדות מהפלסטינים. לעומת זאת, רק כרבע מהציבור תמכו בסיפוח; 17 אחוזים תמכו בסיפוח גושי ההתנחלויות ביהודה ושומרון לישראל ו-9 אחוזים תמכו בסיפוח כל שטחי יהודה ושומרון לישראל ויצירת מדינה אחת. הנתון המעניין שעלה גם מנתוני 2019 היה השיעור הנמוך של תמיכה בהמשך המצב הקיים (14 אחוזים). ניתן להוסיף לכך נתון ממענים לשאלה נוספת, שבחנה האם לדעת הציבור המשך המצב הקיים ללא הסדר מדיני פועל לטובת ישראל או לרעתה.

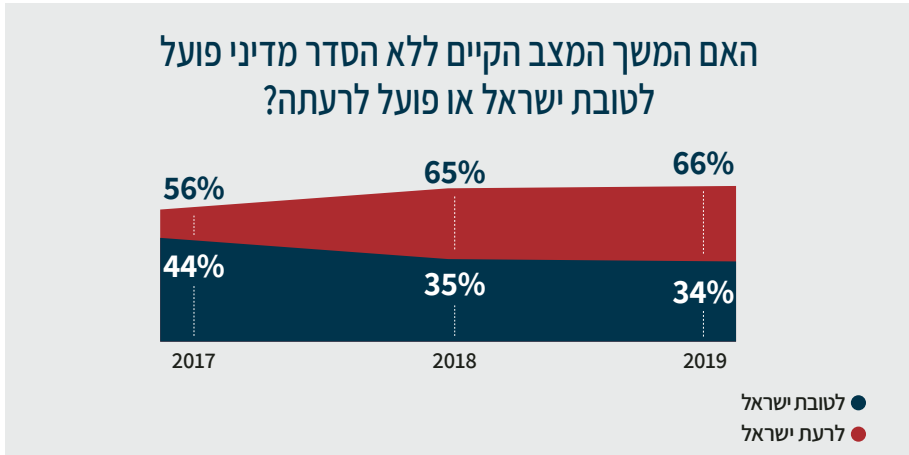

איור 13: האופציה הטובה ביותר עבור ישראל בסוגיית הסכסוך הישראלי-פלסטיני בתקופה הקרובה, 2019

מאיור 14 ניתן ללמוד כי רוב הציבור סבר כי המשך המצב הקיים ללא הסדר מדיני פועל לרעת ישראל (66 אחוזים). נוסף על כך ניתן לראות כי חלה עלייה משנה לשנה בתחושה זו.

עם זאת, גם מנתוני 2019 עלה כי חלק גדול מהציבור המשיך להיות פסימי לגבי ההשלכות של כישלון נוסף בתהליך המדיני בין ישראל לפלסטינים, וחלק גדול יותר אף סברו שהלכה למעשה, הסטטוס קוו יישאר בעינו (43 אחוזים). רבע מהציבור סברו כי תפרוץ אנתופאדה במקרה כזה (24 אחוזים). כל היתר נחלקו בין האפשרות שהקהילה הבינלאומית תכריח את ישראל לסיים את השליטה בשטחים (15 אחוזים), לבין האפשרות שהתפתחות זו תניע את ישראל לנקוט צעדים חד-צדדיים, כמו סיפוח מעלה אדומים (18 אחוזים).

בהקשר זה יצוין כי חלה ירידה משנה לשנה בעמדת הציבור לגבי יכולתו של הנשיא טראמפ לקדם מהלך מדיני משמעותי. ב־2019 סברו רק 44 אחוזים כי הוא יוכל (9 אחוזים – בהחלט יוכל; 35 אחוזים – חושב שיוכל). זאת לעומת 48 אחוזים ב־2018 (38 – חושב שיוכל; 10 אחוזים – בטוח שיוכל) ו־55 אחוזים ב־2017 (44 אחוזים – חושב שיוכל; 11 אחוזים – בטוח שיוכל).

איור 14: האם המשך המצב הקיים ללא הסדר מדיני פועל לטובת ישראל או לרעתה? – 2019-2017

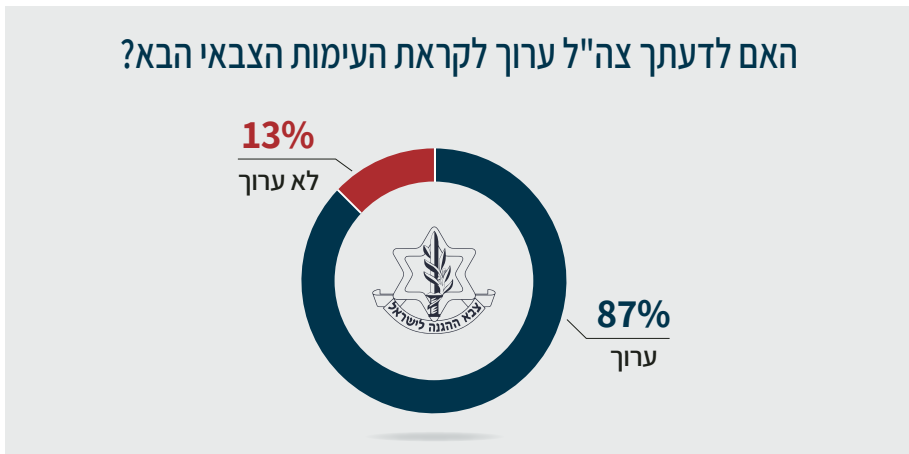
היחס לממסד הביטחוני

מנתוני 2019, כמו בממצאי סקרים קודמים, עלה כי רמת האמון של הציבור בארגונים שמרכיבים את מערכת הביטחון הייתה גבוהה. איור 15 מראה כי צה"ל זכה ב־93 אחוזי אמון, המוסד ב־86 אחוזים, שב"כ ב־80 אחוזים. המשטרה היא הארגון שזכה לרמת האמון הנמוכה ביותר – 53 אחוזים מהציבור נתנו בה אמון רב. רמת האמון הגבוהה בצה"ל אף עלתה מ־88 אחוזים בשנת 2018 ל־93 אחוזים ב־2019. ייתכן כי להסברים שהוצעו לרמת האמון הגבוהה בצה"ל בחיבור זה ניתן להוסיף גם את ההישענות הציבורית על צה"ל כארגון יציב, על רקע אי־הבהירות הפוליטית.

איור 15: אמון במערכת הביטחון, 2019

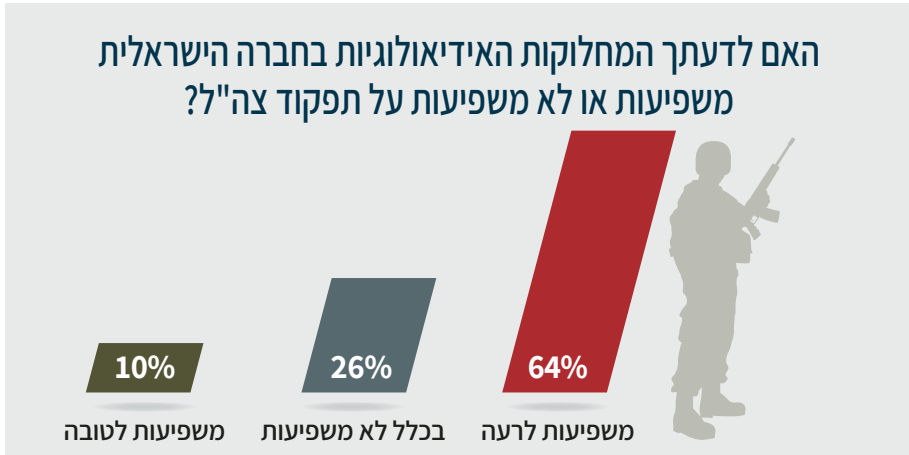
מגמה דומה לזו שתוארה בחיבור זה נמצאה גם אשר להיבטים הצבאיים-מקצועיים ולהיבטים הנורמטיביים-רעיוניים הקשורים לפעולת צה"ל. גם ב-2019 נמצא כי רוב הציבור סמך על צה"ל בהיבטים הצבאיים-מקצועיים הנוגעים להפעלתו, ובייחוד נרשמה הערכה גבוהה של הציבור לגבי יכולת ההתמודדות של הצבא עם עימותים צבאיים בעתיד. מאיור 16 עולה כי 87 אחוזים סברו שצה"ל ערוך לקראת העימות הצבאי הבא (בהחלט ערוך - 33 אחוזים. חושב שערך - 54 אחוזים).

איור 16: היערכות צה"ל לקראת העימות הצבאי הבא, 2019

באשר להיבטים נורמטיביים-רעיוניים הקשורים לפעולת צה"ל, גם מנתוני 2019 עולה כי רוב הציבור היה מעוניין להשאיר את צה"ל מחוץ למחלוקות הפוליטיות. מאיור

17 ניתן ללמוד כי רוב הציבור (64 אחוזים) סבר שהמחלוקות האידיאולוגיות בחברה הישראלית משפיעות לרעה על תפקוד צה"ל. 26 אחוזים סברו כי אינן משפיעות, ורק 10 אחוזים סברו כי הן משפיעות לטובה. נתונים אלה קשורים בכך שגם ב־2019 רוב הציבור (86 אחוזים) הסכים כי "צה"ל הוא צבא העם", ורובו (81 אחוזים) היה בדעה כי מוטב להמשיך במודל גיוס החובה לצה"ל כפי שהוא כיום, מאשר לבטלו.

איור 17: השפעת המחלוקות האידיאולוגיות בחברה הישראלית על תפקוד צה"ל, 2019

תמונה מורכבת יותר נמצאה ביחס לסוגיות הבאות: הסוגיה הראשונה היא היחס לפיקוד הבכיר של צה"ל (ראו איור 18). בדומה למגמה שתוארה בחיבור זה, גם נתוני 2019 המחישו כי אומנם רוב הציבור (70 אחוזים) סבר כי מערכת הערכים המנחה את הפיקוד הבכיר של צה"ל כיום קרובה למערכת הערכים המקובלת על רוב הציבור בישראל, אולם 30 אחוזים חשבו שהיא רחוקה ממנה. הסוגיה השנייה נגעה להוראות פתיחה באש של צה"ל. לנשאלים הוצגה השאלה הבאה: "לצה"ל יש הוראות פתיחה באש ברורות לגבי התנהלות מול מחבלים באירוע טרור. לפי הוראות אלו, אין להרוג מחבל מנוטרל שאינו מהווה איום. האם אתה מסכים או לא מסכים עם הוראות אלו?" בדומה לשנים 2017-2018, גם מנתוני 2019 עלה כי אומנם שיעור גבוה יותר (59 אחוזים) הסכימו עם הוראות הפתיחה באש, אולם חלק גדול מהציבור (41 אחוזים) לא הסכימו עימן. הממצאים שעלו משתי השאלות הללו עשויים ליצור מציאות שתקשה את הפעלת צה"ל, הפועל לפי מודל גיוס חובה ומוגדר כ"צבא העם".

האם מערכת הערכים המנחה את הפיקוד הבכיר של צה"ל כיום, קרובה או רחוקה ממערכת הערכים המקובלת על רב הציבור בישראל?

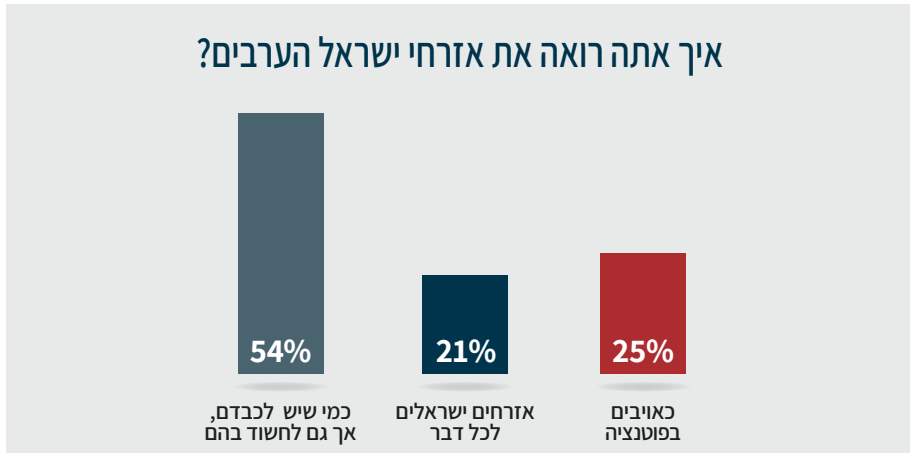

איור 18: האם מערכת הערכים המנחה את הפיקוד הבכיר של צה"ל כיום, קרובה או רחוקה ממערכת הערכים המקובלת על רוב הציבור בישראל? 2019

היחס לאזרחי ישראל הערבים

מנתוני 2019 עלה כי הציבור היהודי המשיך להיות אמביוולנטי ביחסו למיעוט הערבי בישראל, ובמידה רבה שיקף בעמדותיו את היחס הממסדי לאוכלוסייה זו. ברמה התפיסתית, יחסם של חלקים גדולים בציבור היהודי כלפי המיעוט הערבי היה שלילי, וממצאי 2019 אף עלתה הקצנה מדאיגה ממענה לשאלה "איך אתה רואה את אזרחי ישראל הערבים?" עלה כי בדומה למחקרים קודמים, גם על פי נתוני 2019-2020 יחסו של חלק גדול מהציבור היהודי למיעוט הערבי היה בבחינת "כבדהו וחשדהו" (ראו איור 19). למעשה אף נמצאה עלייה בנתון זה, ממוצע 41-45 אחוזים בשנים 2015-2018 ל-54 אחוזים ב-2019. עלייה זו תאמה את הירידה שחלה בתפיסה של הציבור היהודי את המיעוט הערבי כ"אזרחים ישראלים לכל דבר". מנתוני 2019 עלה כי רק חלק קטן, כחמישית (21 אחוזים) מהציבור, ראו כך את אזרחי ישראל הערבים. לעומת זאת, בשנים 2016-2018 זוהתה מגמה חיובית שלפיה כשליש (כ-30 אחוזים) סברו כך. יוזכר שניכרת חזרה לנתונים שנמצאו במהלך "גל הטרור" (2015-2016). ייתכן שמקורה של התנועה החלקית חזרה לכיוון השלילי בשנתיים האחרונות הוא בחקיקת חוק הלאום באוגוסט 2018, שהמשיך להשפיע גם בשנה שלאחר מכן, וכן האווירה המפלגת שאפיינה את סבבי הבחירות בשנת 2019. עם זאת, יש לסייג ולומר כי ייתכן שלפחות חלקית, השינוי נבע מניסוח מעט שונה של השאלה במחקר האחרון, שכן ההגדרה שונתה מ"אזרחים שווים זכויות" ל"אזרחים ישראלים לכל דבר". סביר להניח ששינוי זה גרם הקצנה מסוימת של המענה.

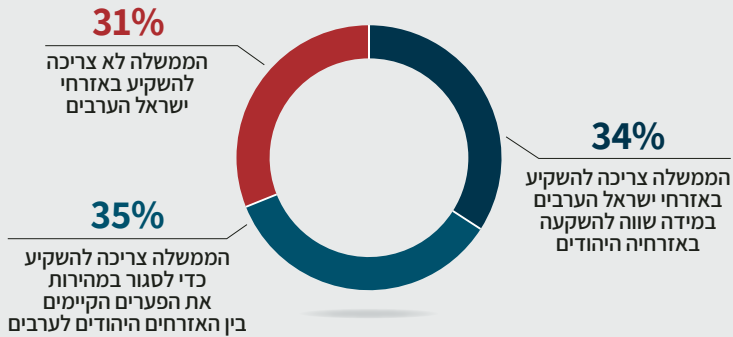
עוד נמצא כי בדומה לשנים 2017-2018, רבע מהציבור ראו באזרחי ישראל הערבים אויבים פוטנציאליים. למעשה, רק בשנת 2015 – תקופת שיא "גל הטרור" – שיעורם עלה ל-35 אחוזים.

איור 19: איך אתה רואה את אזרחי ישראל הערבים? 2019

עם זאת, חשוב להדגיש כי באופן עקבי ובדומה לממצאים שעלו בשנים הקודמות, גם מנתוני 2019 עלה כי רוב הציבור (69 אחוזים) סבר שהממשלה צריכה להשקיע באזרחי ישראל הערבים בדרך זו או אחרת, אם כי הדעות נחלקו אשר לסוג ההשקעה המועדף; 34 אחוזים סברו כי על הממשלה להשקיע באזרחי ישראל הערבים במידה שווה להשקעה באזרחיה היהודים, 35 אחוזים היו בדעה כי על הממשלה להשקיע את הנדרש כדי לסגור במהירות את הפערים הקיימים בין האזרחים היהודים לערבים. ולבסוף, שליש (31 אחוזים) סברו כי הממשלה כלל לא צריכה להשקיע באזרחי ישראל הערבים (ראו איור 20).

איזה מהמשפטים הבאים קרוב יותר לעמדתך?

איור 20: השקעה באזרחי ישראל הערבים, 2019

לסיכום, נתוני 2019, כמו נתוני השנים הקודמות, ממחישים ומחזקים את היות דעת הקהל בישראל בנושאי ביטחון לאומי יציבה, עקבית ובעלת היגיון פנימי ברור, לאורך זמן. בזמן כתיבת שורות אלה מתבצע ניתוח עומק של כלל הממצאים שעלו מנתוני 2019, ובכללם המענים לשאלות חדשות שנוספו למחקר בנושאים הקבועים וכן בנושאים חדשים שעלו על סדר היום בישראל.

הערות

- 1 נאספו נתונים גם מ־200 משתתפים מקרב אזרחי ישראל הערבים. ניתוח הנתונים נוגע לתשובות הנשאלים היהודים, מאחר שפילוח על פי משתנה הלאום מוסיף מורכבות וקצרה היריעה מלהציגה כאן על כל רבדיה. מתבצעת במכון עבודה על סיכום עמדות בקרב הציבור הערבי.
- 2 יהודה בן מאיר ואולנה בגנו־מולדבסקי, **קולו של העם: דעת קהל בישראל בסוגיות הביטחון הלאומי**, מזכר 130, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2013.
- 3 אשר אריאן, **ביטחון בצל איום: דעת קהל בישראל בנושאי מלחמה ושלום**, פפירוס – אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 1999; יהודה בן מאיר ואולנה בגנו־מולדבסקי, שם.
- 4 דניאל, בר־טל, **לחיות עם הסכסוך, ניתוח פסיכולוגי־חברתי של החברה היהודית בישראל**, כרמל, ירושלים 2007.
- 5 יהודה בן מאיר ואולנה בגנו־מולדבסקי, שם.
- 6 ראו הרחבה אצל אשר אריאן, שם.
- 7 שם.
- 8 שם.
- 9 שם.
- 10 יהודה בן מאיר ואולנה בגנו־מולדבסקי, שם.
- 11 שם.
- 12 אשר אריאן, שם.
- 13 ראו הרחבה ומקורות נוספים אצל אשר אריאן, שם.
- 14 בן־גוריון בתוך אשר אריאן, שם.
- 15 אשר אריאן, שם.
- 16 שמואל רוזנר, **היהודים – 7 שאלות נפוצות**, בית התפוצות, תל אביב 2016.
- 17 פנינה שרביט ברוך, "האם הדמוקרטיה הישראלית בסכנה?", בתוך: שלמה ברום וענת קורץ (עורכים), **הערכה אסטרטגית לישראל 2018–2019**, המכון למחקרי ביטחון לאומי 2018, עמ' 94–75.
- 18 ברק רביד, "נתניהו: לא רוצה מדינה דו-לאומית, אך צריך לשלוט על כל השטח בטווח הנראה לעין", הארץ, 26 באוקטובר 2015. <https://www.haaretz.co.il/news/politics/premium-1.2760981>
- 19 ראו הרחבה אצל דן כספי. **תמונות בראש, דעת קהל ודמוקרטיה**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 2001.
- 20 אשר אריאן, שם.
- 21 ראו הרחבה אצל אשר אריאן, שם.
- 22 תמר הרמן ושות' (עורכים), **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2014**, מרכז גוטמן לחקר דעת קהל ומדיניות, המכון הישראלי לדמוקרטיה 2015.

- 23 Asher Arian, *Israeli Public Opinion on National Security*, Memorandum, No. 60 (Tel Aviv: Institute for National Security Studies, 2001)
- 24 יורם פרי, "שינויים קוסמטיים או שינויים מהותיים? יחסי תקשורת-ביטחון בראשית המאה העשרים ואחת". בתוך: מוטי נייגר (עורך), **מסגרות מדיה**, 1: עמ' 143-158, 2007.
- 25 אורי בן-אליעזר, **מלחמותיה החדשות של ישראל, הסבר סוציולוגי-היסטורי**, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2012.
- 26 בשנת 2016 האיום הוגדר כחזבאללה בלבד.
- 27 בשנת 2016 במקום פעולות טרור נגד אזרחי ישראל בארץ ובחו"ל, דאע"ש הוגדר כאיום.
- 28 ניסיונות הדה-לגיטימציה לישראל קיימים עוד מראשיתה של מדינת ישראל, ואף לפני הקמת המדינה נעשו ניסיונות לחתור תחת הלגיטימיות של עצם קיומה של מדינת ישראל כמדינת העם היהודי ולערער על זכותה להגן על עצמה בשעת הצורך, מול אויביה. לאורך השנים התמודדה ישראל עם חרמות כלכליים נגדה, עם ניסיונות לבודדה באופן מדיני ועם תנועות אנטי-נורמליזציה שפעלו נגדה. בשנת 2005, לאחר שבזירה הבינלאומית נשמעו ביקורת נגד בניית גדר ההפרדה על ידי ישראל, הושק קמפיין ייעודי שנועד לבצע דה-לגיטימציה לישראל, קמפיין ה-BDS, הקורא ל"חרם, הימנעות מהשקעות וסנקציות (BDS)" נגדה בתחומי הדיפלומטיה, הכלכלה, התרבות, האקדמיה והאמנות. קמפיין זה מאגד תחתיו 170 ארגונים פלסטיניים, הפועלים למען מטרה זו. בשנים האחרונות שאלת הצלחות קמפיין זה נדונה בהרחבה בשיח הציבורי והמדיני והוא העסיק רבים במערכת הישראלית. מאמצי הדה-לגיטימציה לישראל משולבים לכדי יצירת אווירה אנטי-ישראלית, באמצעות השמצת מדינת ישראל, ודמוניזציה של ישראל על ידי פעולות הסתה. ראו עינב יוגב וגליה לינדנשטראוס (עורכות), **תופעות הדה-לגיטימציה: אתגרים ומענים**. מזכר 164, תל אביב, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2017; יהודה בן מאיר ואוון אלטרמן, "איום הדה-לגיטימציה - שורשי, גילויי והמאבק בו", בתוך: עינב יוגב וגליה לינדנשטראוס (עורכות), **תופעות הדה-לגיטימציה: אתגרים ומענים**. מזכר 164, תל אביב, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2017.
- 29 ב-2016 חל שינוי בניסוח והשאלה שנשאלה הייתה בנוגע לאיום של מלחמה בז'זמנית מול חזבאללה וחסאס.
- 30 ב-2015, 84 אחוזים מהציבור האמינו כי ישראל תוכל להתמודד בהצלחה במצב של מלחמה בז'זמנית בזירה הצפונית ובעזה, כאשר בשאלון בשנה זו השאלה התייחסה באופן ממוקד למלחמה בז'זמנית מול חזבאללה וחסאס.
- 31 אשר אריאן, שם.
- 32 ב-23 בדצמבר 2000, לאחר כישלון ועידת קמפ דייוויד ובזמן האינתיפאדה השנייה, כינס נשיא ארצות הברית, ביל קלינטון, את צוותי המשא ומתן הישראלי והפלסטיני בבית הלבן ושרטט בפניהם את המתווה האמריקאי לשלום. מתווה זה נודע בשם: 'מתווה קלינטון' שכלל פרמטרים בכל סוגיות הליבה בסכסוך הישראלי-פלסטיני: גבולות וטריטוריה, ירושלים, ביטחון, סוגיית הפליטים וסופיות הסכסוך והתביעות.
- גלעד שר, **במרחק נגיעה**, ידיעות אחרונות וספרי חמד, תל אביב 2001, עמ' 360; מן הארכיון: 'מתווה קלינטון' והתגובות הרשמיות של ישראל והפלסטינים", **ישראלים: כתב עת רב-תחומי לחקר ישראל והצינונות**, כרך 6, עמ' 123-163, 2014. <https://tinyurl.com/r9r5n5u>
- 33 חל שינוי בניסוח האפשרות של "הסדרי מעבר (ביניים) להיפרדות מהפלסטינים" כפי שהופיעה בשנת 2017 וב-2018, בשנת 2016 האפשרות הייתה: "הסדרי ביניים בדרך להסדר קבע".
- 34 אשר אריאן, שם.
- 35 יהודה בן מאיר ואולנה בנגו-מולדבסקי, שם.
- 36 מיכאל פייגה, **שתי מפות לגדה: גוש אמונים, שלום עכשיו ועיצוב המרחב בישראל**, מאגנס ואשכולות, האוניברסיטה העברית בירושלים תשע"ג.
- 37 "הסכם עקרונות להסדרי ביניים של הממשל העצמי" נחתם בווינגטון ב-13 בספטמבר 1993 בין ישראל ואש"ף, במסגרת המשא ומתן המדיני עם הפלסטינים, שהחל בשלהי 1992 בערוץ חשאי

- באוסלו. הסכם עקרונות זה ידוע גם בשם הסכם אוסלו א', הוא נועד להניח בסיס להסכם קבע ולפתרון הסכסוך. הסכם אוסלו הביא להכרה הדדית בזכויות שני העמים להגדרה עצמית, והצדדים הסכימו שהשתתפות ליישום ההסכם תהיה החלטת מועצת הביטחון 242. https://il.boell.org/sites/default/files/20_shnh_lvsly_svp.py.pdf; שמואל אבן, "עשרים שנה להסכמי אוסלו: לקחים לישראל", בתוך: **עדכן אסטרטגי**, כרך 16, גיליון 2 (יולי 2013), עמ' 63-78. <https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/16F.pdf>
- 38 יצחק רייטר, **סטטוס קוו בתהליכי שינוי: מאבקי שליטה בהר הבית**, מחקרי מכון ירושלים לחקר ישראל מס' 456, ירושלים, מכון ירושלים לחקר ישראל 2016. <http://din-online.info/pdf/m-i36.pdf>
- 39 קובי מיכאל, "האם גל הטרור הפלסטיני מסמן תפנית מסכסוך לאומי לסכסוך דתי?". בתוך: שלמה ברום וענת קורץ (עורכים), **הערכה אסטרטגית לישראל 2015-2016**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב 2016, עמ' 67-70.
- 40 בשנת 2016 באופן חד-פעמי חולק הסעיף לשני חלקים: הסעיף הראשון היה "יצירת הרתעה על ידי פעילות צבאית נגד החמאס בעזה" (הפצצת מנהרות וכו') - 39 אחוזים והסעיף השני היה "חזרה למדיניות של סיכולים ממוקדים כנגד ראשי החמאס" - 21 אחוזים.
- 41 יהושפט הרכבי, **עמדת הערבים בסכסוך ישראל-ערב**, דביר, תל-אביב 1986.
- 42 אשר אריאן, שם.
- 43 שם.
- 44 גד ברזילי, "התרבות הפוליטית והמשפטית בישראל", בתוך: אפרים יער וזאב שביט (עורכים), **מגמות בחברה הישראלית**, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב 2003, עמ' 707-821.
- 45 יהודה בן מאיר וגלעד שר, "היפרדות מהפלסטינים - דעת הקהל בישראל", בתוך: שלמה ברום וענת קורץ (עורכים), **הערכה אסטרטגית לישראל 2013-2014**, המכון למחקרי ביטחון לאומי 2014, עמ' 133-144.
- 46 ראו הרחבה לגבי ההיבטים הפסיכולוגיים גם אצל דניאל בר-טל, **לחיות עם הסכסוך, ניתוח פסיכולוגי-חברתי של החברה היהודית בישראל**, כרמל, ירושלים 2007.
- 47 בן כספית, **נתניהו: ביוגרפיה**, ידיעות אחרונות, ספרי חמד, ישראל 2017.
- 48 גילי כהן, "נתניהו וברק הורו להתכונן לתקיפת איראן ב-2010; דגן ואשכנזי התנגדו", **הארץ**, 4 בנובמבר 2012. <https://www.haaretz.co.il/misc/1.1856913>; לילך ויסמן, "ברק: 'בשום תרחיש לא יהיו לנו אפילו 500 הרוגים במלחמה עם איראן; נתניהו ואני - לא בובליל ובשבקין'", **גלובס**, 8 בנובמבר 2011. <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000696031>
- 49 ענת שלו, "בשבת יפגינו בתל אביב: 'לא למלחמה מיותרת באירן'", **וואלה**, 22 במרס 2012. <https://news.walla.co.il/item/2519047>; "הפגנה נגד תקיפה באיראן מול בית ברק בת"א: 'אל תפציץ - תדבר'", **ynet**, 22 באוגוסט 2012. <https://www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-4271957,00>; "הפגנה מול בית ברק נגד תקיפה באיראן: 'יגמרו לנו החיים'", **גלובס**, 12 באוגוסט 2012. <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000773611>
- 50 יהודה בן מאיר ואולנה בגנו-מולדבסקי, שם.
- 51 שם.
- 52 איתמר אייכנר, "נתניהו על הסכם הגרעין: 'טעות היסטורית לעולם'", **ynet**, 14 ביולי 2015. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4679671,00.html>
- 53 ראו למשל, עמוס ידלין, "סיכום: כיצד עלינו להעריך את המציאות שיוצר ההסכם?", בתוך: אבנר גולוב ואואן אלטרמן (עורכים) **הסכם הגרעין עם איראן - תהיות והערכות**. shorturl.at/dhRU7
- 54 יהודה בן מאיר ואולנה בגנו-מולדבסקי, שם.
- 55 גם באשר אריאן, שם.
- 56 יעקב בר סימן-טוב, "יחסי ישראל-ארה"ב: יחסים מיוחדים ומה הלאה?", האוניברסיטה העברית ומכון ירושלים לחקר ישראל 2018.

- 57 אשר אריאן, שם.
- 58 ברוך בינה, "מדיניות ארה"ב כלפי ישראל והמזרח התיכון", **מתווים**, גיליון 69, אוגוסט 2018.
- 59 יצחק בן חורין, "נאום אובמה בקהיר: דף חדש בין ארה"ב לאיסלאם", **ynet**, 4 ביוני 2009. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3726162,00.html>
- על**, גיליון 111, 7 ביוני 2009. <https://tinyurl.com/uxhby3w>. *The White House*, June 4, 2009. <https://obamawhitehouse.archives.gov/issues/foreign-policy/presidents-speech-cairo-a-new-beginning>.
- 60 ראו הצהרת הנשיא טראמפ מיום ה־6 בדצמבר, 2017. <https://tinyurl.com/uxhby3w>
- 61 ראו הודעה לעיתונות מטעם שגרירות ארה"ב בישראל שפורמה ב־25 בדצמבר, 2019. <https://tinyurl.com/yykd95px>
- 62 שחר עילם ואסף אוריון, "יחסי ישראל-ארצות הברית", בתוך: שלמה ברום וענת קורץ (עורכים) **הערכה אסטרטגית לישראל 2017-2018**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב 2018, עמ' 71.
- 63 סוכנויות הידיעות, "אבו מאזן נפגש עם קושנר: מעריכים את מאמצי טראמפ להשיג שלום", **וואלה**, 24 באוגוסט 2017. <https://news.walla.co.il/item/3091756>; "בכירים חושפים פרטים על 'עסקת המאה' של טראמפ: התוכנית – עזה תחילה", **ישראל היום**, 7 ביולי 2018. <https://www.israelhayom.co.il/article/569625>
- 64 ג'קי חורי, "עבאס שובר את הכלים: לא נסכים לאף יוזמה אמריקאית", **הארץ**, 22 בדצמבר 2017. <https://www.haaretz.co.il/news/politics/1.4825307>
- 65 אודי דקל, "הקו המחבר את תוכנית טראמפ להחלת החוק הישראלי בשטחי ההתנחלויות", **מבט על**, גיליון 1176, 13 ביוני 2019. <https://tinyurl.com/tdbhsn5>
- 66 אלדד שביט, סימה שיין ואנה כתרן, "יחסי ארצות הברית ואיראן לאחר כינון ממשל טראמפ", **מבט על**, גיליון 903, 5 במרס 2017. <https://tinyurl.com/vxbq7ro>
- 67 אשר אריאן, שם.
- 68 ברק רביד, "אובמה חושף את אחורי הקלעים של היחסים עם נתניהו: אמרתי לו ביבי, אני גר בבית הלבן ויודע על מה אני מדבר", **הארץ**, 10 במרס 2016. <https://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2879081>
- 69 אורן נהרי, "אמריקה לבד: טראמפ מפייס את אויבי ארה"ב ודוחה את בנות הברית", **וואלה**, 2 ביוני 2018. <https://news.walla.co.il/item/3162817>
- 70 מיכל חטואל רדושיצקי ושחר עילם, "ארצות הברית משתנה: השלכות לישראל", **מבט על**, גיליון 1163, 17 באפריל 2019. <https://tinyurl.com/t4hw6br>
- 71 דנה סומברג, "טראמפ: 'אשמח להפוגה בהתנחלויות', נתניהו: 'נחפש דרכים חדשות לשלום'", **מעריב**, 15 בפברואר 2017. <https://www.maariv.co.il/news/world/Article-574887>
- 72 "Full Video and Transcript: Trump's Speech Recognizing Jerusalem as the Capital of Israel", *The New York Times*, December 06, 2017. <https://tinyurl.com/qmuxft4>
- 73 ברוך בינה, "מדיניות ארה"ב כלפי ישראל והמזרח התיכון", **מתווים**, גיליון 69, אוגוסט 2018.
- 74 שחר עילם ואסף אוריון, שם.
- 75 צבי מגן, 2012, שם.
- 76 צבי מגן, שרה פיינברג, בנדטה ברטי, "הפעילות הבינלאומית לפתרון המשבר בסוריה", **מבט על**, גיליון 764, 8 בנובמבר 2015. <https://tinyurl.com/qw329tp>
- 77 אודי דקל וצבי מגן, "האם המעורבות הרוסית בסוריה משנה את כללי המשחק ומשמעויות לישראל?", **מבט על**, גיליון מס' 752, 1 באוקטובר 2015. <https://tinyurl.com/vgj9gcn>
- 78 צבי מגן 2012, שם.
- 79 עמוס ידלין וצבי מגן, "בעקבות פגישת נתניהו-פוטין: מה סוכם ומה העמדות הרוסיות העדכניות?", **מבט על**, גיליון 1149, 17 במרס 2019. <https://tinyurl.com/rs62o25>

- 80 ראו הודעת דובר צה"ל, 23 בספטבר 2019: <https://tinyurl.com/s5q79e5>
- 81 צבי מגן, "המפגש המשולש ישראל-ארצות הברית-רוסיה: מניעים והשלכות", **מבט על**, גיליון 1178, 20 ביוני 2019. <https://tinyurl.com/w9tx7f2>
- 82 שם.
- 83 יגיל לוי, **מי שולט על הצבא? בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאיות**, אשכולות ומאגנס, ירושלים תשע"א.
- 84 בן-ארי, א., ולוי-שרייבר, ע. "בינוי גוף, בינוי אופי ובינוי אומה: המגדר והשירות הצבאי בישראל", **תרבות דמוקרטית**, 4-5, עמ' 99-130, 2001.
- 85 יורם פרי, "יחסי חברה-צבא בישראל במשבר", **מגמות**, לט, 4 (1999), עמ' 375-399; דן הורוביץ ומשה ליסק, 'דמוקרטיה וביטחון לאומי בסכסוך מתמשך', בתוך: בני נויברגר ואילן בן-עמי (עורכים), **דמוקרטיה וביטחון לאומי בישראל: מקראה**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 1996, עמ' 73-115; אבנר יניב, **פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל**, ספריית פועלים, תל אביב 1994.
- 86 זאב רוזנהק, דניאל ממון ואיל בן-ארי, 'הסוציולוגיה של חקר צבא, צבאיות ומלחמה בישראל, מרכזיות מקומית ושוליות עולמית', בתוך: מאג'ד אלחאג' ואורי בן-אליעזר (עורכים), **בשם הביטחון**, תשס"ג, עמ' 185-214.
- 87 יורם פרי, "הפוטש הדמוקרטי" בבחירות 1999, בתוך: אלחאג' ובן-אליעזר (עורכים), **בשם הביטחון**, תשס"ג, עמ' 125-144.
- 88 יגיל לוי, **מי שולט על הצבא? בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאיות**, אשכולות ומאגנס, ירושלים תשע"א.
- 89 תמר הרמן, **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2018**, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ישראל 2018. <https://www.idi.org.il/media/11555/democracy-index.pdf>
- 90 ליעם גולן, "נתניהו: למפכ"ל תהיה עבודת שיקום גדולה בגלל אי אמון הציבור במשטרה", **חדשות 0404**, 2 בדצמבר 2018. <https://www.0404.co.il/?p=317314>
- 91 תמר הרמן 2018, שם.
- 92 יואב זיתון, "איזנקוט: אמון הציבור מאפשר לצה"ל לממש את ייעודו", **ynet**, 23 במאי 2016. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4806854,00.html>
- 93 אשר אריאן, שם.
- 94 פנינה שרביט ברוך, "האם הדמוקרטיה הישראלית בסכנה?"; בתוך: שלמה ברום וענת קורץ (עורכים) **הערכה אסטרטגית לישראל 2018-2019**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב 2019, עמ' 75-94. <https://tinyurl.com/t3hjv5m>
- 95 ב-8 בנובמבר 1995 ניתן פסק הדין בנושא עתירתה של אליס מילר נגד שר הביטחון, שבו נקבע כי שלילת האפשרות מנשים להתקבל לקורס טיס, אך ורק משום היותן נשים, היא אסורה ומהווה הפליה פסולה. פסק הדין תרם לשינוי ערכי ותרבותי במעמדן של נשים בצה"ל ובתפקידים השונים הפתוחים בפניהן בפניהן מערכי הלחימה בצה"ל. <https://tinyurl.com/vluq684>
- 96 בג"ץ 4541/94 **אליס מילר נ' שר הביטחון ואח**, פ"ד מט(4) 94 (1995) כ-35 אחוז מהקצינים בצה"ל הם חובשי כיפות סרוגות. ראו: "מקומם של חובשי הכיפות בפיקוד הטקטי של צה"ל", בתוך: אפי מלצר (עורך), **מערכות**, גיליון 432, אוגוסט 2010, עמ' 50-57. <http://www.maarachot.idf.il/PDF/FILES/0/112470.pdf>; מספר החרדים המתגייסים לצה"ל עלה בין השנים 2014-2017 ביותר מ-200 אחוזים (345 תלמידים התגייסו לצה"ל בשנת 2017 לעומת 634 בשנת 2014). יואב זיתון ויהודה שוחט, "בלעדי: נתוני גיוס החרדים נחשפים", **ynet**, 2 בדצמבר 2018. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5417914,00.html>
- 97 עידית שפרן גיטלמן, "פקודת השירות המשותף - אינטרס חיוני לנשים ולדתיים", **המכון הישראלי לדמוקרטיה**, 6 בינואר 2019. <https://www.idi.org.il/articles/25496>
- 98 הדתה מוגדרת כחדירה של מנהג ושיח מסורתיים או דתיים למרחב האזרחי-חילוני של ישראל. בהקשר הצבאי הכוונה היא למשל לטקס צבאי שמתייחס לאלוהים, במישורין או בעקיפין, כמפקדם

האמיתי של החיילים. ראו: שמואל רוזנר וקמיל פוקס, **יהדות ישראלית, דיוקן של מהפכה תרבותית, מודיעין: המכון למדיניות העם היהודי**, כנרת, זמורה-ביתן, דביר, ישראל 2018.

99 פרשת אלאור אזריה החלה ב־24 במארס 2016 כאשר שני מחבלים הגיעו לעמדת צה"ל בתל רומיידה ודקרו את אחד החיילים. השניים נורו על ידי החיילים. אחד מהם נהרג מהירי, והאחר נפצע קשה. כעבור מספר דקות ירה החייל אלאור אזריה בראשו של המחבל, ששכב על הקרקע, והרג אותו. האירוע הובא לידיעת הציבור זמן קצר, לאחר שפעיל ארגון "בצלם" העביר לכלי התקשורת סרטון שתיעד את האירועים. בראשית 2017 הוא הורשע בהריגה ובהתנהגות שאינה הולמת ונידון ל־18 חודשי מאסר. עוד בטרם ניתן גזר הדין, החלו להישמע קולות הקוראים לחון את החייל שהורשע בהריגת מחבל מנוטרל. מדובר באחד המשפטים המרכזיים בתולדות המדינה. מעשהו, העמדתו לדין והרשעתו, התגובות של צה"ל והתגובות במערכת הפוליטית עוררו דיון ציבורי נרחב בישראל. משפט אזריה הציף סוגיות מורכבות הנוגעות לתפיסה של חיילי צה"ל, הוראות פתיחה באש, שאלות אם היה נכון או לא לפגוע במחבל, גם בהנחה שלא היווה סכנה, תפקידים של המפקדים ושל הדרג המשפטי בצבא ועוד.

בעוד משפטו של אלאור אזריה מתנהל ב־2016, נשאלו שתי שאלות סביב הפרשה. הראשונה נגעה לעיסוק התקשורתי והציבורי הנרחב סביב הפרשה. ממנה עלה כי רוב הציבור (71 אחוזים) סבר כי העיסוק התקשורתי/הציבורי בפרשה הזיק לצה"ל. רק 19 אחוזים סברו כי הוא לא השפיע על צה"ל ו־10 אחוזים סברו שהוא תרם לו. גם ממקרה זה ניתן ללמוד עד כמה הציבור היה מעוניין להשאיר את צה"ל "סטריילי", מחוץ לוויכוחים פוליטיים ואידיאולוגיים. השאלה השנייה התמקדה בטיפול בחייל עצמו. בהקשר זה הציבור נשאל מה דעתו על הטיפול של צה"ל בחייל. מהמענה לשאלה עלה כי רוב הציבור (73 אחוזים) סבר כי צה"ל החמיר עם החייל והציג אותו כאשם עוד לפני סיום משפט, ורק קרוב לשליש סברו כי צה"ל נקט גישה נכונה מבחינה מקצועית ומוסרית בטיפול בפרשה (27 אחוזים). בסוף 2017 ובמהלך התקופה הסמוכה לאחר שנדחתה בקשת החנינה של אלאור אזריה לנשיא המדינה, ראובן ריבלין, נשאלה השאלה הבאה: בשנה החולפת הרשיע בית הדין הצבאי פה אחד את החייל היורה מחברון, אלאור אזריה בהריגה ובהתנהגות שאינה הולמת. אזריה הגיש ערעור על הכרעת הדין ופסק הדין אולם בית הדין דחה פה אחד את ערעורו ופסק כי אזריה הפר באופן בוטה את הוראות הפתיחה באש ואת כללי המשמעת של צה"ל. האם לפי דעתך במבט לאחור הצבא פעל נכון בכך שהעמיד את החייל לדין? 53 אחוזים סברו כי צה"ל לא פעל נכון, רק 47 אחוזים סברו כי צה"ל פעל נכון. רק 30 אחוזים מקרב הדתיים ו־40 אחוזים מקרב החרדיים והמסורתיים היו בדעה שצה"ל פעל נכון, לעומת 58 אחוזים מקרב החילונים. פערים גדולים אף יותר נמצאו באשר לשיוד הפוליטי; 33 אחוזים מקרב אלה ששייכו את עצמם לימין סברו כי צה"ל פעל נכון לעומת 55 אחוזים מהמרכז ו־87 אחוזים מהשמאל. ממצאים אלה מבליטים עד כמה היבטים נורמטיביים שקשורים בהפעלת צה"ל הפכו למורכבים יותר ויותר במציאות הישראלית. ניתוח מעמיק של סוגיה זו חורג ממסגרת מזכר זה.

100 דן מרידור ורון אלדדי, **תפיסת הביטחון של ישראל**, מזכר 182, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2018.

101 כרמית פדן ומאיר אלרן, **יישובים ב"עוטף עזה"** – מקרה בוחן לחוסן החברתי בישראל (2016–2006), מזכר 178, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2018; ציפי ישראלי וגבריאל אראל, "תודעה והמערכה על התודעה – נקודת מבט תיאורטית", בתוך: **המערכה על התודעה: היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים**, מזכר 191, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2019, עמ' 25–38.

102 אודי דקל, גבי סיבוני, ועומר עיב, **העשור השקט – מלחמת לבנון השנייה ותוצאותיה 2006–2016**, מזכר 161, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2016.

103 מאיר אלרן וכרמית פדן, "הפרדוקס המשולש של המעבר מהתגוננות אזרחית לחזית אזרחית", בתוך: קובי מיכאל, גבי סיבוני, ענת קורץ (עורכים), **שישה ימים וחמישים שנה**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב. 2017. <https://www.inss.org.il/he/publication/six-days-fifty-years>

- 104 מאיר אלרן, "תפיסת צה"ל את תפקידו בחזית האזרחית", בתוך: מאיר אלרן, גבי סיבוני וקובי מיכאל (עורכים) **"אסטרטגיית צה"ל" בראי הביטחון הלאומי**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב: 2016.
- 105 מאיר אלרן וכרמית פדן, "ירי רקטות ארוכות טווח לעומק שטח ישראל: תובנות ולקחים להגנת החזית האזרחית", **מבט על**, גיליון 1159, 7 באפריל 2019.
- 106 בשנת 2016 השאלה הורחבה וכללה גם את מוכנות הצבא וכן הגנה מהמנהרות ההתקפיות. גם אז התשובה הייתה זהה.
- 107 מאיר אלרן וכרמית פדן, "החזית האזרחית: איום גובר, התעניינות נמוכה", **Israel Defense**, 24 ביוני 2018. <https://www.israeldefense.co.il/he/node/34687>
- 108 יואב לימור, "כיפת ברזל הכניסה את העורף לשאננות", **ישראל היום**, 9 בפברואר 2017. <https://www.israelhayom.co.il/article/451059>
- 109 "המבקר ברקע העימות" עדיין קיימים פערים במיגון העורף בצפון", **ynet**, 10 במאי 2018. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5256787,00.html>
- 110 אמיר בוחבוט, "לטפל בליקויים מהשורש: המהלך הדרמטי שישפר את מוכנות העורף", **וואלה**, 7 בדצמבר 2016. <https://news.walla.co.il/item/3020133>
- 111 שם.
- 112 ניצן שור, "מ'מרחק בטוח' ל'פלוגת התמגנות': כך שומרים בפיקוד הדרום על האזרחים בעורף", **אתר צה"ל**, shorturl.at/xHJP9; כרמית פדן ומאיר אלרן, **יישובים ב"עוטף עזה" – מקרה בוחן לחוסן החברתי בישראל (2006-2016)**, מזכר 178, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב: 2018. <https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2018/07/memo178-Gaza.pdf>
- 113 כרמית פדן ומאיר אלרן 2018, שם.
- 114 שם.
- 115 כך לדוגמה, במאי 2016 התריע ראש רשות החירום הלאומית (רח"ל) כי רמת המוכנות של העורף בישראל היא "בינונית פלוס" וכי יש מלאכה רבה לעשות בתחום זה. לקראת סוף אותה שנה, בדוח מבקר המדינה על היערכות העורף, תוארה רמת המוכנות של החזית האזרחית כלא מספקת (מאיר אלרן וכרמית פדן, "הפרדוקס המשולש", שם). כך גם נכתב בדוח מבקר המדינה על אודות המוכנות החסרה של ישראל לשעת חירום בעת אירועים מלחמתיים, ביטחוניים ואחרים (מאיר אלרן ואלכס אלטשולר, "האם ישראל אינה מוכנה לשעת חירום?", **מבט על**, גיליון 761, 1 בנובמבר 2015). ב-2017 שר הביטחון, אביגדור ליברמן הזהיר כי העורף בצפון לא ערוך מספיק למלחמה. ליברמן הוסיף שכדי למגן את הצפון כראוי יש להכין תכנית חומש רב-שנתית וכי האחריות היא על הקבינט כולו (ירון שניידר, "מוצב חיזבאללה הותקף בלבנון", **מאקו**, 25 במארס 2018. https://www.mako.co.il/news-world/arab-q1_2018/Article-52672ef4e3e5261004.htm)
- 116 יואב לימור, "כיפת ברזל הכניסה את העורף לשאננות", **ישראל היום**, 9 בפברואר 2017. <https://www.israelhayom.co.il/article/451059>
- 117 אפרים לביא, **החברה הערבית-הפלסטינית במדינת ישראל**, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2016.
- 118 שמעון שמיר, "הקדמה", בתוך: אמל ג'מאל ואפרים לביא (עורכים), **הנכבה בזיכרון הלאומי של ישראל**, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 2015.
- 119 פנינה שרביט ברוך וציפי ישראלי, "מדינה יהודית ודמוקרטית והמחלוקות בתחום הביטחון הלאומי", בתוך: שלמה ברום וענת קורץ (עורכים) **הערכה אסטרטגית לישראל 2017-2018**, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי 2018, עמ' 93-113.
- 120 אפרים לביא, שם.
- 121 שמעון שמיר, שם.
- 122 סמי סמוחה, "יחסי ערבים-יהודים בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית", בתוך: אפרים יער וזאב שביט (עורכים) **מגמות בחברה הישראלית**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 2001.

- 123 אפרים לביא, שם.
- 124 סמי סמוחה, שם.
- 125 פנינה שרביט ברוך וציפי ישראל, שם.
- 126 סמי סמוחה, שם.
- 127 שם.
- 128 אפרים לביא, שם.
- 129 שם.
- 130 סמי סמוחה, שם.
- 131 ראו דוח ועדת אור <http://uri.mitkadem.co.il/vaadat-or/vaadat-or-part1.html>; לינא סאבא, **אירועי אוקטובר 2000**, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2011. https://www.idi.org.il/media/4545/חבש/2011_pp_86.pdf
- 132 אפרים לביא, שם.
- 133 תמר הרמן, "שותפות בעירבון מוגבל: יהודים וערבים בישראל 2019", המכון הישראלי לדמוקרטיה, 22 בספטמבר 2019. <https://www.idi.org.il/articles/28640>; סמי סמוחה, "יחסי ערבים-יהודים בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית", בתוך: אפרים יער וזאב שביט (עורכים) **מגמות בחברה הישראלית**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 2001.
- 134 ותד מוחמד, "חוק הלאום ויחסי מדינת ישראל והציבור הערבי", **הדים**, גליון 5, מארס 2019. shorturl.at/adHL6
- 135 החל משנת 2016 הוחלף הביטוי "שווים" ל"אזרחים שווי זכויות".
- 136 רפאל כהן-אלמגור, **גבולות הסובלנות והחירות**, נבו, ירושלים 1994; רפאל כהן-אלמגור, ויצחק ינוביצקי, "תפקוד אמצעי התקשורת בעיני הציבור היהודי בישראל: מצוי מול רצוי", **מגמות**, ל"ט, 4 (1991) עמ' 400-419.
- 137 מוטי נייגר, אורן מאירס ואיל זנדברג, "אתם זוכרים את השירים! תרבות פופולרית, זיכרון קולקטיבי ושידורי הרדיו בישראל ביום הזיכרון לשואה ולגבורה, 1993-2002", **מגמות**, מ"ו (1-2) (2002), עמ' 254-280.
- 138 יצחק רועה, **אחרת על התקשורת, שבע פתיחות לעיון בתקשורת ובעיתונות**, רכס, תל-אביב, 1994.
- 139 דן כספי, **תמונות בראש, דעת קהל ודמוקרטיה**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, 2001.
- 140 ראו למשל: Robert Entman, "Framing: Towards Clarification of a Fractured Paradigm". *Journal of Communications* 43(4) 1993, pp. 51-58; Todd Gitlin, *The Whole World is Watching*, (Berkeley: University of California Press, 1980); Dietram A. Scheufele, "Framing as a Theory of Media Effects", *Journal of Communication*, 49(1) 1999 pp. 103-122; Dietram A. Scheufele, "Agenda-Setting, Priming and Framing Revisited: Another Look at Cognitive Effects of Political Communication". *Mass Communication & Society*, 3(2&3) 2000, pp. 297-316.
- 141 גבי וימן, "שעת החסד: תפקוד התקשורת הישראלית לאחר רצח רבין, בתוך: דן כספי (עורך), **תקשורת ודמוקרטיה בישראל**, מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, ירושלים, 1997, עמ' 223-235.
- 142 אודי לבל, "עימות או תלות הדדית? יחסי ביטחון ותקשורת במלחמה ובשגרה: מסגרת עיונית", בתוך: אודי לבל (עורך), **ביטחון ותקשורת – דינמיקה של יחסים**, מכון בן-גוריון לחקר ישראל, הציונות ומורשת בן גוריון 2005, עמ' 13-47.
- 143 אורן סופר, **תקשורת המונים בישראל**, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה 2011.
- 144 למשל: A.R. Brody, *Assessing the President: The Media, Elite Opinion and Public Support*. (Stanford: Stanford University Press, 1991); John E. Mueller, *War Presidents and Public Opinion*. (New York: Wiley, 1973)

- 145 ראו הרחבה, למשל אצל: אבשלום גינוסר, "עיתונות בימי משבר – פטריוטיות כתחליף למקצועיות, **קשר**, 47, 2015, עמ' 97-103; ציפי ישראלי, "תקשורת והיבטים אסטרטגיים של סכסוכים בעצימות נמוכה: מקרה המבחן של ישראל בלבנון 1985-2000", **מחקרים בפוליטיקה ישראלית**, ד' (2011), עמ' 255-288; יורם פרי, "שינוי השיח הביטחוני בתקשורת והתמורות בתפיסת האזרחות בישראל", **תרבות דמוקרטית**, 4-5 (2001), עמ' 233-265.
- 146 ציפי ישראלי, "תקשורת והיבטים אסטרטגיים של סכסוכים בעצימות נמוכה: מקרה המבחן של ישראל בלבנון 1985-2000", **מחקרים בפוליטיקה ישראלית**, ד' (2011), עמ' 255-288.
- 147 אורן סופר, שם.
- 148 מאיר אלרן וכרמית פדן, 2018. <https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2018/07/memo178-Gaza.pdf>
- 149 הלל נוסק ויחיאל לימור, "צבא ותקשורת במאה העשרים ואחת: לקראת דגם חדש של יחסים". בתוך: אודי לבל (עורך), **ביטחון ותקשורת, דינמיקה של יחסים**, מכון בן-גוריון לחקר ישראל, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר-שבע 2006, עמ' 69-100.
- 150 יהודית אורבך וציפי ישראלי, "תקשורת מגויסת: סיקור תאונות אוויריות בצה"ל 1977-1997", **מגמות**, מ"ד (3), (2006) עמ' 424-451; ציפי ישראלי ואלישבע רוסמן. "מ'לוחם' ל'בן של אמא"? החייל הישראלי בראי העיתונות", **עיונים בתקומת ישראל**, 24 (2010), עמ' 184-218.
- 151 ציפי ישראלי ורות פינס, "תיאטרון הטרור: על אחריות ואיזונים", **שורטי**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 19 בנובמבר 2015. <https://bit.ly/2VvDy6m>
- 152 לפי מדד האמון של המכון הישראלי לדמוקרטיה, מאז 2011 מידת אמון הציבור בתקשורת הולכת ופוחתת ובשנת 2016 הגיע לשפל של 24% בלבד. בשנת 2018 חלה עלייה באמון הציבור הישראלי בתקשורת – 31% מן הציבור אמרו כי יש לו אמון מסוים או אמון רב בתקשורת הישראלית. תהילה אלטשולר, "אינוק בעלייה", **המכון הישראלי לדמוקרטיה**, 3 בדצמבר 2018. <https://www.idi.org.il/articles/25051>
- 153 מדד אמון הציבור בתקשורת, מכון הרצוג, 2003. <https://m.tau.ac.il/institutes/herzog/report1.pdf>
- 154 מדד אמון הציבור בתקשורת, מכון הרצוג, 2004. <https://www.tau.ac.il/institutes/herzog/report2.pdf>
- 155 ראו הרחבה אצל אשר אריאן, שם; דניאל בר-טל, שם.
- 156 ראו למשל, תמר הרמן ואפרים יוכטמן-יער, שם. "היש מנדט לשלום? דעת הקהל בישראל והתהליך המדיני", בתוך: דן כספי (עורך), **תקשורת ודמוקרטיה בישראל**, הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר, ירושלים ותל-אביב, 1997, עמ' 191-223; Holsti, O. "Public Opinion and Foreign Policy: Challenges to the Almond-Lippmann Consensus", *Mershon Series: Research Programs and Debates. International Studies Quarterly*, 6 (4), pp. 439-446, 1992.
- 157 תמר הרמן ואפרים יוכטמן-יער, שם.
- 158 למשל: אריאן אשר, שם; יהודה בן-מאיר ואולנה בגנר-מולדבסקי, שם; דן כספי 2001, שם.
- 159 מאיר אלרן, כרמית פדן ואיה דולב, "תודעה וחוסן חברתי במצבי חירום ביטחוניים בישראל, בתוך: יוסי קופרווסר ודודי סימן טוב (עורכים), **המערכה על התודעה: היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים**, מזכר 191, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל-אביב, 2019, עמ' 227-237.
- 160 נטע אחיטוב, "נתניהו טוב לערבים?" מוסף הארץ, **הארץ**, 25 באוקטובר 2019, עמ' 30-37.
- 161 אפרים לביא, מאיר אלרן, מוחמד אבו נסרה, "תופעות שנאה וגזענות בין יהודים וערבים בישראל: מאפיינים, השלכות ודרכי התמודדות", בתוך: שלמה ברום וענת קורץ (עורכים) **הערכה אסטרטגית לישראל 2017-2018**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב 2018, עמ' 201-208.

מזכרי המכון למחקרי ביטחון לאומי, פברואר 2019-היום

- מזכר 199, מאי 2020, עורכים: קובי מיכאל ומיכל חטואל-רדושיצק, 70 שנות אונר"א –
עת לרפורמה מבנית ותפקודית.
- מזכר 198, דצמבר 2019, עורך: אופיר וינטר, **כי לא לעולם חוסן: תרחישי איום
קיומיים על מדינת ישראל.**
- מזכר 197, אוקטובר 2019, עורכים: יוסי קופרווסר ודודי סימן טוב, **המערכה על
התודעה: היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים** [מהדורה אנגלית].
- מזכר 196, ספטמבר 2019, גדי איזנקוט וגבי סיבוני, **קווים מנחים לתפיסת הביטחון
לישראל.**
- מזכר 195, ספטמבר 2019, עורכות: כרמית פדן וורה מיכלין שפיר, **ביטחון לאומי
במציאות 'נזילה'** [מהדורה אנגלית].
- מזכר 194, אוגוסט 2019, עורכים: אסף אוריון וגליה לביא, **יחסי ישראל-סין:
הזדמנויות ואתגרים** [מהדורה אנגלית].
- מזכר 193, יולי 2019, יואל גוז'נסקי, מרים גולדמן ואליס שטיינברג, **בין חוסן למהפכה –
יציבות המשטרים המלוכניים במפרץ** [מהדורה אנגלית].
- מזכר 192, יולי 2019, עורך: גבי סיבוני, **קווים מנחים לאסטרטגיית אבטחה לאומית.**
- מזכר 191, מאי 2019, עורכים: יוסי קופרווסר ודודי סימן טוב, **המערכה על התודעה:
היבטים אסטרטגיים ומודיעיניים.**
- מזכר 190, אפריל 2019, גבי סיבוני ועידו סיון-סביליה, **רגולציה במרחב הסייבר**
[מהדורה אנגלית].
- מזכר 189, מרץ 2019, עורכות: כרמית פדן וורה מיכלין שפיר, **ביטחון לאומי במציאות
'נזילה'.**
- מזכר 188, פברואר 2019, כרמית פדן ומאיר אלרון, **יישובים ב"עוטף עזה" – מקרה
בוחר לחוסן החברתי בישראל (2006-2016)** [מהדורה אנגלית].
- מזכר 187, פברואר 2019, עורכים: דן מרידור ורון אלדד, **תפיסת הביטחון של
ישראל – דו"ח הוועדה לגיבוש תפיסת הביטחון (ועדת מרידור) ובחינתו
בחלוף עשור** [מהדורה אנגלית].

מהו האיום המרכזי העומד בפני ישראל, בעיני הציבור הישראלי? האם הוא מאמין ש"לנצח נחייה על חרבנו"? איזו אופציה הציבור תופס כטובה ביותר עבור ישראל בסוגיית הסכסוך הישראלי-פלסטיני?

"מדד הביטחון הלאומי" הוא מחקר מתמשך וארוך טווח, המתנהל בתכנית המחקר דעת קהל וביטחון לאומי במכון למחקרי ביטחון לאומי. המדד נבנה במטרה לשקף את דעת הקהל בישראל ולבחון את מגמותיה ביחס למגוון סוגיות של ביטחון לאומי. המחקר מתמקד בדעת הקהל ביחס לשני נושאים מרכזיים: הראשון הוא איומים ואתגרים חיצוניים ("ביטחוניים"), ביניהם הסכסוך הישראלי-פלסטיני, הגרעין האיראני, הזירה הצפונית ויחסי ישראל-ארצות הברית; והשני הוא איומים ואתגרים פנימיים ("חברתיים"), הכוללים יחס לממסד הביטחוני, לחזית האזרחית, לאזרחי ישראל הערבים ולתקשורת.

חיבור זה המציג את מסקנותיו של מעקב שיטתי אחר עמדותיו של הציבור בישראל לגבי סוגיות אלה, דן גם במשמעויות וההשלכות האפשריות של דפוסי העמדות על מקבלי ההחלטות בישראל. תכליתו היא לתרום לשיח הציבורי ובה בעת לסייע למקבלי החלטות לזהות - על בסיס אמפירי - את טווח המדיניות שתהיה קבילה על הציבור וכך גם תזכה בסיכויי יישום והיתכנות סבירים.

בין הממצאים המנותחים בחיבור זה: שיעור תמיכת הציבור הישראלי בפתרון "שתי מדינות לשני עמים", מידת תמיכתו בהיפרדות מהפלסטינים ובאפשרות של סיפוח חד-צדדי של שטחים ביהודה ושומרון, רמת אמון הציבור במערכת הביטחון, מידת תמיכת הציבור בפעילות צבאית-ישראלית יזומה למניעת התבססות איראן בסוריה ומניעת התעצמות חזבאללה, וכן תפיסת הציבור את מידת המוכנות של החזית האזרחית במקרה של עימות צבאי.

ד"ר ציפי ישראלי - חוקרת בכירה וראש התכנית לחקר דעת קהל וביטחון לאומי במכון למחקרי ביטחון לאומי. תחומי מחקרה העיקריים הם: תקשורת וביטחון לאומי, תקשורת וצבא, החברה הישראלית, יחסי צבא-חברה, חוסן לאומי וחברתי, שכול ונפגעים. כמו כן היא שימשה כמרצה וחברת סגל במגוון אוניברסיטאות ומכללות ומחקריה פורסמו בכתבי עת אקדמיים בארץ ובעולם. בשנים האחרונות היא משמשת מרצה בתכנית לתקשורת פוליטית למנהלים, החוג למדע המדינה באוניברסיטת תל אביב.

